

Fantasztikus világok

*Társadalmi és politikai kérdések
a képzelet világában*

SZERKESZTETTE TÓTH CSABA

ATHENAEUM

© Ceglédi Zoltán, Filippov Gábor, Földi Bence,
Hoffman István, Kisteleki Károly, Lovász Dorottya,
Muchichka László, Oroszlány Balázs, Pintér Bence,
Sik Endre, Szabó Zoltán Ádám, Tóth Csaba,
Török Gábor, Zotter Judit, Zsótér Indi Dániel, 2017

A kötetet összeállította és szerkesztette: Tóth Csaba

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000619676

Kiadta az Athenaeum Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők
Egyesülésének tagja.

1086 Budapest, Dankó u. 4-8.

Tel.: 1-235-5020

www.athenaeum.hu

www.facebook.com/athenaeumkiado

athenaeum@lira.hu

ISBN 978 963 293 671 0

2

Felelős kiadó: Szabó Tibor Benjámin

Felelős szerkesztő: Peiker Éva

Műszaki vezető: Drótos Szilvia

Borító: Földi Andrea

Nyomdai előkészítés: Tóth Viktor

Készült az Alföldi Nyomda Zrt.-ben, 2017-ben

Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

TARTALOM

Előszó 7

I. Csillagok, háborúk

TÓTH CSABA

A Halálcsillagon innen és túl:

A galaxis politikai átalakulása a Zsivány Egyesben¹ 13

HOFFMAN ISTVÁN

Szervezet, hatalom, apokalipszis – a „szervezet” ereje

a Battlestar Galacticában és a Star Warsban 34

FÖLDI BENCE

Félelem és politika a Star Warsban – avagy a Birodalom,

amely intézményesítette a félelmet 62

II. Szuperhősök és szuperemberek

CEGLÉDI ZOLTÁN

A közelharc evolúciója a Batman-filmekben

a társadalmi elvárások tükrében 89

ZSÓTÉR INDI DÁNIEL

Beavatás egy csoportrendszer elleni lázadásba 121

ZOTTER JUDIT

Szörnyek a szomszédban – vámpírok, vérfarkasok,

zombik a társadalmi beilleszkedés útján 144

SZABÓ ZOLTÁN ÁDÁM – OROSZLÁNY BALÁZS

Pszichotróp űrutazások a politikában

Sci-fi – Képregény – Politika 170

MUCHICHKA LÁSZLÓ

A béke politikája az Amerika Kapitány:

Polgárháborúban 200

III. Varázslatos birodalmak

KISTELEKI KÁROLY

A Trónok harca egy jogász szemével 225

SIK ENDRE

Egy zsarnokoskodáskerülő zsarnok¹ 256

PINTÉR BENCE

Posztthumán társadalmak

a Jean le Flambeur-trilógiában¹ 285

IV. A jövő politikája – a politika jövője

FILIPPOV GÁBOR

Elnyomott politika

Hanyatló állam, gazdaságielit-uralom

és kockázat-társadalom az Alien-sorozatban 307

LOVÁSZ DOROTTYA

MI lesz velünk?

Isaac Asimov és a robotjogok fejlődése 332

TÖRÖK GÁBOR

We are the walking dead!

A zombik és a politika 369

A szerzők 393

ELŐSZÓ

Mi a jedik titka: miként tudták a Star Wars lázadói – minimális erőforrásokkal – megdönteni Palpatine Galaktikus Birodalmát? Hogyan reagálnának Földünk társadalmi, ha hirtelen idegekkel találkoznának? Milyen politikai rendszereket hoznak létre a képzelet világainak szerzői?

Amikor sok-sok évvel ezelőtt először próbáltam feltenni ezeket a kérdéseket, a science fiction és a politika házasítása új, szokatlan dolognak tűnt. Nincs ezen mit csodálkozni: a science fiction- vagy éppen a fantasy-univerzumok a képzelet szüleményei; azért – is – merülünk el bennük, hogy elmeneküljünk napjaink problémáitól – amelyek nem kis részét gyakran éppen a politika okozza. A politika pedig olykor akár el is homályosíthatja a képzelet világait, elveheti a varázsukat.

Mára azonban az ilyen típusú elemzés sokkal általánosabbá vált. Napjaink legnépszerűbb filmjei és sorozatai egyre több realizmust – és így egyre több politikát tartalmaznak. Messze már az idő, amikor a science fiction- és a fantasy-világokban egyszerűen a „jó” és a „rossz” álltak szemben egymással: a legtöbb hollywoodi tudományos-fantasztikus – vagy éppen szuperhős- – film, sorozat és modern sci-fi-könyv karakterei összetettebbé, ambivalensebbé, realistábbá váltak. A *Trónok*

harca, a *Zsivány Egyes* vagy éppen az *Amerika Kapitány: Polgárháború* politikai drámák: szereplők és a mögöttes világuk megértéséhez gyakran a politikai elemzés a legjobb eszköz.

Ezzel párhuzamosan a politika is átalakult: a magyar vagy éppen a nemzetközi színtérét látva az embernek gyakran lehet az a benyomása, hogy a politika maga is egyre közelebb kerül a science fictionhöz.

A fenti gondolatokból kiindulva született meg 2016-ban *A sci-fi politológiája* című könyv, ami öt science fiction-univerzum politikai rendszereit elemezte. Engem is meglepett, milyen sok embert érdekel e két szemlélet találkozása. Még érdekesebb volt, hogy hány barátomról, kollégámról derült ki: ők is szívesen foglalkoznának ezzel a témával. Ekkor döbbsenem rá, milyen sok hazai társadalomtudós használ évek óta sci-fi-analógiákat egyetemi óráin; hány újságíró, sci-fi-rajongó érdeklődik a popkulturális alkotások társadalmi és politikai kérdései iránt. Ezért aztán logikus volt, hogy a második rész minden szempontból bővítés legyen: szerzői gárda és univerzumok tekintetében egyaránt.

Így született meg a *Fantasztikus világok*, amelyben tizenöt szerző – társadalomtudósok, politikai elemzők, újságírók, sci-fi- és képregény-geekek – elemzi a képzelet világainak univerzumait – nemcsak politikai, hanem jogi, kultúrtörténeti vagy társadalmi szempontból. A szerzők megközelítése éppen úgy különbözik, mint az általuk elemzett világok: a sci-fi és a fantasy fogalmát tágra értelmezve a kötetben szerepelnek „hagyományos” és ismert science fiction-világok éppúgy, mint szuperhősfilmek, képregények, fantasy-eposzok és sorozatok.

A könyv tartalmilag négy nagyobb egységre oszlik. Az első rész fókuszában a *Csillagok háborúja* áll. *A sci-fi politológiája*

megjelenése után a mozikba került *Zsivány Egyes* című film a *Star Wars*-univerzum politikailag egyik legizgalmasabb epizódja: ezt elemzi a kötet első fejezete, de reflektál rá Földi Bence tanulmánya is, ami azt vizsgálja: hogyan és miért működött a félelem doktrínája a galaxisban. Hoffman István a „szervezet erejére” fókuszálva már nemcsak a *Star Wars*, hanem egy másik epikus science fiction-univerzum, a *Battlestar Galactica* kapcsán mutatja be az intézmények és a joguralom fontosságát.

A második rész a szuperképességekkel megáldott – vagy megvert – lények által benépesített univerzumokra koncentrál: képregények szuperemberei, vámpírok és vérfarkasok kerülnek középpontba. Ceglédi Zoltán és Muchichka László egy-egy karakterre fókuszál: Ceglédi Batman küzdőstílusának evolúcióját – és ennek társadalmi, kulturális változását – elemzi, míg Muchichka Amerika Kapitány moralitását és pragmatizmusát veszi górcső alá. Zsótér Indi Dániel egy olyan világba kalauzol – *A beavatott*-trilógia kapcsán –, ahol a társadalom tagjait képességeik alapján kasztokba sorolják – kiszámíthatóan tragikus következményekkel. Zotter Judit különböző filmek és sorozatok mentén a vámpírok és a vérfarkasok megítélését, emberiségét és jogi-társadalmi helyzetét kutatja. Szabó Zoltán Ádám és Oroszlány Balázs pedig a kötet legambiciózusabb tanulmányában az angolszász, a francia és a japán képregényszcéna megannyi alkotásának társadalmi-politikai elemeit tekinti át.

A harmadik rész három varázslatos világba repíti az olvasót. Kisteleki Károly az utóbbi évek egyik legsikeresebb sorozata, a *Trónok harca* legvitatottabb kérdéseiben ad jogi eligazítást: írásából többek között kiderül, hogy jogilag védhető volt-e a Vörös Nász. Sik Endre a nemrég elhunyt Terry Pratchett által megálmodott Korongvilágba kalauzol minket. Pintér Bence

pedig egy hihetetlenül izgalmas „poszthumán” társadalmat mutat be Hannu Rajaniemi művei alapján – ahol a szingularitás elérése után az elme és a személyiség is másolható.

Az utolsó részben visszatérünk a Földre, és bepillantást kapunk abba, hogyan változhat a politika reális és kevésbé reális jövőbeli forgatókönyvek esetén. Filippov Gábor az *Alien*-univerzumot vizsgálva figyelmeztet: ha a politika helyett csak profitérdekelt multinacionális cégek határozzák majd meg az emberiség jövőjét, az katasztrofális következményekkel járhat. Lovász Dorottya a robotika fejlődésében rejlő veszélyeket és lehetőségeket tekinti át, Asimov híres törvényeit is segítségül hívva. A kötet zárófejezetében pedig Török Gábor azt mutatja be, hogy politikára még zombiapokalipszis idején is szükség lesz – ha nem is feltétlenül a zombikkal, hanem más politikai közösségekkel szemben.

Mindez pedig vissza is vezet a *Fantasztikus világok* születésének egyik legfontosabb indokára: a társadalmi és politikai problémák nem jelenünk sajátosságai – éppúgy megtalálhatók a képzelet világaiban. Ha az olvasó kicsit jobban megérti, megismeri azokat a kérdéseket, amelyeket a szerzők boncolgatnak – miközben gondolatban visszatérhet kedvenc kitalált univerzumaiba –, e könyv már elérte célját.

Tóth Csaba

Budapest, 2017. március 1.

I. CSILLAGOK, HÁBORÚK

TÓTH CSABA

A Halálcsillagon innen és túl:
A galaxis politikai átalakulása
a Zsivány Egyesben¹

Palpatine kancellár, a Galaktikus Köztársaság frissen megválasztott vezetője sármos, meggyőző és – első pillantásra – barátságos ember volt, aki legalább annyira otthonosan mozgott Coruscant szenátusi fogadásain, mint a katonai parádékon. A szenátor kimagasló politikai érzékének köszönhetően lett a Köztársaság legnépszerűbb politikusa: megválasztását hatalmas tapsvihar fogadta. A szenátorok – s alighanem a galaxis lakóinak többsége is – a Köztársaság megmentőjét látta Palpatine-ban.

Negyedszázaddal később Palpatine császár egy meggyötört, szövetségeseit elvesztett, magányos uralkodó képét mutatja. A császár levetett minden politikusi mezt: sith énje kontrollálja tetteit, szenátori éveiből legfeljebb taktikai érzéke maradt meg. A Köztársaság megmentőjéből a galaxist elnyomó zsarnokká vált, aki személyesen felelős milliárdok haláláért. Palpatine, aki korábban mesterien manipulálta szenátortársait – és a galaktikus közvéleményt –, ekkorra emberismeretében is egyre komolyabb tévedéseket követ el: nem veszi észre Darth Vader bizonytalanságát, és helytelenül gondolja, hogy Luke Skywalker áttéríthető a sötét oldalra. Miközben a galaxis legerősebb katonai erejét irányítja, politikai hatalma korlátozott: ha nem

is áll vesztesre a lázadókkal folytatott küzdelemben, nem tudja megsemmisíteni katonailag gyengébb ellenfelét. A galaxis népe pedig gyűlöli a császárt: a Birodalomnak nincs olyan szeglete, ahol örömmel fogadnák a csillagrombolók megjelenését.

Mi történt a két időpont között? Hogyan vált Palpatine szeretett kancellárból, a Köztársaság megmentőjéből kegyetlen zsarnokká? Hogyan nőtt ki a Köztársaság újrászervezésének tervéből egy gonosz, saját polgáraival szemben tömegpusztító fegyvert bevető birodalom? Miért veszítette el Palpatine a politizálás képességét – és vált egyszerű, brutális zsarnokká?

Az egyik kézenfekvő magyarázat Palpatine sith lord voltából vezeti le a választ. Ebben az értelmezésben Palpatine valójában mindig is az a figura volt, akit *A jedi visszatér* jeleneteiben látunk: egy velejéig gonosz, az emberi életet semmire nem becsülő, kegyetlen diktátor, aki nemhogy nem idegenkedik a pusztítástól és a gyilkosságtól, hanem egyenesen élvezi azt. Ha elfogadjuk ezt a megközelítést, akkor a kedves szenátori maszk mindig is csak álca volt: a sith csak megjátszotta, hogy terve bármi más lenne, mint pusztulást hozni a galaxisra. Végső soron a sithek ilyenek, hangozhat az érv: megtestesítenek mindent, ami gonosz.

Ez a magyarázat azonban több sebből vérzik. Egyrészt, a sithek végtelen gonoszságára csak Palpatine későbbi évei szolgálnak bizonyítékot; az, hogy ellenfeleik, a jedik Palpatine uralma előtt és után is ezt terjesztették róluk, aligha győzheti meg a tárgyilagos elemzőt. Azt elég könnyű igazolni, hogy a sithek a cél érdekében képesek bármilyen gaztettre – de ez nem egyenlő azzal a kijelentéssel, hogy fő céljuk e gaztettek elkövetése.

Ráadásul Palpatine nem egyedül hozta létre a Birodalmat: bár ő kiáltotta ki, számos szövetségese akadt: szenátorok, katonai vezetők, és nem utolsósorban Anakin Skywalker. A későbbi

Darth Vadert aligha győzhette volna meg a pusztuló, tömeggyilkosságon alapuló Birodalom víziójával. A Köztársaság át-szervezése Birodalommá nem csak a sithek tetszését nyerhette el: az ebben a kötetben is szereplő tanulmány² Tarkin nagymoff gondolatai alapján részletesen bemutatja azt az ideológiát, ami alapján a Birodalom elképzelése, a „korrupt” Köztársaság fel-számolása szimpatikus gondolatnak tűnhetett.

Palpatine-t gyakran szokás a mi világunkból Hitlerhez hasonlítani: én magam is ezt tettem egy korábbi könyvben³. Az emberiség története azonban azt mutatja, hogy miközben nagyon sok autokrata vezető jelenik meg és szerez hatalmat különböző országokban, nagyon kevés válik Hitlerré. Bár az autokrata politikusok kritikussai szeretik minden esetben a Hitler-analógiát használni, az analógia általában téves: hatalomra kerülése után a legtöbb diktátor nem egyre több, hanem egyre kevesebb gaztettet hajt végre. Olyan diktátor pedig talán soha nem is létezett a történelemben, aki egyedül arra alapozta volna uralmát, hogy az eget nem értőket megsemmisítse.

Ha elfogadjuk, hogy Palpatine sith volta nem elég indok a Birodalom által elkövetett kegyetlenkedésekre, más magyarázat után kell néznünk. Ezt a magyarázatot pedig a *Zsivány Egyes*-ben találjuk meg.

A *Zsivány Egyes*, a *Star Wars*-széria egyik leginkább politikai epizódja első látásra egyszerűen arról szól, hogyan szerzi meg a Lázadók Szövetsége a Halálcsillag terveit – s hogy milyen áldozattal fizet ezért. Mélyebbre ásva azonban kiderül, hogy valójában a Birodalom átalakulásáról szól: megmutatja, hogyan vált a Birodalom azzá a végletekig gonosz alakulattá, amit az eredeti filmekben láttunk.

A *Zsivány Egyes* történetének középpontjában a Halálcsillag

áll: a cselekmény a Halálcsillag tervezőjének lánya körül zajlik, s a szereplők mind a Halálcsillag létrehozását vagy éppen megsemmisítését tekintik legfontosabb céljuknak. Mindez nem véletlen: a Halálcsillag valóban egyedi fegyvert jelentett a Birodalom számára.

A Halálcsillag egyedisége azonban nem csak katonai értelemben jelentkezett: az új, minden korábbinál pusztítóbb fegyver létrehozása politikailag is megváltoztatta a galaxis rendjét – ha nem is úgy, ahogyan azt készítői tervezték. A Halálcsillagot a Birodalom a galaktikus polgárháború lezárásának szánta: úgy vélte, egy ilyen fegyver végre békét hozhat a galaxis számára. Ám, mint az alábbiakban bemutatom, a Birodalom félreismerete a lázadókat és félreértette a galaktikus közvéleményt. Egy minden korábbinál pusztítóbb fegyver nem a beletörődést, hanem az elszántságot erősítette. A Halálcsillag nem békét jelentett, hanem háborút, közvetve pedig a Birodalom bukását okozta.

A Halálcsillag nem stabilizálta a Birodalom helyzetét, hanem a polgárháború eskalálásához vezetett. Ennek során a Birodalom egyre kegyetlenebb lett: egy bolygó elpusztítása olyan Rubicont jelentett, amihez képest bármilyen későbbi tett eltörpült.

Nem egy gonosz Birodalom hozta létre a Halálcsillagot: a Halálcsillag létrehozása tette a Birodalmat végletesen gonoszszá. Ez a gonoszság, az elkövetett atrocitások pedig egyenesen a Birodalom bukásához vezettek. A Halálcsillag megalkotása így a legnagyobb hiba volt, amit Palpatine valaha elkövetett.

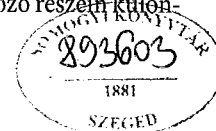
Lázadás és polgárháború

Amikor a mozinézők negyven évvel ezelőtt, 1977-ben megismerték a *Csillagok háborúja* univerzumát, viszonylag egyszerű

képlettel szembesültek: egy velejéig gonosznak ábrázolt Birodalom állt szemben egy sokkal gyengébb, de hősieen küzdő lázadó frakcióval. A birodalmi szereplők egytől egyig gonoszak voltak, a lázadók pedig jók. A *Csillagok háborúja* kezdőjelenete szimbolikusan is megjelentette ezt az ellentmondást: a Birodalom masszív csillagrombolója pontosan olyan kontrasztban állt Leia hercegnő parányi hajójával, mint ahogyan a koromfekete Vader is a gonoszt testesíti meg a hófehérbe öltözött szenátorhoz képest. Nem két egyenlő fél küzdelmének, hanem egy stabil birodalom és a vele szemben lázadó maroknyi ellenálló közötti konfliktusnak tűnik az összecsapás.

A *Zsivány Egyes*ből azonban összetettebb kép bontakozik ki a Birodalom és a Lázadók Szövetségének küzdelmét illetően. Ugyanis az összecsapás – a Birodalom tagadhatatlan előnyei dacára – sokkal kevésbé tűnik egyenlőtlen küzdelemnek. Nincs arról szó, hogy a Birodalom Palpatine hatalomátvétele óta semlegesítette volna ellenfeleit: a Lázadók Szövetsége állam az államban. Nemcsak saját hadsereggel, de döntéshozatali mechanizmussal, titkos bázisokkal és hírszerzéssel rendelkezik – erősebb és szofisztikáltabb, mint a legtöbb lázadó szervezet. A *Zsivány Egyes* idején ugyanis a galaxis nem egyszerűen a *lázas*, hanem a *polgárháború* állapotában van. A kettő között fontos a különbség. Amikor egy-egy politikai rendszerrel szembeni lázadókról beszélünk, általában gyengén szervezett, izolációban működő, korlátozott célokat követő csoportokra gondolunk. Lázadók jellemzően nem kontrollálnak önálló területet, gerillamódszerekkel élhetnek ugyan, de ritkán rendelkeznek az államiság jellemzőivel.

Ezzel szemben polgárháborúról akkor beszélünk, amikor egy ország – jelen esetben: a galaxis – különböző részein külön-

bőző politikai erők gyakorolnak kontrollt. A történelem „híres” polgárháborúi – a kommunisták győzelmével végződő orosz vagy kínai polgárháború éppen úgy, mint a Franco-rezsimet létrehozó spanyol polgárháború – rivális erők nyílt konfliktusát jelentették, amelyben a polgárháború minden résztvevője önálló államként működött bizonyos területeken. A lázadók egy létező politikai rendszeren belül tevékenykednek; a polgárháborúk több politikai entitás közötti konfliktussal járnak.

A *Csillagok háborújának* IV. epizódja is a „polgárháború” kifejezést használja kezdő szövegében; a *Zsivány Egyes*ből megtudjuk, hogy mindezt nem indokolatlanul teszi. A *Zsivány Egyes* idején létező Lázadók Szövetsége rendelkezik mindazon jellemzőkkel, amelyekkel csak államok szoktak. A szövetség több tucat – sőt, vélhetően több száz – bolygó szenátorait, képviselőit tömöríti. Helyet kapnak a szövetségben a lázadást nyíltan vállalók, hezitáló szenátorok éppúgy, mint az egykori szeparatisták. Mindemellett a lázadók komoly katonai erővel is rendelkeznek: a csillagrombolókkal ugyan nem vehetik fel a versenyt, de különösebb retorziótól való félelem nélkül támadnak meg birodalmi bázisokat és vállalnak nemcsak gerillatámadásokat, hanem nyílt konfliktusokat is.

Ennél is többet mond el azonban a szövetség erejéről az a hatalmas erőfeszítés, amit a Birodalom tesz megsemmisítésük érdekében. A politikai rendszerek sosem szeretik a belső lázadásokat – ám rendszerint elszigetelt jelenségnek tekintik azokat, amelyek nem igénylik a rendszer minden erőforrásának mozgósítását. Ezzel szemben a polgárháborús időszak a totális háború korszaka. A Birodalom vezetői a *Zsivány Egyes*ben érezhetően ez utóbbi állapotban vannak, aminek számos bizonyítékát adják. Tarkin nagymoff kommunikációjában első számú feladat-

ként szerepel a lázadók felszámolásának igénye; a Halálcsillag létrehozását is ez a szándék mozgatja. Ennél is sokatmondóbb azonban, ahogyan a Birodalom a Halálcsillag tesztjét kezeli: letagadja a fegyver létezését, és az első bevetés színhelyének megsemmisülését bányászati incidensként találja a szenátoroknak. Palpatine, Vader és Tarkin ezen a ponton láthatóan még aggódik a galaktikus közvélemény reakciója miatt, és úgy vélik, szenátorok fordulhatnak a Birodalom ellen, ha ez az incidens kitudódik.

A Halálcsillag elkészültekor a Lázadók Szövetsége gyengébb a Birodalomnál – ám küzdelmük egyáltalán nem tűnik kilátástalannak. Míg azonban ereje nagyobb, mint gondolhattuk volna a *Csillagok háborúja* először bemutatott része alapján, morális autoritása megkérdőjelezhetőbb. Ennek legtisztább példáját a *Zsivány Egyes* egyik főhőse, Cassian Andor hírszerző tiszt adja. A Lázadók Szövetségét erkölcsileg feddhetetlen szereplőnek képzelők számára eleve furcsa lehet, hogy a szövetség kiterjedt titkosszolgálatral rendelkezik – az pedig a *Zsivány Egyes* sötétebb világképére utal, hogy a film főszereplője éppen egy morálisan ambivalens figura lesz. Cassian egyetlen feladata titkos küldetéseinek teljesítése – ennek érdekében pedig képes akár erkölcsileg elítélhető cselekedeteket is végrehajtani. A *Zsivány Egyes* egyik első jelenetében Cassian döntési helyzetbe kerül: informátora csak hátrálatná szökési kísérletét az egyre közeledő birodalmiakkal szemben. Cassian tudja, hogy egyedül könnyedén megszökhetne – ám informátorának megmentési kísérlete mindkettejük elfogásához vezetne. Ezért gyors és határozott döntést hoz: feláldozza informátorát, hogy biztosítsa saját szökését.

Cassian persze nem egy szívtelen gyilkos: komoly érvei vannak arra, miért dönt informátora likvidálása mellett. Ugyanis

az informátor éppen akkor fedte fel: a Birodalom egy bolygókat elpusztítani kész fegyvert fejleszt ki. Ha Cassian elfogják, ez az információ sosem jut el a lázadókhhoz, akik így csak akkor szembesülnek majd a Halálcsillaggal, amikor már túl késő. Ráadásul ha Cassian informátorát elfogják, a birodalmiak kínzás útján értékes információkat szedhetnek ki belőle a lázadókról. Cassian nehéz döntése így a lázadás sikerének szempontjából indokolt-nak tűnik, ám mégis egy ártatlan, ráadásul a lázadónak segítséget nyújtó szereplő halálát jelenti. Bármennyire is hihetünk abban, hogy a Lázadók Szövetségének céljai nemesek, Cassian itt mégis a „cél szentesíti az eszközt” logikája mentén cselekszik.

Nem ez az egyetlen alkalom, amikor Cassian a „szürke zónába” téved a lázadók parancsainak teljesítése közben. Dacára annak, hogy Mon Mothma döntése alapján a Halálcsillagot alkotó Galen Ersót ki kellene szabadítani a birodalmi fogságból, Draven tábornok, Cassian katonai felettese Erso meggyilkolására ad parancsot. Az alábbiakban szó lesz a szenátor és a tábornok eltérő hozzáállásáról, ám akkor is látható, ha csak Cassian cselekedeteire koncentrálunk, hogy a lázadó pilóta folyamatosan hazudik Erso lányának, Jynnek, s egészen az utolsó pillanatig kész Erso meggyilkolására.

Cassian viselkedése morálisan gyakran megkérdőjelezhető – mégis indokolható a Lázadók Szövetségének hierarchikus struktúrájával. Cassian a lázadók győzelméért harcol és elfogadja, hogy ennek érdekében néha erkölcsileg ambivalens, vagy akár kifejezetten kegyetlen döntéseket kell meghozni. Ráadásul jó katonához méltóan engedelmeskedik felettesei parancsainak. A szolgálati út betartásának terén a Lázadók Szövetsége úgy működik, mint bármelyik kortárs állam – vagy éppen a Birodalom: a felettesek alkotják a stratégiát; ha valaki elfogadja

a szövetség céljait, engedelmeskednie kell a szövetség döntéshozó testületeinek. Cassian így a jó cél érdekében akár rossz eszközöket is bevető katona ideáltípusára emlékeztet.

Sokkal kevésbé védhető az a magatartás, ahogy Saw Gerrera bánik a dezertáló birodalmi pilótával, Bodhi Rookkal. Saw Gerrera egy szélsőséges lázadó csoportot képvisel; viszonyuk a szövetséggel korábban kölcsönösen megromlott, vélhetően extrém taktikai miatt. Az ő felbukkanása elég egyértelművé teszi: a renegát lázadó erőszakosabb, kegyetlenebb módon bánik a birodalmiakkal, mint a lázadók. Saw Gerrera a *Zsivány Egyesben* azonban nem egyszerűen szélsőségesnek, mint inkább paranoiásnak tűnik. Amikor Bodhi Rook, a Galen Erso által küldött dezertőr pilóta feladja magát Saw embereinek, azok azonnal fogolyként bánnak vele. Dacára annak, hogy a renegát pilóta igyekszik bizonyítani szándékainak őszinteségét, Saw emberei nem hisznek neki. Maga Saw kísérletet sem tesz arra, hogy elfogadja a pilóta érveit: láthatóan már a kihallgatás előtt eldöntötte, hogy mindez csakis csapda lehet a Birodalom részéről.

Vajon igaza lehetett volna Saw-nak? Ha a Birodalom valóban a titkos bázist kereste volna, racionális lépés lehetett egykori barátjára, Galen Elsóra hivatkozni. Ám e terv sikere érdekében a beépített ügynök valamilyen nyomkövetőt viselhetett volna; aligha feltételezhető, hogy személyesen kellett volna visszatérnie a birodalmi bázisra jelenteni. Ám ha Bodhi Rook birodalmi ügynök lett volna, célját eléri azáltal, hogy Saw elé viszik; az ő sorsától függetlenül a Birodalom így megismerte volna a lázadó hollétét. Ha Saw ennyire gyanakodott volna, nem lett volna értelme a pilótát bevezettetnie a főhadiszállására.

Úgy tűnik, Saw Gerrera-t nem racionális szempontok mozgatták. A Birodalom iránti gyűlölete irracionálitáshoz, sőt

kegyetlenséghez vezetett: mintha még örülne is neki, amikor Bodhi Rookot Bor Gullet, a gondolatolvasó – és örületet okozó – teremtmény elé vetheti. Szemben Cassian magatartásával, aki csak jól körülhatárolható esetben, világos utasítások hatására követ el amorális tetteket, Saw élvezni látszik a céltalan kegyetlenkedést. Módszereit a birodalmiak nem véletlenül minősíténék a terroristákéhoz hasonlatosnak: dacára nemes céljainak, eszközei még a Birodalommal kritikus polgárok előtt is terrorizmusnak tűnhetnek. Nem véletlen, hogy a Lázkodók Szövetsége szakított vele: ha Jedhán ő a lázadás arca, a mozgalom aligha szerezhet sok hívet magának.

Érdemes megjegyezni: amorális vagy akár kegyetlen lázadókkal nem a *Zsivány Egyes*ben találkozunk először. A *Csillagok háborúja* eredeti trilógiájában mind Obi-Wan Kenobi, mind Yoda hazudik Luke Skywalkernek apja személyéről; a jedik a lázadás sikere érdekében hajlandók eltitkolni az igazságot Anakin fia előtt. A lázadók a buckalakókkal, vagy éppen a Jabba palotáját benépesítőkkal szemben sem igazán könyörültek. A *jedi visszatér* alapvetése, hogy a lázadók célja a császár megölése, ami ugyan racionális cél, ám mégiscsak egy célzott likvidálás elrendelését jelenti. A *Zsivány Egyes*ben e morális elmentmondások explicitebbek – ám korántsem újszerűek.

A lázadók erkölcsi ambivalenciája mellett a Birodalom kevésbé tűnik kegyetlennek, mint az eredeti trilógia alapján gondolhattunk volna. Gonoszságához persze nem fér kétség: a birodalmiak a *Zsivány Egyes*ben elpusztítanak egy várost – annak ártatlan lakóival együtt –, hidegvérrel meggyilkolják Erso feleségét, és lemészárolják a Halálcsillag építésében közreműködő mérnököket.

Ennek ellenére a Birodalom a saját támogatói felé nem min-

dig a kegyetlen arcát mutatja. A *Zsivány Egyes* egyik első jelenetében Krennic a kíséretével együtt Erso házába megy, és igyekszik rávenni a zseniális mérnököt, hogy jöjjön vissza és dolgozzon tovább a Halálcsillagon. Krennic fellépése fenyegető, de kezdetben nem erőszakos; a film regényváltozatából pedig tudjuk, hogy Krennic eredeti céljai között nem szerepelt Erso családjának fizikai bántalmazása. Krennic ad időt Erso feleségének, hogy megadja magát – jóllehet katonái könnyedén likvidálhatták volna, amikor a nő fegyvert emelt a birodalmi tisztre. Magát Ersőt sem próbálja terrorral vagy kínzással fenyegetni; Krennicben még ekkor is maradt némi bajtársiasság Erso iránt.

A Birodalom később is mutatja jeleit, hogy saját katonáit és támogatóit nem tekinti könnyen feláldozható ágyútöltelékeknek. Mielőtt a Halálcsillag elpusztítaná Jedha városát, a Birodalom kivonja onnan a csapatait; a film regényesített verziója szerint alig 5 százaléuk reked a városban. A *Zsivány Egyes*ben még nem találkozunk a *Birodalom visszavág*ban szokásos módszerekkel, amikor egy-egy hiba elkövetéséért a birodalmi vezetők az életükkel felelnek. Krennic Vader értelmezésében hibázott, amikor megtámadta Jedhát, és Palpatine helyettese Krennic hatalmi manőverezéseit sem nézi jó szemmel – ám büntetése kimerül egy kis dorgálásban és „enyhé” fojtogatásban. A Birodalom gonoszságához persze nem fér kétség – ám ezen a ponton legalább nem feleslegesen pazarolja saját támogatóinak és katonáinak életét.

Megosztott lázadók

A Lázkodók Szövetsége nemcsak erkölcsi problémákkal, de belső megosztottsággal is terhelt a *Zsivány Egyes*ben. Bár korábban is gondolhattuk, hogy a lázadás nem egy centralizált, egyszemé-

lyi vezetésre épülő politikai alakulat keretei között működik, az eredeti trilógiában nem láttunk komoly feszültségeket. Problémák legfeljebb a lázadókhöz tartozók – mint Leia szenátor – és a kívül esők – mint Han Solo – között jelentkeztek.

Ezzel szemben a *Zsivány Egyes* egy belülről végtelenen megosztott szövetséget tár a nézők elé. A lázadás vezetői nemcsak taktikai kérdésekben nem értenek egyet: a lázadás által követett stratégiát is másképp látják. Az ellentétek egy része a civil és a katonai vezetés között húzódik. Korábban már említettem, hogy Cassian Ersóval kapcsolatos küldetését másképp fogalmazza meg Mon Mothma, a szövetség vezetője és Draven tábornok. A tábornoknak láthatóan semmilyen problémát nem okoz Mothma álláspontját „átértelmezni”: míg a szenátor Ersó kiszabadítását, Draven a megölését tűzi ki célul. Mint később látható lesz, e döntéssel Draven Mothma egész stratégiájával megy szembe. Mon Mothma nem csak a jelen lévő Jyn kedvéért „játssza el”, hogy kiszabadítaná az apját; nem arról van szó, hogy ő is úgy vélné, Ersó likvidálása elfogadható áldozat. Mothma politikai okokból kívánja bíróság elé állítani Jyn apját; Draven parancsa ezt akadályozná meg.

Szintén komoly ellentétet találunk a civil vezetésen belül. A lázadók között jelen vannak a lázadást nyíltan vállalók – mint Mothma és Organa szenátorok – és azok, akik a birodalmi szenátusban ülnek és csak titokban működnek együtt a lázadókkal. Emellett korábbi szeparatisták is megtalálhatók a lázadók között. Saw Gerrera személyén keresztül pedig azt is tudjuk, hogy a Lázadók Szövetsége korántsem foglal magába mindenkit, aki a Birodalom ellen harcol.

Részben a Birodalommal szembeni félelem, részben a Lázadók Szövetségével kapcsolatos ambivalencia is vezethet oda,

hogy a galaxis lakóinak többsége nem lelkesedik a lázadókért. Maga Jyn Ersó mindent megtesz, hogy elkerülje a lázadókat. Egészen addig, amíg bizonyítékot nem szerez apja valódi szándékairól, legalább annyira cinikus a lázadók, mint a birodalmiak szándékait illetően. Ezt fejezi ki egyik legfontosabb mondata a filmben: amikor Jynnek válaszolnia kell, hogyan tud egy olyan galaxisban élni, ahol birodalmi zászlók lengenek a magasban, tömören ennyit mond: nincs probléma, ha az ember nem néz fel. E mondat – és Jyn hozzáállása – közvetíti a gondolatot, hogy a Birodalom és a lázadók konfliktusa az átlagembereket nem érinti. Érdemes megjegyezni: ugyanez a magatartás figyelhető meg később Han Solo hozzáállásában is. A Birodalom és a lázadók közötti konfliktus dinamikája nem úgy néz ki, hogy egy egységes és elégedetlen lakosság állna a lázadók mögött, a Birodalommal szemben. A galaxis lakóinak többsége aligha szereti a Birodalmat – ám passzívan, apatikusan tekint arra, nem bízva abban, hogy a lázadók bármilyen változást is elérhetnének. Az emberek többsége mentálisan kivonult a politikából: nem a lázadás, hanem a távolságtartás a domináns reflexük.

Lázadó doktrínák: politikai és katonai elképzelések

Ebben a helyzetben kell a lázadóknak reagálniuk azokra a mendemondákra, amelyek szerint a Birodalom egy bolygókat elpusztítani képes fegyver előállítására készül. A hírekre adott válaszkísérletek alapvető stratégiai dilemmákra világítanak rá a lázadók sorain belül. Az egyik oldalon Mon Mothma szenátor Galen Ersó elrablását és bíróság elé állítását szeretné elérni, míg Draven tábornok – és a neki dolgozó Cassian – Ersó megölését

tartja a logikus lépésnek. E két álláspont – ki nem mondott – vitája nem egyszerűen a „békés” civilek és az „agresszív” katonák ellentétéről szól, de rávilágít arra is, milyen elképzelések léteztek a Birodalom legyőzésére.

Mothma szenátor a Birodalom legitimitását szeretné kikezdeni. Pontosan érti, hogy Palpatine egykori szenátorként csak azért kerülhetett hatalomra, mert a galaxis lakóinak többsége – illetve az őket képviselő szenátorok – támogatták; legitimitása egykori megválasztásából táplálkozik. Mothma jól ismeri Palpatine-t, és tisztában van eredendő gonoszságával; nem véletlenül állítja, hogy a Halálcsillag elkészítése egykori szenátortársa politikájának logikus húzása. Ám azt is tudja, hogy Palpatine politikailag sebezhető. Nem hiába tartja meg a császár a szenátust, és nem véletlenül titkolja tömegpusztító fegyverét a galaktikus közvélemény elől: Palpatine ekkor még fenntartja a Köztársaságból származó legitimitás elemeit. A galaxis lakóinak többsége a Birodalmat biztosan elnyomó, a szabadságot korlátozó politikai rendszernek tekinti – ám fogalma sem lehet arról, hogy olyan fegyver bevetésére készül, amellyel saját polgárainak milliárdjait tudja megsemmisíteni. Mothma elsődleges célja a Birodalommal kapcsolatos percepció megváltoztatása. Ha a Halálcsillag tervei kiderülnének, az komoly reakciókhoz vezetne – mind a Szenátusban, mind a szélesebb közvéleményben. Ráadásul Erso sok-sok riasztó és felháborító részletet mesélhetne a Birodalom működéséről, ami szintén aláásná Palpatine hatalmát. Mothma optimista forgatókönyve vélhetően az, hogy a gyilkos fegyver terve – és a birodalmi atrocitások nyilvánosságra kerülése – elég szenátort állítana át a lázadók oldalára, hogy a testület Palpatine visszahívását kezdeményezze. Ha a császár ennek a „kérésnek” nem tenne

is eleget, ezzel azonnal megváltoznának a politikai szerepek: a Lázadók Szövetsége válna a galaktikus kormányrá, míg Palpatine politikailag elszigetelődne. A katonai konfliktus ekkor is elkerülhetetlen volna – ám ekkor a lázadók jogot formálhatnának a renegát császári erők megsemmisítésére. A galaktikus közvélemény a lázadók oldalára állna, és a Birodalom – amely jogilag meg is szűnne – politikailag, majd katonailag is összeomlana. Még a negatív forgatókönyv is jobb lenne, mint az aktuális helyzet: ha nem is áll át minden szenátor, az erőviszonyok akkor is kiegyenlítettebbek lennének, és a lázadóké lenne az erkölcsi fölény.

Mothma forgatókönyve végső soron katonai nyomásgyakorláson alapuló politikai megoldást jelentene a konfliktusra. A stratégia kockázatos: arra épít, hogy a galaxis érzékeli a Halálcsillag által jelentett veszélyt még annak elkészülte előtt; Mothma tisztában lehet azzal, hogy a fegyver tényleges üzembe helyezése sokakat elriaszt majd a lázadástól. Mégis, az ő elképzelése valamilyen formában esélyt ad a Birodalom legyőzésére.

A lázadók katonai vezetése vélhetően azt gondolta, hogy a fenti koncepció életképtelen lenne. Cassian a Draventől kapott parancs helyességét – amely szerint Erso megölése a cél – úgy magyarázta magának, hogy a politikai megoldás esélytelenségéből indult ki. Cassian tisztelte Mon Mothmát, de azt gondolta, hogy a szenátor illúziókat kerget. Cassian – és Draven – szerint a diplomáciai megoldás esélytelen; a Birodalommal szemben katonailag kell fellépni – és egyetlen olyan esélyt sem szabad kihagyni, amivel a Birodalom katonai potenciálját csökkenthetik. Erso megölése nem árulás miatti büntetés, hanem a gyilkos fegyver építésének lassítását szolgáló taktikai döntés: ha a főtervező meghal, a Halálcsillag később készül el. A ka-

tonai szereplők túl sok kockázatot látnak Mothma tervében: Ersót eleve sokkal nehezebb kiszabadítani, mint a távolból likvidálni, ráadásul kiszabadítása és bíróság elé állítása során a Birodalom megkísérelheti őt visszaszerezni. Cassian ugyan nem mondja ki nyíltan, de érezni lehet gondolkodásában azt az elemet is, hogy a Halálcsillaggal kapcsolatos információk nyilvánosságra kerülése elbizonytalaníthatja a lázadókat.

A katonai vezetés által felvetett szempontokban sok igazság lehet: Erso kiszabadítása tényleges kockázatot jelent, és a Halálcsillag létének ismerete is elbizonytalaníthatja a galaktikus közvéleményt. Ám nem véletlenül Mothma vezeti a Lázadók Szövetségét: koncepciója legalább valamilyen esélyt ad a sikerre. A katonai elképzelések problémája, hogy a Birodalmat pusztán katonai eszközökkel nem tudják legyőzni a lázadók: Draven megközelítése rövid távon hozhat taktikai előnyöket, de hosszú távon bukásra van ítélve.

Halálcsillag-hatás

Mind Mothma, mind Draven terve az időzítés kérdésén bukott meg. A lázadás vezetői alulbecsülték a Halálcsillag elkészítésének idejét: azt gondolták, lesz még idő és lehetőség az építkezés lelassítására, illetve a politikai vita lefolytatására, mielőtt a fegyver elkészül. Cassian és társai azonban Jedháról hazaérkezve nem egyszerűen a fegyverrel kapcsolatos tervekről számolnak be: a Halálcsillag ekkorra már üzemképes, sőt, elpusztított egy várost.

Mothma terveivel ellentétben a Lázadók Szövetségének legfőbb döntéshozatali szerve így nem egy fenyegető koncepcióval, hanem egy működő fegyver létével szembesül. Márpedig

ez egészen más reakcióra sarkallja a lázadó vezetőket, mint amit Mothma szeretett volna. Ha a fegyver még nem készült volna el, a Halálcsillag fenyegetése jó alap lett volna a Palpatine-ellenes erők egyesítésére: a lázadók reménykedhettek volna abban, hogy a konfliktus politikai alapon rendezhető. A fegyver elkészülte – és használata – világossá teszi: politikai fondorlatokkal, vitákkal, akár a legitimációs vita megnyerésével sem késleltethető a világokat elpusztító fegyver bevetése.

A Halálcsillag létének bizonyosságára adott első reakció nem az elszántság, hanem a félelem. A lázadók vezetői közül többen is az azonnali megadás mellett érvelnek: a Halálcsillaggal szemben, hangzik az érvrendszer, a lázadóknak semmilyen esélyük nincs, így a legbölcsebb megoldás a fegyverletétel. A Birodalommal szembeszállni kívánók, a Halálcsillag terveinek megszerzését pártolók nem tudnak konszenzust kialakítani: egy pillanatra úgy tűnik, a Lázadók Szövetségét teljesen paralizálja az új fegyver híre. Jyn Ersónak és társainak fel kell lázadniuk a lázadók hivatalos vezetésével szemben ahhoz, hogy öngyilkos küldetésüket végrehajthassák. Ráadásul e küldetés is csak halvány reményt ad a Birodalom legyőzésére: a lázadók tudják, még a tervek esetleges megszerzése is messze van attól, hogy ténylegesen el tudják pusztítani a Halálcsillagot.

Első ránézésre úgy tűnhet: a Birodalom győzött; a Halálcsillag megépítésével a lázadók végképp esélytelenné váltak. Ha Krennic igazgató végighallgathatta volna a lázadók belső vitáit, elégedett lehetett volna: egy részük pontosan úgy reagált, ahogyan azt a Halálcsillag megalkotója elképzelte. A „félelem doktrínája”²⁴ látszólag győzedelmeskedett: a lázadók a túlerővel szemben feladni látszanak terveiket.

Ez azonban csak a történetek felületesebb értelmezése lenne:

hosszú távon ugyanis a Halálcsillag létrehozása egy új lázadó doktrínához vezet, ami világosan kiolvasható Jyn Erso Tynn-ra Pamlo szenátornak szánt szavaiból: „Milyen esélyünk van? A kérdés az, milyen választásunk! Megfutamodjunk? Elrejtőzködünk? Kegyelemért könyörögünk? Szétszórjuk csapatainkat? Ha egy ennyire gonosz és ennyire erős ellenséggel szemben feladjuk a küzdelmet, a galaxist örökös behódolásra ítéljük.”⁵

Jyn Erso monológja nem csak retorikailag jelenti a *Zsivány Egyes* egyik fénypontját: szavaiból kiderül, miért győz végső soron az az álláspont, hogy a helyes magatartás a lázadás folytatása. A válasz kulcsa az újonnan kialakuló helyzet alternatívánélküliségében rejlik: mint Jyn Erso rámutat, a Halálcsillag létrejötte után senki, sehol nincs biztonságban – függetlenül attól, hogy részt vesz-e a lázadásban. A Halálcsillag alkotóinak szándéka szerint a félelmetes fegyver miatt a lázadóknak nem marad majd más választásuk, mint megadni magukat – ám a lázadók ezzel ellentétes következtetésre jutnak. Ha a Halálcsillaggal bárkit, bármikor megsemmisíthet a Birodalom, akkor nincs veszítenivaló a lázadás folytatása esetén sem. Pontosan a küzdelem látszólagos reménytelensége jelenti a legfontosabb érvet a lázadás mellett: Jyn Erso fent idézett mondataiban a Birodalom ereje a lázadás *melletti* érvként jelenik meg. A Halálcsillag léte így ellehetetleníti a Mothma által javasolt diplomáciai utat, s növeli a lázadók elszántságát.

Mindehhez persze kellett az is, hogy a Birodalom be is vesse a Halálcsillagot. A bevetés előtt ugyanis sokak számára nem lehettek egyértelműek a Birodalom szándékai – pontosan azért, mert a Birodalom maga sem viselkedett minden esetben annyira „gonosz” módon, mint az eredeti trilógiában. Érdeemes emlékezni rá: a később lázadókká lett szenátorok többségének

Palpatine a kollégája volt; nem kizárt, hogy többen szavaztak is rá a főkancellár-választáson. Maga Padmé is úgy nyilatkozik *A Sithek bosszúja* egyik jelenetében, hogy Palpatine az egyik legregébbi szövetségese; nehezere esik elfogadni, hogy a kancellár titokban átállt a sötét oldalra. Bár majdnem húsz év eltelt a Birodalom megalapítása óta, nem kell ahhoz naivnak lenni, hogy valakinek még ennyi idő után is nehezere essen elfogadni Palpatine végtelen gonoszságát. Egy dolog felszámolni az egyébként is „gyanús” Jedi-rendet, katonailag fellépni a lázadók ellen és teljhatalmat vezetni be. Ezek a lépések aligha tetszenek a lázadó szenátoroknak – ezért is válnak lázadókká –, ám egészen más kategóriába tartoznak, mint kifejleszteni és potenciálisan használni egy ártatlan emberek milliárdjainak életét kioltó fegyvert.

A Halálcsillag léte minden illúziójuktól megfosztja a lázadókat: többé nem lehet kibúvókat keresni, racionalizálni vagy mentegetni a Birodalom tetteit. A Halálcsillag világossá teszi: a Birodalom nem egyszerűen egy rossz politikai rendszer, de elnyomó és gonosz is. A Birodalom ereje és gonoszága együttesen vezet oda, hogy a lázadók körében az ellenállás válik majd az egyetlen elképzelhető stratégiává.

A Halálcsillag léte a Birodalmat magát is megváltoztatja. Bármennyire is manipulálta a galaktikus közvéleményt Palpatine korábban, hatalomra kerülése érdekében mégis csak politikai lépéseket tett. Akár úgy is lehetne érvelni, hogy a Birodalom létrejötte az átlag galaktikus polgár számára előnyös is lehetett: megszűnt a szeparatistákkal vívott háború, és sajátos „béke” köszöntött a galaxisra. A Birodalom legitimációja többek között ebből származott.

A Halálcsillag léte azonban két okból is megkérdőjelezte e legitimációt. Egyrészt a Birodalom polgárainak azzal kellett

szembesülniük, hogy bármikor áldozatul eshetnek a Halálcsillagnak; hogy a Birodalom nemcsak az ellenfeleivel, de a polgáraival szemben is érvényesíti a kollektív bűnösség elvét. Ennél is lényegesebb azonban az a lélektani hatás, amit a Halálcsillag „befelé” gyakorolt: erősítette a katonai és gyengítette a politikai megoldások keresésének szándékát. A Halálcsillag birtokában a Birodalom rövidesen felszámolta a Köztársaság utolsó maradványait és a fegyveres erőket tette az egyedüli legitimációs eszközzé. Ahogyan Tarkin nagymoff fogalmaz: a Birodalomban a Halálcsillagtól való félelem biztosítja majd a körzetek – és ezáltal a lakosság – lojalitását.

A Halálcsillag mint elrettentő, de ténylegesen nem használt eszköz talán betölthette volna ezt a szerepet. Ám a Birodalom nem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy használja is új fegyverét. Márpedig a félelemkeltés csak akkor működik, ha a potenciális lázadók pontosan értik, hogy milyen esetben kerülhet sor a pusztító eszköz alkalmazására – s hogy mit tehetnek ennek elkerülésére. A Birodalom azonban nem e doktrína alapján alkalmazza a Halálcsillagot: Jedha város elpusztítására egyszerűen azért kerül sor, mert a Birodalom tesztelni kívánja eszközét. Alderaan későbbi felrobbantása sem szolgál semmilyen stratégiai célt. A Halálcsillag mindkét bevetése azt üzeni: a fegyver alkalmazására bármikor, bárkivel szemben sor kerülhet. Ha viszont egy fegyvert bármikor bevethetnek, az azt is jelenti, hogy a lázadás, az aktív ellenállás nem hordoz többet kockázatot.

A Birodalomnak lett volna más választása is, mint a Halálcsillag azonnali bevetése. Ha nyilvánossá teszi a pusztító fegyver létét, előzetesen deklarálja, hogy milyen feltételek esetén és ki ellen veti be – de esélyt ad a lázadóknak, hogy ezt megelő-

zően megadják magukat –, a lázadókon belüli „békepárt” győzedelmeskedhetett volna. Ám nehéz érvelni a „béke” mellett egy olyan ellenféllel szemben, amely minden követhető logika nélkül mérsárolja le polgárait.

A remény doktrínája

Minden lázadás a reményre épül, fogalmaz Jyn Erso a *Zsivány Egyes* talán legtöbbet idézett monológjában. A Halálcsillag felépítése után a lázadók nem bízhatnak a diplomáciai megoldásban – de látniuk kell azt is, hogy a Birodalom katonailag legyőzhetetlen. A „remény” így egyszerre fejezi ki a lázadás elkerülhetetlenségét – és egyben nehézségeit. Ám a „remény” későbbi győzelmét pontosan a Birodalom gonoszsága idézi elő: a bolygókat elpusztítani képes berendezkedést a lázadók egy része egyszerűen nem tudja legitim alakulatnak elfogadni. A remény nemcsak azért válik a lázadók fő fegyverévé, mert ezt akarják: a Birodalom nem hagy nekik más lehetőséget.

Jegyzetek

- 1 Ez a fejezet alapvetően a *Zsivány Egyes* című film (eredeti cím: *Rogue One*, 2016) cseményeit elemzi. Az elemzés alapja a filmen túl annak regényesített verziója. Alexander Freed: *Rogue One: A Star Wars Story*. Del Rey, 2016.
- 2 Ld. Földi Bence *Félelem és politika a Star Warsban* című tanulmányát a kötet 62. oldalán.
- 3 Tóth Csaba: *A sci-fi politológiája*. Athenaeum Kiadó, 2016.
- 4 Ld. Földi Bence tanulmányát.
- 5 A szerző saját fordítása

HOFFMAN ISTVÁN

Szervezet, hatalom, apokalipszis

– a „szervezet” ereje a Battlestar Galacticában és a Star Warsban

A *Fantasztikus világok* című kötetnek ez a fejezete egyfajta kakukktójs. Míg a könyv egyes részei leginkább a különböző sci-fi- és fantasy-világok politikai kérdéseit vizsgálják, addig itt elsősorban jogi megközelítést alkalmaznék. Egy olyan jogi megközelítést, amely még a jog iránt érdeklődők számára sem tűnhet elsőre túl érdekesnek, hiszen az egyes közigazgatási rendszerek szervezeti elemeit tekinteném át. Közigazgatási? Szervezeti? Jogi? Lehet ennél unalmasabb bármi is? Hiszen első hallásra ez maga az unalom a köbön... Mégis fontos és izgalmas kérdések ezek: hogy milyen szervezetben, milyen szervezeti eljárások alapján működik egy állam rendszere, mik azok a keretek, amelyek megszabják a politikusok mozgásterét. Sokszor nem is gondolnánk, hogy szervezeti jogi kérdések váltanak ki jelentős vitákat, s kerülnek a közbeszéd középpontjába. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy mennyien részt vettek demonstrációkon egy olyan – elsőre unalmasnak tűnő – kérdés miatt, hogy ki lássa el a köznevelési intézmények fenntartói feladatait (azaz kell-e nekünk a KLIK). A kézirat lezárásakor a nemzetközi közélet lényeges kérdései is az Amerikai Egyesült Államok államszervezeti jogához, azon belül is sok esetben az elnök szerepéhez és jogállásához kapcsolódnak.

Ebben a tanulmányban ezért azt mutatom be, hogy az egyes sci-fi- és fantasy-világokban rendkívül fontos szerepe van a közigazgatás és az államszervezet szervezeti jogi kérdéseinek; ha jobban belegondolunk, azt is mondhatjuk, hogy a cselekmény sok esetben a szervezet kérdései körül forog. Mivel a sci-fik általában valós eseményekből – vagy az emberi történelemből – merítenek, ezért ezek a kérdések is azt mutatják, hogy az államszervezet felépítése és az arra vonatkozó jogi szabályok – ha láthatatlanul is – a mi életünkben is fontos szerepet kapnak. Ráadásul a szervezeti kérdések vizsgálata azért is különleges, mert ezek nemcsak egy-egy világban, hanem szinte mindig egyikben kiemelt jelentőséggel bírnak. Ebben a fejezetben én sem csak egy, hanem két világ helyzetének elemzésén keresztül mutatom be a szervezeti jog szerepét és jelentőségét.

A következőkben két világra, a – kétrészes minisorozatot is beleértve – 2003 és 2009 között a SyFy-on vetített *Battlestar Galactica* (Csillagközi romboló) és spin-off sorozata, a szintén ott sugárzott *Caprica*¹, valamint a *Star Wars* (Csillagok háborúja) univerzumára² támaszkodom. Az előbbi világa rendelkezett az egyik legjobban kidolgozott jogi háttérrel, valamint ebben a sorozatban tükröződik leginkább a „szervezet ereje”, amely akár az apokalipszis ellen is véd. A *Csillagok háborújában* a politika erősen jelen van, és a politikához kötődően hangsúlyosan jelennek meg a szervezeti jogi kérdések.

Az elemzés során – ahol szükséges – elsőként áttekintem azokat a „történeti” kereteket, amelyek meghatározzák a világok működését. Ezt követően azt elemzem, hogy milyen, a valóságban megjelenő előképek hatottak a szerzőkre. A rövid „emberi” kitekintés után néhány, a művek cselekménye és a mindennapi hatása alapján érdekesebb kérdést járok körbe,

hogy láthatóvá váljon, a közigazgatási szervezeti jog nemcsak a sci-fik világára, hanem mindennapjainkra is komoly hatással van.

Battlestar Galactica: egy hatékony szervezet az apokalipszis ellen is véd!

A 2003-tól sugárzott, a korábbi, 1978-as változatot újragondoló *Battlestar Galactica* sok szempontból az elmúlt évtized egyik legérdekesebb műve volt. Jórészt követte azt az irányvonalat, amely szakított a korábbi, „csillogó páncélú” hősökre építő megközelítéssel: ebben a sorozatban hús-vér emberek küzdöttek gyengeségeikkel és félelmeikkel – valamint az ellenségekkel – azért, hogy túlélhessenek. A nem makulátlan hősökkel nem velejéig gonosz személyek álltak szemben, a robotok – a sorozatbeli elnevezésük: cylonok – karaktereit is árnyaltan ábrázolták az alkotók. Bár az emberi társadalom és a politika bemutatása hangsúlyosabb, a harmadik és főleg a negyedik évadban a cylon-politikát is jobban megismerhettük.

A koboli bűnbeeséstől a mitokondriális Éváig: egy űropera története³

A *Battlestar Galactica* eseményei a régmúltban, körülbelül 154 000 évvel ezelőtt kezdődtek, a Földtől nagyjából kétezer fényévre, a Tejútrendszerben levő Kobol bolygón, ahol az istenekként tisztelt lények és az emberek együtt éltek. A ködös múlt eseményeiből – amelyek elsősorban az emberek mitológiájában jelennek meg – csak az tűnik egyértelműnek, hogy az emberek rájuk rendkívüli módon hasonló, szerves memóriaátvitelre képes robotokat alkottak, akikkel nukleáris háborút

vívtak, amely a koboli civilizáció pusztulásához vezetett. A túlélők (emberek és robotok) tizenhárom űrhajón menekültek el a bolygóról: az emberek tizenkét űrhajóval egy közeli, számos lakható bolygóval és holddal rendelkező rendszerbe jutottak, ahol az egyes hajók utasai, az úgynevezett törzsek tizenkét égitesten telepedtek le. Világukat Kobol Tizenkét Gyarmatának nevezték, mitológiájukban pedig megőrizték a koboli eseményeket és a Földre menekült tizenharmadik törzs emlékét, akiket embertársaiknak tartottak. Az emberszerű robotok a Föld nevű bolygón hozták létre civilizációjukat, és hasonlultak alkotóikhoz: biológiai úton, megtermékenyítéssel reprodukálták magukat, feladták a szerves memória-átvitelt, és ezzel a „halhatatlanságot”. Kétezer évvel később fedezték fel újra ezt a képességüket, amikor küszöbön állt az általuk alkotott fémtestű androidokkal vívott háborújuk. Ebben a végül nukleáris konfliktussá szélesedő harcban civilizációjuk elpusztult, s csak a szerves memória-átvitelt ismét felfedező öt tudós élte túl, akik elindultak Kobol gyarmatai felé a valamivel fénysebesség alatt haladó hajójukkal; kétezer év múlva érkeztek meg céljukhoz. Addigra Kobol Tizenkét Gyarmata is jelentősen átalakult. Az egyes égitestek eredetileg külön államot képeztek, de az utasok megérkezése után nagyjából négyezer évvel a technológiailag, gazdaságilag legfejlettebb, legnépesebb és legnagyobb katonai erővel rendelkező gyarmat, Caprica egyik iparvállalata, a Graystone Vállalat egy speciális, memória-átvitelre és gondolkodásra képes robottípust fejlesztett ki: a cylonokat. Az elkövetkező években a cylonokat harci robotként, valamint munkarobotként is hasznosították, s egyben az emberiség rabszolgái lettek. A cylonok azonban gondolkodó lények voltak, akiknek hite is eltért az emberekéétől: míg a Gyarmatok államvallása a tizenkét

koboli isten hitén alapuló többistenhit (politeizmus) volt, addig a cylonok csak egy istenben hittek, azaz monoteista vallásuk volt. Ez is erősítette az emberektől való elkülönülésüket. Végül, nagyjából húsz évvel megalkotásuk és elterjedésük után a cylonok fellázadtak, és kitört az emberiség és az általuk alkotott robotok között az Első Cylon Háború. A háború pár év múlva váratlanul ért véget, a cylonok fegyverszünetet kötöttek az emberekkel. Később kiderült, hogy ennek a Földről menekültként érkező öt cylon, a Végső Öt megjelenése volt az oka, akik felajánlották az emberformájú robotok építésével kísérletező koboli cylonoknak, hogy segítenek memória-átvitelre képes, emberi formájú és működésű robotokat alkotni. Végül nyolc modellt építettek, amelyek közül a legelső, az Egyes fellázadt a Végső Öt ellen, megsemmisítette a Hetes modellt, és a Végső Ötöt hamis emlékekkel a Gyarmatokra számúzta.

A Gyarmatok addigra – az Első Cylon Háború eredményeként – egy egységes államot hoztak létre, amely az Első Cylon Háborút már csak emlékként – és erős hadseregként – őrizte, s amely ismét jelentős technológiai fejlesztésekbe kezdett. Ennek a fejlődésnek az egyik motorja volt dr. Gaius Baltar, a Gyarmatok legnagyobb tudósa, aki egy titokzatos szőke nő segítségével egy forradalmi navigációs szoftvert fejlesztett a Gyarmatok űrflottájának. A továbbfejlesztett űrflotta kiépülésével az Első Cylon Háború veterán hadihajóit folyamatosan leszerelték, az Első Cylon Háború legerősebb és legnagyobb, vadászűrrepülőket is indító hajóját, a Galactica csatacsillagot (*battlestar*) a sorozat kezdetének tekinthető minisorozatban kívánták leszerelni és múzeumhajóvá alakítani. Később kiderült, hogy a Baltar doktornak segítő rejtélyes szőke nő a Hatos számú, emberformájú cylon volt, aki a szoftverbe egy olyan hátsó kaput épített

be, amelynek révén a cylonok le tudták állítani az összes emberi hadihajót. A cylonok ugyanis a Végső Öt eltávolítása után erősen készültek az emberekkel vívott háborúra. Negyven évvel az első háború után végül a cylonok megsemmisítő csapást mértek a Tizenkét Gyarmatra, elpusztították a flottát, az embereket pedig termionukleáris bombákkal ölték meg. A támadás váratlanul érte a mit sem sejtő embereket. Az egyes bolygókon csak maroknyi ellenálló élte túl a nukleáris holokausztot és az utánuk érkező cylon inváziós erők támadását. A hadiflotta két nagyobb hajó kivételével elpusztult. Az egyik a veterán, leszerelés előtt álló Galactica volt, amelyen nem voltak „modern” hardverek és szoftverek, így a cylonok nem tudták leállítani, a másik az éppen korszerűsítés alatt álló, ezért offline Pegasus csatacsillag. A Galactica összegyűjtötte a támadást túlélő emberi űrhajókat, s egy nagyobb flottát védelmezett. Összesen nagyjából 50 000 ember élte túl a támadást. A politikai vezetők közül egyedül a Galactica leszerelési ünnepségén díszvendég oktatási és kulturális ügyekért felelős miniszter, Laura Roslin maradt életben, aki súlyos leukémiás betegségben szenvedett, s így lett a túlélők elnöke.

Miközben a cylonok üldözték a flottát, amely partizántaktikát folytatva olykor erősen visszavágott, a politikai rendszer is helyreállt, s újból megjelentek a politikai viták. Bár a katonai puccsot az elnök és a Battlestar Galactica kapitánya, Adama parancsnok megegyezése kizárta, az ötlet mégis többször felmerült. Ráadásul a korábbi politikai ellittel szembenálló erők is megerősödtek, akik végül a csapásokat túlélő Gaius Baltar köré szerveződtek, aki először a Gyarmatok (Kolóniák) alelnöke, majd egy választás után elnöke lett. A cylonok között is súlyos viták dúltak: a cylon politikát meghatározó emberformájú

cylonok között megjelent egy békepárt, amely kísérletet tett az emberekkel való együttélésre. Ez nem volt túl sikeres az Új Caprica bolygón, ahol az emberi települést megszállták a cylonok. Az emberek végül a hadihajók fedezete mellett elmenekültek, s ismét folytatták útjukat, amelynek célja kezdettől a Föld megtalálása és a Tizenharmadik Törzzsel való egyesülés volt. A menekülés az Új Capricáról politikai változást is hozott: a cylon megszállókkal kollaboráló Baltar helyett ismét Roslin lett az elnök, Baltar szélsőséges baloldali, korábban terrorcselekmények miatt elítélt alelnöke, Tom Zarek pedig alelnök maradt.

A cylonok között a feszültség végül polgárháborúhoz vezetett, amelyben az „emberbarát” „galambok” frakciója vereséget szenvedett a „embergyűlölő” „héják” csapataitól, s amelyben a „héják” fizikailag is ki akarták irtani a „galambokat”. Őket végül az emberi flotta megtalálta, s csatlakoztak az emberi erőkhöz. A háború közepén az egyik – az űrflotta egy tagja mellé beépített ügynökként elhelyezett, Nyolcas modellű – cylon, Sharon szerelmes lett társába, Karl Agathon hadnagyba (majd századosba), és szerelmük gyümölcseként megszületett az első ember-cylon hibrid, Héra Agathon.

A menekülés során az emberek és a hozzájuk csatlakozott lázadó cylonok végül megtalálták a Földet, s rájöttek, hogy azt egy robotokkal vívott háború elpusztította. A Végős Őt – akik az emberek között fontos szerepet játszottak, így közöttük volt a Galactica első tisztje, Roslin elnök kabinetfőnöke, a kosárlabdához hasonló piramisjáték sztárjából a cylon megszállás utáni capricai ellenállás vezérévé vált vezető, a Galactica vezető műszaki tisztje, valamint az első tiszt felesége, egyben ők öten az új capricai ellenálló mozgalom katonái és politikai vezetői – emlékei visszatértek, s rájöttek, hogy ők alkották az emberformá-

jú robotokat. A lerombolt Föld megtalálása rendkívül negatív hatással volt az addig bizakodó túlélők moráljára, s erősödött a cylongyűlölet. Mivel Adama – immáron admirális – és Roslin elnök együttműködött a hozzájuk csatlakozó cylonokkal, a flotta cylonellenes egységei Zarek alelnökkel szövetkezve puccsot kíséreltek meg. A puccs, melynek során megölték a törvényhozó testület tagjait, végül egy nap alatt elbukott. Még a puccs előtt bíróság elé állították Baltart, akit végül felmentettek (a Kolóniák pusztulásában játszott szerepe nem derült ki), mivel úgy ítélték meg, hogy elnökként nem követett el főbenjáró bűnt. A puccs után végül a cylonok elrabolták az egyetlen természetes módon született cylon-ember hibridet, akit a cylon főbázisra vittek. A kiszabadító akcióban a Galactica súlyosan megsérült, de sikeresen elpusztította a cylon erőket, s a közeli fekete lyukba zuhanó cylon bázistól menekülve egy lakható, életben gazdag bolygóhoz érkezett. Ezt a bolygót Földnek nevezték, s ez volt a mi Földünk. A megmaradt, 30 000-nél valamivel több túlélő és a lázadó emberformájú cylonok itt primitív emberi lényeket találtak. Az újonnan érkezők úgy döntöttek, feladják a technológiát, letelepednek, s együtt élnek az őshonos emberekkel, akiknek átadják kultúrájukat. Az emberi flottát a Napba vezetve elpusztították, a gépformájú cylonoknak pedig odaadták a cylon hajót. Mindez százötvenezer évvel napjaink előtt történt. Kiderült, hogy Héra, a cylon-ember hibrid volt az emberiség „ősanya”, a mitokondriális Éva.

A történet így a cylonok és az emberek világában párhuzamosan játszódik, ahol rendkívül változatos politikai és szervezeti rendszert hoztak létre a gyorsan lezajló változások. Ezért a következőkben az emberek és a cylonok államán keresztül mutatnánk be néhány érdekesebb szervezeti kérdést.

*1. Az emberek társadalma: egy jól szervezett,
demokratikus föderáció – és ami abból megmaradt
és főnixmadárként feltámadt*

A sorozat a legrészletesebben az emberek társadalmát mutatja be, amely már a minisorozatban is láthatóan egy fejlett technológián alapuló, kapitalista gazdasági rendszerű, föderális felépítésű demokrácia. Már hallottunk ilyenről? Igen, ugyanis Kobol Tizenkét Gyarmata tulajdonképpen nem más, mint...

a) Az Amerikai Egyesült Államok az űrben

Hosszasan lehetne fejtegetni, hogy Kobol Tizenkét Gyarmata milyen sok szempontból hasonlít az Amerikai Egyesült Államokra. Bár „csak” tizenkét gyarmatról beszélünk – amelyek a csillagjegyek szerinti „törzsek” bolygói –, tudjuk, hogy eredetileg tizenhárom gyarmatról volt szó, ugyanúgy, mint 1776-ban, amikor is tizenhárom brit gyarmat létrehozta az Amerikai Egyesült Államokat. E gyarmatok előtti tiszteletadás az egyes lakott bolygók esetében a „Kobol Gyarmatai” elnevezés is. A gyarmati társadalom és gazdaság felépítése is egy modern, posztindusztriális országéra hasonlít, így a minisorozat első részében egy békés és fejlett, napjainkhoz hasonló államra zúdul rá a negyvenéves fegyverszünetet megszegő cylon hadsereg.

A szervezeti jogi kérdésekre összpontosítva még inkább nyilvánvalóvá válik a hasonlóság. Például a gyarmatok egy szövetségi államot képeznek, azaz nem unitárius, egységes államról van szó. A szövetségi államot több, államiságát részlegesen megőrző egység képezi, amelyek saját, a szövetség hatáskörébe nem utalt ügyekben nagy önállósággal járnak el, s amelyek közreműködnek a szövetségi szervek kialakításában is. Az unitárius államokban ilyen, államisággal rendelkező egységek

nincsenek, legfeljebb az egyes területi egységeknek az állam biztosítja az önkormányzás jogát, ám ezek az önkormányzatok az államszervezet részei, s nem önálló egységek. A minisorozat és a sorozat egyes utalásából és a *Caprica* című spin-off sorozatból egyértelműen kiderül, hogy a tizenkét gyarmat korábban tizenkét önálló államot alkotott, amelyek, bár szoros kapcsolatban álltak, egymástól függetlenek voltak. Az amerikai gyarmatokhoz hasonlóan ezeket a gyarmatokat is egy háborús helyzet kovácsolta egységbe. Igaz, itt nem a britekkel kellett küzdeni a függetlenségért, hanem a fellázadó cylonokkal kellett háborúzni. Mivel a cylonok az első háborúban egységesen léptek fel, az emberek a hatékony harc érdekében egy szövetségi államot hoztak létre, amelynek felépítését egy írott alkotmány, a Kolóniai Cikkelyek (*Articles of Colonization*) szabályozta – hasonlóan az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányához.

A szövetségi állam köztársasági államformájú volt, kormányformája pedig *prezidenciális*ként írható le.⁴ Az Amerikai Egyesült Államokhoz hasonlóan ebben az országban is a végrehajtó hatalom feje az elnök, azaz ő dönt a legfontosabb kérdésekben, a közigazgatási szervek tevékenységét végső soron ő maga irányítja, a nemzetközi szintén ő tárgyal a külső erőkkel, valamint ő tartja elsődlegesen a kapcsolatot a többi hatalmi ággal. Testületként működő kormány ebben a rendszerben nem működik, az egyes (szak)miniszterek mint az ágazatért felelős vezetők lényegében az elnök beosztottjai, akik csak és kizárólag az elnöknek tartoznak felelősséggel. Ezt az is mutatja, hogy az Amerikai Egyesült Államokban a nálunk miniszternek tekintett közigazgatási vezetőket államtitkárnak (*secretary*) nevezik. A *Battlestar Galactica* világában is az államtitkár kifejezést használták a miniszterekre, így Laura Roslin hivatalosan

Secretary of Education (oktatási államtitkár) volt a cylon támadás előtt. A prezidenciális kormányformát egyértelműen jelzi az a jelenet is, amikor – a *Hajnalpír* (Daybreak) című kétrészes záróepizód visszatekintő részében – Adar elnök egyértelműen közli az akkor oktatási miniszter Laura Roslinnal, hogy miután visszatér a Battlestar Galactica múzeumhajóvá alakítási ünnepségéről, felmenti, mivel nem volt elégedett azzal, hogy a tanári sztrájkot kompromisszumos megoldással zárta le. Azaz az elnök alakította itt is a politikát, aki az ő irányvonalától eltérő miniszterét bármikor leválthatta. (Bár Roslin jelezte, hogy küzdeni fog a posztjáért.)

A föderális struktúra a *törvényhozás* tekintetében is megjelent. Itt azonban az Egyesült Államoktól eltérő szerkezet alakult ki. Az USA-ban az úgynevezett Connecticuti Kompromisszum alapján egy kétkamarás (a Képviselőházból és a Szenátusból álló) törvényhozás jött létre, ahol a Képviselőházban a népesség arányában jutnak helyekhez az egyes államok, míg a Szenátusban egyenlően, valamennyi állam polgárai két-két szenátort választanak. Azaz egyszerre érvényesül az arányos képviselet elve és a kis államok érdekeit védő azonos szavazati súly elve. Ezzel szemben a Kolóniák törvényhozása a kisebb egységeket védte: a törvényhozásért az úgynevezett Quorum felelt, amelybe minden kolónia egy képviselőt küldött. Azaz a föderáció törvényhozó testülete nagyon kicsi volt: összesen 12 tagból állt. Ezzel a kicsi törvényhozással szemben – az USA-val ellentétben – egy nagy létszámú kormányzat állt: az legalább 42 fős volt, hiszen haláluk után a 43. következett az utódlási sorrendben (az első értelemszerűen az alelnök, utána jönnek a miniszterek). Azaz úgy tűnik, hogy a kolóniák világában a kormánynak több tagja volt, mint a törvényhozásnak, ami eléggé idegen napjaink földi

demokráciáitól, ahol a nagyobb létszámú – jellemzően több száz fős – törvényhozások mellett kisebb létszámú, tucatnyi személyből álló kormányok működnek. Az elnök meghatározó szerepét az is mutatja, hogy a Quorumnak egyben ő az elnöke, aki csak szavazategyenlőség esetén rendelkezik szavazati joggal. (Ezzel a jogával Roslin elnök élt is a sorozat első évadában – a *Colonial Day* című epizódban –, amikor az alelnökválasztás során a Quorum 6-6-os szavazatarányát követően végül az ő szavazatával lett dr. Gaius Baltar a Kolóniák alelnöke.) Ez szintén kisebb-fajta eltérést jelent az USA rendszerétől, ahol a Szenátus elnöke az alelnök, aki szintén csak szavazategyenlőség esetén szavaz.

Jóllehet bizonyos különbségeket láthatunk, mégis, egy föderális, prezidenciális köztársaságot ért a cylon nukleáris támadás. Kérdés, mire jó a szervezet egy nukleáris népirtás esetén.

b) A szervezet az apokalipszis ellen is véd!

A cylon támadás így egy olyan államot ért, amely jogilag, társadalmilag és gazdaságilag is szervezett volt, s amely szervezet – ha a cylon támadás az embereket váratlanul érte is – önmagában felkészült a legszélsőségesebb helyzetek, így végső soron az apokalipszis kezelésére is. Így például az igazgatás folytonosságát biztosították azzal, hogy a rendkívüli helyzetekre figyelemmel megalkották a „Narancs Kód” (*Case Orange*) eljárást, amely lehetővé tette annak megállapítását, ki tekinthető elnöknek. Igaz, az előbbieik szerint végül az utódlási sorban csak a 43. személy maradt életben, de mégis volt egy olyan személy, aki elláthatta az elnöki feladatokat.

A szervezet működése abban is segített, hogy kinevezett elnökkel, jól körülhatárolt hatáskörökkel az apokalipszis során sikerült elkerülni a katonai hatalomátvételt és biztosítani a civil

kormányzat működését, valamint a megmaradt hadsereg civil kontrollját. A sorozatban bemutatták, hogy ez miért is volt kiemelten fontos. A 2. évad 10. és 11. részében ugyanis megtudhattuk, hogy egy másik csatahajó is épségben maradt, a jóval modernebb Pegasus, amelynek parancsnoka, Helena Cain elmentengernagy minden tevékenységét a katonai logika alapján végezte: így amikor (civil) túlélőkkel találkozott, azok katonai célokra alkalmas tagjait hadrendbe állította, és katonailag értéket képviselő eszközeit elkobozta, a túlélőket pedig a sorsukra hagyta. Ez egy olyan helyzetben – amint azt Roslin elnök is megfogalmazta a minisorozat végén –, ahol egy faj túlélése a cél, nem túlzottan hatékony megoldás, főleg a nyomasztó túlerővel szemben. Azaz a kevés dolog mellett, ami megmaradt, a szervezet volt a legerősebb, ez biztosította a túlélés lehetőségét. Ha ez is elveszett volna, a cylonok nyerne, s kipuштul az emberi faj.

A cylon apokalipszist bemutató minisorozat végén ugyanis kiderült, hogy a szervezet, a bejáratott eljárások, valamint a korábbi gyakorlat egyértelművé tette a posztapokaliptikus emberi világ működtetését is: lényegében fennmaradtak a korábbi keretek. Így Roslin elnök a hadsereg főparancsnokaként kijelölte az irányokat, valamint ellátta a civil kontrollt, a tényleges, katonai szakmai döntésekben azonban a megmaradt flotta főparancsnoka, Adama parancsnok döntött. Ezek a keretek egyetlen rendkívüli esetet kivéve – amikor is végső soron a lakosság támogatását élvezve megdöntötték a demokratikusan megválasztott elnök, dr. Gaius Baltar uralmát a 3. évad *Exodus* című dupla részében – nem került sor a katonaság egészét átfogó hatalomátvételre. Ezenkívül is csak egy esetben, a 4. évad második felében merült fel a puccskísérlet, ezt azonban a hadseregnek a legális kormányzathoz hű erői megghiúsították.

A kiépített szervezet a túlélésben is fontos volt, hiszen ez egyfajta „vázat” jelentett, amelyre a túlélés során építeni lehetett. Így már kevéssel az apokalipszis után sor került a törvényhozó testület, a Quorum ismételt felállítására, és ezzel a folyamatos cylon támadások és a háborús helyzet ellenére is működhetett a korábbi, demokratikus intézményrendszer. A keretek az új capricai letelepedési kísérlet esetén is működtek, azokat még a cylon megszállók sem számolták fel. Igaz, megpróbálták a javukra fordítani azzal, hogy az akaratukat Gaius Baltaron keresztül kívánták érvényesíteni (az ellenállókat is elvileg a statáriális bíraskodás szerinti elnöki kivégzési parancs alapján akarták meggyilkolni).

A szervezet ereje a későbbiekben elfogott dr. Gaius Baltar ügyében is megnyilvánult: az elnököt tisztességes bírósági eljárás alá vonták, ahol végül is szűk többséggel felmentették.

Mindezek mellett ez a rendszer *kellően rugalmas is volt*, hiszen a 4. évadban felülbírálták az adott kereteket, s végül a Quorum és az elnök együttes döntése alapján átalakították a föderális szerkezetet. A korábbi bolygók szövetsége ugyanis a bolygók pusztulásával fikcióvá vált, s a menekülés negyedik évében már inkább űrhajók szövetsége lett, így az űrhajók képviselőinek tanácsa vette át a Quorum szerepét. Ebbe az új föderációba már az emberekhez csatlakozó cylonok is beléptek: szintén a szervezet erejét jelzi, hogy a korábbi ellenséget is integrálni tudta.

Amennyiben a *Battlestar Galacticára* tekintünk, láthatjuk, hogy ebben a világban az emberi faj túlélése, az ehhez szükséges tettek végrehajtása elképzelhetetlen lett volna a stabil, jogilag részletesen szabályozott államszervezeti keretek nélkül. A szervezet egyrészt megadta a kereteket a civilizáció fenn-

tartásához, lehetővé tette a katonai hatalomátvétel elkerülését, valamint lényegében kizárta a diktatórikus hatalomgyakorlást is. Az emberiség a *Hajnalpír* című dupla epizód végén így szabadon érkezett meg új otthonába, a Földnek elnevezett bolygóra, ahol szabad akaratából döntött a civilizáció feladásáról és az újrakezdésről.

A szervezeti keretek, a meglévő eljárások így lehetővé tették, hogy hétköznapi emberek hőssé válhassanak, s megmenthessék fajukat a pusztulástól. A fennmaradó szervezet volt az emberi faj legnagyobb erőssége, amely biztosította a faj túlélését, hiszen a legnehezebb helyzetekben is lehetett erre támaszkodni.

2. A cylonok világa és annak nehézségei

A sorozat első évadaiban keveset tudhattunk meg az emberiség döntő többségét sikerrel kiirtó cylonok társadalmáról és államáról. Az idő előrehaladtával azonban kiderült, hogy a cylonok állama végső soron kasztrendszerként épül fel, ahol a döntéseket kizárólag az emberi formájú cylon modellek hozzák, igaz, szavazattöbbséggel. A nagy csataúrhajókat (báziscsillagokat) vezénylő hibridek, a vadászpülőgépek, valamint a gyalogság feladatát ellátó centuriók (*centurions*) nem rendelkeznek politikai jogokkal.

Ez a helyzet jogilag egy törvénytelen hatalomátvétel útján alakult ki. A centuriókat a fegyverszünetről az első háború végén a Kobol Tizenkét Gyarmatára megérkező Végső Öt győzte meg. Ezt az egyensúlyt a Végső Öt által először elkészített Egyes modell – jogilag – puccsa alakította át. Egyes a Végső Ötöt elpusztította, és emberi tudattal az emberek világába száműzte; ugyanakkor a gépszerű robotok, a centuriók gondolkodási képességeit korlátozó gátat épített be, így azokat egyszerű harci

gépezetekké alakította – a korábbi, gondolkodó lények helyett. Az újonnan készített robotikus vadászgépek esetében is csak a gépi jelleget hagyta meg, a magasabb fokú gondolkodást gátló szerkezeteket szerelt be. A döntéseket így csak (a mesterségesen kialakított faji felsőbbrendűsége figyelemmel) az emberi formájú cylonok hozták, elvileg demokratikusan, azonban láthatóan az Egyes modellek meghatározó szerepével.

Ez a hierarchikus, egyénközpontú igazgatáson alapuló rendszer magában hordozta a bukás lehetőségét is. A jogokkal nem rendelkező centuriók és a vadászgépek igen nagy kockázatot jelentettek. Az, hogy a döntésekben az Egyesnek meghatározó szerepe volt, és a legkisebb többség döntésével is figyelmen kívül lehetett hagyni egy számottevő kisebbséget, azaz még az emberi formájú cylonok között sem volt ismert a kisebbségi jogok védelme valamint a hatalmat korlátozó fékek és ellensúlyok rendszere, kockázatot rejtett magában. Egy kiélezett vitában szervezeti és jogi keretek nélkül csak az erőszakos vitarendezés merül fel opcióként. Ezzel az egyszerű többségi rendszerrel ugyanis egy nagyon kockázatos szerkezet alakult ki: a többmilliárdos cylon közösségen belül akár egyetlen pluszszavazattal is meghatározó és döntő szava volt egy nagyon kicsi többségnek.

Végül így is történt. Az emberi fajjal való kapcsolat, valamint a többi cylon kezelése kérdésében a 2. évadtól kezdődően megosztottá váló cylon társadalom végül a sorozat 4. évadában polgárháborúba sodródott. Ugyanis csak a vitarendezés egyetlen eszközét ismerték, a tisztán többségi szavazást. A végső soron rabszolgaként tartott centuriók és vadászgépek jogairól szóló, valamint az emberekkel kapcsolatos vitát végül egy olyan szavazás zárta le, amelyben a „rabszolgaság- és háborúpárti” cylonok a több milliárd leadott szavazat közül végül egyetlen-

nel nyertek, s így az ellenük szavazók akaratát teljesen figyelmen kívül hagyva jártak el. A vitarendezésre más út nem lévén, végül súlyos polgárháború alakult ki, ahol a kisebbségben maradt és a polgárháború népiertását elkerülő lázadó cyonok végül az emberekkel kötöttek szövetséget. A lázadó cyonok törekedtek arra, hogy felszámolják a rabszolgaságot, így a centuriók és a vadászgépek gondolkodást gátló elektronikus eszközeit eltávolították, s őket is bevonták a döntésekbe. Az emberekkel kötött szövetség végül azt eredményezte, hogy ezek a cyonok integrálódtak az emberek államába, és végül ők is az újrakezdés mellett döntöttek. A külső megjelenésükben az emberektől elütő, nagyjából fémtestű robotok pedig a cyon csatacsillagot megkapva visszanyerték teljes szabadságukat.

A cyon társadalom fenti kihívásai jelzik, hogy a jogfosztottság, valamint a vitarendezés békés kereteinek hiánya nagymértékben növeli az érdekütközések erőszakos rendezésének – azaz a polgárháborúnak – az esélyét. Bár a kasztrendszeren – és a lényegében a centuriók meg a vadászgépek rabszolgaságán – alapuló, centralizált rendszer jóval hatékonyabbnak tűnik elsőre, a sorozat mégis azt üzeni nekünk, hogy a jogilag szervezett, demokratikus keretekkel rendelkező államok stabilabbak, hiszen a sorozat záróepizódjára végül is csak az emberek és a lázadó cyonok szövetsége maradt fenn.

A szervezet és annak hekkelése: a *Star Wars* szervezeti jogi keretei

A *Star Wars* első, második és harmadik trilógiájában is fontos szerepet játszik a(z állam)szervezeti jog, sőt, tulajdonképpen a

jogi szabályozás és különösen annak hiányosságai kulcsszerepet játszanak Palpatine szenátor felemelkedésében és császárrá válásában. Éppen ez a kérdéskör az, amit jobban kifejtene, hiszen a *Star Wars* politikai rendszerét már részletesen elemezte e kötet szerkesztője, Tóth Csaba A *sci-fi politológiája* című művében. Ebben a fejezetben a korábbi elemzésekkel ellentétben éppen azt vizsgálom meg, hogy az államszervezetre vonatkozó jogi szabályozás és annak hiányosságai hogyan hatottak a galaxis helyzetére.

A megközelítés áttekintését követően a *Star Wars*-univerzum előképeivel kapcsolatban azt jegyezném meg, hogy míg a *Battlestar Galactica* kapcsán beszélhetünk egy egységes mintaképről – az Amerikai Egyesült Államokról –, addig a *Star Wars* esetében több mintát fedezhetünk fel. Azonban ha mégis egy előképet kellene kiemelni, akkor a Római Köztársaságot és a Római Birodalmat lehetne említeni.

1. Róma mindenütt...

A sci-fi- és fantasy-irodalomban bűvópatakként tér vissza a Római Birodalom. Így ez az állam – pontosabban annak hanyatlása és a sötét középkor átmenete – volt az egyik legfőbb ihletője Asimov *Alapítvány*-sorozatának is. A *Babylon 5* című tévésorozatban a Kentauri Birodalomnak is a Római Birodalom – elsősorban a köztársaság és a principátus – szolgált mintájául. A *Trónok harca* alapjául szolgáló *A tűz és jég dala* című regényszériában is felsejlik a Római Birodalom: a Valyriai Birodalom egyfajta essosi Rómaként is értelmezhető, s a Szabad Városok tulajdonképpen a középkori Bizánci Birodalom meghódítását követően kialakuló görög fejedelemségek megfelelőinek is tekinthetők.

Amennyiben az első trilógia történetét tekintjük végig, azt láthatjuk, hogy George Lucas sok szempontból a Római Köztársaság utolsó nyolcvan évét és a principátus időszakát sűrítette be pár évbe az I–VI. részekben. Miért is? Tekintsük csak át a párhuzamokat! Adott egy Galaktikus Köztársaság, amely föderatív módon épül fel, s amelynek a szövetségi felépítésre figyelemmel a döntéshozatali mechanizmusai is összetettek. Igaz, ez a rendszer jól működött ezer évig, de voltak problémák, amelyeket a gazdaság fejlődése csak tovább fokozott. A korábbi helyzet átalakulása miatt a vitarendezés erőszakos útja is egyre közelebb kerül. A feszültséget kihasználva a központi stratégiai döntéshozó testülettel, a Szenátussal szemben a végrehajtó hatalmat egy kiemelkedő politikus erősíti meg, aki végül a polgárháború lezárásához kapott rendkívüli hatalmát, valamint a háború lezárása és a béke miatti népszerűségét kihasználva császárrá nyilváníttatja magát. Ha nem a *Star Wars* cselekményét és Palpatine felemelkedését mutatnám be, s e kötet nem a *Fantasztiikus világok*, hanem a *Világtörténelem* címet viselné, akkor azt hihetnénk, hogy Augustusról és a Római Császárság kialakulásáról van szó. Palpatine azonban olyasmit tett, amit Augustus soha nem is mert volna megtenni: végül, nagyjából húsz évvel trónra kerülése után feloszlatta az immár Birodalmi Szenátust, felszámolva ezzel a Régi Köztársaság utolsó maradványát is.

2. A Régi Köztársaság államszervezete és annak gyengeségei

A Régi Köztársaság államszervezetének felépítését az I–III. részekből ismerhetjük meg. Már az első részben is kiderül, hogy az immáron egy évezrede fennálló Régi Köztársaság tu-

lajdonképpen egy *gyenge föderáció*. Föderáció, hiszen az egyes világok megőrizték önállóságukat és saját korábbi politikai felépítésüket. Így a Régi Köztársaságon belül több monarchia is működik, elég, ha az Organa család hercegségeként működő Alderaanra, a választott monarchiaként működő Naboo-ra gondolnunk. Az egyes bolygók komoly öngazgatási és kormányzati hatáskörökkel rendelkeznek, valamint saját hadseregük is lehet. Az államok széles hatásköreit az is mutatja, hogy a Galaktikus Szenátus tagjai nem mentelmi joggal, hanem a független államok diplomáciai testületeinek tagjaira jellemző diplomáciai mentességgel rendelkeztek – ahogyan ez kiderült Leia hercegnő, valamint Darth Vader és Tarkin nagymoff a IV. rész elején lefolytatott beszélgetéséből. Diplomáciai mentességgel az egyes államokat más államban képviselő személyek – a külképviseletek tisztviselői, a diplomaták – rendelkeznek. (Ez a jogosultság az elkülönült állami létből fakad és a diplomáciai testület tagjainak feladatellátását biztosítja. Ezzel szemben a mentelmi jogot az egyes államok alkotmányai és törvényei biztosítják bizonyos tisztségviselőik – jellemzően a törvényhozás tagjai és egyes igazságszolgáltatási tisztviselők (jellemzően bírák, Magyarországon azonban az ügyészek) számára, hogy kizárják a végrehajtó hatalom „zaklatását”, azaz hogy indokolatlanul büntetőeljárásokat indítsanak ellenük.)

A Régi Köztársaság hatásköre viszonylag szűk: egyfajta egyseges piacot teremt, valamint bizonyos gazdasági és szociális feladatokat is ellát, továbbá közvetít az egyes bolygók közötti vitás kérdésekben. A részletes hatásköröket nem ismerhetjük meg, ugyanis a film elsősorban a hadügyi és az alkotmányos kérdésekre összpontosít. Az már az I. részben kiderül, hogy a

Régi Köztársaság *parlamentáris* kormányformájú volt, azaz a kormányzatában meghatározó szerepe volt az egykamarás törvényhozó testületnek, a *Köztársasági Szenátus*nak. Míg a *Battlestar Galactica* világában a Kolóniák elnökének alapvető szerepe volt a politikai rendszerben, a Régi Köztársaságban a kormányzati rendszer meghatározó szereplője a Szenátus volt. A Szenátus hozta a legfontosabb stratégiai döntéseket, a főkan- cellár feladata alapvetően ezek végrehajtására irányult. Az I. részben bemutatottak szerint a Szenátus rendkívül nagy létszá- mú volt, ugyanis valamennyi lakott bolygó egy-egy szenátort küldhetett a testületbe. Ez jól látszik a Naboo szenátorának – Palpatine-nak – a tevékenységén, valamint akkkor, amikor Pal- patine és Amidala királynő felszólal a Szenátusban. Az is egy- értelmű, hogy a Szenátusban valamennyi bolygó szenátorának szavazata egyenlő, azaz a kisebb lakosságú és gyengébb világok is ugyanúgy egy szavazattal rendelkeznek a testületben, mint a nagyobbak. A kormányzat parlamentáris jellegét mutatja az is, hogy a végrehajtó hatalmat irányító *főkancellár* a Szenátusnak politikailag felelős. Azaz a Szenátus megvonhatja a bizalmat a főkancellártól, aki ezzel elveszíti megbízatását. Ez a kancel- lár nagyon erősen függ a törvényhozó szerv aktuális politikai helyzetétől: a bizalmi szavazást bármely szenátor vagy „tagál- lami” államfő kezdeményezheti, amelyről akár azonnal – tehát úgynevezett „lehúlési” idő, azaz a döntés súlyának végiggondo- lását biztosító időszak nélkül – is lehet szavazni, ahogyan azt az I. részben is láthattuk.

A Régi Köztársaság végrehajtó hatalmának korlátozott moz- gásterét a nagy létszámú és széles hatáskörű Szenátus mellett az is korlátozta, hogy ennek a föderációnak lényegében nem volt

állandó hadserege. A Régi Köztársaság belső békéjének fenn- tartásáért – a demokratikus államfelépítést követő szervezettől kissé idegen módon – végső soron egy fegyveres papi testület, a Jedi-rend látta el. A jedik katonai ismereteik révén kezelték a Köztársaság egységének biztosításával kapcsolatos, katonai beavatkozást is igénylő kérdéseket. Jóllehet kiváló harcosok voltak, az I. epizód nyitójelenetéből láthattuk, hogy általában ritkán kellett alkalmazniuk fegyveres erőszakot. A jedik lehe- tőségeit az elme manipulálására való képességük is javította. Mindezek révén egy elég korlátozott mozgásterű végrehajtó ha- talom képe rajzolódik ki. A döntésekben meghatározó szerepe van a nagy létszámú, töredezett felépítésű Szenátusnak, a vég- rehajtó hatalom erősen függ ettől, hatásköreit továbbá nemcsak ez a törvényhozó testület, hanem az egyes világok mint „szö- vetségi tagállamok” széles feladatkörei is korlátozzák. Ráadásul még saját szövetségi hadsereggel sem rendelkeznek, a katonai beavatkozást vagy az azzal való fenyegetést igénylő esetekben a Jedi-rend jár el.

Mégis, ez a rendszer egy évezreden át működött. A látszó- lag gyenge és béna központi hatalom alkalmas volt arra, hogy hosszú vitáin keresztül fenntartsa a Régi Köztársaság belső békéjét, s a gyenge központi végrehajtó hatalom is ellátta a fel- adatát, az egységes galaktikus rendszer működtetését. A rend- szernek azonban több kritikus pontja volt: egyrészt a láthatóan konszenzusra törekvő szenátusi eljárás miatt a döntéshozatal merevebb, nehezebb volt. Ráadásul saját hadsereg nél- küül csak a galaxis méreteihez képest elenyésző létszámú jedi- re építő rendszer nem egy galaktikus méretű polgárháborúra lett tervezve. Szintén nem rendezték, hogy milyen eljárást kell

követni rendkívüli helyzetekben, milyen jogosítványai vannak az ilyenkor kivételes hatalommal felruházott végrehajtó hatalmi vezetőnek. Így azt mondhatjuk, hogy a sérülékeny pontok miatt a rendszert meg lehetett hekkelni.

1. A hekker: Palpatine

Palpatine végül is ezeket a sérülékeny pontokat használta ki, s így alakította ki a Galaktikus Birodalmat. Palpatine a konszenzusra törekvő, demokratikus döntéshozatali rend szükségképpen időigényességét egyfajta gyengeségnek, kevésbé hatékony igazgatásnak beállítva „erős emberként” lépett fel. Első lépéseként megerősítette a kancellár helyzetét. Azonban Palpatine ideje az általa szított galaktikus polgárháborúval jött el. Két ok miatt is: egyrészt, egy ilyen kiterjedtségű konfliktust önmagában a jedik nem tudtak kezelni, így elérhetett egy hadszervezeti reformot, s létrehozhatott egy, a végrehajtó hatalom, azaz a kancellár irányítása alatt álló hadsereget is. A hadsereg felállítása összefügg a másik sérülékeny pont adta lehetőségek kihasználásával: a polgárháborús helyzetre tekintettel rendkívüli állapotot hirdetett ki a Szenátussal, amely időszakra kivételes hatalmat kapott kancellárként. Ennek a része volt a hadsereg felállításának és irányításának a joga is. Az is egyértelmű volt, hogy korábbi példák hiányában a Régi Köztársaság jogi szabályrendszere nem rendezte a rendkívüli állapot esetén a végrehajtó hatalom vezetőjét megillető pontos jogosítványok körét, s az ezen vezető feletti kontrollt. Ilyen módon ez az állapot kissé hasonlított a Római Köztársaság végének időszakára, ahol bizonyos esetekben a *senatus* az úgynevezett végső szenátusi határozat (*senatus consultum ultimum*) kiadásával felha-

talmazhatta a *consulokat* arra, hogy a meglevő közjogi korlátok nélkül járassanak el. A Római Köztársaságban is erősen vitatott volt ennek a felhatalmazásnak a terjedelme,⁵ azonban a Régi Köztársaságban láthatóan a Szenátus hasonló tartalmú döntése teljhatalmat biztosított a kancellárnak. A jogi szabályozás hiányosságait Palpatine a hadsereg irányításával kapcsolatban is kihasználta. A Régi Köztársaság államszervezeti rendjében ismeretlen volt a kancellári teljhatalom és az állandó állami hadsereg intézménye. Mivel nem működtek ilyen jellegű szabályok, Palpatine szabadon alakíthatta ki azokat. Az irányítási jogosítványait a polgárháború időszakában csak annyiban korlátozták, hogy a hadsereg együttműködött a jedikkel a hadműveletek során. Ez azonban nem jelentette akadályát annak, hogy a klónhadsereget kiképezhessék és egy biológiai chippel beleprogramozhassák a 66-os parancsot, amelynek kiadásával sor kerülhetett a Jedi Tisztogatóra, a Jedi-rend többségének kiirtására. Így Palpatine főkancellár teljhatalomra tett szert, s ez a megerősített hatalom lehetőséget biztosított a polgárháború lezárására. A háborús győzelmet kihasználva pedig az eredetileg a polgárháború befejezéséig biztosított teljhatalmát állandósította azzal, hogy elérte, Jar Jar Binks szenátor javaslatára császárrá nyilvánítsák – az ideiglenes teljhatalom fenntartásával. Megszületett a Galaktikus Birodalom...

2. Gyenge föderációból centralizált katonai diktatúra – erős vagy gyenge?

A Birodalomnak a szövetségi államfelépítést – a galaxis rendkívül nagy mérete miatt – esélye sem volt teljes mértékben felszámolni, azaz az egyes világok továbbra is széles hatáskö-

rökökkel rendelkeztek. Ez jól tükröződik az V. részben is, amikor Lando Calrissian, Bepin felhőváros kormányzó bárója azt ecseteli Han Solónak, hogy a Birodalom nem avatkozik be az ő ügyeibe, és ő sem a Birodaloméba. Így a Birodalom meghagyta a belső öngazgatás jogát a legtöbb bolygónak, csak egyfajta lojalitást várt el tőlük. A Birodalom a központi akaratot igazából a hadseregen keresztül tudta érvényesíteni. Így igazgatási szervezetének egésze a katonai igazgatásra épült. Ennek keretében a Birodalmat katonai kormányzóságokra osztotta, amelyek élére úgynevezett nagymoffokat (kormányzókat) helyezett. Az egyes világokat pedig ezekbe a kormányzóságokba sorolta. Ez a megoldás sem idegen egy messzi-messzi galaxis gyakorlatától: a Föld nevű bolygón az abszolutizmusok kiépülése során is az egyes tartományok – elsősorban azok rendi testületei – főleg katonai (Poroszország) vagy adóügyi (Franciaország) kormányzókat neveztek ki. Hasonlóan, a totalitárius diktatúrák is felszámolták a föderális szerkezetet – például Hitler a tartományok körzetekké (Gau) lefokozásával, s a körzetek élére egy, a Führernek felelős körzetvezető (Gauleiter) kinevezésével –, vagy formálissá tették azt (Sztálin a tagköztársaságok látszatállamiságával). Így a Birodalom egy központból irányított, centralizált állammá vált. Ezt végül a yavini csata évében tették teljessé, amikor is a föderális szerkezet utolsó fontos maradványát, a Szenátust is feloszlatták.

Így a Birodalom elvileg erősebb, hatékonyabb és gyorsabb igazgatással rendelkezett, mint a vitákon és egyeztetéseken alapuló Régi Köztársaság. Csakhogy az új struktúra sérülékenyebb volt, mint a Régi Köztársaság: a Birodalom léte ugyanis egyrészt az uralkodó személyektől függött, hiszen végső soron

minden hatalom forrása ő volt, másrészt a militarizált felépítés miatt a hadsereg sikerein múltott a struktúra fennmaradása. Niccolò Machiavelli *A fejedelem* 4. fejezetében leírta, hogy egy központosított, diktatórikus államot nehezebben lehet legyőzni, de a győzelem után könnyebben lehet megőrizni, mint egy decentralizált országot.⁶ Ennek a példáját láthatjuk a Birodalom esetében is: a Lázadó Szövetség az Endor mellett aratott győzelmével elpusztította a Birodalmi Flotta támadó elemeit, s végső soron megölte a császárt. Ezt követően a galaxis területének nagy részén a birodalmi uralom is összeomlott, s létrejött az Új Köztársaság. Így a látszólag erős Birodalom csak egy pár évtizedes átmeneti állapot volt a galaxisban a köztársasági demokratikus államforma hosszú időszakaihoz képest. Ez a gyengeség akkor válik különösen látványossá, amikor a VII. részben a Birodalom maradványain kialakuló Első Rend elpusztítja az Új Köztársaság fővárosát (fő bolygóját és annak rendszerét). Bár a decentralizált szerkezet miatt az Új Köztársaság meggyengült, s a kommunikáció és az irányítás nehezebbé vált, az Új Köztársaság mégsem omlott össze a főváros elpusztításával. Úgy látszik, Machiavelli megállapításai erre a messzi-messzi galaxisra is érvényesek!

A *Star Wars* univerzumában is fontos szerep jut a szervezeti kérdéseknek: a demokratikus rendszer összeomlásában lényeges szerepe volt a szervezetrendszer sérülékeny pontjainak, amelyeket kiválóan hekkelt meg Palpatine szenátor/főkancelár/császár. Azonban az új, centralizált katonai diktatúra sem volt erős, sőt, tulajdonképpen sérülékenyebb szervezet volt, mint a Galaktikus Köztársaság, amit gyors összeomlása is jól alátámasztott.

Lezárás helyett

A sci-fikben is fontos szerepet játszanak a(z állam)szervezet jogi kérdései – hiszen ezek nemcsak a földi életre, hanem a képzelt világokra is jelentős hatást gyakorolnak. Egy jól kiépített államszervezet egyfajta keretként biztosítja az állam megfelelő működését, s akár azt is lehetővé teheti, hogy egy faj az apokalipszis után is fennmaradhasson. A működő szervezetek részletes szabályozásának, illetve egyes, elsősorban rendkívüli helyzetek rendezésének hiányosságai ahhoz vezethetnek, hogy ezeket a gyenge pontokat támadva a szervezet egésze „meghekkelhető”. A jogi szabályozás azonban nem minden: egyrészt egy jó szervezetet is lehet rossz célra használni, másrészt sokszor annak zavarait nem jogi eszközökkel kell megoldani. Ráadásul a szervezet nyomasztó is lehet – ennek kezelését szintén nem a jogtól kell várni.

Így a sci-fikben is, akárcsak mindennapjainkban, a szervezet – bár velünk él – önmagában nem jelent megoldást. A szervezet fontossága jól látszik a két bemutatott világban. Míg a *Battlestar Galactica*-ban Kobol Tizenkét Gyarmata (Kolóniája) esetében a szervezet, annak pontos szabályozottsága és az azon alapuló kifinomult működése mentette meg az emberi fajt a kipusztulástól, addig a *Star Wars* Régi Köztársaságát végső soron a jól szabályozott és kiépített szervezet hiánya bomlasztotta fel.

Jegyzetek

- 1 Az érintett sorozatok executive producere és showrunnere Ronald D. Moore volt, a produkciós cégek a David Eick Productions, az R&D TV, a Universal Media Studios, a BSKyB, a Stanford Pictures és az NBC voltak.
- 2 A *Star Wars*-filmek produkciós cége a Lucasfilm Ltd., amely jelenleg a Disney produkciós család leányvállalata.

- 3 Aki ennél részletesebben kíváncsi a sorozat történetére, s nem elégszik meg az összefoglalóval, de arra nincs ideje, hogy 4+1 évadnyi anyagot, s a kapcsolódó tévéfilmeket átrágja magát, annak az egyes részek tartalmi összefoglalását adó blogbejegyzéseket tudom ajánlani: http://hogyvolt.blog.hu/tags/battlestar_galactica.
- 4 A prezidenciális kormányformájú szervezet igazgatását illetően l. részletesebben: Fazekas János: *A központi közigazgatási szervek*. In: Fazekas Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész I. Második, átdolgozott kiadás*. ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 152–153. o.
- 5 Így például Kr. e. 59-ben Cicerót száműzték Rómából, ugyanis consulként a Catilina-összeesküvés felszámolására kapott rendkívüli hatalma alapján tárgyalás nélkül végeztetett ki római polgárokat. 15 hónapnyi száműzetés után azonban a Cicero elleni ítéletet visszavonták, s visszatérhetett Rómába.
- 6 Niccolò Machiavelli: *A fejedelem* (ford.: Lutter Éva), Kossuth Könyvkiadó, 1996.

FÖLDI BENCE

Félelem és politika a Star Warsban

– avagy a Birodalom,
amely intézményesítette a félelmet

„A félelem a sötét oldal kapuja. A félelem dühöt szül, a düh gyűlöletet, a gyűlölet pedig kint és szenvedést.”

(Yoda mester a *Baljós árnyakban*)

A *Csillagok háborúja* és a köré épült gigantikus univerzum az elmúlt években sokak számára megkönnyítette annak megértését, miképpen lehet politikai ügyeskedéssel átvezetni egy gyengélkedő demokráciát diktatúrába. Ráadásul ezen folyamatban nem kellett szóba hozni a náci Németországot vagy a kommunista Szovjetuniót sem. Elég volt Palpatine főkancellárról, a Galaktikus Szenátusról és a Birodalomról értekezni, ahogy tette ezt A *sci-fi politológiaja* című könyvében¹ jelen kötet szerkesztője, Tóth Csaba is.

Ezért ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a Birodalom politikájának mélyére ássak. Belülről kíváncsi lennék, miképpen működött ez a katonai diktatúra. Tudjuk, hogy autoriter rendszerről van szó, de mégis, mi volt a Birodalom mozgatórugója? Bihari Mihály szerint a „totalitárius elnyomó-hatalmi rendszer koherens ideológia nélkül – pusztán a nyers hatalmi erőszakra támaszkodva, ideológiailag meghatározott és körülírt történelmi küldetéstudat nélkül – is fenn-

állhat és működhet”.² Mindezek ellenére Palpatine és társai úgy vélték, muszáj adniuk valamilyen ideológiai hátteret a Galaktikus Birodalomnak.

A szervezet fő ideológusának Wilhuff Tarkin nagymoff számított. A katonai vezető értett a politikához is, bolygója kormányzója is volt korábban. A Birodalom egyik leghatalmasabb vezetőjeként, Palpatine jobbkezeként alkotta meg az úgynevezett Tarkin-doktrínát, amely a szervezet ideológiai alapjaként, hatalomgyakorlási útmutatójaként szolgált. A tanulmány lényegében ennek az írásnak, valamint a Disney-féle kánonba tartozó regényekben, kézikönyvekben, filmekben és animációs sorozatokban felbukkanó ideológiai alapvetések elemzése. Ezen folyamat során derült ki, hogy a Birodalom hatalomgyakorlásának alapjaként tekint a félelemre.

A Köztársaság kritikája és a legitimitás

A *Csillagok háborúja* előzménytrilógiája azt tárta fel, miként zuhant össze a Köztársaság, az a politikai rendszer, amely több mint ezer évig jólétet és békét biztosított a galaxis lakói számára. Ugyan hosszú ideig működött, a berendezkedéssel mégis sokan elégedetlenek voltak: a formálódó Szeparatista Mozgalom Dooku gróf (és a háttérben Darth Sidious) vezetésével. Emellett a veszéllyel szemben fellépő Palpatine szenátor, későbbi főkancellár is reformokat sürgetett és hajtott végre (igaz, utóbbiakra csak a Birodalommá alakítás miatt volt szükség).³

Wilhuff Tarkin a birodalmi katonai tisztek számára írt kézikönyvben lefektette⁴ a kormányzással kapcsolatos alapelveket. Az ideológiai, hatalomgyakorlási alapvetésben megfogalmazta azokat a kritikákat, amelyeket az autoriter rendszerek szinte

minden esetben a demokráciák szemére vetnek. Úgy fogalmazott, hogy a Köztársaság „testén” két halálos seb tátongott évszázadokon át. Ezek közül az első, hogy a hatalomgyakorlásba és a galaxis „irányításába bármely polgár beleszólhatott, tekintet nélkül elméje kisszerűségére és korlátoltságára”. Egyértelműen látszik, hogy Tarkin a demokrácia kritikáját fogalmazza meg, leginkább a Galaktikus Szenátusra vonatkoznak szavai. Ez jól érezhető egy ugyanezen szövegben később előforduló érvből: „A Köztársaság demokráciája a lustákat szolgálta [...] bebiztosítva, hogy senkit ne lehessen felelősségre vonni a személyes hibáiért. Viták és bizottsági ülések hátráltatták a kormányzást, és fékezték a haladást.” A birodalmiak sokszor hangoztatják továbbá, hogy az előző rendszer és a Szenátus mennyivel korruptabb, inkompetensebb volt. E ponton azonban érdemes megjegyezni, hogy a birodalmiak kritikájának célpontja nem egészen pontos, hiszen a fenti hibákért nem ez az intézmény, hanem a neki furcsa és gyenge jogköröket adó Köztársasági Alkotmány volt a hibás,⁵ azaz végső soron a Birodalom a Köztársaság politikai hagyományát bírálta.

A nagymoff szerint a másik halálos sebnek az bizonyult, hogy a Köztársaság „nagy hangsúlyt fektetett a béke felszínes látszatára”, és nem tartott fenn saját hadsereget. „A Köztársaság pacifizmusa a gyengék védőpajza volt. A világ természetes rendje a háború” – állította a katonai vezető, aki maga is politizált korábban. Tarkin szerint a Köztársaság nem sugárzott – és soha nem is birtokolt – erőt, sem befelé, sem kifelé. Ezek a mondatok egy vérbeli machiavellianus szavai; a firenzei gondolkodó és a Birodalom gondolkodása közti kapcsolatról a későbbiekben is lesz szó.

A birodalmiak szerint a politikai és katonai tényezők közül

egy gazdasági-társadalmi körülmény is közrejátszott abban, hogy a Köztársaság bukásra ítéltetett. Úgy vélték, a galaxis a Köztársaság utolsó éveiben „gyors ütemben változott az ideológusok és a nagytőkések küzdőterévé”, a szeparatisták pedig azért válhattak sikeressé, mert a Köztársaságban sok társadalmi igazságtalanságot és egyenlőtlen bánásmódot lehetett tapasztalni. Azaz végső soron azért is roppant össze a galaxis politikai berendezkedése, mert nem volt képes jólétet biztosítani állampolgárai számára. Wilhuff Tarkin öt évvel a jedik kiirtását és a Galaktikus Birodalom kikiáltását követően, már nagymoffként tartott egy nagyívű beszédet,⁶ amelynek tartalma később Tarkin-doktrínaként lett ismert. Azt állította, hogy a Köztársaság bukásában a szertelen önzés is nagy szerepet játszott. „A meggazdagodási vágy megfertőzte a vezetőket, egyre mélyebbre hatolt, míg végül az egész politikai testület erőtlen, tehetetlen és korrupt lett” – vélte Tarkin.

Mindamellett, hogy ennyire negatív volt a Birodalomnak az előző berendezkedésről alkotott képe, valamilyen jogfolytonosságot muszáj volt felmutatnia ahhoz, hogy igazolja legitimitását. Palpatine-t a Galaktikus Szenátus választotta császárrá, így ennek feloszlatása sokáig fel sem merülhetett, hiszen az uralom jogalapja szűnt volna meg. A császár azt vallotta, „inkább vegyük körül magunkat új és hűséges szövetségesekkel, mint álnok és alattomos régiekkel”. Erre Tarkin így felelt öt évvel a hatalomátvételt követően: „a politikusok nem mások, mint egy bizonyos rendszerbe szervezett ellenségek”, és felvetette a kérdést, hogy szükség van-e rájuk egyáltalán. A császár ekkor még azt vallotta, hogy igen,⁷ és azt a megoldást választotta, hogy az amúgy is gyenge intézményt kiüresítette.⁸ Erre szükség is volt,

ugyanis a birodalmiak érezték, hogy lázadókkal szimpatizálók is dolgoznak a Szenátusban. Tudunk olyan esetről, hogy bizonyos szenátorok megtagadták egyes törvényjavaslatok megszavazását, ezt követően őket eltüntették, és a Birodalommal szemben lojális személyeket ültettek helyükre.⁹ Tarkin említett beszédében azt mondta: „a Szenátusban [...] olyanok fognak dolgozni, akiket nem a saját meggazdagodásuk érdekel, hanem az általuk képviselt világok jóléte”. Végül azonban ez az intézmény sem kerülhette el feloszlását.

Tarkin a birodalmi tiszteteknek szóló írásában közölte: a Köztársaság szabályainak „bizonyos részét mégis megőriztük, például a csökevényes Birodalmi Szenátus formájában”.¹⁰ Ezenfelül két fontos intézményben tovább élt a Köztársaság öröksége. Az egyik a Birodalmi Hírszerzés, amely a Köztársasági Hírszerzés átalakításával jött létre, melynek fő feladata pedig az volt, hogy beférkőzzenek nem birodalmi fennhatóság alatt álló bolygók kormányaiba (a hatalom célja volt ugyanis az expanzió is, a Köztársaság fenntarthatóságán kívül is több bolygót hajtottak hatalmuk alá). Be akartak furakodni a bűnbandákba is, például hutt kartellekbe vagy a Lázadók Szövetségébe. Utóbbi nem ment zökkenőmentesen, ugyanis például Dodd Rancit, a Köztársasági, majd Birodalmi Hírszerzés tisztje elárulta a Birodalmat és segített egy lázadó sejtet.¹¹ Nem csoda, hogy Palpatine Birodalmi Biztonsági Hivatal néven is alapított egy hasonló, az előzővel összevetve sok átfedéssel működő szervezetet. A Köztársaságtól eredő másik intézmény a katonai akadémiaké, amely a Birodalom szerint az előző berendezkedés „rossz igazgatásának következtében” elsorvadt, így szükség volt átstrukturálására és megerősítésére. „A Birodalom helyreállította az akadémia-rendszert és büszke hagyományait.”¹²

A Tarkin-doktrína, avagy hatalomgyakorlás a Birodalomban

Wilhuff Tarkin szerint¹³ a császárt – a Köztársaság vezetésével ellentétben – sosem érdekelte a státusza vagy a személyes dicsősége (ezzel azért lehetne vitatkozni). Úgy véli, Palpatine azon dolgozott, hogy „egységesítse a galaxist, és biztosítsa a galaxis több milliárd lakójának jólétét”. Fontos kiemelni, hogy a császár tudta: a Köztársaság gyűlölt elemei – azaz a korrupció, a dekadencia, a magas hivatal iránti vágy – megmaradt a Birodalom első éveiben. Az volt a terve, hogy „a sötét oldalt hasznosítva átformálja magát a valóságot, és létrehozson egy maga által teremtetten univerzumot. Nem csupán a halhatatlanságot akarta elérni, amire [mestere, Darth]¹⁴ Plagueis áhítozott annak idején, hanem a teljhatalmat minden felett.”¹⁵ Ezért létrehozta az úgynevezett Új Rendet és az Új Rend Fenntartásáért Felelős Bizottságot (ÚRFEFEB). Tarkin az említett beszédben elmondta, miképpen kívánják levenni a kormányzás terhet a császárról, hogy ezzel is segítsék célja elérésében. Úgy fest, mintha a császár csak az Erővel és utódlásával kívánt volna foglalkozni, miközben hatalma egy részét átnyújtotta volna a katonai adminisztrációnak, a mindennapi feladatokra összpontosító Tarkinnak.

Régiókra osztották a galaxist, megteremtve a korábban nem létezett egységet. „Egyetlen személyt szolgálunk, egyetlen célt: egy összetartó galaxist, amelyben mindenki jól él” – állítja Tarkin. Az ezen régiókat, szektorokat irányító kormányzók feladata, hogy jobb életminőséget teremtsenek, gondoskodjanak a csillagközi útvonalak védelméről, „nyílt és mindenki számára hozzáférhető kommunikációs rendszereket tartsanak fenn”, beszédjek az adókat és a bevételeket igazságosan és helyesen osszák el a

kormányzati feladatok ellátására és fejlesztésre. A törvényes rendet egy óriási hadsereg tartja fenn, „csakis így valósulhat meg az egész galaxisra kiterjedő béke és harmónia”. Az új sereg katonáit „ne birtokháborítónak vagy betolakodónak tekintsük, hanem őrzőknek, akik segítenek megvalósítani császáruk álmát egy békés és virágzó galaxisról” – kérte Tarkin a galaxis lakóit öt évvel a „rendszer váltást” követően. A birodalmi tiszteknek szóló könyvben – amely 19 évvel a Galaktikus Birodalom kikiáltása után jelent meg – Tarkin részletezte is doktrínáját,¹⁶ ez három alapelv mentén szabályozza a hatalomgyakorlást:

1. Területi konszolidáció

A Birodalom leszámolt a Köztársaság közigazgatási beosztásával. Ez több ezer szektorra osztotta a galaxist, ezek adták a szenátorokat. Tarkin nagymoff szerint ez „zajos káoszt” eredményezett, és végül sikerült rávennie a császárt, hogy oszlassák fel a Szenátust. Az említett könyv ekképpen fogalmaz: az uralkodó „végre elveti a többségi kormányzás kudarcot vallott filozófiáját”. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a Birodalom hazugsággal igyekezett félrevezetni a szenátorokat: a hivatalos álláspont szerint ugyanis a Szenátus munkájának felfüggesztése „csupán a szükségállapot feloldásáig” szól, valójában azonban a császár döntése megmásíthatatlan volt. Érdekeség, hogy miközben módosítottak a közigazgatási rendszeren, a Magközpontú politikai vezetésen nem változtattak, mivel ez szerintük „szükségyszerű”. Hogy ez miért érdekes? Mert Tarkin és pártfogója, Palpatine is a Magvilágokon (azaz a Köztársaság központjának számító Coruscanton és az ezt övező bolygókon) kívülről származott,¹⁷ és kritizálta is a Köztársaságot amiatt, hogy túlságosan a centrumra figyel és elhanyagolja a perifériákat.

A Birodalom a galaxist nagyobb szektorokra osztotta fel, ezeket kormányzóknak, azaz moffoknak vezették. A szektorokból szuperszektorok álltak össze, amelyeket szektorkormányzók, azaz nagymoffok irányítottak, akik nagyvonalú katonai juttatásban részesültek.¹⁸ A közigazgatási reform állítólag a hatékonyságot növelte, hiszen a nagymoffok közvetlenül, viszonylagos autonómiával irányíthatták a rájuk bízott szuperszektorokat és azok hadseregét, amelyek így képesek voltak gyors reakcióra. A doktrína olyan konkrét szabályozást is rögzített, hogy a nagymoffok adott esetben szabadon átlépheték a szektorhatárokat, és a helyi politikusokkal sem kellett egyeztetniük a Birodalom ügyeiről, ám a lázadók szektorhatárokon végrehajtott támadásai során kiderült, igenis okozott konfliktusokat a nagymoffok között egy-egy határátlépés.

A doktrína első vezérelve két szempontból érdekes. Az egyik, hogy a közigazgatási reformmal egy időpontban kiiktatta az utolsó, maradványaiban demokratikus intézményt, a Szenátust. A doktrína a törvényhozó és végrehajtó hatalmat katonai vezetőknek adta át, így a Birodalom végérvényesen sutba vágta a hatalmi ágak szétválasztásának alapelvét, és pontot tett a katonai diktatúrává alakulás végére. Láthatjuk, hogy ez nem volt gyors folyamat, tizenkilenc évet kellett rá várni. A másik, hogy a korruptnak és nagyravágyónak mondott politikai elitet katonai vezetőkkel cserélték le, akik a birodalmi ideológia szerint tisztességesek, és a lojalitás által vezérelve nem követik el ugyanazokat a hibákat, mint elődeik. Ám a hipotézis megdőlni látszik, ha csak azt nézzük, milyen hatalmi harc bontakozott ki a *Zsivány Egyes*ben Orson Krennic igazgató és Wilhuff Tarkin között. Bár Krennic a Halálszöglet építéséért felelős Tarkin kezdeményezésére volt, mindig többre vágyott. A nagymoff – aki

maga is úgy kapaszkodott egyre magasabbra a köztársasági katonai hierarchiában, hogy Palpatine végig protekcióval segítette – viszont ügyeskedéssel és leszámolással félreállította Krennicet. Utóbbinak egyébként Darth Vader fojtogatással egybekötött szemrehányást is tett nagyravágása miatt. Az elitváltás ebből a szempontból tehát nem volt sikeres, ráadásul fontos megjegyezni azt is, hogy nagyon könnyű kikerülni a császár, Vader vagy Tarkin – azaz a Birodalom triumvirátusa – kegyeiből. Elég egy rossz döntés, és máris torkához kap az ember, majd elterül a padlón, hogy helyettese vegye át a helyét – ahogy azt láthattuk *A Birodalom visszavág* című epizódban. Ezért fordulhat elő az, hogy sokszor úgy tűnik, csak gyenge tisztekkel képes előrukkolni a birodalmi akadémiarendszer, és az innovatív gondolkodók inkább másutt keresik boldogulásukat.¹⁹

A tarkini doktrínába nehezen beilleszthető, de talán a területi konszolidáció vezérelvéhez illik leginkább, hogy a jólétet ígérő Birodalom gazdasági lépésekre is elszánta magát. Az Új Rend alappillérei között szerepel,²⁰ hogy államosították a kereskedelmet és több nagyvállalatot, valamint létrehozták az úgynevezett Vállalati Szeztort. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a császár korábbi ígéretét megszegve csúnyán elbánt a Szeparatista Mozgalommal (jutalom helyett ellenséggé nyilvánították őket, szankciókkal sújtották bolygóikat, amelyek így nem tudtak fejlődni), akkor nem csodálkozhatunk, miért virágzott a huttok és mások által irányított óriási csempészhalózat a galaxisban. A fekete-piacok és a feketekezelkedelem működése a diktatúrákban nem meglepő, hiszen csak ilyen helyeken és utakon lehet hozzájutni olyan cikkekhez, amelyek birtoklását adott esetben tiltja a hatalom. A fentiekből következik, hogy végső soron a Birodalom tehet arról, hogy például Han Solóbból csempész lett: a birodal-

mi akadémián pallérozódó fiú rájött, hogy a hozzá hasonló vállalkozó kedvű embereknek nem terem sok babér a Birodalom keretein belül, így olyan hivatást választott (csempészet), amelynek létéről szintén a hatalom tehetett. A birodalmi tiszteknek írott kézikönyvben egyébként szerepelt egy fejezet,²¹ amelyben a törvényen kívüliekkel szemben tanúsított magatartásokat taglalták. Eme meglehetősen reálpolitikus, machiavelliánus kisokos szerint a kétes elemek közül akadnak olyanok, akikkel a Birodalom megegyezett, így a fejtárgyakat, illetve a Birodalom ellenségeit kifosztó portyázókat nem volt szabad zargatni. Ám a csempészeket, kalózoikat, lázadókat és az idegeneket igen.

2. Gyors kommunikáció

Sokan sokszor ostorozták már a Birodalmat azért, mert nem volt propagandája, egyesek szerint ez volt az oka annak, hogy nem szilárdult meg két évtized alatt sem e politikai berendezkedés. A Tarkin-doktrína szerint azonban létezett birodalmi propaganda, amelyet az úgynevezett HoloHálózaton²² keresztül sugároztak. Ez egy olyan rendszer volt, amelyet leginkább az internethez, illetve az online televíziókhoz lehetne hasonlítani: főleg képalapú, szövegek alig bukkantak fel benne. Egyébként is, a *Csillagok háborúja* univerzumában az írott szövegek mintha valami letűnt kor emlékei lennének: a Jedi Nagytemplom könyvtárát kivéve írással lényegében csak műszerfalakon találkozhatunk.²³

A HoloHálózatot a Köztársaság, majd a Birodalom polgárai használták kommunikációs célokra, ezen sugározták a HoloHálózati Híreket, a galaxis lakóinak elsődleges hírforrását. Ez a hírműsor mindig a központi kormányzat ellenőrzése alatt állt, Dooku grófnak a klónháborúk előtt azonban sikerült be-

törnie a hálózatba és leadnia beszédét, amelynek hatására bolygók százai csatlakoztak a szeparatistákhoz. A Birodalom első éveiben egy Berch Teller vezette lázadó sejtnek szintén sikerült a propaganda terjesztésére használt HoloHálózat adását megszakítani és saját műsort sugározni rajta.²⁴ Éppen ezért a Tarkin-doktrína foglalkozott a HoloHálózattal. Ugyan a nagymoff által lefektetett alapelvek szerint a szektorkormányzók feladata „nyílt és mindenki számára hozzáférhető kommunikációs rendszerek” fenntartása, öt évvel a „rendszerváltás” után máris korlátozta ezen hozzáféréseket. A doktrína értelmében ugyanis minden holohálózati adóvevőt be kellett szolgáltatni a helyi birodalmi erőknél, hogy az egész hálózat katonai kommunikációs célokat szolgálhasson, és fel lehessen használni propaganda terjesztésére. Tarkin szerint ezzel komoly hátrányba kerülhettek azok, akiknek nem áll rendelkezésére ilyen adóvevő, a központi hatalom pedig minden kommunikációt megfigyelése alatt tarthatott, külön csoportok figyelték a holohálózati adatforgalmat. A hírműsorok szolgáltatói „megértették, hogy a kormányhűséggel össze nem egyeztethető műsorok terjesztése büntetendő”. A cenzúra tehát működött. Emellett érdemes itt kiemelni azt is, hogy a művészetek felett is kontrollt gyakorolt a Birodalom, az elhajlókat átnevelésre küldték. Továbbá az Új Rend Fenntartásáért Felelős Bizottság önkéntesei szemmel tartották saját szomszédaikat, és jelentették, ha gyanús dolgokra, személyekre lettek figyelmesek – ez is ismerős lehet a keleti blokk államaiban élők számára.

A propaganda terjesztése, valljuk be, valóban nem volt túl sikeres. De hát hogy is lett volna az? Ugyan tudunk lojális birodalmiakról,²⁵ de összességében a mindjárt taglalt erőszak és félelemkeltés hatásait a legerősebb propaganda sem lett volna

képes semmissé tenni. Ráadásul a tarkini doktrína alapvetése – miszerint a holohálózati adóvevők elkobzása legyengíti majd az ellenfelet – sem vált be, hiszen Han Solo állítása szerint egy héttel később már be lehetett szerezni ilyen szerkezeteket a fekete piacokon, a lázadók pedig egy titkosított holohálózati csatornán kommunikáltak egymással a Birodalom katonai diktatúrája közepette.

3. A félelem uralma

A Tarkin-doktrína harmadik és egyben legfontosabb vezérelve a félelem és erőszak politikája. Am mielőtt ebbe beleásnánk magunkat, beszéljünk kicsit a félelem és a politika kapcsolatáról. „A félelem döntő szerepet játszott és játszik az emberi civilizációk létrehozásában” – ezt Hankiss Elemér állította, aki egyik írásában²⁶ hosszabban foglalkozott a témával. Úgy vélte, a félelemmel szemben alakultak ki a civilizációk, hiszen fizikai védelmet kellett nyújtani egymásnak, emellett a félelemérzet csökkentését mítoszokkal, vallásokkal, eszmékkel, elméletekkel, erkölcsi normákkal és művészetekkel érte el az emberiség. „Nem lehetséges-e, hogy a homo sapiensbe több szorongás és rettegés szorult, mint a legfélénkebb állatba?” – tette fel a kérdést Hankiss, aki Ernest Beckert idézve meg is válaszolta azt: az ember hiperszorongó állat, akkor is képes okot találni a félelemre, ha éppen semmi oka nem lenne rá. Friedrich Schelling szerint „minden élet, minden létezés igazi kötőszöve a rettegés”. Hankiss ezt annyival egészítette ki, hogy az emberben „feltehetőleg erős beépített immunrendszer működik a félelemmel szemben.” Idézte S. E. Luria Nobel-díjas biológust is, ő úgy vélekedett, hogy az ember az evolúció során azért tett szert tudatra, hogy szembenézzen a haláltól való rettegéssel. Ugyan-

akkor kialakította az optimizmus forrásait is: a művészeteket, a bajtársiasságot, a nemes gőgöt és a reményt. Mindezek a *Csillagok háborúja* világában is megvannak: a művészeteket el kellett nyomnia a Birodalomnak. A lázadókra jellemző a bajtársiasság és a remény, egyesekre a nemes gőg is – gondoljunk csak Han és Leia acsarkodásaira. Hankiss szerint „csakis egy alapjaiban félelmetes és szörnyű világ, no meg az emberi lélek szakadécai indokolhatják-igazolhatják ennyi elhárító mechanizmus kialakulását”. A fenti mechanizmusokon kívül az alábbiakat említette: szemellenző, előítélet, megfélemlítés, kiközösítés, öncsalás és hazugság – ezek többsége a Birodalomra jellemző. (Talán érdemes még megemlíteni, hogy a szemellenző „felvétele” drogokkal is megvalósulhat, hiszen tudatmódosító szerekkel élve nem kell tudomást venni a külvilágról. Erre is akad példa a *Csillagok háborújában*, ráadásul a birodalmi bázisról tudjuk,²⁷ hogy úgynevezett fűszereket fogyasztottak ott a katonák. Sőt, más élvezeteket sem vetett meg a Birodalom, Tarkinnak állítólag szeretői is voltak.²⁸) Robert J. Lifton nyomán Hankiss azt írta: „A történelmi folyamatnak a végeredménye egy veszedelmesen fortyogó üst, tele elfojtott lázadással, s e boszorkányszőnyegben, tudjuk, ott kavarog a szorongás és a félelem is.” Hankiss Eleméren kívül egy másik ismert magyar gondolkodó, John Lukacs is foglalkozott a témával.²⁹ Ő Miguel de Unamunót idézve azt írta: „mindig úgy van, hogy a bölcsesség kezdete a félelem”. Lukacs úgy vélte, a félelmet és a gyűlöletet érdemes különválasztani: a gyűlölet – amelynek mélyén ott van a félelem is – ugyanis vezethet tudáshoz, de bölcsességhoz nem. Mindkettő emberi jellemvonás, kiirtani nem tudjuk, így tudomásul kell vennünk létezését és lapangó jelenlétét azok körében, akik a hatalomra áhítoznak.

Hasonlóan gondolkodott Csepeli György is, amikor a félelem antropológiáját taglalva egyenesen a firenzei gondolkodóhoz, Niccolò Machiavellihez fordult.³⁰ Tegyük hát így mi is. A *fejedelemben*³¹ szerepel „A könyörületességről és kegyetlenségről; inkább szeressék-e a fejedelmet, mint féljék; vagy ellenkezőleg, inkább féljék, mint szeressék” című fejezet, amely segíthet a császár politikájának megértésében. (Nem ez az első eset, hogy Machiavelli és a Birodalom kapcsolatára fény derült, egy Thrawn főadmirálisról írt cikkemben³² is előbukkant már ez a párhuzam.³³ Rajtam kívül mások is rávilágítottak erre, volt, aki azt taglalta, mit tanultak a *Csillagok háborúja* karakterei olyan nagy gondolkodóktól, mint Darwin vagy Machiavelli,³⁴ de akadt olyan is, aki Palpatine-t egyenesen Machiavelli fejedelmeként írta le.³⁵) Machiavelli szerint, ha az uralkodó egységben tartja alattvalóit, nem kell attól félnie, hogy kegyetlenné híresztelik majd. „[...] alig pár példa statuálása árán még mindig irgalmasabb lesz a fejedelem, mint némelyek, akik merő könyörületből szabad folyást engednek a rendetlenségnek” – állította a szerző, ám ezt akár Tarkin vagy maga a császár is mondhatta volna. Machiavelli szerint a fejedelemnek azonban vigyáznia kell – és ez az, amit a Birodalom nem tudott betartani –, „csak annyira féljék, hogy a szeretet hiánya gyűlöletnek ne legyen okozója, mert nagyon megfér együtt, hogy félnek tőle, de mégsem gyűlölik”. Úgy vélekedett, hogy ha valami mégis megtorlást követel, ennek okáról adjon magyarázatot az alattvalóknak a fejedelem, emellett tartózkodjon mások vagyonától, „mert hamarabb felejtik el az emberek tulajdon apjuk elvesztését, mint örökségük elvesztését”. Machiavelli szerint egyedül akkor nem kell törődni a kegyetlenség hírével, ha az uralkodó haderőt vezet, „mert enélkül még soha hadsereget együtt nem tartottak,

haditettet végre nem hajtottak.” Katonai diktatúrákban – mint azt a *Csillagok háborúja* esetében láhattuk – azonban nem árt, ha az uralkodó nem idegeníti el magától az embereket.

A Birodalom a kezdetektől azon dolgozott, hogy a félelem uralmát zúdítsa rá a galaxisra. A sith mester Palpatine olyan totális hatalomra tört, amely révén minden az akarata szerint alakult volna. Ebben (és a hatalom megszerzésében) nagy segítségére volt, hogy a coruscanti Jedi Nagytemplom egy egykori sith szentélyre épült. „A jedik is azt hitték, hogy a szentélyben rejtőző erőket annak idején semlegesítették, és mindörökre bezárták. Valójában az erők már a kezdet kezdetétől kiszöktek innen, áthatották a fenti szinteket és helyiségeket, meggyengítették a jediket, mialatt maguk a sith mesterek beszívárogtak a politikai hatalom folyosóira, és végül megdöntötték a Köztársaságot. [...] A létezéséről még Vader sem tudott.”³⁶ Palpatine és pártfogoltja, Tarkin – aki tudott arról, ki rejtőzik Darth Vader maszkja mögött – végig abban gondolkodott, hogy a félelemre kell alapozni a Birodalom hatalmát. Tarkin már a klónháború alatt Dooku gróffal való vitái során azt állította,³⁷ hogy „a katonai hatalom az egyetlen igazi, ellenállhatatlan hatalom. Néha azokat, akik nem kaptak méltó büntetést, nem lehet meggyőzni, sem tanítani.” Később már azt vallotta, a Birodalom erővel és megfélemlítéssel uralkodik majd.³⁸ Palpatine pedig „gondoskodni akart arról, hogy az Erő ne vághasson vissza, és a remény fénye soha többé ne gyúlhasson fel.”³⁹

A gondoskodást a Tarkin-doktrína idevágó alapelveivel kívánták elintézni. A nagymoff szerint a Birodalom fegyveres erői voltak azok, amelyek rendet tartottak a galaxisban, a Birodalom erejének jelképeiként – a fekete és fehér páncélos katoná-

kat és gépezeteket, valamint a Coruscanton emelt császárszobrot is ide sorolhatjuk – félelmet keltettek, ugyanis mindenki egy potenciális támadástól, inváziótól tartott. Ráadásul az erőszak legitimációját is a lázadók elleni harcból eredeztették: „az erőszak ellen erőszakkal kell küzdenünk. A lázadók ezt az egyetlen nyelvet ismerik.” Ha nem gyakorolnak felettük totális ellenőrzést, „a polgárokon könnyen erőt vehet a hanyagság és tunyaság, onnan pedig már csak egy lépés a bűnözés vagy az árulás.”⁴⁰ A Birodalom ledobta „a szükségtelen szabadságjogok terhét”, emellett a civil áldozatokkal sem foglalkozott (meglehet, a lázadók szerint ez nem minden egységre volt igaz). Tarkin úgy vélte, a Birodalomnak olyan jelképre van szüksége, amelyet csak az ő forrásaikkal lehet megalkotni (hogy mely források ezek, azt nem részletezte, mindazonáltal tudjuk, hogy hatalmas összegekbe kerülhetett), és amelynek demoralizáló hatásától az ellenzék soha többé nem térhet magához. Ez volt a Halálcsillag, amellyel a nagymoff szándékai szerint egyszer s mindenkorra ki lehet oltani az ellenállás lángját. „Amint a galaxis lakói tudomást szereznek a fegyver képességeiről, amint megtanulnak félni a Birodalom megtorló intézkedéseitől, az elégedetlenség és a lázongás megszűnik problémának lenni” – mondta még a félkész úrállomásról a katonai vezető.⁴¹ Ugyanakkor Tarkin is tudta, hogy a galaxis óriási, ezért úgy gondolta, több ilyen szerkezetre is szükség lesz az állomásról szóló szuttogó propaganda mellett ahhoz, hogy példát lehessen statuálni az elégedetlenkedőkön, és „hogy polgárainknak elvegye a kedvét a békétlenségtől”.

Csakhogy a polgárok kedvét nem vette el a békétlenségtől a Halálcsillag. Ugyan a *Zsivány Egyesben* fény derült a lázadók

politikai döntéshozatali mechanizmusának gyengeségeire a szuperfegyver fenyegetésének hatására, összességében mégis a harcot választották a Birodalom elnyomó rendszerével szemben. Ennek voltak előjelei, Berch Teller öt évvel a Köztársaság bukása után az alábbiakkal tüzelte lázadó társait: „Az az alapelv, [...] hogy félelmet ültessenek mindenkibe, aki akár csak elgondolkodik azon, hogy csatlakozzon-e hozzájuk vagy sem. Azért küzdünk, Hask, hogy lelassítsuk ezt a halálosztó gépezetet!”⁴² Úgy vélte, hogy a birodalmiak kiváltságosnak hiszik magukat, akik eldönthetik, ki éljen vagy haljon a galaxisban. „A császár addig fogja gyilkolni a galaxis lakóit, amíg csak azok maradnak életben, akiken uralkodhat” – mondta Teller,⁴³ akin nemcsak a félelem, hanem a birodalmiakkal szembeni gyűlölet is elhatalmasodott, miközben a lázadók amiatt aggódtak, hogy a megtámadni szándékozott birodalmi bázisokon civilek is lehetnek. „Ezek nem civil célpontok. Birodalmi telepek, ahol olyan teremtmények dolgoznak, akik a magukévá tették a császár beteges jövőképét” – jelentette ki, annak ellenére, hogy tudjuk, nem mindenki önszántából és meggyőződéséből szolgálta a Birodalmat. Voltak sorozott katonák, rabszolgák is, ráadásul ha mindenki önszántából dolgozott volna ilyen bázisokon, nem lettek volna dezertőrök és kiszivárogtatók, hogy a lázadókat segítsék. „Láttad a plakátokat! »Szolgálj a Birodalmat, és legyél jobb polgár érte!« Ettől nem fordul fel a gyomrod? És ne gyere nekem azzal, hogy nem tudják, mire vállalkoztak, mert az ugyanolyan egyértelmű, mint azok a plakátok a falakon! Szolgaság, elnyomás, katonai erő alkalmazása. Erről szól az egész!” – tájtékozott Teller.⁴⁴

Az árulók és dezertőrök nélkül a lázadók nem sokra mentek volna. Gondoljunk bele, mennyi mindent köszönhetnek azok-

nak, akik otthagyták a Birodalmat, vagy átverték azt. A lázadó pilóták nagy része, köztük például Wedge Antilles vagy Han Solo, birodalmi akadémiákon pallérozódtak, mielőtt elhagyták volna a gonosz kötelékeit. Említettük már az áruló Rancit admirálist, a *Lázadók* animációs sorozatban is volt fedett ügynökük a Birodalom vezetésében, Kallus ügynök személyében. A *Zsivány Egyes*ben a dezertáló birodalmi teherszállító pilóta, Bodhi Rook segítségével volt képes hírt adni tettéről Galen Erso. A Halálcsillag tervezése során Erso mérnökként elrejtett egy sebezhető pontot, a tervrajzok hollétéről pedig Rookkal elküldött holografikus üzenetben értesítette a lázadókat. A sort lehetne még folytatni, a lényeg, hogy miként azt Wedge Antilles is elismerte, a birodalmiak is emberek, akik nem mind önszántukból szolgálták a császárt.⁴⁵ Ráadásul őket is a Birodalom idegenítette el magától. Egyrészt azzal, hogy ezen birodalmiak nem tűrték a hatalom könyörtelenségét és szükségtelen erőfitogtatását, másrészt azért, mert a hatalom a saját embereivel szemben is bizalmatlan volt. A Halálcsillag építési munkálatairól például nagyon kevesen tudtak, még kevesebbeknek volt teljes képe arról, mi is van készülőben, ráadásul az építkezéseken részt vevőket a munkálatokat követően meggyilkolták.⁴⁶ Emellett a császár a beosztottjai között is ellentétet szított. „Tette ezt azért, mert így elérte, hogy mindenki éberen figyelt mindenkit. Ez a politika – az intézményesített gyanakvás – a megfélemlítésen alapult.”⁴⁷ Rövid távon egymást fúró alkalmazottakkal teli, rossz hangulatú munkahelyek is lehetnek sikeresek, hiszen a versengés és az egymással szembeni bizalmatlanság az egyéneket egyre jobb teljesítményre sarkallhatja. Ám a lázadók rámutattak, hogy az optimizmus hankissi forrásai (mint például a bajtársiasság és a remény), amelyek a félelem leküzdésére alkal-

masak, hosszú távon nagyobb sikert eredményezhetnek. Emellett a Birodalom hibázott akkor is, amikor a császári ígérettel ellentétben nem megjutalmazta, hanem szankciókkal sújtotta a szeparatistákat, mert így az utóbbi csoportban eleve elültette a lázadás magvát.⁴⁸ Merthogy a lázadók nem csupán az egykori Köztársaság Birodalommal nem szimpatizáló elitjét olvasztották magukba, hanem egykori szeparatistákat is. „Palpatine fő-kancellár volt szövetségesei lettek a Birodalom új ellenségei.”⁴⁹ A *Lázadók* animációs sorozatban még együtt is harcoltak birodalmiakkal szemben az Agamar nevű bolygón.⁵⁰

A félelem uralma ráadásul a lakosságot is szembefordította a Birodalommal. „Ami a nép hangulatát illette, azt még a hivatalos hírcsatornák is kénytelenek voltak elismerni, hogy nem mindenki felhőtlenül boldog.” Nem csoda, hogy egyre-másra jelentek meg a lázadó sejtek, egy egykori birodalmi kadét, majd dezertáló lázadó pilóta, Thane Kyrell ezzel kapcsolatban így fogalmazott: „[...] az efféle engedetlenségi mozgalmak nem ok nélkül, és nem egyik pillanatról a másikra jönnek létre. Várható volt, hogy egyre több ehhez hasonló csoport születik majd, válaszul a Birodalom centralizációs törekvéseire, egyfajta dacos ellenállásként. Annak bizonyítékául, hogy nem mindenki fogadta el a császár uralmát.” A Birodalom teljesen elszigetelte magát a lakosságtól, hiszen az összekötő kapocsnak számító Szenátust felszámolta, a legtöbb esetben pedig a helyiek számára a központi hatalom nem volt más, csak fenyegető, távoli gonosz, amelyet félelmet keltő rohamosztagosai képviselnek az adott bolygón. A rendszer nem alakított ki lojalitáson alapuló kapcsolatot a lakosokkal, így csak és kizárólag addig terjedt hatalma, ameddig katonái és a Halálcsillag elért.⁵¹

A Birodalom öröksége

A bukásban a fentiek mellett természetesen szerepet játszott az is, hogy Palpatine nem volt képes kezelni a minden birodalom esetében felmerülő egyik legkardinálisabb kérdést, hogy miként oldják meg az utódlást.⁵² Vader és Luke között vacillált, ám eközben az apa-fiú páros ellene fordult és véget vetett uralmának, mialatt a lázadók a Második Halálcsillagot is megsemmisítették. Ugyan Bibó István szerint demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni, az Új Köztársaság idején sem voltak rettegéstől mentesek a mindennapok. Bár a hatalmi elit úgy gondolta, felszámolták a Birodalom maradványait, a Lázadók Szövetségének egykori vezetői attól féltek, ez nem sikerült, Leia – már tábornokként – ezért hozta létre az Ellenállást és hagyta a politikát másokra.

A félelem nem volt alaptalan, hiszen a császár örökségét továbbvitte egy szervezet, amelynek vezetői – Snoke és Kylo Ren – ugyan ismertek, előtörténetük jelen tanulmány írása-kor azonban még nem. Az Első Rend – az elnevezés nyilván a Palpatine-féle Új Rendre rímelt – kötelessége Kylo Ren szerint az volt,⁵³ hogy csak a szépséget és a civilizációt tartsa meg, a zűrzavart viszont gyomlálja ki a galaxisból. Ugyanazon alapelvek – civilizáció, stabilitás, jólét – mentén szerveződött, mint a Birodalom, azt akarta restaurálni, amit az Új Köztársaság előtti rendszer elért. Kylo Ren úgy gondolta, hogy a Lázadók Szövetsége anarchiába taszította a galaxist, amelynek azonban az Első Rend ismét törvényt ad. A Birodalom bukását ő és Snoke abban látta, hogy nem volt eléggé könyörtelen, ellenben túl szentimentális volt. Vader is engedett az érzelmeinek, amikor fia mellé állt a császárral szemben.⁵⁴ Az Új Köztársaságot

érintő elsőrendes kritika is a Birodalom érveit visszhangozza. Hux tábornok az Első Rend katonáinak a Starkiller bázis első bevetését megelőzően tartott, hitleri beszédekre erősen hajazó szónoklatában⁵⁵ minden unalomig ismert hibát felsorolt. Szerinte az Új Köztársaság korrupt és erőtlen rezsim, amely hagyta, hogy polgárai elszegényedjenek. A dekadens, hitvány hatalom ráadásul törvénytelen is – véli Hux, de azt nem fejtette ki pontosan, mire is gondol. Nem sokkal később végrehajtották az Új Köztársaság elleni nagyszabású, politikai indíttatású támadást, amelytől nemcsak a rendszer megdöntését, hanem a Leia vezette Ellenállás önleplezését is várták. Az Új Köztársaság után ugyanis – szintén a félelemtől vezérelve – velük kívántak leszámolni.

A diktatúrák romboló hatásai általában sokkal hosszabb ideig jelen vannak a társadalmakban, mint amennyi ideig maga a diktatúra tartott. Ez igaz a Birodalom katonai diktatúrájára is, hiszen mint láttuk, a félelem a császár bukását követően is átszötte a galaxist, emellett a berendezkedésnek olyan hívei is akadtak, akik követendő példának tartották azt. Csak éppen a Birodalom hibáit nem voltak képesek dekódolni, a túlzott erőszakot és megfélemlítést nem tartották túlzónak, hanem rátettek volna még egy lapáttal.

Összegzés

Láthattuk, hogy miként minden civilizációt, a *Csillagok háborúja* világát is áthatja a félelem. Ám a Birodalom volt az, amely intézményesítette, politikája alapjává tette ezt az érzést. A császár, Tarkin és Darth Vader azt várta, hogy a rettegés tartja majd össze a galaxist, a rettegés a Birodalom haderejétől és

annak „zászlóshajójától”, a Halálcsillagtól. Ám tévedtek. Félelemre alapozni a hatalmat hosszú távon hibának bizonyult, ugyanis ez olyan folyamatokat indított be, amelyek végzetesek lettek a Birodalomra nézve. A közös ellenséggel, az agresszorral szemben együtt léptek fel a szeparatisták egykori ellenségeikkel, a régi Köztársaság híveivel, és megdöntötték a Galaktikus Birodalom rendszerét. Ám a hatalmát félelemre építő berendezkedés elsöprése nem jelentette azt, hogy az érzést is sikerült eltüntetni a galaxisból. A Birodalomnak ugyanis maradtak hívei, így bizonyára a következő epizódokban is központi elem lesz a félelem.

Jegyzetek

- 1 Tóth Csaba: *A sci-fi politológia*. Athenaeum Kiadó, 2016. Későbbiekben: SFP.
- 2 Bihari Mihály: *A kommunista totalitárius ideológia összefoglaló jellemzése a kommunista pártok hatalomra kerülése után (1917–1989)*. In: Uő.: *Politológia – A politika és a modern állam. Pártok és ideológiák*. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt. 2013. <https://goo.gl/sI3Opm> – Letöltve: 2017. január 29.
- 3 Vannak, akik szerint „a Köztársaság reformokkal megmenthető lett volna. Az így gondolkodók mind futóbolondok”. [...] „Amelyik rendszer ezer év alatt nem volt képes megszilárdulni, az nem életképes”. In: Daniel Wallace: *Birodalmi kézikönyv*. Kolibri Kiadó, 2016. Későbbiekben: BK. 11. o.
- 4 BK. 134. o.
- 5 A Szenátus nem a bürokrácia, a korrupció vagy a gyenge kancellár miatt nem volt képes cselekedni, hanem a Régi Köztársaság alkotmányos rendszere nem teszi számára lehetővé a hatékony fellépést. Ld. bővebben: SFP. 29. o.
- 6 James Luceno: *Tarkin*. Szukits, 2016. Későbbiekben: TAR. 277–278. o.
- 7 TAR. 88.
- 8 Még a lázadók is tudták, hogy a Birodalmi Szenátus annyira sem működőképes, mint a Köztársaság idején. TAR. 262. o.
- 9 Claudia Gray: *Elveszett csillagok*. Szukits, 2015. Későbbiekben: ECS. 37. o.
- 10 BK. 136. o.

- 11 Ld. erről bővebben: TAR.
 12 BK. 21. o.
 13 TAR. 277–278. o.
 14 A szerző megjegyzése.
 15 TAR. 269. o.
 16 BK. 136–139. o.
 17 TAR. 72.
 18 Furcsa, hogy ezt a birodalmi parancsnokok orrára kötötték, de Palpatine abban hitt, hogy a versengés jól tesz a Birodalom tisztjeinek. Erről később még lesz szó.
 19 SFP. 43. o.
 20 BK. 9–10. o.
 21 BK. 20. o.
 22 Wookieepedia: <http://starwars.wikia.com/wiki/HoloNet> – Letöltve: 2017. január 13.
 23 Részletesebben: Ryan Britt: Most Citizens of the Star Wars Galaxy are Probably Totally Illiterate. *Tor.com*, 2012. október 3. <https://goo.gl/nWH9WI> – Letöltve: 2017. január 13.
 24 Telleréknek ez több alkalommal is sikerült, l. erről bővebben: TAR.
 25 Ld. bővebben ECS.
 26 Hankiss Elemér: *Proletár reneszánsz*. Helikon Könyvkiadó, 2016.
 27 TAR. 56. o.
 28 TAR. 280. o.
 29 John Lukacs: *Demokrácia és populizmus – Félelem és gyűlölet*. Európa Könyvkiadó, 2008.
 30 Csepeli György: *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, 2006.
 31 Niccolò Machiavelli: *A fejedelem*. Cartaphilus Könyvkiadó, 2006.
 32 „Háború. A háború művészetét tanulmányozom. A tökéletes munkához hatékonyságra van szükség. Ha le akarod győzni az ellenfeled, meg kell ismerned. Egyenként fogom elszakítani egymástól a lázadókat, ők fogják a szerkezetét alkotni saját vereségüknek” – ezt mondta a *Lázadók* c. animációs sorozat harmadik évadának ajánló videójában Thrawn. In: Földi Bence: „Ha le akarod győzni az ellenfeled, meg kell ismerned”. *Mno.hu*, 2016. szeptember 2. <https://goo.gl/4Pm3Cz> – Letöltve: 2017. január 13.
 33 Érdemes megemlíteni, hogy Wilhuff Tarkin nagybátyja, Jova is cselekvésközpontú és könyörtelen machiavelliánus gondolkodó volt. Bőféle tanácsokkal látta el a későbbi nagymoffot: „Az erősek és okosak vannak a csúcson, és fegyverrel, illetve törvényekkel tartják kordában a többieket. [...] Csakis addig uralkodhatunk, amíg rendet teremtünk a káoszban, és törvényeket vezetünk be oda, ahol korábban nem léteztek. [...] Gyorsan és erőteljes elköteleződéssel kell lesújtanod. [...] Hajtsd az uralkodad alá őket azzal, hogy minden rendelkezésre álló erőt egy

- pontra koncentráld, és sose kegyelmezz senkinek! Vesd rá magad a prédára, ragadj rá, amíg megtalálsz egy gyenge pontját, és végezz vele!” Ld. részletesebben: TAR.
 34 Team Macat: What Star Wars characters learned from Darwin, Machiavelli and other great thinkers. *Macat.com*, 2015. december 18. <https://goo.gl/Q075BB> – Letöltve: 2017. január 13.
 35 Jason Rennie: Emperor Palpatine as Machiavellian Prince – SPS 417. *Sciphishow.com*, 2014. július 13. <https://goo.gl/xPebUI> – Letöltve: 2017. január 13.
 36 TAR. 116. o.
 37 TAR. 89. o.
 38 TAR. 265. o.
 39 TAR. 118. o.
 40 BK. 5–8. o.
 41 TAR. 30. o.
 42 TAR. 189. o.
 43 TAR. 203. o.
 44 TAR. 188. o.
 45 Chuck Wendig: *Utóhatás*. Szukits, 2016. 61. o.
 46 TAR. 35. o.
 47 TAR. 97. o.
 48 A megmaradt szeparatista harcoló egységekről a Wookieepedián lehet bővebben tájékozódni: [http://starwars.wikia.com/wiki/Separatist holdouts](http://starwars.wikia.com/wiki/Separatist_holdouts) – Letöltve: 2017. január 13.
 49 TAR. 244. o.
 50 *Star Wars: Lázadók*. 3. évad, 4. epizód, Az utolsó csata. http://starwars.wikia.com/wiki/The_Last_Battle – Letöltve: 2017. január 13.
 51 SFP. 43. o.
 52 SFP. 23. o.
 53 Alan Dean Foster: *Az ébredő Erő*. Szukits, 2016. Későbbiekben: AÉE. 101. o.
 54 AÉE. 150. o.
 55 AÉE. 190–191. o.

II. SZUPERHŐSÖK ÉS SZUPEREMBEREK

CEGLÉDI ZOLTÁN

A közelharc evolúciója a Batman-filmekben a társadalmi elvárások tükrében

**Bevezetés: minek ütni, minek rúgni,
ha van pisztoly, optisugár, sőt atombomba?**

A képregényhősök missziója viszonylag egyszerű: erőszakos bűnözők felkutatásával és ártalmatlanításával foglalkoznak. Ebben a munkában egyeseket természetfeletti képességek segítenek: különböző mutációk okán sebezhetetlenek, alakot váltanak, extrém erővel rendelkeznek... Kifogyhatatlan a képregényszerzők fantáziája, lehetetlen felsorolni az összes variációt. Mások viszont fizikai-biológiai értelemben hétköznapi emberek: bár kemény tréninggel élsportolói képességekre tehetnek szert, kiemelkedő intelligenciájuk, mesterségbeli tudásuk (vagy azoké, akiket foglalkoztatnak) különböző, harcukat segítő kutyükhöz is segítheti őket, mégis ugyanúgy megsérülhetnek, meghalhatnak, mint bárki más.

Egy dilemmát azonban ugyanúgy fel kell oldania a szerzőnek, akár az emberfeletti regenerációs képességgel és adamantiumkarmokkal rendelkező Rozsomák a hőse, akár a szuperpáncélba bújt, egyebekben teljesen átlagos fizikai adottságokkal rendelkező Tony Stark, azaz Vasember: hogyan tegye ártalmatlanná ellenfeleit anélkül, hogy maga is tömeggyilkossá válna? Az ugyanis már az 1940-es évektől elvárás a képregények főszereplőire, hogy ne öljenek. A célcsoport jelentős része kiskorú, számukra nem állítható példaképül egy hétről hétre vérben

fürdő idol. Ez a zsinórmérték pedig egy paradox, inverz fegyverkezési versenyt generált a képregényhősök között: minél hatékonyabb, azaz minél komolyabb sérülés okozására, vagy épp élet kioltására alkalmas fegyvere van egy-egy szereplőnek, annál több megszorítással kénytelen azt használni. A már említett Rozsomák karmai kifejezett hátrányt, vagy legalábbis komoly közelharc-taktikai feladványt jelentenek a szerzők számára. Éles-hegyes fegyverekkel kellene kézítésát vívnia, horrorisztikus jelenetek nélkül, míg például Amerika Kapitány pajzsa a tökéletes „gyerekbarát” fegyver. Lekerekített, domború, eredeti funkcióját tekintve is védelmi célokat ellátó eszköz, lehet vele ütni, lökni, és hozzá lehet vágni másokhoz, annak veszélye nélkül, hogy a klasszikus támadóeszközök károkozását kellene ábrázolni.

Küklöpsz szeméből pusztító optisugár árad, mellyel szó szerint egyetlen szempillantás alatt pacallá transzírozhatna bárkit, mégis fontos tulajdonsága a karakternek, hogy fekete öves dzsúdó- és aikidómester. Vasember egy komplett fegyvergyár infrastruktúrájával a háta mögött tömegpusztító arzenállal szerelhetné fel a páncélját, mégis közelharcba bocsátkozik, ahelyett, hogy halomra lőné a gonoszokat.

Vizsgálódásunk tárgya, Batman pedig az a főhős, akinél talán a legeklestábban jelenik meg a kézitusa cizelláltsága és a misszió során használt felszerelések „életpárti” jellege. A rengeteg forrás, felület, megjelenési forma közül egy szűk, de releváns szegmens az alábbi fejezet témája. Hét *Batman*-mozifilmet vizsgál meg, kifejezetten az ezekben, jellemzően a főhős által alkalmazott közelharc-technikákat elemezve. A vizsgálódásnak nem tárgya a 2016-os *Batman Superman ellen – Az igazság hajnala* című film, mivel torzítaná a mintát. Míg a korábbi

hét mozifilm egységes logika mentén tételezi a kézitusa főbb paramétereit, addig ebben az alkotásban Batman nem humán ellenfelek (Superman, illetve a Zod tábornok DNS-éből teremtetett szörny) elleni küzdelemben jeleskedik. A természetfeletti, illetve mechanikus „gép” ellenfelek elleni harc mindig is kibúvót jelentett a képregény- és mozihősök számára. Az ilyen antagonistákkal harcolva bármilyen fegyver igénybe vehető, hiszen a károkozás nem emberi élet kioltására irányul. Minket most azonban az érdekel, hogy milyen, közel realiztikus fizikai képességeket, harcművészeti tudást vár el az aktuális közönség.

Mit akarunk megtudni?

A vizsgált hét mozifilm 23 évet ölel fel a *Batman*-mozik történetéből. E filmfolyam kármentések, mestermunkák és filmtörténeti szégyenfoltok összességéként írható le – már a legelső, Tim Burton nevéhez fűződő, 1989-es *Batman* is egy roppant rizikós, „becsület-helyreállító” vállalkozás volt Adam West hatvanas években mutatott, pocakos-komikus denevéremberéhez képest, és Christian Bale-nek is nehéz dolga volt George Clooney joviális, lassú, fenék- és mellbimbó-villantó (!) Batmanje után egy újra komolyan vehető figura felépítésében. Az egyik markáns különbség a hét film és az ezekben megismert négy *Batman* között a közelharchoz való viszonyuk, illetve az ebben mutatott képességeik.

Az első, szembeötlő és üzenetértékű jellemzője a Batmant játszó színészeknek a külső megjelenés. Sokat megtudhatunk az adott társadalmi környezet, popkultúra, fogyasztói célcsoport elvárásairól, ha a mindenkor Batman fizikai jellemzőit, testfelépítését vizsgáljuk. Négy, e tekintetben is kifejezetten kü-

lönböző színészt láttunk e hét filmben, érdemes lesz részletesen is foglalkozni e jellemzővel.

Fontos elem emellett, hogy mennyire képzett harcművész a főszereplő, hogy egyáltalán mutatja-e a tanult közelharc képességét, releváns-e a film cselekménye és formai jegyei tekintetében, hogy a kézitusa mestereként tűnjék fel.

Külön foglalkozunk majd az úgynevezett „massza” jellemzőivel is, azaz a főellenfél segítésére, más megközelítésben Batman képességeinek szemléltetésére, a finálét jelentő, végső összecsapás előkészítésére-elodázására rendelt verőemberek stílusával, szándékaival és veszélyességi faktorával.

Vizsgálандó a főellenfél is. Itt szintén nagy utat tettek meg a Batman-filmek Jack Nicholson félelmetes, de valahol mégiscsak „bácsis” Jokere és Tom Hardy szteroidpumpa Bane-alakítása között. Érdekes a főellenfelek motivációja is – a szimpla szervezett bűnözéstől a világméretű terrorizmusig sorolható célok kategóriáját „mestertervnek” fogom hívni.

Az egyes filmeket elemezve végül ki kell térni arra is, hogy milyen a test test elleni küzdelmek, illetve a technikai megoldások (szigonytól a sárkányrepülőig) aránya a fizikai természetű konfliktusok megoldása során. Itt a nagyon technikai, jellemzően eszközeire utalt, illetve a szinte póre, ökölharcos Batman lesz a két végpont.

Az „értelmiségi” Batman: Michael Keaton

1989: *Batman*, 1992: *Batman visszatér*

Cím	BATMAN
Megjelenés	1989
Rendező	Tim Burton
Főszereplő	Bruce Wayne / Batman / (Michael Keaton)
Főgonosz	Jack Napier / Joker (Jack Nicholson)
Massza	A városi maffia végrehajtói
Közelharc	Alapszintű készségek mindkét oldalon, nincs nyoma látható tréningnek
Mesterterv	Joker a gothami szervezett bűnözés feje lenne, a városi maffia lefejezésével, Batman elpusztításával, a várost Vigyorex-gázzal zsarolva

Cím	BATMAN VISSZATÉR
Megjelenés	1992
Rendező	Tim Burton
Főszereplő	Bruce Wayne / Batman (Michael Keaton)
Főgonosz	Oswald Cobblepot / Pingvin (Danny DeVito) Selina Kyle / Macskanő (Michelle Pfeiffer)*
Massza	Pingvin cirkuszi akrobatái, öngyilkos terrorista pingvinek
Közelharc	Batman: alapszintű készségek, nincs nyoma speciális tréningnek
	Pingvin: nem releváns
	Macskanő: akrobatikus elemek
Mesterterv	Pingvin polgármesteri ambíciói, elsőszülött gyermekek elrablása
	*Macskanő nem deklarált antagonistát, változó pozíciójú és megítélésű szereplő

Fizikai jellemzőit tekintve (178 cm, 72 kg) Michael Keaton Batmanje áll a rangsor végén. Miközben Tim Burtonnak egy tönkretett, évtizedekre megnyomorított brandet kellett újraszerveztetnie, az Adam West-féle „camp” (nevetséges, túlhajtott, a paródia paródiájába forduló) tévésorozat 1966 és 1968 közötti dülását feledtetnie, a főszereplő kiválasztása során még jobban elrugaszkodott a képregényes eredetétől, az ott leírt módon jól megtermett (188/95) főszereplőtől, mint azt tette a minden más szempontból nimbuszgalázó sorozat. West maga 188 centi és 91 kiló volt, de, tegyük hozzá rögtön, a manapság divatos kifejezést használva: apukatest-arányokkal. Amolyan pörköltkedvelő denevérembert láttunk a hatvanas években (illetve látott az, aki akkortájt nem Kádár János Magyarországon élt. A magyar közönség ekkor Rémusz bácsival és Bors Mátéval ismerkedett).

Tim Burton újraértelmezett Batmanje a képregényben markánsan ijesztő, elriasztó, félelmetes atmoszférával operál, nem a fizikai fölényével. Ez az időszak egyébként is az akciófilmes zsáner átalakulásáról szól, például a *Halálos fegyver*-filmek sikerszériájáról, melynek második része is 1989-ben jött ki. Szintén tetőponton ekkor az Indy-kultusz, az *Indiana Jones és az utolsó kereszteslovag* című résszel jelentkezik Harrison Ford. Timothy Dalton személyében egy Shakespeare-színész jelöli ki új Bondként a Connery skót testépítőjétől Roger Moore finnyogó brit komikus-arisztokratáján és George Lazenby faarcú, ámde képzett verekedő élsportolóján húzódozó ív végpontját. Egy évvel korábban hatalmas sikerrel debütál a *Die Hard* első része. Az akció- és/vagy kalandfilmek főhősei „átlagemberesednek”, a kigyúrt Rambo- és Terminátor-korszak után olyan férfiakat látunk fizikai konfliktusok megoldásában, akik nem az edző-

teremben tettek szert az erejükre, nem emberfeletti képességek, hanem akaraterő segíti őket. Mel Gibson vagy Bruce Willis jellemzően küszködve, „utcai stílusban” veri le az ellenfeleket, eszközöket használ, nem forduló rúgást, Harrison Ford pedig habozás nélkül nyúl a pisztolyért és lövi le a karddal hadonászó ellenfelet, ha ez segíti a hatékony megoldásban. Ugyanez az ikonikus jelenet egyébként megismétlődik az 1989-es *Batman*ben is, itt az enyhén etnicista felhanggal beillesztett „artikulálatlanul üvöltő ázsiai férfi komikusan hadonászik a kardjával, de Batman egyetlen rúgással leteríti” ábrázolás jelenik meg.

Michael Keaton egyfajta hibridje a korszellemnek és a Batman-től elvárt külsőségeknek – az idejük nagy részét súlyozással töltő akciósztárok komoly rosszallását kiváltva itt jelenik meg először főszerepben a hamis izmokat kölcsönző gumiruha. A Batman-öltözet alatt bármilyen felsőtest lehet, kifelé kockás hasat és szíves bicepszet látunk. Ugyanakkor a két Keaton-film (1989: *Batman*, 1992: *Batman visszatér*) során a főszereplőt egyetlen alkalommal látjuk félmeztelenül, ekkor is háttal lóg egy nyújtón, kevésbé a konkrét fizikai megjelenést hangsúlyozva, sokkal inkább egy denevér-parafrázis igényével. Szemüveges, jómódú nagyvállalkozót látunk, aki természetesen viseli a szmokingot, illetve a Bruce Wayne védjegyének számító fekete garbót. Egy intellektuális, visszafogott, néha kifejezetten gátlásos, 38 éves nagyvárosi férfit. Talán itt a legnagyobb a kontraszt Batman gótikus, sötét énje és a maszk nélküli ember között.

Komoly kézitására nem kerül sor az első két filmben, alapfokú színpadi verekedéseket kapunk. Batman gyakran hagyatkozik inkább az eszközeire, küzdőstílusa kifejezetten szegényes, egyféle tolórúgást használ, ötletszerű kézhátütést indít (utób-

bit olyanmilyre bicebóca módon kivitelezve, hogy a valóságban több sérülést szenvedne az ütő kéz, mint az, akin az ütés csattan). Rosszul előkészített jobbegyenes, majd balegyenes egy sikátorbeli verekezésben, valamint egy földről indított rúgás, és a harangtoronyban egy tenyérütés a summázata az első film-ben használt, közel reális küzdőelemeknek. Mindehhez azonban szükségszerűen társul a képregényekben evidens, itt eseti akrobatika is. Mivel kevés „gyalogos” szuperhős van, a gyors és látványos közlekedést általában a Tarzan-fejlesztésű, liánbázisú (itt: szigonyos-drótköteles) lengedezéssel oldják meg. Ez alól Batman sem kivétel, ha pedig már felruháztuk egy cirkuszi artista és/vagy egy tornászolimpikon képességeivel, ezt adaptálhatjuk a kézítása színesebbé tételére is. Keaton Batmanjétől profilidegen, ezért csak ritkán (és az összkép szempontjából főlegesen) alkalmazott stíluselem a szaltó, illetve a végső összecsapás során megjelenő, tótágast állva, lábbal kivitelezett fojtás és dobás. A képregényes Batman közel valósághű imitációja, az egyszerre testépítőket idéző izomzat és az akrobatikus képességek mixtúrája eleve kevés harcművész-színész sajátja, talán még leginkább Scott Adkins (Boyka) lenne alkalmas erre.

Az első filmben a főellenfél Jokert Jack Nicholson ismertette meg velünk – Bane mellett a bohóc-bűnöző is olyan főellenfél, akit a vizsgált filmekben két alkalommal, két különböző színész is eljátszott (az időmúlás okán kettőzött szereplőből ennél persze több van, például Kétarc, Macskanő, Gordon és Alfred is cserélődik). Sőt, Nicholson igazából a hatvanas évek sorozatában látott, Cesar Romero által bemutatott figura továbbgondolásával jelentkezett. Egy 52 éves, fura ruhákba öltözött ripacsot látunk, aki csak néha kelt valódi félelmet az alapvetően paro-

disztikus figuraábrázolás során. Joker nem jelent személyes fizikai veszélyt, hangsúlyosan a Vigyorex-gáz, a fegyverek, az átvett maffia „katonái” fölötti diszpozíció adja a valódi erejét. Az a dichotómiára épülő koncepció, amelyben Batman és Joker tükörképei egymásnak, pont a fizikai dimenzióban bicsaklik meg (és a maga tökéletességében csak a Tom Hardy által mutatott Bane lesz képes majd kiteljesíteni). Jokert nem fizikai ereje, küzdelmi képessége emeli a massa élére, sokkal inkább gátlástalansága és örült agyafúrtsága.

A massa, azaz a főgonosznak alárendelt, jellemzően névtelen terror- és verőcsapat tagjai nem rendelkeznek külön, speciális külső jegyekkel vagy dedikált képességekkel – leszámítva olyan, karikatúrának tűnő elemeket, mint a sötét sikátorban, valamint a késő éjszaka, a harangtoronyban is viselt napszemüvegek. Klisészerűen ábrázolt ázsiai „kardbajnok” és fekete „erős ember” színesíti a csapatot, de a velük folytatott küzdelmek nem igazán teszik próbára Batman vonatkozó képességeit és ismereteit.

Három évvel később a *Batman visszatér* című folytatás a fenti jellemzőket nem írja át alapvetően, inkább csak kiegészíti és továbbgondolja. Ugyanúgy Keaton a főszereplő, akinek sem fizikai megjelenése, sem kézítása-repertoárja nem változik érdemben a folytatásra. Küzdelmeiben jellemzően csak a masszára számíthat ellenfélként: a két, negatív(nak szánt) főszereplő ugyanis más-más okból, de alkalmatlan erre. A Macskanővel folytatott küzdelmeket egyszerre korlátozza a tény, hogy már 1992-ben is komoly visszatetszést váltott volna ki a nézőkből, ha egy nőt egy férfi bántalmaz a mozivásznon, másfelől a fizikai

konfliktus fölött a kezdetektől ott lebeg a résztvevők kölcsönös fizikai vonzódása is – ezért ezeknek a csatáknak nem része a fizikai megsemmisítés igénye. Végül pedig a Macskanő sokkal inkább áldozat maga is, mint elkövető, ilyen módon indokolatlan is lenne vele szemben a megrögzött bűnözők esetében szokásos agressziót alkalmazni. De még ennél is speciálisabb Oswald Cobblepot, azaz Pingvin szerepe, akit Danny DeVito az összes Batman-film egyik legrétegzettebb, legösszetettebb figurájaként mutatott be. Egy félelmetes, esendő, sérült és veszélyes alak, aki külső adottságai okán szintúgy nem jelent közvetlen fizikai fenyegetést. Vezetőként, politikusként, ideológusként gyakorolja a hatalmát, aminek nem alapja, csak színesítője a különböző fegyvereket, vagy épp rotort rejtő esernyőkészlete. Legyőzése és halála sem a közvetlen fizikai veszélyt elhárító „kivégzés”, hanem egy eszme, egy eszközeiben tolerálhatatlan, de irányát, magját tekintve morálisan nagyon is akceptálható világváltoztatási terv szükségszerű összeomlása. A Pingvint a vízbe kísért „gyászmenet” szomorúságot, részvétet keltő látvány, nem ad elégtételt, és a megszabadulás élményét sem nyújtja a nézőnek.

Ez az epizód tehát egyfelől az akrobatikus Macskanő alkalmi, kevésbé gördülékeny és hihető akciójeleneteit kínálja, másfelől és döntően a masszával folytatott küzdelmeket. Érezhető az előző epizód Joker-hatása, motívum-parafrazisként Pingvin emberei külső megjelenésükben a kezdetektől cirkuszi benyomást keltenek (ennek okát később a sajátos rekrutációval, azaz a vándorcirkusz gyerekrablásaival meg is magyarázzák, más szempontból itt egy Rattenfängerlied-reminiscencia tanúi lehetünk), közelharcban mutatott képességeik szintén akrobatákat idéznek.

Az első két, alkotói és főszereplője okán egységet alkotó film mindezek alapján egy hasonló atmoszférával dolgozó, a fizikai fenyegetések és megoldások helyett közvetett eszközöket használó, kvázi értelmiségi Batmant mutat be, akinek ellenfelei szintúgy a magasabb szintű összeesküvés és hatalomszerzés, nem pedig a fizikai, romboló terror céljával bűnöznek. Joker és Pingvin is a közösséget, a városvezetést támadják, utóbbi még direkt politikai kampányba is kezd. Ha tervük sikerrel járna, az nem a végső, fizikai megsemmisülést, hanem egy rezsimváltást eredményezne. Egy illiberális, korrupt(abb) Gotham a céljuk, a fizikai erődemonstráció csak sokadik eszköz az általuk alkalmazott stratégia megvalósítása során. A Denevérember szintúgy nem pusztán harci képességeit veti latba legyőzésükre, hanem komoly intellektuális feladatot is vállal: a Vigyorex-komponensek azonosítása, vagy a második rész nagyvállalati-nagypolitikai összefonódásainak feltárása sokkal inkább kutatómunka, mint test a test elleni küzdelem.

A nevelés... és a még nevelésesebb Batman: Val Kilmer, George Clooney

1995: *Mindörökké Batman*, 1997: *Batman és Robin*

Cím	MINDÖRÖKKÉ BATMAN
Megjelenés	1995
Rendező	Joel Schumacher
Főszereplő	Bruce Wayne / Batman (Val Kilmer) Dick Grayson / Robin (Chris O'Donnell)
Főgonosz	Dr. Edward Nygma / Rébusz (Jim Carrey) Harvey Dent / Kétarc (Tommy Lee Jones)
Massza	Kétarc maszkos gengszterei
Közelharc	Batman: koreografált, színpadias küzdelmek, nincs azonosítható harcművészet
	Robin: akrobatikus elemek, nincs azonosítható harcművészet
	Kétarc: alapszintű készségek
	Rébusz: nem releváns
Mesterterv	Rébusz „gondolatokat elszívó” készülékét hálózatba kapcsolva a Gotham lakói fölötti totális uralom, Kétarc bűnözőinek segítségével

Cím	BATMAN ÉS ROBIN
Megjelenés	1997
Rendező	Joel Schumacher
Főszereplő	Bruce Wayne / Batman (George Clooney)
	Dick Grayson / Robin (Chris O'Donnell)
	Barbara Wilson / Batgirl (Alicia Silverstone)

Főgonosz	Dr. Victor Fries / Mr. Fagy (Arnold Schwarzenegger)
	Dr. Pamela Isley / Méregcsók (Uma Thurman)
	Bane (Jeep Swenson)
Massza	Freeze korcsolyás, hokimaszkos verőemberei
	„Biomassza”: Poison Ivy mutáns húsevő növényei
Közelharc	Batman, Robin: túlzó, parodisztikusan akrobatikus elemek, nincs azonosítható harcművészet
	Mr. Fagy, Bane: testtömeget hasznosító dobások, blokkok, leszorítások, nincs azonosítható harcművészet
	Batgirl: dzsúdó mint előképzettség említése, valójában koreografált, színpadias küzdelmek, nincs azonosítható harcművészet
	Méregcsók: koreografált, színpadi küzdelmek, nincs azonosítható harcművészet
Mesterterv	Méregcsók a humán létformák helyett növényi vegetációval népesítené be a Földet, Mr. Fagy előbb mirelit felesége meggyógyítása érdekében követ el bűncselekményeket, később bosszúhadjárata keretében lefagyasztaná a Földet. E két, egymást kizáró terv (klímaterorizmus + ökoterrorizmus) egyidejű (?) megvalósítására szövetkeznek.

Újabb egység: Joel Schumacher filmjei hosszú időre kómába lökték a Batman-brandet. A kilencvenes évek második felében gátlástalanul fordították önparódiába a korábbi univerzumot, lekaparva minden sötét, komor, mélyebb színt, rikító diszkó-neont kenve ezek helyére. Adam West zsánere egyre jobban visszaköszön a dramaturgiában, a szereplőválasztásban, a legtöbb stíluslemben – okkal kellett nyolc évet várni Christopher Nolanre, és okkal aggódott a nagyközönség, hogy feltámasztható-e még ez a mozihős.

Michael Keaton és Tim Burton sem vállalta a harmadik filmet, ezért Schumacher kapta meg a lehetőséget, hogy friss sike-
rei (*Összeomlás*, *Az ügyfél*) után egy újabb látványos mozifilmet
rendezzen, főszereplőként pedig Val Kilmert szerződtették.
A 183 centi magas, kilencven kiló körüli színész fizikuma, bár
jóval masszívabb, mint elődjéé, továbbra sem valamilyen kima-
gasló sportteljesítmény eredménye; Kilmer átlagosan nagyda-
rab férfi, aki akkoriban épp nem került volna fitnessmagazinok
címlapjára.

Ellenfelei ugyanúgy egy látható, releváns, de nem nagyság-
rendi váltást hozó szintlépést képviselnek: Tommy Lee Jones
Kétarcként hasonló korú, mint az első Joker volt, de sokkal
hangsúlyosabb a részvétele a fizikai küzdelmekben, Jim Carrey
pedig kiváló alakítással vezet elő egy szinte akrobatikus ké-
pessegekkel bíró, vibráló, kevéssé maszkulin, mégis veszélyes
Rébuszt. Az az alapséma azonban csak részben változik, hogy
a masszával folytatott küzdelem teszi ki az akciójelenetek na-
gyobb részét – új elem az „abszurd csapda”: ez is a hatvanas
évekből örökölt sorozat-geg, amikor Batmant (majd később Ro-
bint) már nem is közvetlenül akarja elpusztítani a mindenkori
főellenfél, hanem egy kimódolt csapdában hagyja, ahonnan
persze a főhős végül mégis kitör. A massa itt Kétarc talpasait
jelenti, maszkos figurákat, akik továbbra sem feleltethetők meg
a hétköznapi, hihető fenyegetés attribútumainak. Batman harci
repertoárja némiképp bővült, okkal – érdemes kipillantani az
első film idején hivatkozott viszonyítási pontunkra, a *Halálos
fegyverben* „hétköznapi módon” verekedő Mel Gibsonra, aki
ebben az évben a nagyon is aprólékosan koreografált akcióje-
leneteket tartalmazó *Rettenhete* flennel jelentkezett. Az első

térdrúgás, az első forduló rúgás Val Kilmer Batmanjéhez fűző-
dik; illetve jó eséllyel a nagyon átlátszó és túlzó módon hasz-
nált, képzett dublőréhez. Utóbbi Keith Campbell, aki egykori
tornászbajnokként Batman-jelmezben szaltózza végig a filmet,
öncélú bazári látványossággá degradálva elméletileg komoly
küzdelmeket. Szintén az akrobatika a fő vivőelem Robin (Chris
O'Donnell) profiljában, akit a korábbi filmek a (nem minden
alap nélküli) homoerotikus áthallások miatt ignoráltak. A Bat-
man-filmek első olyan szereplőjét látjuk, aki mai fogalmaink
szerint fizikailag is közel megfelelő egy akcióhős szerepére.
Eskrimára hajazó, két bottal folytatott harc, illetve a felmosó-
nyelet japán Bo módjára pörgető mosókonyhai jelenet hivatott
a modern kor elvárásainak megfelelő küzdelmi atmoszférát te-
remteni. Sőt, az a jelenet, amelyben Kétarc arra tanítja Rébuszt,
hogyan kell valakit ököllel leütni, érdekes és jelentőségteljes,
közvetett összefoglalása a feladatnak, amivel szó szerint küzde-
nie kellett a rendezőnek: már nem elég a hagyományos „horog/
blokk/egyenés” alapfokú színészbunyó a filmhez.

Mindezt a buzgalmat azonban időről időre zárójelbe teszik
a banális, elidegenítő elemek. Valaki mellbimbót rakott a Bat-
man-jelmezre! Külön közeli képen örökítik meg, amint a harc-
ba készülő főhős fenekére feszül a guminadrág!

Mindemellett van evolúciója a főgonoszok által beteljesíte-
ni kívánt mestertervnek is. A mediatisztált popkultúra aktuá-
lis csúcán, a televízió primátusa idején, az internetrobbanás
előszobájában teljesen logikus szintlépés a korábbi, alapvetően
városirányítási, illetve a szervezett bűnözés körébe tartozó cé-
loktól elemelkedve Nygma/Rébusz „tudáselszívó” ketyeréje.
Az alapötlet rengeteg formában jelenik meg a későbbi, hasonló

filmalkotásokban is, a hálózatba kapcsolt, önálló döntési lehetőségeiktől, titkaiktól, magánszférájuktól megfosztott áldozattömegek és a leigázásukra épített gépszörnyek azóta is állandó témái a valamely összeesküvést bemutató fikciós műveknek (sőt, manapság már egyre több, magát szerzőz hírforrásként definiáló médiumnak is). Ami jelen vizsgálódás szempontjából fontos, az az a formai körülmény, miszerint nem a direkt fizikai károkozás igényével lépnek fel a gonoszok, még mindig nem az életet vagy testi épséget fenyegető cselekmények végrehajtása a fő tevékenységük.

Mindezzel együtt is nő a fizikai jelenlét szerepe, a harckészség ábrázoló motívumként történő használatának aránya: még Nicole Kidman is egy bokszszakot püföl (ennél és néhány lila coelhói bölcsesség elpufogatásánál mélyebb karakterépítésre vele kapcsolatban nem is igazán törekszik a film).

Az ilyen típusú filmek kötelező eleme az a finálé, ahol a főhős extrém körülmények között összecsap nemezisével, a harmadik rész azonban hiába vonultat fel két főgonoszt is, még a megosztott leszámolás sem képes egy releváns fizikai küzdelmet hozni. Rébuszt a saját gépe teszi tönkre, Kétarcot pedig a pénzfeldobó mániája – Batman hozzávág egy maroknyi aprót, ezzel kibillentve egyensúlyából a gonosztevőt, aki a mélybe hull. A fináléban a Batman által mutatott harci értéket simán hozza bármelyik szerencsejáték-függő egy koncessziós kaszinóban a félkarú rablók mellett.

A harmadik rész okozta csalódás azonban szinte eltörpül a negyedik rész (*Batman és Robin*) keltette negatív érzésekhez viszonyítva. Változatlan rendező, de új Batman jelentkezett a folytatásra: a televíziós sikereit (*Vészhelyzet*) épp szélesvásznú karrierre cserélni igyekvő George Clooney kapta meg a dene-

vérjelmezt, újra mellbimbóval, és újra O'Donnell Robinjával. És a nyitójelenetben immár párosan állnak a gardróbban, és a kamera mindkettejük latexfenekére külön-külön képet szán, a film második percében ellehetetlenítve a steril, szenvtelen elemzői szándék fenntartását, amennyiben itt most az éjszaka két kegyetlen, rettegett igazságosztóját kellene látnunk, de csak arra tudunk gondolni, hogy mindjárt leereszkedik egy diszkógömb, és táncba hív Gloria Gaynor valamelyik vérpezsdítő slágere! Hallatlan!

Clooney a forgatás idején 180 centi és 78 kiló, ami akár egy sportos testalkat leírása is lehetne, de valójában egy puha, lassú, „megalszik a tej a szájában” típusú, fejlődő Batmant kapunk, akit egy-egy jelenetben láthatóan zseníroz, a mozgásban is akadályoz a denevérálc gumírozott alja. Hasonló szentségtörés szemtanúi vagyunk, mint később a harmadik Pókember-filmre jóllakott óvodássá váló Tobey Maguire esetében, akiről ekkorra már az is nehezen hihető, hogy lihegés nélkül fel tud lépcsőzni a harmadik emeletre, nemhogy az, hogy épületek között hálóz hintázik és szaltózik. Clooney Batmanje (illetve a jelmezben ugráló dublőr) már teljesen elszakad a valóban a színész által játszott Bruce Wayne-től, és nem az alapkoncepció által megkívtat értelmében, nem a félelmetes hős és a piperkőc milliárdos kettőset látjuk, hanem egy tohonya, középkorú férfit és egy cirkuszi akrobatát.

A főellenfelek hasonlóan jártak. Minden bizonnyal ez Arnold Schwarzenegger „legfedettebb” filmje: a korábban – és később filmszerepeiben is – mindig vetkőző, impozáns fizikai megjelenését használó extestépítő itt végig vagy Mr. Fagy mozgást is alig engedő páncéljában, vagy bő fürdőköpenyben mutatkozik. Az egyik legrosszabb formáját futó színész már ekkor

is komoly egészségügyi problémákkal küzdhetett, filmszerepei átalakultak, beteges, lerobbant figurák kerültek be ideiglenesen a repertoárjába – egyébként két évvel a tárgyalt Batman-filmet követően komoly szívműtéten esett át. A filmben szinte csak burleszkszerű verekezésben látjuk, ahol a nyilvánvalóan drótkötélen függő ellenfeleket „dobálja”, valamint fagyasztófegyverét és sündisznóra emlékeztető harckocsiját használja. Mindezekhez pedig borzalmas szóviccek társulnak, melyek mind a jég, fagy, hó és hasonló képek körüli képzettársításokat adják Mr. Fagy szájába. Egy pillanatig sem veszélyes vagy fenyegető, inkább körömmollóval kivágott kartonfigura, aki csak a feleségével kapcsolatos jelenetekben mutat bárminemű rétegzettséget.

A massa itt Mr. Fagy hokijelmez, korcsolyával és ütővel felszerelt csapatát jelenti. Talán ez az egyetlen elem, ahol előrelépés történt, „komolyodott” a masszatagok potenciális harci értéke az előző filmhez képest – amit azonban nyomban le is nulláz a tény, hogy Batman és Robin kizárólag a leghihetlenebb, legmeseszerűbb akciók részesei. Összeütött sarokkal kipattintható korcsolyaél Batman és Robin csizmájának talpában? Légzőrő? Harc közben elkapkodott anyagvázák, mint egy Jackie Chan-féle akcióvígjátékban? Mi folyik itt? És a leghihetlenebb jelenet: a bárpultnál büszkén előrántott Batman-hitelkártya?!

Főhőseink (dublőrei) szaltóznak, köríves rúgásokkal operálnak (ahol csak a mozdulat elejét és végét mutatják, jótékony homályban tartva, hogy pontosan mennyi ideig, milyen dinamikával hajtották azt végre, egyáltalán egyetlen mozdulatról van-e szó), a karakterábrázolás csúcsaként beköszön Hisztis Robin és Szájhúzogató Batgirl, utóbbi a filmet végigaffektáló

Alicia Silverstone képében. A kézitusát felvonultató hasonló filmek diktálta elvárásoknak alig-alig felel meg ez a mozi: történik némi utalás arra, hogy a komornyik-unokahúg Batgirl dzsúdós sportmúltsal rendelkezik, látványelemként pedig nagyon alapfokú capoeira-mozdulatokat látunk egyes statiszták-tól, de semmi több.

Mr. Fagy és a massa mellett ez a film hoz egy új gonosz-tevőpárost is. Méregcsók genezise lényegében a Macskanő-metódus másolata, a gonosz/őrült felettes merényletet követ el a kis szürke verébként viselkedő, elkötelezett női munkaerő ellen bűnös célja elérése érdekében, de az visszafelé sül el, és egy mentálisan sérült, zavaros agendával induló női szereplő lesz a végeredmény. Méregcsók mellé rendelve a film majdnem elhasználja Bane karakterét, aki itt egy buta, faék egyszerűségű organizmus, nem beszél, csak morog, brutális fizikai erejét is csak utasításra képes használni. Utóbbi Robert „Jeep” Swenson egykori pankrátor alakította, aki negyvenévesen, szívproblémák miatt hunyt el. (Ez ebben a szakmában igen gyakori a komoly igénybevétel és a használt teljesítménynyfokozók okán.) Cizellált küzdőstílust itt sem látunk, a koreográfia láthatóan nem jutott túl azon a felismerésen, hogy ez a szereplő fel tudja emelni és le tudja dobni az ellenfeleit.

A főgonoszok mesterterve lényegében egy párhuzamos ökoterrorizmus – a filmre jellemző inkoherens módon szövetkezik egymással a világot élettelen jégtengerré, illetve virágzó növénydzsungellé transzformálni igyekvő Mr. Fagy és Méregcsók. De mire mindez kiderül, már kisebb gondunk is nagyobb ennél. Batgirl és a női főgonosz harca liánok, növénybicska (!) és végül egy túltápolts húsevő növény (átmenet egy gigantikus fe-

jes káposzta és Vénusz légycsapója között) teljesen indifferens, Batman és Mr. Fagy összecsapása hasonlóan elrajzolt, az meg egyenesen érthetetlen, hogy miért csak a sokadik alkalommal jut eszébe bárkinek, hogy a Bane nyaka fölött lengedező, láthatóan esszenciális jelentőségű csöveket kirántsa. Mindegy.

A film kudarca ugyanakkor értékes lenyomat is számunkra. 1997-ben egy második ciklusát kezdő, népszerű demokrata elnök, Bill Clinton a világ legfontosabb nagypolitikai szereplője, szimultán folynak Kelet-Európa országaival az előrehaladott NATO-csatlakozási tárgyalások, Oroszországgal bővül és immár G8 néven működik tovább a világgazdasági fórum. Folyamatosan csökken a világpolitikai krízistől való félelem, a „nyugati világrend” győzelme biztosnak tűnik. A világ országait szembeállító világháborús konfliktus veszélye helyett a környezetvédelem, a nemzeteket közös érdek mentén összekovácsoló ökotudatosság kérdése foglalkoztatja a közvéleményt. A globalizálódó média fantasztikus új eléréseket, új sztárokat teremt, a televízió százmilliós nagyságrendű új fogyasztóközönségre lel. (Magyarországon is ebben az évben indulnak el az országos kereskedelmi tévécsatornák.) Mindezen adottságok logikus metszete egy olyan szuperhős-film, ami egy tévésztár főszereplésével, zöld ügyekre fókuszálva és egy általános optimizmusból kiindulva a komor, riasztó kulisszák helyett inkább egy paródiát tesz elénk.

A kiindulópont helyes volt, azonban alkalmatlan eszközt választottak a megvalósításra: az ezzel inkompatibilis Batman-brandet jó időre maga alá temette a negyedik film.

Tesztoszteron-Batman három részben: Christian Bale

2005: *Batman: Kezdődik!*, 2008: *A sötét lovag*,
2012: *A sötét lovag – Felemelkedés*

Cím	BATMAN: KEZDŐDIK!
Megjelenés	2005
Rendező	Christopher Nolan
Főszereplő	Bruce Wayne / Batman (Christian Bale)
Főgonosz	Henri Ducard (Liam Neeson) Dr. Jonathan Crane / Madárijesztő (Cillian Murphy)
Massza	Carmine Falcone gengszterei Árnyak Ligája képzett harcművészei
Közelharc	Keysi Method, ninjutsu (említés szintjén kungfu, jiu-jitsu)
Mesterterv	Az Árnyak Ligája gáztámadásos terrormerényletet akar elkövetni Gotham lakóinak elpusztítására

Cím	A SÖTÉT LOVAG
Megjelenés	2008
Rendező	Christopher Nolan
Főszereplő	Bruce Wayne / Batman (Christian Bale)
Főgonosz	Joker (Heath Ledger)
Massza	Sal Maroni gengszterei Joker maszkos bandája (kisstílű bűnözők és az Arkham Elmeógyógyintézet szökött ápolottjai)
Közelharc	Batman: Keysi Method Joker: „piszkos”, utcai megoldások, nincs azonosítható harcművészeti stílus
Mesterterv	Joker variábilis terrorcselekményekkel anarchiába akarja taszítani Gothamet, a városi maffiát és a városvezetést egyaránt ellehetetlenítve

Cím	A SÖTÉT LOVAS – FELEMEIKEDÉS
Megjelenés	2012
Rendező	Christopher Nolan
Főszereplő	Bruce Wayne / Batman (Christian Bale)
Főgonosz	Bane (Tom Hardy)*
Massza	Bane profi zsoldosai
Közelharc	Batman: Keysi Method
	Bane: hatékony, katonai alapú kézitusa, nincs azonosítható harcművészeti stílus
	Macskanő: koreografált, színpadias küzdelmek, nincs azonosítható harcművészeti stílus
Mesterterv	Bane elzárja Gotham polgárait a külvilágtól, akik egy falanszter lakói lesznek, egy időzített nukleáris bomba árnyékában – a cél az Árnyak Ligája küldetésének beteljesítése, a „bűnös város” elpusztítása egy monumentális terrormerénnyel
	*Talia al-Gül / Miranda Tate (Marion Cotillard) szerepe csak a film végén tisztázódik, a tényleges ellenpont egészen ideig Bane

A franchise megmentése, sőt, újraalkotása nyolc évet várt magára. 2005-ben a *Batman: Kezdődik!* Igyekezett választ adni minden, a kilencvenes években elkövetett hibára, ami a brandre rakódott. Christopher Nolan rendezőként korábban már bizonyította, hogy a Denevérember eredeti atmoszférája által megkövetelt, komor, nyomasztó hangulat megteremtésében jól teljesít; a *Memento* és az *Álmatlanság* is ilyen jegyeket mutatott. A főszerepre kiválasztott Christian Bale pedig egyik úttörője és kiemelkedő alakja annak az iskolának, mely szerint a színész teste, külső megjelenése is a művész egyik eszköze, és annak extrém keretek közt történő módosítása sem elképzelhe-

tetlen a hiteles szerepformálás érdekében. Drasztikus fogyásai ellenpontjaként időről időre kifejezetten „címlapképes”, élsportolói formával jelentkezett – személyében sikerült bemutatni az első olyan Batmant, akiről a leginkább hihető, hogy a közelharc során hatékonyan küzd ellenfeleivel. Mindezt persze megfelelő színészi képességek is segítették: a 180 centis, 82 kilós, 31 éves fiatal férfi az izomnövelő tréningek és a testzsírt radikálisan csökkentő étrend mellett valóban impozáns, de a pályatársakhoz képest (Dwayne „The Rock” Johnson például 195 centi és közel 120 kiló) nem kiugró arányokat produkált. A jelenlét, a karizma segítette azt, hogy valóban masszív, monumentális harcost lássunk magunk előtt.

Bale a Keysi Fighting Method (későbbi leágazása Defense Lab néven ismert) küzdőszisztémát gyakorolva készült a szerepre. Ez az első alkalom, amikor Batman azonosítható, releváns és összetett harcművészeti stílussal jelentkezik. Justo Dieguez még az 1950-es években, Spanyolország utcáin fejlesztette ki. Az életszerűsége törekvő (ezzel persze nem mondunk újat, minden, deklaráltan nem sportjellegű küzdőmetódus azt állítja, hogy praktikus, „utcán használható” elemekkel operál) stílus könnyen azonosítható a könyök-domináns megoldások alapján, látványos, néhol kicsit öncélú technikáiról.

A Nolan-trilógia első eleme e tekintetben is komoly építkezést végez el. A börtönudvaron folytatott nyitóküzdelem egy már bizonyos harci képzettséggel bíró, de még nyers Bruce Wayne-t mutat – vonatkozó „előtanulmányait” egyfajta szintfelmérő küzdelem során Henri Ducard (Liam Neeson) azonosítja. Ez alapján többek között Tigris-kungfut és jiu-jitsut már a nindzsa-tréning előtt is tanult Bruce Wayne, az Árnyak Ligájánál pedig (a film szerint) egyfajta ninjutsut sajátít el.

Kiváló a partner is: Liam Neeson ekkor már a visszatérő *Star Wars* képzett jedi kardforgatója, Qui-Gon Jinn után, kevéssel az *Elrabolva*-filmek előtt vállalkozott erre az akcióhős-szerepre. Nolan filmje komoly alapozást rak a kézi- és eszközös küzdelmek mögé, Batman pengés alkarvédőjét az Árnyak Ligájához „származtatja vissza”. Olyan alapelemeket is sikerrel szerepeltet, mint a klasszikus vesszőfutás-próbatétel, és legfeljebb azon gondolkodunk el, hogy az a szerencsétlen, akit a Ligához és Ra's al Ghulhoz (vagy akit annak hitt) való hűségének bizonyítéka-ként sem volt hajlandó lefejezni, vajon túlélte-e a lefejezés elmaradásán felbőszült Liga-tagok hegyi szentélyének felgyújtását.

Közbevetőleg érdemes megjegyezni, hogy bár több képregényhős eredettörténetének is fontos része a nindzsakiképzés és -filozófia, ritkán sikerült ezt az elemet pontosan és relevánsan ábrázolni. A *Rozsomák*-filmek második epizódja például teljesen rosszul, súlytalanul, és a nem humán ellenfélválasztással végképp értelmetlenné téve helyezte a cselekményt Japánba és a nindzsák „közösségébe”. Az Árnyak Ligája ennél lényegesebben ügyesebb ábrázolás, ahol a szektajelleg, a zsoldosszemlélet, és olykor a paradox, „világjobbító terrorizmus” ideája keveredik.

A mesterterv tartalmaként itt jelenik meg először a konkrét fizikai pusztítás, a tömeges terrormerénylet. A város jelentős lerombolásával járó, kimódolt gáztámadás egyszerre illeszkedik a Batman-hagyományokhoz, de fájoan aktuális és realiztikus a 2001 utáni, terrorfenyegetéstől szenvedő világban. A medicina-szkeptikusok kapnak egy Madárijesztőt is: Cillian Murphy régi vágású Batman-gonosz, halk, nyomasztó, kiismerhetetlen és befolyásolhatatlan. Fizikai ereje korlátos, de nem is erre támaszkodik – félelemkeltő és hallucinogén ideggáza még Bat-

mant is térdre kényszeríti majd. Mindhárom részben megjelenik, egyedülként a negatív szereplők közül.

Végül a masszáról: „közönséges” bűnözők, illetve az Árnyak Ligájának tagjai alkotják, végre mindenféle idézőjel, elidegenítő effektus nélkül, hihető veszélyt jelentve a főhősre. Ehhez mértén gyors, hatékony mozdulatokkal folyik a küzdelem, minimális színpadiasság mellett. Ekkorra már egy sokkal rövidebb időtartamú vizuális ingereket is feldolgozni képes generációnak készülnek a filmek (főként az első Batman-mozíhoz képest), amely kevésbé vevő az elhúzott, színpadias akciójelenetekre. Nem véletlen a legelső Batman-film formavilága (sőt, a sorozat és a képregény által kijelölt keretek) óta lényegében változatlan Batmobil radikális átalakítása sem, ahol ugyanez a változtatás vezérmotívuma: praktikusabb, erőteljesebb, modernebb autót, egyfajta városi harckocsit látunk a korábbi limuzin helyett.

A 2008-as folytatás, *A sötét lovag* az első részben lefektetett alapokon építkezik tovább, egyúttal azonban bátran újraértelmez további keletkezéstörténeti elemeket is. Ez az epizód az „új Joker” bemutatásával teszi a legnagyobb vállalást, Heath Ledger pedig pont azt a konkrét fizikai veszélyt teszi hozzá a karakterhez, ami az 1989-es Nicholson-féle bohócból még hiányzott. Fialat, izzó, ugrásra kész ellenfél, aki a Falcone-maffiát csupán eszközül használja a felemelkedéshez, az anarchista romboláshoz, nem egy organizált bűnszervezet működtetése a célja, ellentétben az előképével. Saját kezűleg, akár egy ceruzával is képes másokkal elbánni, illetve akár egy hivatásos rendőrt is legyűzni. Batman marad a Keysi Method alkalmazásánál, egyetlen apró megingásként (értékelhetjük ezt kikacsintásként is a camp-előzményekre) pusztá kézzel puskacsövet hajlít – de szerencsére nem az irreális elemek, hanem továbbra is a könyök-,

kalapács- és kézhátütések (valamint a kis ívű dobások) dominálnak. Néha talán túlzottan is, olykor sokkal egyszerűbb megoldást kínálna egy-egy egyenes ütés, mint a kicsit kimódolt, dupla fedezékből indított felütés-könyök-horog kombinációk. De bazári, drótköteles szaltók helyett is inkább bázisugrást és alpinista-akrobatikát látunk.

A massa a nyitó, bohócmaszkos megjelenéstől eltekintve itt is „hétköznapi” gengszterekből áll, illetve a forgatókönyv lehetőségét ad arra Batmannek, hogy hamis alteregóival, sőt SWAT-kommandósokkal csatázzon. Mindkét esetben plusz magyarázó elem a legyűrendő masszatagok alapvetően nem gengszter jellege a minél kevesebb károkozással járó ártalmatlanításra – ha nem is sikerül a kommandósokat meggyőzni arról, hogy kik a valódi bűnözők, és kik a (beöltöztetett) túsok, még nem indokolt megölni őket. A mesterterv a terrorhisztéria dilemmáján súlyoz, a potenciális, közvetlen fizikai kár (kéthajónyi ember) eltörpül a lehetséges erkölcsi vereséghez képest: bebizonyosodhat, hogy a hétköznapi polgárok fontos döntéseik során semmiben nem „jobbak”, tisztábbak, mint maga Joker. Batman nemzise egyúttal el is szívja a levegőt a kibővült szereplőgárdával operáló film többi alakjától: Harvey Dent sem ügyészként, sem Kétarcként nem tud igazán releváns szereplővé válni, Madár-ijesztő minimális jelenléttel is megjegyezhető, de szintén nem nélkülözhetetlen. Joker uralkodik, ez pedig azért is fontos jelen vizsgálódásunk szempontjából, mert személyében Batman még pont nem kapja meg a méltó, fizikailag is kellőképpen felkészült ellenfelet. Egyszerűen nem fér össze a harcművészetek beható ismerete és diszciplináris gyakorlása az anarchista, őrült bohóc figurájával. A film ezért egy köztes megoldást választ: Joker a meglepetés erejét, kutyákat, hálót és vascsövet használva tud

legalább ideiglenesen Batman fölé kerekedni (akinek a vizuális érzékeléssel is átmeneti problémái vannak), de végig tudható, hogy csak egyetlen, sodró lendületű támadás ad neki esélyt – az igazi ellenfélre a következő filmig kell várni. Ekkor érkezik Bane.

Az utolsó film Nolan és Bale párosától szinte minden tekintetben igyekszik felemelni, összefoglalni és kerek trilógia-ként lezárni a közös Batman-alkotásaikat (kis egérútként vagy cliffhangerként felvetve ugyanakkor annak a lehetőségét, hogy Joseph Gordon-Levitt Robinként nem partnere, hanem utódja lesz Bruce Wayne-nek a bűn elleni harcban). A fizikai és mentális összeomlásból többször is feltápaszkodó Batman, a kezdeteket visszaidéző és megmagyarázó kerettörténet az Árnyak Ligája közvetett visszaemelésével, új (mérsékeltlen működőképességű) Macskanő, új, tökéletes főellenfélnek bizonyuló Bane által teljesedik ki a három részben elmesélt történet.

Itt Batman már egyértelműen egy elit kiképzéssel bíró hős, aki sérülten és legyengülve is nagyságrendekkel jobban teljesít, mint az átlagember. Bale szerepeltetése óta evidencia, hogy Bruce Wayne sokat szerepel félmeztelenül, de leginkább az utolsó film épít erre – fontos az összevethetőség okán is, Tom Hardy szintúgy brutális fizikai felkészültségének párjaként.

A *Felemelkedés* ad leginkább hangsúlyt a főellenfél harci képességeinek. Bane őrült és félelmetes nyitóakciója bármelyik *Mission: Impossible* jeleneteként megállná a helyét, később pedig képes akár egy bukósisakot is fegyverként forgatni. Hatékony, brutális, a tömegét (Hardy 90 kiló ekkor) maximálisan kihasználó mozdulatok, melyek szépségét pont az esztétikum teljes negligálása adja. Az első összecsapása Batmannel megmutatja a választott küzdőstratégia legerősebb elemeit is: a megfélemlí-

tő ütésállóságot, a takarékos, kegyetlenül pontos, nem pazarló támadások pusztító következményeit, valamint a tagbaszakadt alkattól szokatlan gyors tempóváltásokat. Batman csuromvizesen (amolyan „jelzett” izzadságban fürödve) kínlódik vele szemben, míg Bane nyugodt, megfontolt, pontosan tudja, mit tesz. Ez az első alkalom a Batman-filmek történetében, amikor a Denevérember egy az egy elleni küzdelemben, minden egyéb zavaró körülmény vagy trükk kizárásával, csakis a fizikai felkészültséget összevetve alulmarad a főellenféllel szemben.

Az első Nolan-film vesszőfutás-próbátétele is visszatér új formában. A börtönveremből kell hasonlóképpen saját magát legyőzve kijutnia, a legyőzendő ellenség útját (akiről ekkor még nem tudjuk, hogy nem is Bane, hanem Miranda Tate, azaz Talia al-Gúl) végigjárva megerősödni.

A szűken vett kézitusa-szempontokat vizsgálva a film egyik tévedése Anne Hathaway szerződtetése a Macskanő szerepére – míg a szélhámos- és tolvaj-feladatokat kiválóan ellátja, addig pont abban gyenge, amiben elődei sokkal meggyőzőbbek voltak: híján van minden ragadozószerű jellegnek, közelharcban erőtlenségre, lassúságra, mintha egy rosszul begyakorolt táncelőadás látnánk. Annál hitelesebb és jobb a massa: jellemzően profi végrehajtók dolgoznak Bane keze alatt (aki hibázik, annak maga Bane töri el a torkát), kiképzett, pontos katonák. Feladat a legyűrésük, szépen kidolgozott több ellenfél elleni küzdelmeket láthatunk Batmantól. A mesterterv itt már klasszikus terrorizmusról szól, a társadalmi viszonyok erőszakos, időleges felrúgása, a mindenkit megsemmisítő „fúziós bomba” fenyegetése, a közvetlen terrorral nem érintett, tehetetlen környezet zsarolása és kizárása történik.

A végső, Batman versus Bane összecsapás pedig méltó lezárás, az egymásnak feszülő ellenfelek valóban képesek arra, hogy pusztán a közelharc során bemutassák, milyen elvárásoknak kell megfelelni 2012-ben egy „verekedős” jelenet során. Látjuk, meddig tart Bane ereje, elszántsága, és ehhez képest mivel gazdagodott, erősödött (nem pusztán fizikai értelemben) Batman. Bane vereségét szépen magyarázza és színesíti az eztán megismert tény, hogy ő mind ez ideig csak komoly erőfeszítéssel játszotta a legfőbb vezért, és valójában csak egy sérült védelmező, egy eszköz Talia al-Gúl kezében.

Tehát: mit tudtunk meg?

A nagyközönség Batmannel kapcsolatos elvárásainak változása több fontos folyamatot is szépen lekövet. 1989 „forradalma” egy értelmiségi, izmokat csak gumiruhán viselő akcióhős bemutatásáról szólt, szépen rímelve az akkortájt divatos, szinte átlagemberi formátum-elvárásokra – innen jutunk el 2012-re az élsportoló harcművész Batmanhez. Huszonhárom év alatt lehetővé (és ilyen módon Hollywoodban kötelező attribútummá) lett a színészek számára a teljes fizikai metamorfózis. A hétköznapi életben is elérhető speciális edzésterv, táplálékkiegészítők és segédeszközök által (kellő elkötelezettséggel) bárki címlapképes formát ölthet. Olyan világban élünk, ahol csak a rászánható idő, pénz és energia határozza meg, milyen fizikai megjelenéssel rendelkezünk. Két-három évtizeddel ezelőtt elképzelhetetlen lett volna, hogy egy Liam Neesonhoz hasonló korú, 58 éves, korábban jellemzően drámai és romantikus szerepeket játszó színész hirtelen pályamódosítással olyan

filmek sikeres főszereplőjévé válják, amelyekben a realiztikus kézitusa a meghatározó elem. A képregényhősök mozis ábrázolása ugyanilyen értelemszerű változáson ment át. Pókember hálóhíntázása, Batman „kütyüjei” ma már nem elégítik ki a néző elvárásait: a természetfeletti képességekkel bíró szereplőktől monumentális jeleneteket (lásd például: *Bosszúállók*), a humán igazságszolgáltól viszont test a test elleni küzdelmeket vár el. Le kell jönni a háztetőről. Gyorsabb, pontosabb, hatékonyabb, realiztikusabb kézitust kell mutatni. Keaton alig kétféle ütést és egyetlen tolrúgást variált az első két filmben, Val Kilmer térdgúgása még figyelemre méltó újítás volt, Bale viszont már pontos koreográfia mentén végrehajtott, kuriózumnak számító, komplett harcművészeti teljesítménnyel jelentkezett.

Ugyanilyen arányban nőtt a főellenfelek saját fizikai ereje és harci értéke, valamint a fentiekben mestertervnek nevezett, bűnös céljaik nagyságrendje, potenciális károkozási rádiusza is. A világpolitikai változások okán a „hétköznapi” szervezett bűnözés a városi szintű politikai machinációk szintjéről előbb az ökoterrorizmus, majd a vallási/ideológiai alapú terror magasságába ugrik a főgonosz jelentette fenyegetettség. Ugyanígy növi ki magát lokális bűnözési kockázatból a modern média hatalmas elérésével globális veszéllyé a tét, ami körül az egyes filmek cselekménye forog. Reálisabb, félhetőbb masszával, azaz a főgonosz akarátát végrehajtó zsoldosokkal/katonákkal kell megküzdenie az újabb Batman-filmek címszereplőjének, míg a nyolcvanas-kilencvenes évek relatív biztonságtudata még azt diktálta, hogy parodisztikus, elrajzolt, bazári maszkban pattogó arctalanok segítsék a film negatív főhősét.

Külön elemzést érdemelne az olasz-amerikai maffia szerepe is a Batman-filmben. A „hagyományos” szervezett bűnözés

működése mindig egyfajta status quo fenntartását is célozza, e tekintetben Gotham és maffiája sem kivétel. Rengeteg irodalmi és filmtörténeti példa hozható olyan működési metódusokra, melyek során egyes állami/önkormányzati feladatokat a maffia vesz át, legyen az szociális, rendészeti vagy igazságszolgáltató funkció (lásd például a *Keresztapa* emblemikus nyitójelenetét). A Batman-filmek gonosztevői visszatérően ütköznek Gotham maffiájával is, a hagyományosan öltönyös, olasz nevű férfiak által vezetett bűnszervezeteket mindkét Joker lefejezi, Harvey Dent szintúgy a maffia ellen (is) harcol ügyészként és Kétként, illetve a Madárijesztő és a Macskanő is konfrontálódik velük. A Batman-filmek direkt üzenetei mögött ugyanolyan releváns, másodszándékú közléseket is találunk – az 1972-es *Keresztapa*-siker óta történt változások summázata a közvélekedésben már az első Batman-filmben is az, hogy már nem az olasz-amerikai maffia a legveszélyesebb bűnözői csoport, már nem a „hagyományos” szervezett bűnözéstől, hanem örült gonosztevőktől, fanatikus terroristáktól félünk igazán. Szintén elgondolkodtató, hogy van-e a paródiának is beillő harmadik és negyedik film sokkján túli ok arra, hogy a Nolan-trilógia teljesen leszámolt a humorral, nem mer vagy akar egyetlen idézőjelet se a figurára dobni, végig feszesen túlélő-üzemmódban, kikacsintás vagy szórakoztató mellékfigura nélkül robognak ezek a filmek. Az 1989-es Keaton-alakítás önreflexív elemei egyáltalán nem gyengítették Burton gótikus világának autentikus komorságát, Bale Batmanje azonban egy pillanatra sem, Bruce Wayne-ként sem szeret élni – csakis a megrendezett halál után jut egyetlen boldog, lezáró pillanat a nézőnek Alfred szemén keresztül, az olaszországi kávézó teraszán. A hidegháború végével, Amerika győzelmével, a Szovjetunió széthullásával,

az Európa keleti felén is kipattanó demokratikus átalakulások sorával egy időben jelentkezik az első *Batman*, míg a fanatikus iszlám fundamentalista terror, a szélsőségek erősödése, az orosz autokrácia egyre fenyegetőbbé válása és az egyre érzékelhetőbb, világméretű menekültválság idején az utolsó. Oka van a pesszimistább hangvételnek.

Ritka alkalom, amikor évtizedeken keresztül lehet egy ugyanazon kánon mentén, ugyanolyan irodalmi bázison felépített figura újabb és újabb ábrázolásait megfigyelni. Nem Batman az egyetlen ilyen persze, James Bond például még sokkal hosszabb íven szemlélhető – ugyanakkor Sean Connery és Daniel Craig távolsága lényegesen kisebb, mint a Keaton-, illetve a Bale-féle Batmané. Batman figurája egyszerre rigid a külső jellemzők és a szabott genezis okán, és teszi mégis lehetővé, hogy az aktuális kor elvárásaihoz igazítva releváns lenyomatát adjuk annak, hogy adott időben a közvélemény mit tart szépnek, mit veszélyesnek, mitől fél, min gondolkodik... illetve mit vár el, ha egy álarcos igazságosztó a filmben ütésre emeli a kezét.

ZSÓTÉR INDI DÁNIEL

Beavatás egy csoportrendszer elleni lázadásba

Egy tinédzser önismereti útja a politika ragadós hálójában

A *beavatott*¹ című film helyszíne az egykori Chicago, az Amerikai Egyesült Államok harmadik legnagyobb városa (2014-es adatok alapján: 2 722 400 fő²), itt fut az egyik leghosszabb vasútvonal és a híres 66-os út. Az USA történelmében mindig is fontos kereskedelmi központnak számított kiterjedt vasúthálózata és a Michigan-tó közelsége miatt. Van tehát némi szimbolikus jelentősége a helyszínnek, főleg ha figyelembe vesszük, hogy Chicago a második világháború után jelentős népességnövekedésen ment keresztül, köszönhetően a délről özönlő fekete közösségek bevándorlásának. A város tehát szimbóluma az iparnak egyszersmind, a diverzitásnak és a fejlődésnek.

Itt él Tris Prior, egy ismeretlen nagy világégés után az egyedülként megmaradt városban, családjával, békességben, a nem túl távoli jövőben. A mindenki által áhított és megvalósult béke annak köszönhető, hogy a túlélők rájöttek, nem politikai vagy vallási meggyőződés miatt törnek ki a háborúk, hanem az emberi személyiség legmélyén megbúvó rosszra való hajlam miatt. Viszont egy-egy erény követésével és életük végéig tartó fejlesztésével elkerülhető mindaz, ami miatt konfliktusok alakulhatnak ki, ezért öt csoportra osztották fel a társadalmat.

Tris és vele egykorú társainak élete tizenhat éves korukban fordulóponthoz ér. A város fiataljainak, függetlenül attól, hogy addig milyen csoportban éltek életüket, egy beavatási szertatás során csoportot kell választaniuk. Megtehetik, hogy maradnak születési csoportjukban, de azt is, hogy újat választanak. Utóbbi esetben vállalniuk kell, hogy soha többé nem találkozhatnak szeretteikkel, mi több, *endogámiát* kell fogadniuk, azaz a jövőben csak a csoportjukon belül választhatnak maguknak párt. Ha pedig valamiért a választott közegükben sem állják meg a helyüket, csoport nélkülivé válnak. A beavatás előtt egy gép segítségével elvégzett vizsgálaton kell átesniük, amely során megtudhatják, hol teljesítenének a legjobban. Eszerint választhatnak a Barátságosak, a Bátrak, az Önfeláldozók, az Őszinték és a Műveltek csoportjai közül. Mindettől függetlenül persze választhatnak másik csoportot is, vállalva ezzel a fenti kitételeket. A vizsgálatra azért is szükség van, hogy így ki tudják szűrni az úgynevezett Elfajzottakat. Ők egyik csoportba sem tartoznak, mert mindegyikben megállnák a helyüket. A hagyomány szerint azért veszélyeztetik a társadalmat, mert nagyobb bennük a hajlam az ellenállásra, mint a „normális” emberekben.

Tris számára a beavatási szertartás nem várt eredményt hoz: a vizsgálatot vezető nő (aki ráadásul a Bátrak csoportjába tartozik, tehát még csak nem is tudós, azaz Művelt) felhívja Tris figyelmét arra, hogy ő is Elfajzott. Azt javasolja neki, mindenképp válasszon csoportot, és ne fedje fel valódi természetét. Sorsa üldöztetés, rosszabb esetben halál lenne.

A lány, titkát megőrizve végül a Bátrak csoportját választja. Elkezdődik a kiképzése, hogy ő is teljes jogú tagja lehessen a csoportnak, ami arra hivatott, hogy az esetleges külső fenyege-

téstől megvédje a várost. Arra viszont senki nem számít, hogy az ellenség éppen belülről érkezik.

Ugyanis Jeanine Matthews, a Műveltek vezetője a társadalmat vezető Őszinték megpuccsolására készül, mondván, hogy a hatalmat a legintelligensebb csoportnak kell gyakorolnia. A puccs egyik fontos eleme, hogy minden Elfajzottnak ki kell iktatni. Jeanine a hatékonyság növelésének érdekében szérumot ad be minden Bátorinak, aminek segítségével képes lesz irányítani őket, kivéve Trist és barátját, Négyest, mivel rajtuk, Elfajzottakon nem fog a szérum. Ellenállnak, és sikerül megmeníteniük a barátaikat, majd elmenekülniük Jeanine rémuralma elől a Barátságosakhoz, ahol viszont nem maradhatnak sokáig, mivel keresik őket. Menekülés közben belefutnak egy csapat csoporton kívülibe – ők nem azonosak az Elfajzottakkal –, akik vezetőjük, Négyes anyja, Evelyn elé viszik őket. Evelyn szeretné, ha csatlakoznának az ellenálláshoz, de Tris inkább önként feladja magát Jeanine-nek, akiről időközben kiderül, hogy már nem megölni, csak felhasználni akarja az Elfajzottakat, hogy megfejtse az Alapítók (a város első lakói) üzenetét, amit csak egy Elfajzott nyithat ki. Az üzenetet megfejtik, de mivel Evelyn lázadása sikeresnek bizonyul, a lázadók leszámolnak a puccsistákkal, Evelyn pedig végez Jeanine-nel.

Az Alapítók üzenetében az áll, hogy a csoportrendszer egyfajta kísérlet, amelyben a rendszer működését és benne az Elfajzottak jelentőségét vizsgálják a város falain kívül élők. Mivel az üzenetet megfejtették, Chicago lakossága érdeemesnek találta azt, hogy felvegye a kapcsolatot a falon kívüliekkel. Evelyn azonban tart azoktól az emberektől, így a régi rend romjain újra akarja szervezni a társadalmat, elhagyva a csoportrendszert.

Tris és barátai újra menekülni kényszerülnek, mivel Evelyn korlátozni akarja a mozgásterüket. Miután megszöknek, a falon kívül egy olyan fejlett társadalommal találkoznak, ami azt tűzte ki céljául, hogy megteremtse a szellemi értelemben vett tökéletes embert, mint amilyen Tris. Ez újabb konfliktusokhoz vezet, mivel ezek alapján Elfajzott és Elfajzott között is van különbség, így felvetődik a kérdés: melyik társadalmi rend a működőképesebb?

Tris karakterén keresztül a tinédzserkori önismeretszerzés nehézségeivel találkozunk, és megismerjük a csoportrendszer sajátos intézményét, valamint a lázadás kétélűségét.

Egy fiatal műfaj rövid története

„Inkább olvassatok el erről egy tanulmányt ahelyett, hogy megnéznék ezt a filmet!” – mondtam 2014-ben, a Roboraptor Podcast keretein belül *A beavatott*-filmszéria első részéről.³ Ironikus módon kritikai elégedetlenségem ellenére most pont én leszek az, aki ezt a tanulmányt leszállítja az olvasóknak. *A beavatott*-széria – és szélesebb körben a vele egy kategóriába tartozó filmek – egy egész korosztályt, a 13–18 éveseket célozza meg. *A beavatott*-regénysorozat írónőjét, Veronica Rotht némileg joggal lehet vádolni azzal, hogy könyvtrilógiája nem más, mint a *Éhezők viadala* „koppintása”, ugyanis *A beavatottat* és *Az éhezők viadalát* is röviden így lehetne leírni: egy posztapokaliptikus (eleinte) utópiában a felnőtté válás nehézségeivel küzdő tinédzser önhibáján kívül egy, az egész életét és ismert világát megbolygató politikai játszma kellős közepén találja magát, ahol nem kisebb dolog múlik rajta, mint a világ megmentése.

A fenti történet-toposz az alápdramaturgiája az elmúlt évtized egyik legsikeresebb filmes műfajának (*A beavatott* vi-

lágyszerzte 289 millió dollárt hozott alkotóinak⁴) –, melyet az egyszerűség kedvéért nevezzünk *posztapokaliptikus felnőtté válástörténetnek*.⁵ Az egész George Lucas indíthatta el öntudatlanul 1977-ben, a *Csillagok háborúja: Egy új remény* című filmjével. Noha ezt a filmet klasszikusan nem tekintjük posztapokaliptikus disztópiának, itt is egy fiatal, önmagát kereső főszereplő áll szemben egy letűnt világ romjain uralkodó, elnyomó hatalommal. A kétezres évekig viszont nem nagyon akadt olyan sci-fi-disztópia, mely ezt a dramaturgiát, ráadásul ilyen terjedelemben próbálta volna folytatni. A 2001-es megjelenésű *Harry Potter és a bölcsek köve* élesztette fel / indította el / definiálta újra a műfajt, mely, bár igaz, hogy nem sci-fi, fontos állomása a sci-fi/fantasy témájú ifjúsági regényadaptációknak. Ennek a filmes műfajnak ugyanis az az egyik fontos jellemzője, hogy az a regény, amelyből a későbbi filmeket leforgatják, minimum világsiker legyen. Érthető, hiszen egy stúdió sem költi szívesen a pénzét egy olyan filmsorozatra, mely valamilyen formában még nem bizonyított. Ez esetben például regényként. Aztán ha a film sikeres lesz, a regény is újra eladhatóvá válik.

A sor korántsem állt meg a *Harry Potter*-filmek folytatásainál, amelyek 2011-ig tartottak. 2005-ben érkezett a *Narnia Krónikái* első része, 2006-ban az *Eragon*, 2007-ben az *Az arany iránytű*, 2008-ban a *Spiderwick-krónikák* és az *Alkonyat*. Amikor pedig már tényleg csömört lehetett kapni a fantasy-szériáktól, jöttek a sci-fik. 2011-ben érkezett *A negyedik*, 2012-ben *Az éhezők viadala* első része, 2013-ban a *Végjáték*, 2014-ben *Az emlékek őre* és *A beavatott*, 2014-ben az *Útvesztő*, 2015-ben a *Holnapolisz* (ami kicsit kilóg a sorból, mivel képregényadaptáció) és a *Jupiter felemelkedése* (a lista egyetlen eredetileg is filmre szánt története), 2016-ban pedig bemutatták az *Ötödik hullámot*.

Klikkek politikája

A továbbiakban bemutatam A *beavatott* politikai rendszerének sajátosságait és az élıhetőségével kapcsolatos nehézségeket, valamint arra a kérdésre is keresem a választ, hogy a főszereplő Tris milyen politikai vezetőként jelenhet meg a tinédzserek körében. Pusztán főszereplői státusza elég-e ahhoz, hogy a filmsorozat alapján komolyan vehető mintául szolgáljon a fiatal felnőtt korosztály számára, vagy ő is csak egy újabb, a trendnek megfelelően legyártott posztapokaliptikus hős?

A vizsgált politikai berendezkedést az első részben ismerjük meg a főszereplő Tris (Shailene Woodley) elbeszélése alapján:

„... a világ többi része megsemmisült. Az Alapítók kerítettontak a város köré, hogy biztonságban legyünk, és öt csoportra osztottak, hogy békében éljünk. Azok, akik a tudást és a logikát tartják a legtöbbre, a Műveltek csoportjába kerülnek. Ők mindent tudnak. A Barátságosak művelik a földeket, nekik a harmónia az elsődleges. Mindig boldogok. Az Őszinték számára az egyenesség a legfontosabb. Akkor is igazat mondanak, ha ez az embernek kellemetlen. És ott vannak a Bátorok, a védelmezőink, a katonáink, a rendőreink. Mindig is csodáltam őket. Nem ismernek félelmet, és szabadok. Egyesek örülnek tartják őket, ami tulajdonképpen igaz is. Az én csoportom az Önfeláldozóké, a többiek szerencsétleneknek gúnyolnak. Egyszerű életet élünk, önzetlenül segítünk másokon. Még a csoport nélkülieken is, azokon, akik nem tartoznak sehova. Mivel a közösséget szolgáljuk, ránk bízta a kormány vezetését... A rendszer remekül működik, mindenki tudja, hova tartozik, kivéve engem.”

A *beavatott*ban bemutatott csoportrendszer (a filmben következetesen így hívják) ismerős lehet akár a faji, vallási vagy készségi alapon szervezett társadalmi rendszerekből. Ilyen pél-

dául az indiai kasztrendszer, amely az egyik legmerevebb társadalmi felosztás napjainkban. A kasztok a következők: bráhma-
nák (értelmiség, papok), ksatriják (harcosok, államférfiak),
vaisják (kereskedők, gazdálkodók, pénzügyi szakemberek) és
a sódhrák (kétkezi munkások, szolgák). A négy fő kaszt átjár-
hatatlan és származási alapon szerveződik, valamint nem vesz
figyelembe anyagi szempontokat, tehát hiába gazdag az egyik
kaszt tagja, nem élvez több előjogot emiatt, mint a közvetlen fö-
lötte lévő kasztbéli. A *sódhrák* kasztjába tartozó állampolgárok a
leglenézettebb, legmegvetettebb társadalmi csoport, hasonlóak
a japán *burakumin*okhoz, akik az 1600-as évektől a 19. századig
olyan emberek csoportját jelentették, akik nem tartoztak a har-
cos, a paraszt, a kézműves vagy a kereskedő csoportba, és eleve
ide születtek, vagy valamiért ide kerültek, például gyilkosság
miatt.⁶

Fikciós művekből is ismerős lehet ez a társadalmi felosztás.
Aldous Huxley 1932-es regénye, a *Szép új világ* az egyik legis-
mertebb sci-fi, mely egy idealizált világ kritikájáról szól. A *Szép
új világ*ban béke van és egyetértés. Mivel az öt csoportra osztott
modern társadalomban az egyes kasztok tagjait mesterséges
úton állítják elő – változó intelligenciaszinttel –, hogy csak a
rájuk szabott feladatot lássák el, kiszolgálva így a hierarchiában
felettük állókat, mindenkinek megvan a maga feladata a társa-
dalomban.

A *beavatott* társadalmi rendszere mégis leginkább az utópis-
ta szocializmus egyik alakjának, Charles Fourier-nek idealizált
társadalomszemléletével mutat némi hasonlóságot. Fourier el-
képzelése szerint a jövő társadalmának tagjai közös lakó- és
munkatelepeken élnek majd pár ezres csoportokban, úgyneve-
zett falanszterekben. A *falanszter* egy olyan négyemeletes lakó-

tömb, melynek legfelső szintjén a gazdagok, legalsó szintjén a szegényebbek élnek. Mindenki az elvégzett munkája szerint részesül a közös javakból, viszont mivel az emberek alapvetően érdeklődésüknek megfelelő munkát választanak a legszívesebben, a kevésbé népszerű munkákat magasabb bérekkel kell honorálni. Fourier szerint egy sikeres társadalom alapja a törődés és az együttműködés. Akik együtt tudnak működni, képesek termelékenységüket jelentősen megnövelni.⁷

A fenti példákban fellelhető egyfajta hierarchikus gondolkodásmód, azaz egyes kasztrendszer az alá-fölé rendeltségi viszonytal orvoslják (vagy legalábbis próbálják orvosolni) a társadalmi különbségeket. A *beavatottban* elméletileg hiába egyenlő mindenki, a hatalmat egyedül az Önfeláldozók gyakorolhatják a szokásjog szerint, a társadalom bizonyos tagjainak pedig csoporton kívüliként kell élniük, mivel egyikbe sem tartoznak (bár nem Elfajzottak), lényegében hajléktalanként élnek. Továbbá, ha valaki Elfajzott, meg kell halnia. Van tehát bizonyos fokú társadalmi egyenlőtlenség, ami viszont a „nagyobb jó” elérésének, a társadalom jólétének érdekében alakult ki.

A *beavatott* egyik alapkonfliktusa az, hogy a Műveltek csoportjának vezetője, Jeanine azt feltételezi, hogy a társadalmat vezető Önfeláldozók helyett az intelligenciájuk alapján a Művelteknek kellene vezető szerepben lenniük. (Mindezt egy mondvacsinnált indokkal magyarázzák, a politikában jól ismert „karaktergyilkosság” eszközt hívva segítségül.) A Műveltek másik fő problémája, hogy a csoportrendszer nem szűri megfelelően az Elfajzottakat.

A filmben felvázolt rendszer egy középiskola klikkjei is hasonlít, ahol legtöbbször érdeklődés vagy tulajdonságok szerint szerveződik az osztályközösség. A filmben az egyes csoportok az

egyén tulajdonságai alapján szerveződnek, ami eleve azért problematikus, mert nélkülözi annak esélyét, hogy valaki például Bátor és Művelt legyen egyszerre, vagy Barátságos és Őszinte, pedig a valóságban a tulajdonságok pont így működnek. A rendszer nem törekszik a diverzitásra, az a fontos, hogy a csoporton belüli egyének legnagyobb arányban hasonlítsanak egymásra mentalitásukban és céljaikban, ami viszont hosszú távon mégis elszigetelődéshez vezethet, így pedig kizárja annak a lehetőségét, hogy például fejlődni tudjon a társadalom, vagy hogy az egyén szerepe valaha is fontossá váljon. Az Elfajzottaktól való félelem is ebben gyökerezik.

A csoportrendszer törékenysége

A kapitalista berendezkedésű társadalmakban (tehát ahol van piaci verseny) a társadalmi feladatok elaprózódnak, hiszen az egyéni érdekek előbbre valók, mint a közösség. Ott viszont, ahol egy állam (a film esetében az Önfeláldozók csoportja) monopolizálja például a gazdaságot, mindenkinek érdekében áll együttműködni, legyen akármilyen csoportban, hiszen csak egyféle szolgáltatás érhető el mindenből. A kapitalista berendezkedésű társadalmakban előtérbe kerül az individuum, az egyén önmagáért van. A *beavatottban* ideális helyzetben (és mivel ez egy utópia, így is lesz) az egyének a társadalom érdekét képviselik, ami így a saját érdekükké is válik. A film külön nem hierarchizálja a különböző csoportokat (egy kivétellel, ugyanis az Önfeláldozók vezetik a társadalmat), látszólag minden csoport egyenlő. A valóság ezzel szemben az, hogy ez egy nagyon is hierarchizált társadalom, még akkor is, ha az egyes csoportok nem érzékelik ezt a mindennapjaikban.

Ennek bizonyítására a Maslow-féle⁸ szükségleti piramis struktúráján keresztül mutatom be az egyes csoportokat és azt, hogy milyen viszonyban is lehetnek egymással. Ezt a gondolatot más szakirodalomban nem találtam meg. Mivel a Maslow-piramis elsősorban egy egyén szükségleteit helyezi előtérbe, tekintsük most a társadalmat az egyénnek, a csoportokat pedig a szükségleti hierarchia egyes szintjeinek. Tris ezek alapján az alábbi csoportok közül választhat.

Alulról haladva a Maslow-piramis legalján a legalapvetőbb fiziológiai/élettani szükségletek találhatók, mint például az étkezés és a biztonságérzet:

Barátságosak: A piramis legalján a Barátságosak a klaszikus értelemben vett alsó osztályt testesítik meg, elsősorban földműveléssel és állattartással foglalkoznak, így ők azok, akik kielégítik a társadalom alapvető fiziológiai szükségleteit. Ahogy a film bevezetőjében is elhangzik: nekik a harmónia a legfontosabb. Ennek megfelelően tehát törekszenek arra, hogy mindegyik csoporttal jó viszonyt ápoljanak, de ez legfőképpen a többi csoport érdeke, hiszen az alapvető élelmiszer-ellátmány nélkül egy csoport sem maradhatna fent.

A Maslow-piramis második szintjén az egyénnek biztonságra és védelemre van szüksége:

Bátrak: Egy társadalom sem képes olajozottan működni a megfelelő biztonsági szervek nélkül. Persze a történelem során nemegyszer tapasztalhatjuk, hogy a regnáló hatalom egyik hatalmi ágaként végrehajtói szerepet töltenek be, egy ideális társadalomban azonban a napi politikai vitáktól függetlenül, azzal együttműködésben a társadalom védelmének érdekében tevékenykednek. A film szerint azért van szükség Bátrakra, hogy felvegyék a harcot a kerítéson túlról érkező, a városra leselkedő

veszéllyel, amelyet egyébiránt mi, nézők soha nem tapasztalunk. A Bátrak a történet során, ahogy várható, a hatalom erőszakszervévé válnak.

A szeretet, a közösséghez való tartozás a harmadik szükségleti tényező a piramisban:

Önfeláldozók: Ha tartozunk valakihez, ha összetartunk valakikkel, ha úgy érezzük, hogy fontosak vagyunk mások számára még akkor is, ha önhibánkon kívül (mint a csoport nélküliek) nem tudunk hasznos tagjai lenni a társadalomnak, legalább azt érezzük: nem vagyunk teljesen egyedül, nem vagyunk számkivetettek. Szükségünk van olyan személyekre, akik törődnek velünk. A filmben az Önfeláldozók két szélsőséget képviselnek egyszerre: egyfelől afféle szociális munkásként működve ellátják a rászorulókat (az idősektől a csoport nélküliekig, azaz az otthontalanokig), másfelől vezetik a társadalmat, hisz személyiségükből fakadóan mindig a közösséget szolgálják. Jogosan vetődik fel a kérdés: miért nem számolják fel akkor a csoport nélkülieket, és teszik a társadalom hasznos tagjaivá őket? Mert képességeik alapján egyik csoportba sem tartoznak. Persze a film során látunk erre bőven ellenpéldát.

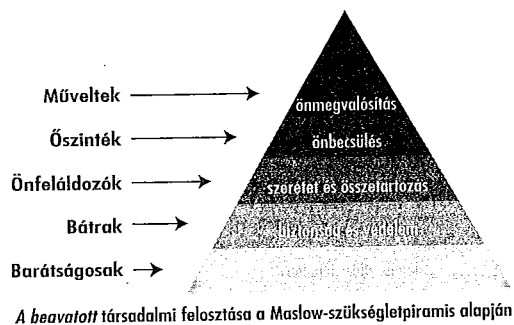
A szükségleti piramis negyedik szintje a megbecsülés szükséglete:

Őszinték: Itt már nem választható el élesen egymástól az, hogy az önbecsülésre vagy a közösség megbecsülésére van-e nagyobb igénye az egyénnek, ezért az Őszinték felelnek a törvények betartatásáért és az igazságszolgáltatás tisztaságáért, ők felelnek azért, hogy minden vitás kérdésben a társadalom érdekei maradjanak szem előtt. Egy társadalmon belül az egyén és a csoport felett is a törvény kell, hogy álljon (persze amennyiben bizonyíthatóan nem a korrupciót szolgálják vele). A törvények

ugyanis arra hivatottak, hogy a lehető legflottabbul biztosítsák a társadalmi együttélés feltételeit. A társadalom tagjait tehát az alapján becsüli meg a közösség, amennyire törvényileg arra lehetősége van. Hiába tűnne például jó vezetőnek a Bátrak közül bárki, ha a szokásjog úgy szól, hogy az Önzetlenek vezetik a társadalmat.

A Maslow-piramis legfelső szintjén az önmegvalósítás szükséglete áll. Ez a legfontosabb emberi szükséglet:

Műveltek: Az önmegvalósítás egyúttal a szabadsághoz vezető egyik út is. Ha egy társadalom szempontjából nézzük, a szabadság ez esetben azt kell, hogy jelentse, hogy a társadalom képes a szabad fejlődésre, arra, hogy megújítsa magát, szabadon gondolkodhasson, fejlődhessen abba az irányba, amely az egyén és a közösség szempontjából a legelőnyösebb. A Műveltek csoportja erre hivatott. Az ő feladatuk, hogy könnyebbé tegyék az életet azok számára, akik a többi csoportban működnek.

Jól látható, hogy a fenti rendszerben a csoportok a végletekig egymásra vannak utalva. Ahogy az eredeti Maslow-féle szükséglet-hierarchia szintjei, úgy egyik csoport sem működhet az

alatta lévők nélkül. Egyszerű példával élve: ha a tudós éhes, nem lesz ereje feltalálni a társadalom életét megkönnyítő találmányt. A film szerint a csoportrendszer azért működő struktúra, mert béke van. Ezt a békét viszont kemény törvényekkel és a hierarchikus berendezkedéssel, valamint az Elfajzottak kiiktatásával érik el (már ha valakiről kiderül, hogy e csoportba tartozik), és nem a vélt vagy valós igazságossággal. A *beavatott* világában nincsenek anyagi természetű vagy rassz-alapú különbségek, a csoportok elvégzik a rájuk szabott feladatokat, és nem akarnak a saját hatáskörükön túl tevékenykedni. Mert a törvény ezt írja nekik elő, ami azt mondja: nem az egyéni döntések a fontosak, nem a vezéregyenységek irányítanak, a társadalom jóléte a csoportok közös érdeke. Mivel féltő, hogy az Elfajzottak fellázadnának a rendszer és a belőle fakadó igazságtalanság ellen, ők jelentik közvetlenül a legnagyobb veszélyt a társadalomra.

A lázadás önmagában nem politikai erődemónstráció

Bár Trisről kiderül, hogy Elfajzott, inkább csoportelhagyóvá válik és beáll a Bátrak közé. Kiképzése során Elfajzottsága – akármennyire is különlegesnek hisszük őt eleinte – nem minden esetben jelent szupererőt. Mivel minden csoport legfőbb tulajdonságát birtokolja, előfordul, hogy a spártai kiképzést megidéző Bátrak táborában nem mindig a milicista eszméket helyezi előtérbe megoldásként, hanem az együttérzést, a kedvességet vagy az önzetlenséget. Csupa olyan eszményt, ami inkább az egyénre koncentrál, és ami hiába illeszkedhetne például a bajtársiasság definíciójába, a Bátrak csoportjában annak nincs helye. Ez a csoport csak abban hisz, hogy az egyénnek

minden döntése a nagyobb jót, ez esetben a rendszert kell, hogy szolgálja.

Ironikus módon Tris nem attól válik lázadóvá, hogy a rendszer ellenségének született és ezzel tudatosan élne. Az ő természetének része a lázadás az igazságtalanság ellen. Mindig mindent megkérdőjelez, ami kicsit is sérti az igazságérzetét, sok esetben viszont csak utólag döbben rá arra, hogy amit mondott vagy tett, az az ellenállói attitűd öntudatlan kinyilvánítása. Tris talán emiatt is az egyik legalkalmatlanabb politikai vezető, akivel a *coming of age* disztópia-műfajban találkozni lehet. Érzelmek sokszor befolyásolják, a taktikus gondolkodásmód, a logika vagy tervezőkészség hiányzik az eszköztárából. Tris soha nem vágyik politikai karrierre, őt vagy személyes motivációk vezérlik (meg akarja bosszulni szüleit), vagy társai nyomására kerül vezetői pozícióba. Egy lázadás vezetőjének viszont politikus alkatnak kell lennie, abból a szempontból, hogy nem elég csak szavakban és tettekben lázadnia az elnyomó rezsim ellen, képesnek kell lennie átlátni a lehetőségeit, tudnia kell tervezni és hidegvérűnek maradni kiélezett helyzetekben. Sokszor ez azzal is járhat, hogy döntései nem keltenek feltétlen szimpátiát társaiban. Trisre viszont azért néznek fel társai, mert Elfajzott, és mindenki másnál önzetlenebb. Ez viszont még kevés ahhoz, hogy valaki egy mozgalom élére álljon, ha nincsenek meg a vezetői képességei, amelyekkel befolyásolni, csúnya szóval élve manipulálni tudja környezetét. A trilógia során mindössze egyszer hoz komolyabb döntést, amikor úgy határoz, feláldozza és feladja magát Jeanine Matthewsnek, a Műveltek vezetőjének, aki addigra már rég kipenderítette az Önfeláldozókat a kormányzásból. Utóbb azonban erről a döntéséről is kiderül, hogy elhamarkodott lépés volt. Tris túlzott érzékenysége miatt

következetesen képtelen elfogadni, hogy egy háború áldozatokkal jár, ahol egyik fél aprítja a másikat, és fordítva. Nem tud felülkerekedni a tényeken, nem racionális, és nem tudja hideg fejjel, a logika mentén végiggondolni tetteit.

Viszont a regnáló hatalom éppen azért fél az Elfajzottaktól – így Tristól is –, mert „genetikailag mindegyik csoporthoz tartoznak”, személyiségük magában hordozza a dolgok folytonos megkérdőjelezését és a kiszámíthatatlanságot. Egy olyan társadalomban, ami arra épül, hogy a csoportokon belül mindenki egyenlő, a rendszer nem viseli el a különcöket. A csoportrendszer működik, nem szükséges, hogy valaki megkérdőjelezze a legitimitását, ahogy – tudatosan vagy öntudatlanul – Tris teszi folyton. Jenanine Matthews nem gonoszsból akarja megöletni az Elfajzottakat, hanem mert őszintén hisz benne, hogy a társadalom akkor lesz boldog és békés, ha ezeket az elemeket kiiktatja. A trilógia második részéből persze kiderül, hogy ez sem egészen így van, Jeanine-nek szüksége van ugyanis egy Elfajzottra ahhoz, hogy megfejtse az Alapítók üzenetét, mely egy nő hologramjaként jelenik meg:

„... a kerítésen túl élek, ahol majdnem kiirtottuk egymást. A várost kísérletként hoztuk létre, mert csak így lelhetjük meg újra az elfeledett emberiséget. A csoportrendszer biztosítja majd a békét, de úgy véljük, lesznek köztetek olyanok, akik meghaladják valamennyi csoportot. Ők lesznek az elfajzottak. Miattuk vágunk bele a kísérletbe, hisz létfontosságúak az emberiség fennmaradásához. Ha ezt látjátok, akkor legalább az egyikőtök bizonyítja, hogy a kísérlet sikeres volt. Lépjete ki az elszigeteltségből és térjete vissza közénk! Elhitettük veletek, hogy csak ti maradtatok, pedig nem. Vár rátok az emberiség, reménnyel telve, a kerítésen túl.”

Attól, hogy valami új,
még nem biztos, hogy jobb is

A filmek előrehaladtával Tris és barátai sikerrel felülemelkednek az aktuálisan regnáló Műveltek rendszerén, és bebőrtönözik Jeanine-t. Négyes (Tris szerelme) anyja – Evelyn, aki a csoport nélküliek és az Elfajzottak vezetője ekkor – megöli Jeanine-t, és irányítása alatt egyesülnek a csoportok. Vége Jeanine uralmának. Evelyn megpróbálja új alapokra helyezni a társadalmat, ami viszont egyelőre szervezetlen, és a korábbi rendszerrel járó problémákat csak tünetileg kezeli. Többségi demokráciát próbál bevezetni, ami leginkább közfelkiáltásos kivégzések formájában jelenik meg. Ez megosztja a szoba jöhető politikai szereplőket – a lázadás néhány alakját és bizonyos csoportvezetőket. Le kell szögezni, hogy Trisnek nincsenek politikai ambíciói. Bármit is tesz, azt csak személyes indítekből, nem pedig a nagyobb jó érdekében teszi, mégis mindig ő lesz az aktuális lázadás vezéralakja.

A Műveltek uralmát tévesen megítélő, de az elnyomásban tevélegesen részt nem vevő Őszinték vezetője, Jack Kang (Daniel Dae Kim), belátva hibáit, nyilvánosan bocsánatot kér:

„A kialakult helyzet mindnyájunknak új. Az igazság kutatása mellett tettem hitet, amiben Jeanine alatt elbuktam, és ezért mindenkit megkövetek. De személyes kudarcom csak megerősített abban, hogy jóvá tegyem a dolgokat. Noha az Őszinték csoportja többé már nem létezik, ünnepélyesen kijelentem, hogy továbbra is az igazság nyomában járok, miközben városunk újjáépül.”

Ez egy megfontolt, de számító politikusi attitűd: igaz, ahe-lyett, hogy letagadná a felelősséget, biztosítja a közösséget arról, hogy továbbra is számíthatnak rá, és elismeri azokat a hibákat,

amiket ráolvashatna a közösség. Viszont megkérdőjelezhető, hogy Kang Őszinteként (tulajdonképpen a törvényekért felelős vezetőként) mennyire maradhat hiteles úgy, hogy a korábbi és a jelenlegi rendszerben is fontos szerepe lesz. Nyilvános tárgyalások kezdődnek – ezeket névleg Kang vezeti –, ami annyit tesz, hogy az elítéltek kapnak egy igazságszérumot, amelynek hatására igazat mondanak. Fontos pontja ez a filmeknek, ugyanis hiába tűnik úgy, mintha Kang vezetné az elítéltek tárgyalását, tulajdonképpen a „nép” közfelkiáltással ítélkezhet a bűnösnek vélt egyének felett. Emiatt Tris öccse is veszélybe kerül, aki időközben újraértékelte tetteit és kiszállt, ám pechjére ő is rács mögött végzi. Az új rendszer alapvetése az lesz, hogy bár továbbra is mindenki egyenlő, demokratikus úton, akár hozzáértés nélkül is mindenki beleszólhat a közügyekbe, így például eliminálni kezdik – egy hangárban, bekiabálással – Jeanine elnyomó rendszerének alakjait.

„Az emberek birkák, terelgetni kell őket, és aki ellenáll, azt leöljük.”

Így nyilatkozik az egyik elítélt az igazságszérum hatása alatt, arra a kérdésre válaszolva, hogy szerinte jogosan gyilkolt-e Jeanine rendszerének védelmében. Evelyn hiába hozza közös nevezőre a csoportokat, még nincsenek kialakult szokásjogok, nincsenek új törvények vagy jogokat szabályozó intézkedések. Nem alakult ki a fékek és ellensúlyok rendszere, nem beszélhetünk jogállamról. A közös nevező az erőszak és a vérszomj. Ráadásul a tárgyalás során a csoportrendszer eszközeit használják (tehát a régi rendszerét), amelyet megvetettek és előzetesen elnyomtak. Erre utal az egyik szereplő is, a Bátrak vezetője, Johanna Reyes (Octavia Spencer), amikor így szól:

„Jeanine halott, ne az ő szellemében éljünk.”

A nép viszont vérre szomjazik, és minden olyan elemet likvidálni akar, akinek csak egy csepp köze is volt a Műveltek elnyomásához. Johanna tehát a maga módján úgy lázad Evelyn ellen, hogy magára hagyja őt. A többségi demokrácia ezúttal nem állt a mérsékelt büntetés-pártiak, azaz Johanna és követői mellé. Johanna akkor döntött volna felelősen, ha nem ragaszkodik mereven az elveihez, és Evelynnel marad, kritikai észrevételeivel finomítja a fennálló rendszert, nem pedig kivonul belőle. Egy új rendszer születésének vagyunk szemtanúi, ami a kezdetektől a demokratikusság látszatát kelti, de működése közben látjuk az árnyoldalait is.

Tris nem sokat tanult a hibáiból, újra fellázad az éppen aktuálisan uralkodó vezető ellen, ezúttal úgy, hogy megpróbálja elhagyni Chicagót. Újfent arról tesz tanúbizonyságot, hogy vezetői pozícióra teljesen alkalmatlan, ugyanis ha nem tetszett neki az előző rendszer, most az új rendszer kialakításából legalább kivethetné a részét. Ehelyett ő megint szembemegy a logikával, és a szívére hallgat, ahogy Johanna is. Az motiválja, hogy öccsét mentse, ezt viszont veretes szónoklatokkal nehéz lenne megtenni – hiszen öccse korábban segített Jeanine-nek –, ezért inkább megszökteti. Tris szerelme, Négyes viszont eleinte megpróbál beleszólni az új rendszerbe, de inkább ő is feladja, és Tris akcióját segíti. Mivel minden támogatója kihátrál Evelyn mögül, egyedül marad, és újra egy, a korábbihoz hasonló zsarnoki rendszer alakul ki, ezúttal az ő keze alatt, mivel úgy gondolja, hogy aki nem vele van, az ellene.

A közfelkiáltásos igazságszolgáltatás mellett újra kialakulnak az erőszakszervek, és megjelennek a hatalom akarátának végrehajtói, akik vakon követik vezetőjüket – ezúttal Evelynnt –, min-

den körülmények között. A parancs szerint meg kell akadályozniuk, hogy bárki a kerítésen kívülre jusson, ha kell, fegyverrel. Evelyn azzal érvel, hogy amíg nem tudják, hogy mi van pontosan a kerítésen túl, addig botorság lenne elhagyni Chicagót. Az ellenállókat és a törvényszegőket természetesen megbüntetik.

„A forradalom, mint Szaturnusz, felfalja saját gyermekeit.”⁹

Azt látjuk, hogy hiába kerekedik felül az ellenállás az aktuálisan uralkodó hatalmon, ez nem kell, hogy szükségszerűen azt jelentse, hogy az új rendszer egy csapásra mindenki számára követendő és elfogadható lesz. Mivel Evelyn is egy lázadás során, erőszakos eszközök segítségével válik vezetővé, Tris és Johanna is joggal kérdőjelezheti meg azt, hogy az új rendszer mennyiben lesz jobb, mint az előző. Végre szerepet kaphatna az individuum, szerepet kaphatnának az ötletek, ám politikai vezetők híján (hiszen az egykori csoportvezetők egy része halott, másik fele önként távozik) Evelynen kívül nincs senki, aki jelenleg döntési helyzetben lenne. Evelyn elkövette azt a hibát, hogy tervét csak addig találta ki, hogy megöli Jeanine-t, nem gondolta végig, hogy a csoportrendszer helyére milyen társadalmi rendet kíván állítani, hogy milyen kötelességekkel és jogokkal rendelkezzenek a polgárok. Intézkedései pedig ideiglenesen orvosolhatják ugyan a helyzetet, de az biztosan nem szimpatikus senkinek, ha egy új vezető kivégeztet egy rakás embert, majd megmondja, hogy mit szabad és mit nem. Így semmivel sem kínál alternatívát egy, az előzőtől különböző, akár jobb és élhetőbb berendezkedésre. Tris és barátai ezt korán

felismerik, ezért – ahogy Trisbe az genetikailag kódolva van – ő újra szembeszegül a hatalommal, melynek megszemélyesítőjét ezúttal Evelynnek hívják, de sem módszereit, sem hatalmának nagyságát tekintve semmiben nem különbözik Jeanine-től.

Pénzre váltható énkeresés

Suzanne Collins trilógiája, *Az éhezők viadala* előtt is akadtak olyan ifjúsági regények, amelyek egy disztópikus jövőt felfestő felnővéstörténetet meséltek el. Az első kötet megjelenése után 2008-ban azonnal a *New York Times* bestsellere¹⁰ lett, és ahogy a *Harry Potter* tette a fantasy-regények között, *Az éhezők viadala* ugyanúgy elindított egy hullámot a sci-fi-irodalomban. A kritikai sikeren kívül viszont van más oka is annak, hogy pont *Az éhezők viadalával* indult el e regények írása, aztán filmre adaptálása. Az emlékek örét például 1993-ban írta Lois Lowry, azonban csak 2014-ben készült el belőle a filmadaptáció.

Az ezeket a filmeket és regényeket fogyasztó korosztály az úgynevezett Z generáció. Ők jellemzően az 1990-es közepén/végén születtek, egy olyan világban, amelyben a jelenlétet nagymértékben biztosíthatja a technológia ismerete és használata. A Z generáció tagjai a technológia által uralt mindennapokban hiába biztosítják be magukat a gyors információszerzés lehetőségével, az internet segítségével, ha ugyanez a felület magányossá és kiszolgáltatottá teheti őket. Ekkor jelenthetnek menedéket és segítséget azok a sci-fi-disztópiák, amelyek főhősei ugyanannyi idősök, mint a Z generáció tagjai. Ezek a filmek és regények, ha nem is száz százalékban, de nagyjából lefedik ennek a korosztálynak a problémáit, legyen szó szerelemről, megfelelésről, vagy akár a politikáról.

Todd Mitchell amerikai ifjúsági regényíró ad egyfajta magyarázatot arra, hogy a posztapokaliptikus környezetben játszódó *young adult* (fiatal felnőtt) regények miért és miért most lehetnek népszerűek.

„Ezek a regények a bennünk gyökerező félelmekre adnak választ, mélyen belül ugyanis tudjuk, hogy elrontottuk a dolgokat. Tudjuk, hogy a környezetszennyezés és a túlfogyasztás veszélybe fogja sodorni a bolygónkat. Nem kell elfogadni a klímaváltozás tényét, mégis érzékeljük a szárazság, az erdőtüzek vagy szuper-viharok képében. Valahogy így vagyunk a társadalmi egyenlőtlenségeket illetően is.”¹¹

Tinédzserkorban az ember hajlamosabb lázadni a konvenciók ellen, ennél fogva jóval érzékenyebb a társadalmi és a saját magát ért igazságtalanságokra is. Eleve nem igazán a konzervatív gondolkodás jellemzi ezt a korosztályt, ezek a regények (élükön továbbra is *Az éhezők viadalával*) pedig egyfajta alternatívát kínálnak a való életben is fellelhető társadalmi rendekkel és problémákkal szemben. A fiatal felnőttekben sokkal nagyobb a megfelelési kényszer. Meg kell felelni az iskolában, a szűkebb és tágabb értelemben vett családban, a barátok előtt, és egyáltalán a társadalomban. A tinédzserekben emiatt kialakul az igény a tisztánlátásra, a saját gondolataik visszaigazolására. A *young adult* és *coming of age* regények és filmek ezt tudják nyújtani, ráadásul úgy, hogy legtöbb esetben valamilyen modern problémára fókuszálnak.

A tinédzserkorú, de már magukat is inkább fiatal felnőttnek definiálók öngazolást látnak ezekben a történetekben. A könyvpiac és a filmipar pedig próbálja ezt az öngazolást megerősíteni, a megértésre való igényt pedig kiszolgálni, de legfőképp pénzre váltani. Ez a gyakorlat pedig egybeesik azzal,

hogy a kilencvenes évek elején a *Jurassic Parkkal* (1993) indult, *A Függetlenség napjával* folytatódott (1996) és a *Mátrix* (1999) első részével zárult, hihetetlen gyorsaságú filmtechnikai fejlődés azt eredményezte, hogy az ezredforduló után szinte futószalagon kezdték el gyártani Hollywoodban a látvány miatt dollármilliókat igénylő filmpozásokat.

„A mai fiatal felnőttek egyre nagyobb nyomás alatt vannak, ráadásul ez egyre korábban és korábban kezdődik.” – mondja Claudia Gray, az *A Thousand Pieces of You* szerzője.¹² A regények és filmes adaptációk lehetőséget adnak a tinédzsereknek belekapaszkodni valamibe, amit privát életükben nehezen vagy egyáltalán nem találnak. A fent felsorolt darabok mindegyikére igaz, hogy egy újfajta valóságrepresentációval szolgálnak olvasóik vagy nézőik számára, és egyúttal be is vezetnek a korosztályt az őket körülvevő és életüket befolyásoló politikai kérdésekbe.

Trist egyvalamiben érdemes lehet követni

Fentebb láttuk, hogy *A beavatott* világában az emberek mind genetikailag kódoltan rendelkeznek egyik-másik tulajdonsággal, míg mások, az Elfajzottak egyszerre többel is. Utóbbiaktól azért fél a hatalom, mert képesek megbontani azt a rendszert, ami – ahogy láttuk – nem minden esetben igazságos. A társadalom azon elemei viszont, akik erre képesek rámutatni, mindig ellenhatást fognak kiváltani a regnáló hatalomból, tetteik nem maradnak válasz nélkül. Tris attól vált lázadóvá, hogy soha nem nyugodott bele abba, hogy a környezetében nincs rend. Lehet, hogy nem volt profi vezető, de mindig kitartott az elvei mellett. Ez fontos üzenet a korosztály számára. Az a hatalom ugyanis, amelyik megpróbálja magát jobb színben feltüntetni,

mint az elődje, amelyik megpróbál igazságtalan módszerekkel kormányozni, amelyik megpróbálja az egyént ellehetetleníteni, az a hatalom attól fél, hogy elbukik. Ennek érdekében pedig mindig érdemes lázadónak lenni.

Jegyzetek

- 1 Az elemzés az alábbi filmtrilógián alapul: *A beavatott*, 2014; *A beavatott*-sorozat: *A lázadó*, 2015, *A beavatott*-sorozat: *A hűség*, 2016.
- 2 Népeség – Chicago: <http://nepesseg.population.city/amerikai-egyesult-allamok/chicago> (utolsó letöltés: 2017.01.27)
- 3 6# Roboraptor Podcast – Gyerekek és fegyverek 3/3 – *Divergent*: <https://www.youtube.com/watch?v=VyEEhOschWo> (utolsó letöltés: 2017.01.27)
- 4 A beavatott legyőzte a Muppeteket, forrás: *mozi24.hu*, link: <http://mozi.24.hu/hirek/20140324/box-office-a-beavatott-legyozte-a-muppeteket> (utolsó megtekintés: 2017.01.27)
- 5 Felnövés történet – *coming of age*.
- 6 Forrás: Közel s Távolság IV. 403–425. Link: http://honlap.eotvos.elte.hu/wp-content/uploads/2016/08/Kozel_s_Tavol_IV.pdf, (utolsó letöltés: 2017.01.29)
- 7 Charles Fourier: *A négy mozgás és az általános rendeltetések elmélete*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977, 243. o.
- 8 Abraham Maslow az 1950-es években dolgozta ki a motivációkutatás kapcsán a szükségleti piramist. <http://www.simplypsychology.org/maslow.html>
- 9 Pierre Victor Vergniaud – a francia forradalom idején vezető girondista politikus, 1793-ban kivégezték. Forrás: Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/02600/02685/html/01.htm>
- 10 New York Times – Best sellers, Link: http://www.nytimes.com/books/best-sellers/2011/02/06/series-books/?_r=0
- 11 Why Young Adults 'Hunger' For The Hunger Games And Other Post-Apocalyptic Dystopian Fiction. Link: <http://www.forbes.com/sites/sungardas/2014/11/20/why-young-adults-hunger-for-the-hunger-games-and-other-post-apocalyptic-dystopian-fiction/#66fd2e93cdd2>
- 12 Uo.

ZOTTER JUDIT

Szörnyek a szomszédban – vámpírok, vérfarkasok, zombik a társadalmi beilleszkedés útján

Ebben a fejezetben a természetfeletti lények jogairól lesz szó. Azt mutatom be, hogyan változott a múlt század során a vámpírok megjelenítése az irodalomban és a filmvászonon, a test ábrázolása hogyan kapcsolódik a jogokhoz, továbbá mindez mit jelent napjaink társadalmára nézve. A fejezet középpontjában a vámpírok állnak, de röviden kitérek a vérfarkasok és a zombik vizuális ábrázolására és jogaira is, mert ők is ugyanazt az elképzelt emancipációs folyamatot járják be. Azért ezeket a természetfeletti lényeket választottam, mert ők az emberi léten túl vannak, az emberi test kapcsolja őket a halandókhoz. Biológiailag a vámpír és a zombi halottak, a vérfarkas pedig átmenetileg nem ember, mert időszakosan állattá változik. Az érdekelt, hogy a vizsgált alkotásokban a már nem emberek, vagy az épp nem emberek miként jelennek meg egymáshoz és az emberekhez viszonyítva.

Két vámpíruniverzumot mutatok be és elemzek részletesen, ezek az *Alkonyat* és a *True Blood* könyv- és filmsorozatok. Ahhoz, hogy a vámpírlét kulturális és társadalmi meghatározottságát ki lehessen emelni, további műveket is megemlítek.

Az *Alkonyat*-sorozatban a középiskolás Bella találkozik Edward Cullenel, a vámpírral, és feleszeret. Belláról annyit érdemes tudni, hogy csendes, magának való lány. Édesanyja újra férj-

hez ment, és utazós életmódját nem tartja megfelelőnek a lánya számára, ezért Bella az édesapjához költözik. Ebben a kisvárosban él a Cullen család is. Cullenék furcsa szerzetek, a családfő orvos, és öt gyereket nevelnek. Valójában nincs is rokoni kötelék közöttük, választott családot alkotnak. Ők olyan vámpírok, akik nem isznak emberi vért, állatokra vadásznak, azaz „vegetáriánusok”.

A kisváros melletti rezervátumban őslakos indiánok élnek. A törzs tagjai vérfarkassá válva védik az otthonukat a betolakodóktól: a vámpíroktól. Bella szoros barátságot köt a rezervátumban élő Jacobbal, ami majdnem szerelemmé szövődik, de végül Bella a vámpírt és a vámpíréletet választja. Bella és Edward szerelme több akadályt legyőzve házasságban, majd gyermekük megszületésében teljesül be. Ebben az univerzumban (is) a vérfarkasok és a vámpírok ösellenések, a történet végére azonban a Bella lánya és Jacob közti különleges kapcsolat miatt mégis egyfajta béke alakul ki.

A *True Blood*-sorozat az amerikai Délen játszódik, szereplőinek problémái sokkal hétköznapiabbak. Ebben a valóságban a vámpírok előbújtak (mint a melegek, csak ők nem a szekrényből – *closet*, hanem a koporsóból – *coffin*), és állampolgárként jogokat szeretnének szerezni, az emberek között élni. Ez egy japán újdonságnak, a szintetikus vér feltalálásának köszönhető, mert már nincs szükségük emberi vérré táplálékként. A főszereplő Sookie a helyi középiskola elvégzése után pincérnőként dolgozik. Különleges képessége, hogy telepata, azaz hallja mások gondolatait, kivéve a vámpírokéit. Egy nap Bill, a vámpír megjelenik a bárban, ahol dolgozik, és egymásba szeretnek. A történet innentől eltér a könyvek által kijelölt csapástól. A bárban, ahol Sookie dolgozik, a tulajdonos, Sam egy alakváltó, a szakács, Lafayette egy nyíltan meleg fekete férfi, az egyik pincérnő

exe pedig sorozatgyilkos. Mondhatnánk, hogy a szokásos kisvárosi felállás, csak éppen vámpírokkal és vérfarkasokkal.

Van egy közös vonásuk a tinisorozatoknak és a természetfeletti lényekről szóló történeteknek.¹ Mindkettőben kitárulnak a lehetőségek a szereplők közti viszonyok feltárására, mert nem kell a társadalmilag előírt és elfogadott viselkedési mintákat követni, mégis hiteles marad a történet. Josh Schwartz, az *Orange County* (jómódú és kevésbé jómódú kaliforniai tinédzserek életét bemutató sorozat) és a *Gossip Girl* (amely a New York-i felső tízezerhez tartozó középiskolásokról szól) sorozatok megalkotója arra a kérdésre, hogy miért éppen tinisorozatokat készít, azt válaszolta, hogy azért, mert ebben a közegben tudja a leghihetőbben elmesélni a történeteit. A kapcsolatok születését, felbomlását, kibékülést, megcsalást a körülbelül 7–10 főszereplő életén keresztül úgy tudja bemutatni, hogy az könnyen fogyasztható legyen. A középiskolás légkör megbocsátóbb a szabályszegeknek, kevesebb önkontrollt követel, mint a felnőttek világa.

Tulajdonképpen ugyanez történik az emberfeletti lényeket bemutató sorozatokban, könyvekben is.² Hát még azokban, ahol ez a középiskolás tiniközegben zajlik! Sokkal könnyebb társadalmi, akár faji konfliktusokról írni, ha a szembenálló felek vámpírok és vérfarkasok. Ettől egyszerre tűnik a történet politikamentesnek, hiszen ez egy kitalált, elképzelt világ, ugyanakkor hihetőnek a saját szabályain belül. Ember és nem ember közt olyan konfliktusok, helyzetek tudnak kialakulni, amiket csak nehézkesen, de legalábbis unalmasan lehetne emberek közt ábrázolni. A vámpírokat romantikus hősként bemutató *Alkonyat*-tetralógia rajongói könnyebben azonosulnak a vérfarkas és a vámpír vetélkedésével Belláért, mint az őslakos indiánok és a fehér gyarmatosítók évszázados küzdelmével.

Az elképzelt világok hősei olyanok, mint mi. Látszólag nincs különbség, sőt, egy átlagember sokszor nem is tudja megmondani, hogy vámpírral vagy vérfarkassal van-e dolga. A zombik hátrányból indulnak, őket könnyű felismerni külső jegyeik, illetve az étvágyuk alapján. Felmerül a kérdés: ha embernek látszik, akkor kezelhetjük-e emberként a vámpírt, hiszen vámpírságának előfeltétele, hogy meghalt. Az emberek hatalmi harcokba keverednek, kritizálják a fennálló rendet, vagy éppen érdekeltek a status quo megtartásában, szeretnek, gyűlölnek. Ez igaz napjaink sorozatainak vámpír szereplőire is, akik bizonyos körülmények fennállása esetén képesek emberölés nélkül táplálkozni. A *True Blood*-sorozatban ez a szintetikus vér feltalálásához kapcsolódik, az *Alkonyat*-sorozatban a „vegetáriánus” (állati vért fogyasztó) életmódot jelenti.

A vámpírok képesek az emberek közt élni, mert már nem veszélyeztetik közvetlenül az életüket, mégsem tudnak beilleszkedni a társadalomba. Az „ember felett állásuk” kirekesztést eredményez: a *True Blood* vámpírpjai politikai küzdelmet (is) folytatnak az emberekkel való egyenjogúságért.

Lássuk be, vámpírnak lenni egyszerű, izgalmas dolog lehet. A vámpírok sikeresek, érdekesek, élvezik az „életet”. Nincsenek anyagi gondjaik, sőt, különleges képességeiknek köszönhetően – legyen az megbabonázás, hosszú, valóban hosszú távú befektetések vagy a jövőbelátás képessége – meglehetősen jó anyagi körülmények között élnek.

Látva az élőhalottak reneszánszát, felmerül a kérdés: mi van az emberi életen túl? Ha a halál utáni csillogást hozza el a vámpírlét, akkor a halál után rothadás, lassú elmúlás a zombik sorsa? Az emberi testhez való viszony alapvetően határozza meg ezeknek a lényeknek a sorsát, jelöli ki helyüket a társada-

lomban. Nagyon leegyszerűsítve: a vámpír nem öregszik, teste örökké fiatal és szép marad, a vérfarkas nem ura a testének, ösztöneinek, a zombi pedig nem képes még annyira sem uralni a testét, hogy az ne induljon oszlásnak. Nem képes fenntartani magát, sejtei elpusztultak. Ez összecseng a napjaink társadalmában tapasztaltakkal: a testhez való viszony, az, ahogyan a testek megjelennek és megjelenítődnek, határozza meg, hogy egy személy milyen helyet foglal el a társadalmon belül. A társadalmi hierarchiában elfoglalt hely a testre íródik.

François Jacob Nobel-díjas francia tudós, a sejtgenetika professzora az emberek valóságához fűződő viszonyát vizsgálja ismeretterjesztő könyvében, és a középkori zoológiai könyvek fantasztikus lényei kapcsán arra a megállapításra jut, miszerint „...a szörnyetegekben az a legérdekesebb, hogy kiderül belőlük, hogyan kezeli egy kultúra a lehetségest, és hogyan jelöli ki határait. (...) A hiedelmek, a tudás és a képzelet finom keveréke állandóan változó képet épít fel előttünk a lehetségesről.”²³

Az ebben a fejezetben vizsgált világokban a természetfeletti lények legalább annyira hozzátartoznak a mindennapokhoz, mint napjainkhoz Donald Trump, Lady Gaga és a Fradi-szurkolók. A lehetséges világokban kialakuló viszonyok követik és leképezik a 21. század társadalmi-politikai változásait.

Az emberi életen túli lényeket tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy a jogok az emberi testhez kapcsolódnak: annak minél emberibbnek (antropomorf) kell lennie ahhoz, hogy az adott személy az emberi közösség tagja lehessen. Egy elképzelt természetfeletti lényekből is álló társadalomban először a vámpírok nyertek jogi státuszt. A *True Blood* világában részletesen láthatjuk, milyen kihívásokkal és előítéletekkel kell szembenéznünk a *coming out* után. Nem így a vérfarkasok, ők továbbra is

rejtőzködnek, mivel a társadalom még mindig elfogadóbb a halál után visszatérő „vérszívókkal”, mint az állattá változókkal. A zombik ennek az elképzelt hierarchiának a legalján vannak, de ahogy javul a testi megjelenésük, egyre inkább tudnak és akarnak a társadalom tagjaiként funkcionálni, ahogy ezt egy későbbi példában bemutatom majd.

A vámpírból alig száz év alatt popkulturális ikon lett. A Bram Stoker *Drakulája* által ihletett *Nosferatu* valódi szörnyeteg volt, rútsága hűen tükrözte jellemét, gonoszságához nem fért kétség. Edward és Vámpír Bill már tiszteletre méltó tagjai a közösségünknek, szerető társak. Ez a vámpíremancipáció, ami a 20. században zajlott.

A 20. század során a különböző társadalmi mozgalmak követelései hatására korábban elnyomott, képvisellel nem rendelkező társadalmi csoportok jogokat nyertek. Például a feminista és a nőmozgalmak a 19. század óta küzdöttek a nők oktatáshoz és szavazáshoz való jogaiért. A 20. század során mindkét területen sikert könyvelhettek el, a továbbtanulás és a szavazati jog ma már biztosított a nők számára. A következő jelentős állomás a fogamzásgátláshoz és az abortuszhoz való jog volt a század második felében. Az 1960-as években a Martin Luther King Jr. nevével fémjelzett polgárjogi mozgalom elérte, hogy a faji alapú diszkrimináció és szegregáció törvénybe ütközik az Egyesült Államokban. Az elmúlt évtizedekben az azonos neműek együttélése kapcsán több ország elismerte az élettársi viszonyhoz vagy akár a házassághoz való jogot is.

Tehát nemcsak a nők és a melegek, hanem esetünkben a vámpírok is jogokat nyertek a 20. század során. Hamarosan látni is fogjuk, mennyire hasonló módon. Jogokat nyerni nem jelenti azt, hogy minden egyenlőtlenség eltűnik, hanem azt, hogy a

társadalom elismeri az adott csoport jogát a jogokra. A jogok törvényi szinten való biztosítása még nem garantálja, hogy azokkal az adott személy élni is tud. A társadalmi hierarchia és a hatalmi viszonyok mátrixa, ahogyan társadalmunkban, úgy a vizsgált univerzumokban is fennmarad.

A vámpírokról

A vámpír mint mitológiai szereplő sokat változott az évezredek során, de elmondható, hogy a folklórnak mindig része volt a vérszívó szörnyeteg. A 18. századig jellemzően a paraszti hitvilághoz tartozott a szláv Vlad Tepes rémtetteiből kialakult mítosz. Ha egy halott nem indult oszlásnak, és furcsa események, látogatások, eltűnések történtek, akkor vámpírra gyanakodott a vidék lakossága, ahogyan azt Dom Augustine Calmet leírta az 1700-as évek derekán.

„A hírek szerint több éve, de legalábbis több hónapja halott emberek visszatérnek, járkálnak, beszélnek, feldúlják a falvakat, emberek és állatok rontására törnek, és rokonaik vérért szívják, akik aztán megbetegednek, majd meg is halnak. Vészt hozó látogatásaiktól, mételyüktől csak úgy lehet megszabadulni, ha kihantolják és karóba húzzák, lenyakazzák, felnyársalják vagy elégetik őket.”⁴

A korabeli Magyarországon főleg a Hajdúságban és a Délvidéken „jelentek meg” a vámpírok. A vámpír alakja a vidék tanulatlan lakosságának mondavilágában élt, a mendemondákat a tudatlanság és a hiszékenységgé számlálják a kortársak. Az egyház komoly küzdelmet folytatott a vámpírokkal kapcsolatos hiedelmek ellen, hiszen mivel a halottat csak Isten támaszthatja fel, maga az elképzelés is eretnekségnek minősült.

A vámpír alakját a gótikus irodalom emelte szépirodalmi magasságokba és a művelt szalonokba a 19. század során. Az isten által elhagyott, élőhalott ragadozó vérszívással elégitette ki vér utáni vágyát; a fiatal nőt megbabonázó szörnyeteg újfajta szexuális töltetet adott a mítosznak.

1897-ben született meg a valaha létezett leghíresebb vámpír, Drakula gróf alakja. Bram Stoker a könyvében így írja le az első találkozást:

„Széles öregember (...) Simára beretvált arcát és fehér, harcsabajszát nem tekintve egyetlen színt nem láttam fekete öltözetében sehol... Határozott vonású, nagyon is határozott. Gyökéből kiszökő keskeny orra furcsán ívelt sorsr. Homloka boltozatos, haja a halántéka körül alig nőtt, másutt azonban dúsan. Bozótos szemöldöke szinte összeér az orra fölött. Száját nemigen látni a harcsabajusz alatt, azonban úgy tetszik, szorosra záruló, egyetlen száj, hegyes fehér metszőfogai pedig olykor ajkára is ráharapnak. Idős embernek díszére válik az ilyen harsány fehér fogor. Egyebekben: füle vértelen és hegyesedő, álla viszont súlyos, orcájának bőre csontjaira tapad. Legszembeötlőbbnek mégis a sápadtságát mondanám. Térdén nyugvó kezének feje is fehérnek és finomnak tetszett a tűz fényénél, amint azonban közelebb ültem, látnom kellett, hogy nem is olyan finom kéz, inkább széles és tömpe ujjú. S bármilyen furcsa, szőr nő a tenyerén. Keskeny körmei pedig hegyesek. Amint beszélgetés közben kezét a karomra tette, nem leplezhettem borzongásomat. Talán a lehelete is kellemetlen volt, de valami iszonyú élményes fogott el.”⁵

Ezt a leírást nagyszerűen adja vissza mozgóképen Nosferatu megjelenítése, majd egy évtizeddel később Lugosi alakítása.⁶ Másik magyar vonatkozása is van Bram Stoker regényének Lugosin kívül. Stoker Drakula alakját először nőnek tervezte,

ehhez anyagot is gyűjtött Báthory Erzsébetről, bár Drakula végül férfi lett.⁷ Báthoryt vámpírként könyvelte el a néphiedelem, állítólag denevérként tudott repülni, fiatalságának megőrzése érdekében ifjú lányok vérében fürdött, és meg is itta azt. A korabeli szóbeszéd szerint kegyetlenkedett és orgiákat rendezett. Letartóztatása után több mint 600 fiatal lány halálával vádolták meg a per során, ahol rendes bírói eljárás híján ítélték el. Az utókor szerint a tetemes vagyonára szemet vetett rokonság rosszindulatának köszönhetette vesztét.

Érdekes gondolat, hogy mennyiben lenne más a vámpírról alkotott képünk, ha Drakula grófnő lett volna. Valószínűleg nem a 19. századi angol gentleman tulajdonságai köszönnének vissza benne. A 20. század vámpírai különböznek Drakula gróftól. Összetettebb személyiségek, a történetekből megismerjük motivációikat, vívódásaikat, vágyaikat. Már nem riasztó a kinézetük, vonzóak, sőt egészen emberiek. A szörnyeteg száz év alatt veszélyes alakká szelídült. A vámpír megjelenésének és megjelenítésének változása pedig együtt jár a személyiség kialakulásával, fejlődésével.

Az 1970-es években kezdődött a jó vágású vámpírok megjelenése, a 90-es évektől már rendszeresen találkozhatott a mozilátogató a jóképű, vonzó vámpír alakjával. Az *Interjú a vámpírral* sztárjai, Tom Cruise, Brad Pitt és Antonio Banderas már nemcsak a szörnyeteget jelenítették meg, hanem az érző lényt is.⁸ A film Anne Rice 1974-es könyvét dolgozza fel, könyvadaptáció, mint sok népszerű vámpírfilm. A történet szerint a magányos és kiábrándult vámpír elmeséli az életét egy újságírónak: az évszázadokat felölelő elbeszélés során megismerjük a vámpírlét árnyoldalát, kínzó vágyát a társa után. A néző megsajnálja, azonosul, sőt szimpatizál vele.⁹

Stephanie Meyer, az *Alkonyat*-könyvek írója Edwardot Bella szemén keresztül mutatja be, kiemelve a lány rajongását. A vámpíroknak „az arcuk, egymástól annyira különböző és mégis annyira hasonló arcuk elképesztően, embertelenül gyönyörű volt. Sose hittem volna, hogy ilyen arcok léteznek a valóságban is, nem csak valami csillogó-villogó divatmagazin oldalain. Vagy talán az angyaloknak lehet ilyen arcuk valamelyik régi festő képein. Nehéz lett volna megmondani, melyikük a legszebb – talán a fantasztikus, szőke lány, vagy a bronzvörös hajú fiú...”¹⁰

A vámpír karakterében párhuzamosan, egymást erősítve változott a személyiség és a külcsín. A ragadozóból személy lett, a szörnyetegből szépség, a kettő együtt kellett a méltóságteljes megjelenéshez. A tiszteletre méltó megjelenés pedig elengedhetetlen a jogokért folytatott harcban.

Jog a jogokhoz

A *True Blood*-univerzumban a vámpíroknak a legfőbb törekvésük, hogy amerikai állampolgárként joguk legyen a jogaikhoz. Céljuk az úgynevezett *mainstreaming*, azaz a fősodorban élés, az emberek közt a társadalmi szabályok betartása, az asszimiláció.

A sorozat nyitóepizódjában egy tévéműsorban épp az Amerikai Vámpír Liga képviselője beszélget a műsorvezetővel:

„Nan Flanagan, Amerikai Vámpír Liga: Állampolgárok vagyunk, fizetünk adót. Ugyanolyan jogok illetnek meg minket, mint bárki mászt.

Műsorvezető: Ez igaz, de az önök fajtája nem arról híres, illetve hírhedt, hogy ártatlan embereket zsákmányolnak, illetve szipolyoznak ki évszázadok óta?

Flanagan: Három dolog. Egy: mutasson dokumentációt – nem létezik. Kettő: a magukfajta soha senkit nem zsákmányolt

ki? Mi nem tartottunk rabszolgát, nem robbantottunk atombombát... Feltalálták a szintetikus vért... Senkinek semmi oka tartani tőlünk. (...) A társadalom teljes jogú tagjai akarunk lenni.”¹¹

A vámpírok nem elégedettek a jogi helyzetükkel, azt inkább tekintik társadalmi és jogi marginalizációnak, mint teljes állampolgárságnak. Jó amerikaiakként létrehoznak egy szervezetet, ami a jogaikért küzdő vámpírokat képviseli és lobbizik a vámpírr jogokért. Céljuk a beilleszkedés, békés együttélés, ahogyan arra a sorozat magyar alcíme is utal: *Inni és élni hagyni*.

Napjaink politikai közbeszédét annyira átjárja a jogok és a kötelezettségek nyelve, hogy teljesen természetes a vámpírok törekvése. A társadalmi, jogi problémák nem egyszerűen csak a jogokhoz, leginkább az állampolgári jogokhoz kapcsolódóan merülnek fel. A gazdasági, politikai folyamatok hatására egyre nehezebb a társadalmi szolidaritást fenntartani. Ebbe a kiinduló helyzetbe helyezi a vámpírr jogok kérdését a *True Blood*. A társadalmi igazságosságra számot tartó egyének egyformák a liberális gondolkodás szerint, azonos elvek, kötelezettségek és jogok vonatkoznak rájuk. Tehát ha adót fizetnek, kötelezettséget vállalnak, akkor a jogokat és a törvény védelmét is biztosítani kell nekik, és viszont.

A műsorvezető azzal érvel, hogy a vámpírok ártatlanokat zsákmányolnak ki évszázadok óta, belőlük, az ő vérük révén élnek. Ezzel az érveléssel a múltban történt gonosz tettek lennének az állampolgári jogok, a közösség teljes tagjává válás akadályai. A Vámpír Liga képviselője rámutat, hogy az emberek is követtek el bűnöket egymás ellen, és az ő bűneik amúgy sincsenek dokumentálva, azaz bizonyítva. A vámpírr jogok kapcsán az interjúban felelevenedik a vámpír-tőkéhez hasonlat a kizsákmányolás, kiszípolozás hasonlattal. Ezzel a sorozat készítői arra

a marxista értelmezésre utalnak, miszerint a tőke vámpírként viselkedve az eleven munka, azaz a munkás vérére szomjazik, azzal táplálkozik.¹² Marx a vámpír-metáforát előszeretettel használta a kapitalizmus szimbólumaként, ezért A tőkében több vámpír-hasonlat is van, például a tőke mint egy vámpír szívja magába az életerőt, a munkát.

Az, hogy bizonyos társadalmi csoportok később nyernek jogokat, nem ismeretlen a politikatörténet számára. Például a választójog, ami általában vagyoni helyzethez, iskolázottsághoz, bőrszínhez és nemhez volt kötve még a 20. század során is, ma már általános, köszönhetően többek közt a munkásmozgalomnak, a nőmozgalomnak és a polgárjogi mozgalomnak. További szempont, hogy ha egy adott személy rendelkezik állampolgársággal, az még nem feltétlenül jelent egyforma hozzáférést a jogokhoz a közösség minden tagja számára vagy mindegyik közösség számára egyformán. Hát még ha ezek a személyek vámpírok, mint a vizsgált univerzumokban!

A sokféleség érték a társadalomban, de vajon vannak-e ennek határai? A vámpírok és más természetfeletti lények felbukkanásával újra kell definiálni, hogy az adott közösség kit tart természetesnek, kit tart normális embernek, akár jogi, akár hétköznapi értelemben. Az Alan Ball által készített *True Blood*-sorozatot nézve nehéz eldönteni, hogy ki kelt nagyobb feltűnést (kinek a természetes, a közösséghez tartozó voltát nehezebb elfogadni), Vámpír Bill vagy Lafayette? Bill vámpír, 160 éves, hazafiként harcolt a polgárháborúban a déliek oldalán, volt felesége, voltak gyerekei. Jelenleg a régi családi házba költözött vissza, hogy beilleszkedjen az emberi társadalomba. Lafayette meleg, sminket hord, és legalábbis választékosan öltözik, mindemellett izmos, fekete férfi. Majdhogynem azt mondhatjuk,

hogy a *True Blood* szereplői közül szinte mindenki valamilyen szinten eltér az átlagtól, és úgy küzd az elismerésért és elfogadásért, a jogaiért. Mindez a gyarmati múlttal terhelt amerikai Délen zajlik, ami nem kedvez a kisebbségek jogainak. Sookie, a főhős is küzd a megkülönböztetés ellen, mert alacsony keresetű, iskolázatlan bögyös szőke benyomását kelti, akit lenéznek vámpír barátja miatt. Amikor fogságba esik a második könyvben, rögtön tudja, hogy nagy bajban van, mert telepataként érzi, hogy a vele lévő férfi „meg van róla győződve, hogy fel is fog még jutni ezeken a lépcsőkön: elvégre művelt, civilizált ember volt. Itt mindenki művelt, civilizált ember volt. Hugh el sem tudta képzelni, hogy bármi jóvátehetetlen történjen vele, hiszen ő egy középosztálybeli, fehér bőrű amerikai volt, egyetemi végzettséggel, ugyanúgy, ahogyan a többiek is velünk ott a lépcsőn. Én már nem voltam olyan biztos ebben. Nem voltam az a klasszikus értelemben vett művelt ember.”¹³

A klasszikus liberális alapvetés, amiből napjaink demokratikus rendszerei kifejlődtek, az, hogy az ember értelmes lény, az állatoktól a gondolkodás képessége különbözteti meg, és e miatt a képesség miatt minden ember egyenlő. A demokrácia az egyenlő elismerés politikáját jelenti, tehát a demokratikus rendszer képes arra (törekszik rá), hogy a különböző társadalmi csoportoknak egyenlő státust biztosítson. Az egyenlő elismerés az egyenlő méltóság koncepciójában gyökerezik, azaz minden embert megillet a méltósághoz való jog, mert rendelkezik a racionális gondolkodás képességével, és emberi mivoltából adódóan azonos erkölcsi státusszal. Ez a természetes egyenlőség egyenlő jogokhoz is vezet, ilyen az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz való jog.

Ebben az emberek és a vámpírok hasonlóak, lehet tulajdonuk, fizetnek adót, csak éppen a vámpírok már nem élnek. A *True Blood*-univerzum vámpírjai próbálkoztak betegségek, fogyatékoságnak beállítani létüket, hogy ezzel emberibbnek tűnjenek. Ez csak rövid ideig működött, Sookie is rájött, hogy: „Bill egyáltalán nem kapott el semmilyen vírust. A vámpírlétet nem lehet igazán ezüst-, fokhagyma- és napfényallergiával magyarázni... ezek csak humbugok, amiket a vámpírok terjesztenek, akár propagandának is mondhatnánk... Így könnyebben elfogadják őket, egy szörnyű kór szenvedő áldozatait. De igazából ők... ők igazából... halottak.”¹⁴

Valóban mások: meghívás által léphetnek a házba, a tulajdonos kell, hogy invitálja őket; képesek az akarataikat a halandó emberekre kényszeríteni, elbűvolni őket. Nem tudnak gyermeket nemzeni/szülni, a vámpírság fertőzés révén terjed, ha valaki meghal és vámpírvér van a szervezetében, akkor akár akarata vagy a vámpír akarata ellenére is vámpírrá válhat. A vámpírvér mágikus, gyógyító erővel is bír, egyszerre méreg és orvosság.

Az Amerikai Vámpír Liga alkotmánykiegészítést készített elő a vámpírok jogainak garantálására. A minta az Egyenlő Jogok Alkotmánykiegészítési Javaslat, ami a nők egyenlő jogait deklarálta volna, a nemi alapú megkülönböztetés tilalmával. Az alkotmánykiegészítési javaslat az 1920-as évek elején született, 1972-ben a Kongresszus ugyan elfogadta, de a tagállamok a sokszori meghosszabbított határidő ellenére sem tudták megfelelő számban ratifikálni. Ehhez hasonló a Vámpír Jogok Alkotmánykiegészítés, amiért a *True Blood* vámpírjai küzdenek: céljuk az emberekkel való egyenlő jogok garantálása és jogi védelme. A konzervatív, vallási alapon szerveződő Testvériség ezt

ellenzi, ahogyan a vámpírokon belül is van egy csoport, amelyik nem az emberekkel való együttélésen, hanem inkább az emberek feletti uralkodásban látja a vámpírok jövőjét.

Civilizáció – önuralom

Ahhoz, hogy a vámpírok beilleszkedhessenek, önuralomra van szükségük, kontrollálniuk kell ösztöneiket. Ez egy civilizációs folyamat. Az emberi társadalomban is megjelent az önkontroll fokozódó kényszere, a középkortól napjainkig átalakítva a viselkedési és társas érintkezési szabályokat, a társadalmat és a hatalomgyakorlás módját is. Amikor a társadalom tagjai a helyénvaló, illendő magatartást internalizálják, azzal megszilárdítják a kialakulóban lévő társadalmi rendet. Az orrfújáshoz zsebkendőt használunk, az étkezéshez evőeszközt, külön női és férfi mellékhelyiség van, a vitákat már nem párbajjal rendezzük.

A vámpírok a társadalmi elvárásnak megfelelően leküzdtek gyilkos ösztöneiket az emberi vér iránt, békésen táplálkoznak, civilizálttá váltak. Sőt, megjelent a lelkiismeret kérdése is, képesek szenvedni bűneik és létük miatt. Tehát a külső kontroll internalizálódik, belső kényszerre válik.

A jó vámpírok beilleszkedtek a közösségbe, és kisvárosuk életének részévé tudtak válni azzal, hogy ellenállnak gyilkolási ösztönüknek. Edward és a Cullen család állatok vérével táplálkozik, a *True Blood* főszereplő élő vámpírai pedig vagy a szintetikus vért választják, vagy a beleegyező emberekből táplálkoznak, akiket nem csapolnak le teljesen. Meghozták azt a morális döntést, hogy a táplálkozásukhoz nem ölnek embert. Számukra fontos, hogy megőrizték az emberi lélek, az emberi érzések darabjait.

Az önkontroll képességével elmosódott a határ az ember és

a szörnyeteg közt, ahogyan az élő és a halott között is: a vámpír tulajdonképpen egy „határlény”. Évszázadokon keresztül a vámpír lélek nélküli test volt, aki ösztönösen gyilkolt, ahogyan a zombik és az átváltozott vérfarkasok is. A szekularizáció hatására megváltozott a lélekről alkotott felfogás a társadalomban, már nem isteni adományként tekintünk a lélekre. A hangsúly átkerült a lelkiismeret kérdéseire, a jó és a rossz elválasztásának képességére, az erkölcsi döntésekre és a tudatos életre, azaz az internalizált társadalmi szabályokra.

Drakula egy csábító ragadozó volt, akit szörnyeteg mivoltában a *Nosferatu* ábrázolt leghűbben, de az évtizedek során a mozgóképes feldolgozások már egyre megnyerőbb vámpír-ábrázolásokat hoztak.¹⁵ Így jutunk el a Brad Pitt-Tom Cruise párosig, velük jelenik meg először az a morális dilemma, hogy a gyilkolás elkerülhető. Innentől kezdve a vámpír nem egyszerűen csak egy vérszívó szörnyeteg, hanem egy önmagát marcangolni képes vérszívó szörnyeteg: „A világ legveszélyesebb ragadozója vagyok. Bennem minden csábít téged, a hangom, az arcom, még az illatom is. Nem mintha rászorulnék. Nem mint ha elmenekülhetnél. (...) Ölésre teremtettem”¹⁶ – vallja magáról keserűen az *Alkonyat* főhőse.

Edwardnak saját elmondása szerint nincs lelke, mert amikor átváltozott vámpírrá, akkor elvesztette. Ez az oka annak, hogy Bellát sem szeretné vámpírrá átváltoztatni. A több mint százéves Edward szerint nemcsak a vámpírrá válással veszítheti el valaki a lelkét: a házasság előtti szex tilos, tehát a közösségi szabályok megszegése (is) a lélek elvesztésébe kerül.¹⁷

Miért vonzó a vámpírság? A vámpírok egyszerre részei az emberek közösségének, hiszen nemrég változtak át, és mégis felet-

tük állnak, természetfeletti képességeik révén. Ahhoz, hogy ezt az „életet élhessék”, kontrollálniuk kell magukat, a gyilkos ösztönt – ezt elég hamar meg is tanulják mindannyian. Ez a civilizáció, az emberré válás folyamata, a civilizált emberi vámpírlét nem más, mind az elsajátított kontroll, az önfegyelmelés – az örök fiatalságért cserébe.

Bella izgatottan várja, hogy átváltozzon, ahogyan Edwardnak is magyarázza:

„Nem Jacob és közted kellett választanom. Hanem aközött, hogy ki legyek és ki vagyok. Mindig is különc voltam. Szó szerint végigbotladoztam az életemen. Polyton kilógtam a sorból. Más vagyok, mint a többiek. De sose zavart. (...) Sose éreztem magam ennél erősebbnek és valódibbnak és jobban önmagamnak. Mert ez az én világom is. Ide tartozom.”¹⁸

A vérfarkasokról

A vérfarkasokat állati, ösztönlény mivoltuk miatt a vámpírokhoz képest alacsonyabb rendűként kezelik és jelenítik meg az elképzelt világokban. A vámpírok és a vérfarkasok ősellenségek, de elképzelhető a szövetség köztük, ami azonban nem egyenrangú felek szövetségét jelenti. A vérfarkas is határlény, ő az ember és állat közti határon mozog (a jogok szempontjából sokkal rosszabb helyzetből indulva).

A *True Blood* vérfarkasai férfias, falkában élő lények, akik úgy döntöttek, hogy nem fedik fel létezésük titkát az emberek előtt. Részben azért, mert kívánnak, hogy a vámpíroknak miként sikerül a társadalomba való beilleszkedés, részben pedig azért, mert felismerték, hogy hátrányból indulnak a jogokért folytatott harcban. A vámpírok emberek (voltak), rendelkeztek

valamikor a most újonnan visszaszerzett jogokkal. A vérfarkasok alakváltók. Az egyén jogai a felvilágosodás óta alapvetően a beszéd és a gondolkodás képességéből erednek, ezek azok, amik elválasztják az embert az állattól. A vérfarkasok alárendeltek a vámpíroknak, azok csatlósai, szolgálói.

Az *Alkonyat*-sorozat őslakos vérfarkastörzse rezervátumban él, a vámpírokhoz képest szerény, már-már szegényes körülmények között. Cullenék csupa üveg, kortárs bútorokkal és műtárgyakkal berendezett luxusvillája szöges ellentétben áll az indián törzs rezervátumbeli sötét, szegényesen berendezett kunyhóival. A gazdasági különbség a társadalmi helyzetben megmutatkozó különbséget is tükrözi. Az *Alkonyat* vámpírjai mocskos falkának, kutyáknak nevezik őket, de úgy tűnik, hogy a vérfarkasok megszokták ezt a fajta bánásmódot, a vámpírok szavait nem követi megtorlás. A gyarmatosítás korabeli mester-szolga viszony sejlik fel a vámpírok és a vérfarkasok kapcsolatában. Az *Alkonyat* univerzuma kiemeli, hogy a vérfarkasok ösztönlények, nem tudják indulataikat kordában tartani. A falkavezér örökre megbélyegezte a feleségét egy dühös mozdulattal, amikor dühében farkassá vált, és a nő arcába kapott. Jacob attól fél, hogy ő is így járhat, a szerelmét, Bellát veszélybe sodorva.

Mivel a vérfarkasok nem tudnak uralkodni az indulataikon, alacsonyabb rendű lények, mint a vámpírok. Az autonóm egyén uralja a testét, az pedig, aki nem képes az önkontrollra, másodrangúnak, kevesebbnek számít. A test feletti uralom jelenik meg a természet és kultúra, test és elme, nőies és férfias elválasztásokban, de nagyszerűen használható a vérfarkas és a vámpír szembeállítására is.

A vérfarkasok a természetet testesítik meg a vámpírok által képviselt civilizációval szemben. Évszázadok törzsi bölcsessé-

gei kerülnek mérlegre az *Alkonyat*-ban Cullen doktor orvosi tudásával és több száz év alatt elsajátított műveltségével szemben. A vérfarkasok „melegek”, a sorozatban a legnagyobb hidegben is félmeztelenül láthatók, a vámpírok „hidegek”. A farkasokat létük a vadonhoz köti, a vámpírok inkább városban élnek.

Felfedezhetjük a klasszikus férfias–nőies kettősséget is. Hoszszú időn keresztül az volt az érv a női választójog ellen, hogy a nőket a hormonjaik irányítják, nem képesek racionális döntésekre. A kizárás esszencialista érvek alapján a biológiai különbségekre hivatkozott. Ez ugyanúgy a természet és a civilizáció szembeállítására. Az érv, miszerint a nők nem képesek szenvedélymentesen gondolkodni, ezért nem is lehetnek független, önálló személyek, hasonló ahhoz, ami alapján a vérfarkasokat alacsonyabb rendűnek kezelik a vámpírok és a vizsgált univerzumok is. A vámpír civilizált, „hideg”, racionális, a teste csak érte van, azaz férfias tulajdonságokkal bír. A vérfarkas a természetet jeleníti meg, „meleg”, ösztönös, azaz nőies tulajdonságokkal rendelkezik. A vérfarkasok szülnék gyerekeket, tehát vérségi a rokoni kötelék alapja. A vámpírok nem szülnék, de a harapás útján terjedő vámpírság ugyancsak vérségi alapon működik.

Az *Alkonyat*-sorozat a férfias–nőies kettősségen túl az őslakos–gyarmatosító ellentétre is épít. Az európai gyarmatosítók a bennszülötteket állatias és szexualizált tulajdonságokkal írták le, ezzel is megaláztatva, lealacsonyítva őket. A törzsi legendárium szerint a fehérek, a hidegek érkezésével pusztulás tört a törzsre: ez a vámpírok kegyetlenkedéseit jelenti. A törzs mint organikus egység erre a vérfarkasok létrehozásával válaszolt, akik védtek a törzs tagjait a betolakodóktól. Innen származik az ősrégi ellenségeskedés. A történet végére a vérfarkas–vámpír ősellenségeskedés megoldódik, még ha nem várt módon is. Jacob ellenzi

Bella vámpírrá válását. Mivel Edward mégis átváltoztatta őt, megmentve így az életét, a vámpírok felrúgták a régi szerződést a vérfarkasokkal, amely szerint nem bánthatnak embert. A mindent eldöntő, végső összecsapás helyett azonban a szerelem győz: Jacob megpillantja Renesmee-t, Bella és Edward vámpír-ember gyermekét, és „bevésődik”, azaz rögtön szerelembe esik vele.

A középkorban az európai nők házasság révén jutottak politikai jogokhoz vagy a vagyon feletti rendelkezés jogához, azaz tagsághoz a közösségben. Az *Alkonyat* vérfarkasai is akkor nyerték el pozíciójukat, amikor Jacob bevésődött a vámpír-ember gyermekkel. Mondhatjuk, hogy egyfajta frigyre léptek.

A zombikról

A zombikat érte el legkésőbb az emancipációs hullám, bár lehet, hogy csak nekik a legrosszabb a sajtójuk. Ők a legegységibb ösztön, az éhség kielégítése által vezérelt, hordákba verődő lények. Szerencsére azonban vannak előremutató kivételek a zombijogok terén is.

A legendák szerint a vámpírok Európából érkeztek Amerikába, a zombik pedig Haitiről. Az Afrikából elhurcolt feketék hitvilágában jelentek meg az élő, mozgó holttestek. A behurcolt rabszolgák vudu vallása szerint a varázsló életre tudta kelteni a holtakat, akik aztán ingyen dolgoztak, nem éreztek fájdalmat, nem kellett enniük, pihenniük. Élőhalott rabszolgaként szolgáltak; a zombikat a nekromanta, a varázsló vagy a *bokor* tudta irányítani.

Napjaink zombijai fertőzés útján szaporodnak, csillapíthatatlan éhségük következményeként a zombivá válás általá-

ban harapással terjed. A seb elfertőződik, a beteg legyengül, a gyulladás ledönti a lábáról, a láztól félrebeszél, és meghal. Majd újraéled, de már zombiként. Mozog, de nem beszél. Eszik, de csak az ösztönnek engedelmeskedve. A vámpírok is fertőzéssel szaporodnak, de az tudatos, a zombik esetében viszont ez a táplálkozásuk mellékterméke.

A zombik megjelenése a képernyőn sokkal fenyegetőbb, mint a modern vámpírok és vérfarkasok jelenléte, hiszen nekik megvannak a képességeik és a működő agyuk, valamint erkölcsi indíttatásuk ahhoz, hogy megkérdőjelezzék szörnyeteg létüket, küzdjenek az ösztöneik ellen, és törekedjenek az asszimilációra. A zombik ehhez képest fenyegető hordaként jelennek meg, valódi szörnyetegekként.

A zombi elterjedése a popkultúrában nem volt olyan egyenes és hosszú múltra visszatekintő, mint a vámpíroké. Bár már az 1930-as évektől jelen vannak filmekben, regényekben, az elemzők mégis a szeptember 11-i terrortámadás hatásaként értelmezik a zombifilmek elszaporodását és a műfaj átértelmezését. A zombis filmekben leképeződik az ismerős helyekről érkező állandó fenyegetettség, valamint az illegális bevándorlók-tól való félelem.¹⁹

Az egyszerűsített marxista értelmezés szerint a zombik a fogyasztói kapitalizmust jelképezik, csillapíthatatlan éhségükkel fogyasztanak minket, embereket, ezzel halálra ítélve a társadalmunkat.²⁰

Egy másik megközelítés szerint a zombik a munkásosztályt szimbolizálják, a zombiapokalipszis pedig a proletárforradalmat. A gondolatmenet alapja: ha a nemzetközi munkásosztály fellázad, akkor nem lesz élelem, energiaellátás, tulajdonképpen az emberiség kihal.²¹

Mivel az én célom, hogy az emancipációs folyamatot, a jogokhoz jutást mutassam be, egy olyan művet választottam, ami nem illik a hagyományos „a zombik szörnyetegek, ezért el kell őket pusztítani” vonalba. A zombi megjelenése, ahogyan a testét ábrázolják és személyiséggel ruházzák fel, előre vetíti a szörnyeteg domesztikálását, ártalmatlanná tételét a popkultúrában.²²

A *Kiéhezettek* című regény, illetve az ebből készült film bemutatója a zombi műfaj megújulását.²³ Ebben a könyvben a zombijárványt egy növény spórája okozza, de a zombik is terjesztik. A zombik közül nem mindegyiknek sérül az agya visszavonhatatlanul, sőt, vannak tehetséges, az oktatás befogadására alkalmas gyermekek. Szinte állatként kezelik őket, de szerencsére akad pár jótét lélek (humanista), akik az embert, a gyermeket látják bennük. Kísérleti célból tanítják őket, a veszélyes gyerekeket pedig katonák őrzik. A jó szándékú tanárnő igyekszik nekik minél több tudást átadni; a katonák parancsnoka viszont szörnyetegnek látja őket, és azzal vádolja a tanárnőt, hogy pont ezzel, a szörnyek oktatásával ássa meg az emberiség sírját. Ebben az univerzumban az emberiség elkecseregetett háborút vív a zombihordákkal, és vesztesre áll, ezért a katona képtelen érző lényként kezelni a zombigyerekeket. Megtudjuk, hogy a zombik visszamennek oda, ahol éltek, tehát bár az agyuk már nem működik, mégis a megszokások rabjai. Például egy zombianyuka tologatja rég halott gyermeke babakocsiját. A zombi elindul a civilizáció útján, amit már a vámpírok és a vérfarkasok részleges sikerrel bejártak. A főszereplő kislány már képes megkérdőjelezni a fennálló világ szabályait, felismerni az őt hajtó gyilkos ösztönt, és uralkodni azon. Végül a saját kezébe veszi az emberiség és a maga sorsát, tanulmányainak köszönhetően átlátja a helyzetet, felismeri a lehetőségeit. Eltörli az őt elnyomó rendszert, és lét-

rehoz egy új világot, ahol mindenki egyforma és egyenlő: azaz zombi. A sors fintora, hogy egyedül a tanárnő éli túl, ő lesz az, aki a zombigyerekeket tanítja majd a szép új jövőt megépíteni. Ezzel nem menti meg az emberiséget, ezt a könyv is kizárja, de létrejön egy új világ, amit a kognitív képességekkel rendelkező zombigyerekek építenek újra.

A *Kiéhezettek*nél is jobban mutatja a zombi alakjának megújulását a Netflix új sorozata. A *Santa Clarita Diet*ben Drew Barrymore alakít kertvárosi családayát, aki egy nap arra ébred, hogy meghalt. A történet középpontjában az élőhalott-lét kihívásai állnak, ez főként a mindennapi friss hús beszerzését jelenti.²⁴

Az élőhalott elindult az emancipáció útján. Ahogy javul a megjelenése, képes a testén uralkodni, úgy változik majd a személyisége is, és a végén már képes lesz arra, hogy beilleszkedjen napjaink társadalmába.

Rólunk

A vámpírok, a vérfarkasok és a zombik alkalmasak a társadalmi különbségek bemutatására, anélkül, hogy szájbarágósan, politikai indulatoktól terhelten hangsúlyoznánk ezeket a különbségeket. Az emberek és a természetfeletti lények kapcsolata lehetőséget nyújt egyfajta társadalomkritikára, anélkül, hogy a berögződött egyenlőtlenségek diszkurzív öröksége megjelenne. A vámpírvalóságokban megismerjük a különböző természetfeletti lények közti hierarchiát. Fontos, hogy fajra, nemre, etnikumra, vallásra vagy szexualitásra való tekintet nélkül egyenlő jogok illessenek meg mindenkit, még a nem emberi fajokat is.²⁵

Az, ahogyan ezekben a történetekben a természetfeletti fajok küzdenek a megkülönböztetés, üldöztetés, elnyomás ellen

az elismerésért, nagyon hasonló ahhoz a küzdelemhez (sőt, mondhatjuk, hogy megegyezik azzal), amivel a társadalmi kisebbségek találkoznak a való életben. Könnyebb elutasítani a társadalmi kirekesztés gyakorlatát, ha Eric, a vámpír az, akit ez a megkülönböztetés hátrányos helyzetbe hoz, mint ha egy fogyatékkal élő férfi lenne az. Könnyebb felismerni és kritizálni Jasont, a vérfarkast ért lealacsonyító megjegyzéseket, mint saját, valós társadalmi közegünkben felismerni az etnikai, faji kisebbségek nagyon hasonló küzdelmét az elismerésért. A vámpírok és vérfarkasok elismerésért és jogokért folyó harcát nem terheli annyi előítélet és indulat, mint napjaink társadalmi küzdelmeit.

Azért elmondhatjuk, hogy a vámpírok, a vérfarkasok, de még a zombik is emancipációs sikertörténetek, mert a rettegett szörnyetegekből önuralommal rendelkező, tiszteletre méltó lények váltak. A mítosz, ami közvetít a társadalom és a kultúra közt, kijelöli a leghatékonyabb, az elképzelhető határait.

A szörnyek már nem az emberi társadalom korlátait jelölik, hanem éppen ellenkezőleg: azt, hogy már nincsenek korlátok. Köztünk élnek, elfogadva, hogy „az emberi civilizációnak nincsenek korlátai”.²⁶ Ebben az értelemben a vámpírok már nem ragadozók, hanem a mindennapi életünk részei.

Bibliográfia

Calmet, Dom Augustin: *Angyalokról, démonokról, szellemekről, valamint a magyar-, cseh-, morvaországi és sziléziai vámpírokról és kísértetekről*. Vizöntő Könyvek, 1992.

Carey, M.R.: *Kiéhezettek*. Kossuth Kiadó, 2016.

Fennel, Jack: *Here Be Dragons (and Vampires and Zombies): The Politics of Monstrous Communities*. https://www.interdisciplinarypress.net/wp-content/uploads/2015/06/Monstrosity_Introduction.pdf (utolsó letöltés: 2017. 03. 01.)

Harris, Charlaine: *Inni és élni hagyni*. Ulpius-ház Könyvkiadó, 2001.
 Harris, Charlaine: *Élőhalottak Dallasban*. Ulpius-ház Könyvkiadó, 2012.
 Hudson, Dale: Of Course There Are Werewolves and Vampires: True Blood and the Right to Rights for Other Species. 2013. *American Quarterly*. 661–687.
 Jacob, Francois: *A lehetséges és a tényleges valóság*. Európa Könyvkiadó, 1986.
 Janion, Maria: *A vámpír. Szimbolikus biográfia*. Európa Könyvkiadó, 2006.
 Mann, Michael: Ruling Class Strategies and Citizenship. In: *Sociology* 21/3. 1987. 329–354.
 Meyer, Stephanie: *Alkonyat*. Könyvmolyképző Kiadó, 2005.
 Powell, L.A. *Zombies Landscapes of Lacuna and Swarm: The Poetics of Fear*. Online: <http://www.inter-disciplinary.net/at-the-interface/wp-content/uploads/2013/04/powellmgpaper.pdf> letöltve 2017.
 Stoker, Bram: *Drakula*. Európa Könyvkiadó, 2010.
 Stratton, Jon: The Trouble with Zombies: Bare Life, Muselmänner and Displaced People. *Somatechnics* 1.1, 2011., 188–208.
 Zurutuza, Kristian Pérez: The Vampire as the Gender and Racial Construction of Western Capitalism's White Masculinity in English and American Gothic Literature. *International Journal of Arts and Sciences*. 8/8., 2015. 541–550.

Jegyzetek

- 1 A fejezetben hivatkozott sorozatok: *True Blood* 2008–2014.HBO, *Alkonyat* 2008. *Alkonyat: Újhold* 2009. *Alkonyat: Napfogyatkozás* 2010. *Alkonyat: Hajnalhasadás 1*. 2011. *Alkonyat: Hajnalhasadás 2*. 2012.
- 2 A fejezetben hivatkozott vámpírregények: Charlaine Harris Sookie Stackhouse-regényei az Ulpius-ház Könyvkiadótól és Stephanie Meyer *Alkonyat*-regényei a Könyvmolyképző Kiadótól.
- 3 Jacob 1986: 6. o.
- 4 Calmet 1992: 21–22. o.
- 5 Stoker 2010: 21–24. o.
- 6 Nosferatu. 1922 r: F. W. Murnau, Drakula. 1931. R: Tod Browning.
- 7 Janion 2006: 54–56. o.
- 8 *Interjú a vámpírral*. 1994. r: Neil Jordan
- 9 A záró képsorok alatt a *Sympathy for the Devil* megy a Rolling Stonestól.
- 10 Meyer 2005: 24–25. o.
- 11 *True Blood* (Inni és élni hagyni) 2008. Strange Love című rész. r: Alan Ball
- 12 Bővebben a vámpírkarakter marxista értelmezéséről lásd Zurutuza cikkét, mely azt járja körül, hogy a vámpír hogyan testesíti meg a fehér, férfiközpontú kapitalizmust.
- 13 Harris 2012: 170–171. o.

- 14 Harris 2001: 351. o.
- 15 *Nosferatu*. 1922 r: F. W. Murnau.
- 16 *Alkonyat*. 2008. r: Catherine Hardwicke
- 17 A tárgyalt könyvekben és sorozatokban megjelenő szexualitás és az azt övező szabályok elemzése sajnos nem fér bele ennek a fejezetnek a keretei közé.
- 18 *Alkonyat: Napfogyatkozás*. 2010. r: David Slade
- 19 Stratton 2011: 188–208. o.
- 20 Ezt a megközelítést kritizálja vagy éppen erősíti meg az *Alkonyat*-sorozat harmadik filmjében Bella barátnője, aki, miután kijönnek a moziból, értetlenkedik, hogy a zombi „a fogyasztói társadalom metaforája akar lenni? Vannak csajok, akik szeretnek vásárolni”. *Alkonyat: Újhold*. 2009. r: Chris Weitz.
- 21 Bővebben lásd: Stratton, Jon. The Trouble with Zombies: Bare Life, Muselmänner and Displaced People. *Somatechnics* 1.1. 2011. p. 188–208. és Powell, L.A. *Zombies Landscapes of Lacuna and Swarm: The Poetics of Fear*. Online: <http://www.inter-disciplinary.net/at-the-interface/wp-content/uploads/2013/04/powellmgpaper.pdf> letöltve 2017. március 1.
- 22 Van olyan megközelítése az állampolgári jogoknak, ami szerint az állampolgárság kiterjesztése, azaz a jogok garantálása a hatalmon lévők eszköze arra, hogy ezzel pacifikálják a korábban elnyomott társadalmi réteget és konzerválják a fennálló társadalmi rendet. Lásd bővebben Michael Mann írását.
- 23 Érdemes megjegyezni, hogy a *Kiéhezettek* csak külső jegyeiben zombitörténet, hiszen szoros értelemben nem élőholtak szerepelnek benne. Carey, M.R.: *Kiéhezettek*, Kossuth Kiadó, 2016.; *Kiéhezettek*, 2016. r: Calm McCarthy
- 24 Hudson 2013: 661–687.
- 25 Lásd Jack Fennel írását.
- 26 *Santa Clarita Diet*, 2017., Netflix

SZABÓ ZOLTÁN ÁDÁM – OROSZLÁNY BALÁZS

Pszichotróp űrutazások a politikában

Sci-fi – Képregény – Politika

Az elmúlt évtizedekben tanúi lehettünk sok olyan műfaj fősodorba terelődésének, amelyek régebben egy szűk(nek hitt) szubkultúra belterjes ügyei voltak. Ezek közül a sci-fi kanonizálása az egyik leglátványosabb: „az SF-gettó mint fogalom értelmét veszítette: a műfaj számos fogalma és kliséje a populáris kultúra integráns részévé vált”.¹ Ennek egyik pozitív hozadéka, hogy a sci-fi műveket – legyenek filmek, regények, tévésorozatok – már sokkal több szempont szerint elemzik, mint korábban. Így azok politikai tartalma szerint is.

Megátalkodott képregényrajongóként legfeljebb annyi hiányérzetünk támadhat, hogy a szinte már archetípusnak számító példák nem képregényekből, hanem regényekből, filmekből, tévésorozatokból származnak.* A képregény – akár esztétikai, akár médiaelméleti megközelítéssel élünk – önálló kifejezési, közlési forma, amely ugyanolyan bő szókinccsel rendelkezik, mint rockonai, a regény és a film. Ennek köszönhetően sok eredeti látásmódú munka született a témában. Néhány kiválasztott példán

* Ez azzal együtt is igaz, hogy a *Star Wars* világa éppen képregényes formában mélyült el a leginkább a hetvenes évek végétől napjainkig, folyamatosan kiadott sorozatainak köszönhetően.

keresztül ebbe a világba kívánunk bepillantást nyújtani tanulmányunkkal, még ha a teljes kép bemutatására e keretek között nem is vállalkozhatunk, mint ahogy arra sem, hogy a már beemelt műveket kivesézzük, holott megérdemelnék. A képregények válogatásánál elsősorban nagy hatású, ismert munkákra koncentráltunk, de természetesen időnként becsempésztünk néhány ínyencséget is. Igyekeztünk továbbá előtérbe helyezni azokat a darabokat, amelyeket a magyar közönségnek is lehetősége van megismerni – még ha „csak” filmes adaptációjuk révén is.

Hogy Supermant mennyire a harmincas évek antiszemitizmusával és az elharapódzó bűnözéssel szembeni tehetetlenség rendelte a Krypton bolygóról a Földre? A Megtorló a nyolcvanas években miért rúgja föl a korábbi szuperhős-képregények etikai kódexét sokkal durvább, rendparti megoldásaival? Olyan kérdések ezek, amelyek önálló tanulmányt érdemelnének, azonban ebben a fejezetben elsősorban a sci-fi képregényekben megjelenő explicit politikai rendszerekre és konfliktusokra koncentráltunk, nem a művekben megbúvó indirekt politikai üzenetekre vagy azokra a társadalmi viszonyokra, amelyek egy ilyen írást megihletnek.

Az Egyesült Államok, Franciaország, illetve Belgium és Japán jelentik a világ legjelentősebb képregénytengelyeit. Önálló piacot képviselnek, egymástól bizonyos mértékig lehatárolt olvasóközönséggel, kölcsönhatásuk csak közvetett, amiből eltérő stílusjegyek és jellemzők alakultak ki, így magától értetődőnek tűnik külön-külön tárgyalni őket. Magyarországon a rendszerváltást követően az amerikai képregények terjedtek el leginkább, mely egyensúlyvesztést az utóbbi majd húsz év filmes szuperhősdömpingje csak tovább növelt.

Az amerikai-angol vonal

Minthogy a modern képregény amerikai „fejlesztés”, és a sci-fi a legszélesebb közönség számára, a lehető legtöbb platformra (képregény, tévé, film, ponyvamagazinok stb.) történő kiterjesztése is leginkább Amerikához köthető, nem meglepő, hogy a legerősebb sci-fi képregényes gyökerekkel ez az ország rendelkezik. Ennek ellenére a hangsúlyosabb közéleti és politikai töltet a mainstream képregényekben csak viszonylag későn, a francia képregényeknél jóval később jelenik meg. Ez az állítás természetesen finomításra szorul: lenne mit elemezni már a legelső sci-fi képregényben, a *Buck Rogers*-képsorokban (1929-től) hódító Mongol Vörösökről is, és az is tény, hogy a sci-fi képregények egyre komolyabb színvonalat képviseltek, azonban a fejlődésnek gátat vetett az ötvenes évek közepén az a kongresszusi kihallgatással súlyosbított vita, amely a képregényeket a gyerekek megrontásával vádolta. Az ennek nyomán elkezdődő, intézményesített öncenzúra évtizedekre visszavetette a műfaj képregényes fejlődését. A gyermekvilágból aztán a hatvanas évek végétől kezdett ismét kikecmeregni, amikor már teljesen uralta a piacot a szuperhős-műfaj, így a sci-fi képregény fősodra ezzel a jellemzően amerikai műfajjal összefonódva élt tovább. A DC-képregényeknél a *Superman*re vagy az itthon kevésbé ismert *Martian Manhunter*re (Marsbéli fejvadász), a Marvel-képregények közül pedig leginkább a *Fantasztikus Négyes* képregényekre jellemzőek a gyakoribb űrkalandok és az ezekben kibontott változatos, távoli világok. Az amerikai képregényeket uraló közéleti szemérmességnek a het-

* Bayer Antalnak megjelent a korai képregényekben rendszeresen visszatérő ázsiai veszélyről egy érdekes tanulmánya: Kik azok a szupergonoszok, és mit akarnak? 1. Rész: A sárga veszedelem. (Panel, 2. szám, 2006. május)

venes évek vérfrissítése vetett végett (például Denny O’Neil és Neal Adams párosa a *Green Lantern*- és *Batman*-sorozatoknál), ezzel végső soron megnyitva a terepet az újító angol íróknak és a graphic novel formátumnak (könyv alakban kiadott képregénytörténet) is. Ekkor reflektáltak először érdemben társadalmi, kisebbségi feszültségekre, az ifjúság számára relevánsabbá váló kábítószer-függőségi problémákra, ám direkt politikai utalásoktól továbbra is tartózkodtak, és bizonyos mértékig ez a szokás mind a mai napig érződik.

A szuperhős/sci-fi házasság témáján belül érdemes külön kitérni a Chris Claremont forgatókönyvei alatt újjászülető *X-Men*-sorozatra, amelyet nyugodtan hívhatunk a szuperhős-képregények United Colors of Benettonjának is. A különböző nemzetiségű, bőrszínű, vallási összetételű csapat sikeres együttműködésének koncepciója önmagában is érdekes lehetett a hetvenes években, ám Claremont ennél jóval tovább ment. Szép lassan fölépített egy alternatív Amerikai Egyesült Államokat, amely látszólag ugyanolyan, mint amelyben az olvasók éltek, azaz az apró kivétellel, hogy egyre elutasítóbb a számban növekvő mutáns lakosságával szemben, és az egyre gyakoribb időutazásoknak hála kirajzolódik egy olyan jövő, ahol a mutánsokat már gettósítják és kiirtják – ezek előképe világosan kimutatható a jelenben, ahol egyre több szabadságjogokat korlátozó törvény születik. Mindez természetesen az amerikai lakosság, az emberi faj önvédelmére hivatkozva.

Claremont a veszélyhelyzetre válaszként több, az egyes vezéralakok köré szerveződő reakciótípust vázol: Magneto harcok ellenállást képvisel, a mutáns erőket nyílt vállalkozás; Xavier professzor az együttműködést, a szuperképességek bizonyos mértékű önkorlátozását és társadalmi hasznosítását ajánlja.

A két egykori barát fiatakként a holokauszt borzalmaival együtt élte meg, mégis egészen eltérő tanulságokat vontak le belőle. Érdekessége a képregénynek, hogy nem teszi le egyértelműen a voksot a pacifista álláspont mellett. Nem titkolja ugyanis, hogy a konfliktushelyzetek megelőzésével (mintha egy csapat feladata az lenne, hogy megelőzze a Dreyfus-ügyet) a fasizálódó állam kialakulása legfeljebb csak lassítható. Így viszont legalább „kalandot” ígér minden epizódban. A sorozatot (első-sorban a filmek ismeretében) az a vád érte, hogy a viselkedési mintaként beállított Xavier professzor álláspontja áldozathibáztatásra épül, hiszen javaslata szerint alkalmazkodniuk kell a társadalom elvárásaihoz. Ez részben igaz, ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy az embereknél komolyabb képességekkel bíró mutánsok helyzete nem azonos bármelyik jelenből vagy múltból merített kisebbséggel. Az *X-Men* így inkább a békés emberi együttélés igényének kifejezése, mint közvetlenül átültethető tanmese. A Martin Luther King Jr. és Malcolm X ismert polgárjogi aktivistákkal analóg két irányvonallal párhuzamosan Claremont vázol egy harmadik utat is, ez pedig a kivonulás. A Callisto által vezetett Morlockok New York csatornarendszerében élnek egy önálló földalatti társadalomban. A punkok-ról és kalózkodókról mintázott Callisto, illetve a Morlock-csapat nemcsak az amerikai társadalommal szemben jelent befogadó közösséget, de az elitista *X-Men*hez képest is, hiszen itt befogadásra talál a csúf és hasznos szuperhős-képességek nélküli torzszülött is.

Az alapvetően liberális értékeken nyugvó sorozat több kapaszkodót is kínál a konzervatív olvasóknak. Az egyik ilyen a belső ellenzékét képviselő, macsó Rozsomák, aki katonai kiképzésben részesült, eredményorientált, és sokszor él olyan

eszközökkel, amelyek a „finnyás” liberális társaságnak már nem felelnének meg.

Az *X-Men* víziója azért is ijesztő, mert nem egy külső diktatórikus kényszer szüli a tragikus helyzetet, hanem demokratikus keretek között bontják le lassan egy jól körülhatárolható kisebbség alapvető jogait.

Az itthon is kiadott *Watchmen*re (Az Őrzők) szokás úgy utalni, mint a teljes szuperhős-zsáner összefoglalására, posztmodern újraértelmezésére és bizonyos mértékű paródiájára. Nem meglepő hát, ha több ponton is érintkezik az előbbieken bemutatott *X-Men*-sorozattal. A hideg precizitással összerakott 12 részes sorozat fő cselekményszála ugyancsak egy alternatív „jelenben” játszódik, amelyben a szuperhősök tevékenységét szintén törvény korlátozza. Ebben a rendszerben a szuperhősök vagy az amerikai kormánynak dolgoznak, vagy illegálisan folytatják tevékenységüket, de a többség egyszerűen nyugdíjba vonult vagy más állást/hobbit talált magának. Az Alan Moore és Dave Gibbons alkotta angol szerzőpáros munkájában a szuperhősök rendszerint a konzervatív establishment védelmezői, feladatuknak tekintik például a hatvanas évek diáklázadásai és a fekete-polgárjogi felkelések elleni fellépést is. Közülük is kiemelkedik az ultrakonzervatív Rorschach, aki amolyan *Batman*-paródiaként ilyesmiket ír naplójába: „Egész nap alvás. Kelés 4 óra 37-kor. A tulaj a szagra panaszkodik. Ötgyermekes asszony, öt gyerek öt apától. Biztos csal a segélyen.”²

Az 1986-87-ben kiadott sorozat tematikus merítése nagyobb, mint egy átlagos képregényé. A rejtélyes gyilkossági ügygel indító történet fokozatosan szélesedik globálissá. Ebben az alternatív jelenben a hidegháború és a harmadik világhábo-

rú ugyanolyan félelmet jelent a feleknek, azonban a felállás egészen más, mint amire a híradásokból emlékszünk. Egy baleset során létrejön egy arizonai kutatóbázison az abszolút fegyver, a felfoghatatlan képességekkel rendelkező Dr. Manhattan, aki-nek segítségével Amerika lazán megnyeri a vietnami háborút, Nixon pedig a választásokat újra meg újra. A status quo tehát borult, az USA zavartalanul folytathatja kalandorpolitikáját, és az anyagi prosperálás sem marad el. Ez önmagában is veszélyeket hordoz, ahogy arra a képregény kötetbe szedett változatában idézett fiktív tanulmány is kitér: „Isten létezik, és amerikai. Ha néhány percnyi ízlelgetés után hideg borzongást érzünk, ne essünk pánikba. Ha valakit intenzív és lélekbemarkoló vallásos rettenet fog el e mondat hallatán, az azt jelenti, hogy az illető még épelméjű.”³ Dr. Manhattan felbukkanása óta meg többszöröződtek a nukleáris tartalékok, és féltő, hogy a Szovjetunió nem tűri sokáig, hogy sarokba állították, és még ha jelentős emberi veszteséggel jár is, de beindítja a rakétákat. Dr. Manhattan azonban egyszer csak megunja az emberek társaságát, és inkább száműzi magát a Marsra. Az addig kordában tartott Szovjetunió rögtön be is veszi Afganisztánt és Pakisztánt, az atomháború pedig sosem látott közelségbe kerül.

Ahogy a *Watchmen* reakció a reagani Amerikára, a néhány évvel korábban szintén Alan Moore által írt *V mint Vérbosszú* (*V for Vendetta*) műzsája deklarálta Margaret Thatcher volt. Ahogy sok más sci-fi, a magyar közönség számára elsősorban filmes adaptációja révén megismert *V mint Vérbosszú* alaphelyzete is egy orwelli rémálom. A „közeljövő” (1997-ben járunk) Egyesült Királysága az egyedüli túlélője a nyolcvanas évek végi atomháborúnak, a választásokat a protestáns egyházzal összefonódó Norsefire nyeri meg és fasiszta diktatúrát vezet

be, teljes kontroll alatt tartva mindent, az erkölctől a hírközlésig. A Guy Fawkes-maszkos V – akinek az arcát a képregényben egyszer sem láthatjuk – a rendszer megdöntését tűzte ki célul, és nem kevesebbet kínál, mint anarchiát. A V és új pártfogoltja, Evey közötti párbeszéd sikeresen árnyalja ezt a szélsőségek között csapongó és ellentmondásokról sem mentes képet. Az egyik ilyen ideológiai ellentmondás, ahogyan V erőszak alkalmazásával kívánja Britannia számára elhozni az üdvözülést, az anarchiát, amely Immanuel Kant meghatározása szerint olyan államforma, amely törvénnyel és szabadsággal rendelkezik – ám erőszak nélkül.⁴ Miközben teljes mértékben igaz, hogy V egy absztrakt idea megjelenítése – erre ráerősít ábrázolásmódja, az, hogy arcán a maszk miatt soha nem láthatunk érzelmet –, éppen ez az ellentmondás világít rá arra, hogy legalább ilyen mértékben hús-vér ember, személyes bosszúvágygal.

Peace through strength (erő által békét) – szölt a híressé vált Reagani szlogen, mely a fegyverkezési versenyt szolgálta megindokolni. Alan Moore mindkét bemutatott munkája tulajdonképpen ennek egy-egy parafrázisa. Az Őrzők mesterelméje a világbékét úgy teremti meg, hogy New York lakosságának egy részét tudatosan feláldozza és a bolygón kívülről érkező (egyéb-ként nem valós) szörny ellenében, illetve annak társaitól tartva a világhatalmak inkább összefognak, mint hogy egymásra atomrakétákat küldenének. (A filmváltozatban a lakóépületekbe teleportált szörny a kissé sablonosabb atommerényletre mó-

* Guy Fawkes és az anarchizmus egy másik brit író amerikai képregényeiben is visszatérő téma lett a nyolcvanas években. Alan Grant egyik *Batman*-képregényében egy terrorista Guy Fawkes munkáját szeretné bevégeztetni és fölrobbantani a londoni parlamentet, valamint szintén a *Batman*-sorozatban alkotja meg a tizenéves anarchista számítógépszexi „szupergonosz” karakterét, Anarkyt.

dosult.) Az akció sikeres, de Alan Moore kétséget sem hagy afelől, hogy a megtévesztéssel előállított béke csak törékeny lehet.

A *V mint Vérbosszú* Orwell 1984-ével szemben inkább a „kisebb képre”, egyénekre, sorsokra koncentrál, mint a despotikus hatalom egészére. Ahogyan Chris Claremont *X-Men*je bemutatta, mennyire észrevétlenül szivároghatnak be és erősödhetnek meg kirekesztő elemek a társadalomban, a *V mint Vérbosszú* ezt az élet valamennyi területére kiterjeszti. Varró Attila írja: „A kötet különféle figurák mikrotörténeteiből építi fel egy diktatórikus rendszer koherens összképét, amelynek igazán riasztó mivolta eképpen nem az 1984-féle totális elnyomásban rejlik, hanem abban a tényben, hogy milyen természetes és hétköznapi módon rohasztja szét értékrendünket az elnyomó államgépezet. A Vendetta neonáci Angliájában nem mitologizált, eltúlzott képet fest a diktatúrákról, inkább azt mutatja meg, milyen lehetett egyszerű német honpolgároknak lenni Hitler idején, söröskorsóval a kézben egy kitelepítési hirdetménynek támaszkodva.”⁵

Nem sok sci-fi mondhatja el magáról, hogy hatást gyakorolt a tényleges politika menetére, a *V mint Vérbosszú*nak mégis sikerült, hiszen a benne szereplő Guy Fawkes-maszk lett az Anonymous csoport jelképe és világszerte rengeteg baloldali tüntetés kötelező kelléke.

Általánosságban kijelenthető, hogy az amerikai, illetve angolszász sci-fi képregények disztópiáinak megjelenése egy időre tehető a nyolcvanas évek legelejének konzervatív politikai fordulatával (Margaret Thatcher: 1979; Ronald Reagan: 1981). Ez nem önmagában álló jelenség, hiszen a hidegebb szelek a popkultúra más területein is markáns változásokat váltottak ki a művészekből. Chris Claremont ugyan már 1975-ben átvette az

X-Ment, és a legelején egyértelmű állásfoglalást tett a multikulturalizmus mellett, az apokaliptikus jövővíziói azonban csak később, az olyan történetekben jelennek meg, mint az 1981-es *X-Men: Az eljövendő múlt napjai*.

Napjainkban a szuperhősöktől leválasztott műfaj a reneszánszát éli az Egyesült Államokban – köszönhetően elsősorban a megerősödött közepes kiadók (Image, Dark Horse) profilbővítésének. Így kaphatnak újra teret a tudományosabb hangvételű, a hard sci-fivel kacérkodó munkák képregényekben is. Tanulmányunk szempontjából közülük is kiemelkedik a politi-sci-fiként is emlegetett *Invisible Republic* (Láthatatlan köztársaság). 2843-ban járunk, az emberiségnek sikerült gyarmatosítania a távoli Asan bolygót és holdjait, amelyek egyikén Arthur McBride diktátor bukását követően éppen bizonytalan a jövő. Egy karrierje mélypontján járó újságíró belebotlik a diktátor ismeretlen unokatestvérének titkos naplójába, amely egészen más történetet mesél el McBride hatalomra jutásáról.

A két idősíkon játszódó történetben a diktatúra sokkal árnyaltabban jelenik meg. Egyrészt az egykori forradalmár Arthur McBride rendszere nem totális, abszolút gonosz elnyomó hatalom, hanem egy hihetőnek tűnő puha diktatúra. A legfeljebb pár évszázada gyarmatosított holdon az emberi élet jóval törekenyebb, mint a Földön. Az egymást váltó diktatúrák nem annyira egy szabadságharcos kaland (lásd *Star Wars*) táptalajául szolgálnak, hanem inkább tűnnek szükségszerűnek az anyabolygótól távoli ingerszegény tartományokon, amiknek megközelítéséhez is több generáció katonás fegyelme kellett. Maga a társadalmi berendezkedés is olyan, hogy az nem a homogén és kiterjedt szabadságjogokról árulkodna. A földeken dolgozó munkások például nem szabad polgárok, inkább hasonlítanak röghöz kö-

tött jobbágyokhoz. Egy ilyen farmról szöki meg a két unokatestvér, Arthur és Maia. A szökés során „kénytelenek” eltenni láb alól három őrt, aminek a felvételét felhasználva McBride egyfajta szabadságharcos hőstettnek állítja be a történetet.

Az amerikai politikai sci-fi képregényekben megtalálható egy közös hangsúlyos elem, ez pedig a média, amelynek a hatalomhoz való viszonyulását ábrázolják/leírják szinte valamennyi tárgyalt képregényben, sőt fontos szerepet kap a történetekben is. A *V mint Vérbosszú*ban a propagandagyár a hatalom szó szerint szerves részét képezi: a műben a hatalom ágazatai egy-egy testrész nevét viselik, a tömegtájékoztatásnak a „Száj” jutott. Fontos leszögezni, hogy az idealista Alan Moore-nál a média szerepe itt nem áll meg, hiszen a lakosság szembesítése a tényekkel is a média által történik, így végső soron az roppantja meg Anglia fasiszta rendszerét, de a *Watchmen*ben is a jövő sorsát egy – ironikus módon – szélsőjobboldali zuglap kezébe teszi: leközlí-e az eltitkolt igazságot tartalmazó naplót vagy sem? Az olvasóra bízta annak eldöntését, hogy vajon mi a helyes: az igazság megismerése, vagy hazugságra alapozott békében élni. Az amerikai képregények klasszikus jellemzője, hogy az ismeret átadásának egyenes következménye a cselekvés. Az itt hely hiányában be nem mutatott kultkedvenc *Transmetropolitan* főhőse egy Hunter S. Thompsonról mintázott gonzó újságíró, aki az ultraerőszakos disztópikus jövőt a tényfeltáró újságírás eszközével igyekszik jobbítani. Ezt a fajta nézetet ma, az egymással veteledő igazságok korában már naivitásnak tarthatnánk, főleg itt Kelet-Közép-Európában, ám Amerikában is egyfajta kijózanodás, kiábrándulás figyelhető meg, hiszen a jelenleg futó *Invisible Republic*ban a média már nemcsak a mindent felforgató igazság közlésének eszköze (lásd az oknyomozó riportert karakterét), de

a tények ferdítéséé is (lásd a diktátor Arthur McBride felemelkedését). A nemrég véget ért *Citizen Jack* sorozatban a média a megszokott jogállami környezetben, látszólag függetlenül működik, de könnyen korrumpálható és cinikus.

Agyalhat, amennyit akar az íróba oltott természettudós vagy mérnök, hogy hihető jövőmesét kreáljon, de néha előfordul, hogy igaz prófécia az olyan agyament lidérces történetből válik, mint a *Citizen Jack*. Főhőse, Jack Northworthy egy minnesotai kisváros leggazdagabb polgárának és volt polgármesterének fia, aki maga is ült már a székekben, de onnan kibukott, egy veszteséges hókotró üzletet vezet, és úgy általában sikertelen az élet valamennyi területén, cserébe viszont nyers, közönséges és narcisztikus modorral áldotta meg az Úr, és egy pillanatig sem hezitál, ha whiskysüveget vagy szoknyát lát. A közeljövőben vagy egy alternatív jelenben járunk, amit onnan tudhatunk, hogy a politikai tévéműsorokban a tényeken alapuló szakértői hangot egy delfin képviseli, de őt is mindig leintik, hiszen érveire úgyszemint kíváncsiak a nézők. Jacket megkeresi egy Marlinspike nevű démon azzal az ajánlattal, hogy a segítségével ő lehet az Egyesült Államok elnöke. Akármekkora balek is Jack Northworthy, akármekkora blödségeket beszél, elitellenes retorikája egyre népszerűbbé válik, majd meg is választják elnöknek.

A szatirikus sorozat az amerikai előválasztási kampányok elején indult, amikor a republikánus elnöki jelöltség közel sem volt még lefutva, és a választások előtt fél évvel fejeződött be, amikor még „senki” nem sejtette a végleges eredményt.

A sorozat egyik kulcsjelenete, amikor Jack egy józan pillanatában vissza szeretne lépni, mert szembesül azzal, hogy kirekesztő mondatai mennyire népszerűvé váltak, mire Marlinspike közli vele, hogy tévedés, ez nem neki köszönhető. Az

emberek saját maguktól szeretik őt és amit képvisel. Persze a külső segítség a valóságban sem jött rosszul.

Nem éppen keményvonalas tudományos fantasztikum, de nagyon jól illusztrálja, hogy a vizuális szórakoztatóipari médiumok közül a képregény apró könnyűlovas csapatként képes napjainkban is a közéleti témákra frissen, gyorsan reagálni.

A japán vonal

A japán képregény, a *manga* az összes jellegzetes képregénynyelv közül a leggyorsabb: egyrészt a megjelenés sebessége lehetővé teszi, hogy szinte azonnal reagáljon a világ eseményeire, másrészt a fekete-fehér forma, az oldalak száma garantálja, hogy a cselekmény is lendületes, látványos legyen. Ennek a gyorsaságnak megvan a maga hátránya: ritkán jut idő a történeteket mélységükben kidolgozni, és ugyanígy maradhatnak szinte üresek a képkockák hátterei, ha a sztori lendülete azt kívánja. Nem véletlen hát, hogy ugyanez történik a sci-fi képregények világának politikai felépítésével is: elsuhanva mellette kész rendszernek tűnnek, ha megállunk, hogy alaposan szemügyre vegyük őket, a legtöbbről kiderül, hogy nem több díszletnél. Ám ennek van más oka is.

A manga gyermekműfajként kezdte pályafutását, az ezzel járó naivitással, ami jól látszik Tedzuka Oszamu legendás sorozatában, az 1952-ben indult *Tecuvan Atomban* (angolul *AstroBoy*). Atom robot, aki békét szeretne a világban, és ezért szuperhősként harcol az aktuális epizód gonosztevője ellen. Ez a világ hiába az adott kor Japánjának jövője, gyökerei a népmeséig nyúlnak vissza.

Ám a hatvanas évek végére a japán képregény is felnőtt – a *gekiga*, a manga karcosabb, macsó irányzata a szamurájpárbajok mellett a hard-boiled krimi és bűnregények stílusában mutatta be a világháború utáni Japánt, a vietnami háború ellen tüntetők kezében pedig hirtelen megjelent a képregény, erős politikai üzenettel. Jó példa erre Szanpei Sirató *Kamui gaiden*-je: a középkori környezetben játszódó történet látszólag csak nindzsákról szól, de valójában az elnyomott kaszt bemutatásán keresztül erős osztályharcos üzenete van. Sőt, ekkorra, 1967-re még Atom is állást foglal: a *Vietnam anyaga* című epizódban szembeszáll a bombázni készülő amerikai repülőekkel.

Mindennek (és annak, hogy a *világépítés* terhéért jórészt átvette a próza sci-fi) egyenes következménye, hogy az olvasók egyre inkább a szereplőkért és a történetért keresték a jövőt a képregényben, a társadalmi-politikai felépítéséről meg akár le is mondtak, hiszen azt megkapták máshol. A képregényeknél az atombombák, a visszaütő környezetszennyezés szimbólumává vált Minamata-kór megszülte az alapelvet: az Állam túl sokat költ Kutatásra, elhozza a Katasztrófát, mi most utána vagyunk, és ez onnan derül ki, hogy mindenki Maszkot visel. Ja, és ott vannak a terroristák.

Így lesz egy epizodikus western-történet Ótomo Kacuhiro Mad Max-parafrázisa, a *The Legend of Mother Sarah*, mikrotársadalmak sorozatával, ahol egy anya vándorol a sivataggá vált bolygón, hogy visszaszerezze gyermekeit. (Ezt a sémát követi a magyarul is megjelent *Trigun* Naitó Jaszuhirótól).

Ugyanilyen darabjaira hullott társadalmat láthatunk Ótomo legendás *Akirá*jában is. A régi Tokió megsemmisült egy atomtá-

madásban és az utána kitörő világháborúban. Habár látszólag helyreállt a rend, mégis motorosbandák járják a régi város romos útjait, és a hivatalos hatalomnak sem kell sok, hogy összehozzon. Ötöme egy városi területre zárja hőseit, és itt, szinte elzárva a világtól engedi egymásnak őket. A hatalom a bandák szintjére süllyed, és hogy lehet máshogy is, azt csak a kintről beavatkozni próbáló amerikai katonai egységekből sejtethetjük.

A mintát persze ki is lehet fejteni: Siró Maszamune magyarul is olvasható *Dominion*jában a világ csak háttér a banditák és rendőrök falakat, köztük rendszeresen a negyedik falat is áttörő tankos macska-egér játékának. Igen, van szennyeződés, kellenek a maszkok, de ez nem változtat azon, hogy alapvetően egy gegekkel teli burleszkkel van dolgunk. Hisz ott vannak azok a fránya félmondatok is, amelyekből kiderül, hogy a tankok, ha nem kergetőznek, akkor bizony apartheidellenes tüntetést vernek szét.

Korábban kezdődött, de évekkel később fejeződött be az *Appleseed* manga. Látszólag hasonló az alaphelyzet: itt most világháború volt, az emberiség kezd magához térni, és hőseink ellenfelei már nem bankrablók, hanem terroristák. A világ egy furcsa, utópisztikus szimbiózis felé tart: a félig emberi, félig gép bioroidok felülmúlják és irányítanak az embereket, akiknek el kéne fogadniuk, hogy másodrendű lények egy jobb világban. A *Dominion* bankrabló helyett terroristákat kapunk, de az alaphelyzet még mindig a rendőrségi sorozatokat idézi.

Ez nem változik a *Páncélba zárt szellemmel* (*Kókaku kidótai*) sem: megint terroristákat (de már hackereket) kergetünk, most már külön állami szervként. A világ viszont kezd kikristályosodni – a manga központi kérdése a nagy technológia-sűrűsége reagáló társadalom sorsa. Ennek ellenére – itt még – maga a társadalom és az azt irányító erők alig jelennek meg, szinte

csak az apróbb utalásokban, amikkel a szerző teleszórja a kötetet. Hiszen az igazi küzdelem a Bábjátékkal az agyban zajlik, az egyéni lét és a politika csatája ez. Éppen ezért, noha a gibsoni ihlet letagadhatatlan, még sincsenek előtérben a *zaiibacuk*, a mindent behálózó óriásvállalatok, inkább a Kiborg kiáltványra reflektál. A később multimédiás óriásprojektté növő történetben egyre tisztábban látszik az összkép, de az amerikai filmadaptáció is jelzi, hogy még bonyolultságában is egyszerűen átültethető történetről beszélünk.

Mijazaki Hajao *Nauszika*ja jó példa arra, hogyan juttatható el az üzenet, mennyire fontos a kidolgozott világ, és ennek ellenére milyen vázlatos társadalomrajz szükséges egy ilyen történethez. A világ nem működne, ha nem létezne egy részletesen kidolgozott ökoszisztéma, egy, a miénktől gyökeresen eltérő technológiai fejlődés. Ám maga a konfliktus két fantasy-birodalom összeclapásának tűnik – és ezen még az sem változtat, hogy kiderül: egy posztapokaliptikus világban járunk, és akik ezt örökölték, még mindig reménykednek, hogy ők döntenek nemcsak a pusztulásról, de az újjászületésről is.

És persze lehet úgy sci-fit írni, hogy nemcsak a társadalmat, hanem lényegében az embert is kihagyjuk. Cutomi Nihei tízkötetes kiberpunk-eposzában magában az elszabadult technológiában bolyongunk: az Építők elszabadultak, és a Város megastuktúrája rákos sejtként burjánzik. Bolygónyi gépezet, az emberiségnek, embereknek szinte nyoma sincs, csak Killy van és a küldetése. Ez az üres világ elnyerte az olvasók tetszését: a *Biomega* című műben ugyanúgy egy (majdnem) magányos hős nyomoz a hasznos túlélők után. A szerző megelégszik azzal, hogy építészként világot teremtsen, nincsen igazán szüksége az ember nevű komplikációra.

Másképp tűnik el az ember és a társadalom Endó Hiroki *Édenében*. A katasztrófa itt egy különös vírusfertőzés, amely elpusztította a világ népességének nagy részét, és teljesen felborította a Föld korábbi hatalmi egyensúlyát. Kétfajta jövőkép küzd egymással: az egyik oldalon a káoszról lassan feltápászódó emberiség, amely – mint ahogy azt az igazán multikulturális szereplőgárda is mutatja – talán képes lesz globális összefogásra a közös ellenfél ellen. Már ha túléli, mert a túloldalon ott a kolloid, a kristálystruktúra, amely magába olvasztja a fertőzöttek lebénuló testét és még mindig aktív tudatát is. Hogy ez az emberiség veszte, vagy a tudat szingularitásként az emberi evolúció egy újabb lépése, az nyitott kérdés marad.

A fentiek alapján úgy látszik, mintha a sci-fi mangákban csak pár panel ismétlődne. Viszont ha kézbe vesszük ezeket a műveket, rájövünk, hogy nem ez a helyzet: mindegyik egyedi történet, egyszerűen csak nem volt szükségük ennél részletesebb háttérre. Remélhetőleg ez a közeljövőben változik. Hogy mivé válhat a japán sci-fi manga, arra jó példa Uraszava Naoki *Phutója*. Uraszava egyike azoknak az alkotóknak, akik képesek voltak kitörni a mangamagazinok mókuskerekéből, és megengedhetik maguknak, hogy nagyobb kontrolljuk legyen többek között a megjelenések gyakorisága felett. Így tud kellő figyelmet szánni az olyan projektekre, mint a *Phuto*, amely újramesélés: egy *Tecuvan Atom*-történetet írt át a mai környezetre. Sokat elmond a mangáról, hogy az alig több mint száz oldalas eredetiből nagyjából tízszer olyan hosszú, hétkötetes remake kerekedett. Eközben az egymással harcoló robotokról szóló gyerekmese rendőrségi nyomozássá vált, kommentárt kapott az USA beavatkozása a Közel-Kélelen, szembesültünk a robot-

sorssal mint az elnyomás allegóriájával, és a csihi-puhiból cliffhangerekkel teli, izgalmas, modern történet született. És ezeket a történeteket várjuk a jövőben is.

A francia-belga vonal

Ha nagyon leegyszerűsítve – és az utóbbi néhány évtized fejleményeit elfeledve – kellene jellemezni a frankofón képregényeket, akkor megállapíthatnánk, hogy azokat erősebben irányítják tényleges alkotói, az író és a rajzoló (versus gonosz kiadó és szerkesztők), „szerzőibbek”, érettebbek, mint az amerikaiak, ugyanakkor mindennek némileg ellentmondva a kifejezési forma és a dinamika területén konzervatívabbak. Ezek a különbségek természetesen a sci-fi képregényekben is megmutatkoznak. A mainstream francia és belga képregények sokkal hamarabb töltődtek meg politikai tartalommal, mint az amerikaiak, hiszen ahogy arra korábban kitértünk, az amerikai képregényeket évtizedekig gúzsba kötötte a kényszeresen vállalt öncenzúra.

Nemcsak a francia, de az egyetemleges politikai sci-fi úttörőjeként is tekinthetünk Pierre Christinre. Ő maga a Sorbonne elvégzését követően politológiát tanult a Párizsi Politikai Tanulmányok Intézetében, azaz a SciencesPón, de a képregény közelébe – pályatársaihoz hasonlóan – véletlenül sodródott. A hatvanas évek végén az éppen felnőttessé váló *Pilote* magazinhoz került képregényíró fokozatosan épített bele egyre több politikai elemet munkáiba. Első sikersorozata a Jean-Claude Mézières rajzolóval közös *Valérian és Laureline*, melynek filmes adaptációját idén mutatják be.

Amikor a sci-fire az egzotikus politikai rendszerek színes

tárházaként gondolunk, akkor az olyan sorozatok kell, hogy eszünkbe jussanak, mint ez. Christin szinte minden egyes részben egy aprólékosan megtervezett „fura” társadalmat mutat be, annak működtető mechanizmusaival és politikai konfliktusai-val együtt. A *csillag nélküli Földben* (Le pays sans étoile, 1971) a Föld kiterjedt gyarmatrendszerére veszélyt jelentő bolygón a férfiak és a nők egymástól elkülönülten élnek, és folyamatos háborút vívnak. Az *Üdvözet Alfólolon* (Bienvenue sur Alfólol, 1972) alapkonfliktusa, hogy a nemrégiben gyarmatosított lakatlan bolygóra visszatér annak lakossága, amely néhány ezer évig közös nyaraláson vett részt. A gond az, hogy az emberek közben a bolygót Technorog néven átalakították birodalmuk ipari-technológiai központjává. Annak ellenére, hogy Valérian emlékezteti őt a galaktikus törvényekre, a bolygó kormányzója inkább rezervátumba kényszeríti az őslakókat, és miután ott meddő a föld, inkább ellátja őket élelemmel. Ami viszont rossz munkamorálhoz vezetne, ezért szolgasorba taszítja őket. Az őslakosok azonban nem igazán érznek rá az unalmas emberek gyáaira, így mindent tönkretesznek. Nehéz nem észrevenni az amerikai őslakosokról szóló és általános érvényűvé kiterjesztett párhuzamot.

A sorozat egy másik részében, *A napéjegylenlőség hőseiben* (Les héros de l'équinoxe, 1978) Valérian a Földet képviseli egy versenyben, amelynek a nyertese megtermékenyítheti a bolygó ősanáját, hogy az ő gyermekeik legyenek a lakosai a következő száz évre. Christin ismét egy politikai tanmesét csempészett az ifjú olvasók elé, hiszen három vetélytársa egy-egy szélsőséges „izmust” képvisel: a Conan kinézetű fasisztoid barbár, a túlsúlyos kommunista proletárhős és az anarchista hippí varázsló. A verseny végén a túlélőknek be kell mutatniuk, milyen jövőt

szánnak a bolygónak azáltal, hogy hozzájárulnak benépesítéséhez. A versenyben végig hátul kullogó földlakónak végül azzal sikerül kiérdemelnie a kiválasztását, hogy neki az égvilágon semmilyen konkrét elképzelése nincs, legfeljebb annyi, hogy reméli, lakói a saját módjukon boldogok lesznek. Ez már bőségesen elegendő volt, hiszen vetélytársai konkrét politikai programot vázoltak olyan kulcsszavakkal, mint új faj, osztályharc, tervgazdálkodás, aszketizmus stb. Nem csoda, ha valaki ezek után a szabad akarat mellett teszi le a voksát, még ha az kissé homályosnak tűnik is.

Christin egészen más hangvételű képregényeket írt Enki Bilal rajzoló számára. A *Napjaink legendái* (Légendes d'aujourd'hui) és a *Századvég* (Fins de Siècle) ciklusok sokkal direkterben politizálnak, és műfajuk is a sci-fi peremén mozog. A *Századvég* két kötete a művek születésének idejében játszódik; létező önkényuralmi rendszerekkel foglalkoznak (spanyol fasizmus és kelet-közép-európai kommunizmus). Második kötete, a *Vadászskaland* több fontos magyar vonatkozással bír, azonban néhány fantasztikus elemet leszámítva már nehezen nevezhető sci-fi-nek, így érdemes inkább a *Napjaink legendáira* kitérni. A háromkötetes, egymáshoz lazán kötődő, a jelenben játszódó sci-fi/fantasy-trilógia – szokatlan módon – helyi politikai témát dolgoz fel, központi témája a település, településközösség.*

Érdekes megfigyelni, hogy a konfliktusra – a város életét, múltját elpusztító beruházásokra – a hősi eposzokkal ellentétben nem direkt konfrontációval válaszolnak, pedig ezt ajánlasként megfogalmazza egyes szereplők. Így a *Kőből épült hajó*

* A sorozat angol fordításában nem véletlenül kapta a *Townscapes* („Városképek”) címet.

(Le Vaisseau de pierre, 1976) részeges örege, aki feltehetően volt náci kollaboráns. Helyette a menekülést választják: a teljes falu leválik a meredek partvonalról, és Dél-Amerikában köt ki.

A *sosem létezett város* (La ville qui n'existait pas, 1977) a szürreális ciklus befejező darabja. Christin és Bilal a tőlük elvárható érzékenységgel mutatják be az éppen sztrájkoló észak-franciaországi iparvárost annak egy olyan különleges pillanatában, amikor a várost függőségi viszonyban tartó cementgyár és varroda tulajdonosa meghal, és örökségét felvilágosult, szociálisan érzékeny lányunokája veszi át. Ő a cégháló vezetésével szemben beveti minden ravaszságát, hogy tervét végrehajtsa, ami nem más, mint vezekelni elődei kizsákmányoló kapitalizmusáért, a javakat pedig újraosztani egy általa megépített ideális városban. Az acél- és műanyag buborék által hermetikusan lezárt várostól azonban nem mindenki érzi magát boldognak, pedig még esztétikai kérdésekbe is beleszólhatott a nép. A képregény szépségét az adja, hogy válaszok és kijelentések helyett inkább kérdéseket vet fel; megismerhetünk legitim álláspontokat, azonban mindegyikről megtudjuk azok fonákját és nevetséges hiábavalóságát. Szinte komikus az utópiától menekülő felelős családapák története, akik inkább elmennek egy másik iparváros nyomdaüzemébe dolgozni, ahol természetesen ismét elkezdenek szerveződni, szakszervezetekbe tömörülni, röpiratokat készíteni. A képregény végére ezzel a szerzők aláhúzzák azt a gondolatot, amely korábban csak egyértelműen negatív színben feltüntetett szereplőktől (nagytekések, felkapaszkodók, álszent pap) hangzott el, miszerint a boldogsághoz és boldoguláshoz küzdelemre van szükség. Érdekesség, hogy ezzel a képregény másodjára rímeli Madách *Az ember tragédiájára*,

hiszen a megépített utópia a 19–20. század falansztereinek egyfajta kritikai értelmezése, ahogyan Ádám és Lucifer látogatása a XII. színben. Annak ellenére, hogy Charles Fourier falanszter elképzelései legfeljebb tervrajzokig jutottak, elmélete termékenyítőleg hatott a 20. század modernista városépítészetére és legismertebb példái éppen Franciaországban állnak, ezek Le Corousier hatalmas „lakógépei”, az Unité d'habitation.

Az ismert anekdota szerint Mézières a *Csillagok háborúja* megtekintése után azzal a megjegyzéssel élt, miszerint ez olyan, mintha az ő alkotásukat, a *Valérian és Laureline*-t forgatták volna le. Tény, hogy a hasonlóságok oly mértékűek, hogy egy esetleges támadást legfeljebb egy amerikai filmstúdió ügyvédcsapata bírna visszaverni. Ráadásul a francia képregények mint ihletforrás ennél a pontnál sem állnak meg, azonban azt hozzá kell tenni, hogy az ihletmerítés egy jóval összetettebb ügy, hiszen azon túl, hogy a *Star Wars* és annak sikere pozitív viszacsatolásként hatott a francia sci-fikre, olyan alkotók, mint a chilei-francia Alejandro Jodorowsky erősen merítették a *Dűné*-ből és a *Star Wars*-szal népszerűvé váló űropera-koncepcióból. Jodorowsky éveken át foglalkozott a *Dűne* laza filmes adaptációjával. Ez a produkció hamvába holt ötletnek bizonyult (csak néhány név a stáblistából: Pink Floyd, Salvador Dalí, H.R. Giger, Moëbius, Mick Jagger...), azonban a forgatókönyvben felhalmozódott ötleteket Jodorowsky felhasználta a Moëbius által rajzolt *Incal* című sorozatban (1981–1988), majd e köré megalkotta az elő- és utótörténetek olyan hálózatát, amelyre más képregényírótól alig találunk példát. A „Jodoverzum” inkább kiterjedtségével és örült ötleteivel, semmint aprólékosan kidolgozott részleteivel vívta ki magának a világhírt.

Egyébként éppen Jodorowsky kultfilmekből induló, oda visszatérni nem tudó pályaképe mutatja, hogy a képregény különleges helyet foglal el a különböző vizuális narrációkra alkalmas médiatípusok között, hiszen ennyire sok műből összevődő látványos világ megalkotása a film és tévé esetében még csak-csak lehetséges, de úgy, hogy az megmaradjon az alkotó kompromisszummentes személyes alkotásaként, már sokkal nehezebben képzelhető el.

A „Jodoverzum” minden varázslat, ezotéria és örültség elenére egy hagyományos értékrendekkel és motivációkkal bíró világ. A galaxis hatalomfelépítése is nagyon erősen merít a történelemből. Ez önmagában nem meglepő, az azonban mégis szokatlan, hogy a sci-fi- és fantasy-művek szokásos eklektikája helyett túlnyomórészt a spanyol gyarmatosítás hatalmi rendszerét fordítja át a sci-fi nyelvére. A hajós felfedezőik világa és a minden lapra ismeretlent ígérő fantasztikus művek analógiája magától értetődik, nem is nevezhető újkeletű gondolatnak, így a gyarmatosított, feudális csillagbirodalom is ennek a közegeknek a logikus kiterjesztése, de dramaturgiai szempontból is hasznos, hiszen könnyen átlátható rendszert ad. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy Jodorowsky képregényei nélkülöznék ennek a rendszernek az árnyalását. Az *Incal*-alapsorozat átrohan ezen a világon (maga a történet is ennek az univerzumnak az alapvető megrengetéséről szól), így kapunk egy betekintést annak vertikális és horizontális felépítésébe. Sokkal többet nem időzhetünk egy-egy momentumon, hiszen a szinte minden oldalra kijutó újabb és újabb vizuális bombák olyan tempót diktálnak, amelynek eredményeként a képregény leginkább egy belsőleg átélt pszichedelikus útutazásra hasonlít. Az ecset-

vonásként odakent ötletek némelyike aztán más sorozatokban mélyebb kifejtést kap (*Metabárók*, *Technopapok* stb.).

Az univerzum két (ismert) részre, illetve galaxisra oszlik, az ember(szerűség)ek lakta, 22 ezer bolygót számláló galaktikus birodalomra és a tollnélküli madarak, a Bergek által lakott galaxisra. Egy-egy bolygónak természetesen megvan a maga egyedi felépítése, legyen az gyarmat vagy közvetlenül a birodalom alá rendelt, egyébként önálló hatalom. Jellemző, hogy a népeség mereven elkülönülő osztályokra tagozódik: az úgynevezett arisztók például fénylő glóriával rendelkeznek, amelyek „visellete” az alsó osztály számára tilos. A Metabárók kicsiny kasztja ebben a világban közvetlenül a Birodalomnak esküszik hűséget.

Figyelemre méltó, hogy Jodorowsky műveiben bárki, aki némi hatalommal rendelkezik, ellenszenves, sőt esetenként kifejezetten gonosz. A Terra 21 elnöke egy narcisztikus pojáca, aki mesterséges reinkarnálódással tartja karban a testét, a technopapok a gonoszt szolgálják, a császár passzív, szinte impotens szereplő, a parlament tagjai pedig hajlamosak az összeesküvésekre és árulásra.

A parlament egyébként érdekes eleme a feudális birodalomnak, inkább tanácssterem, mint képviselőház, ahol minden döntést a császár hoz meg. Nem is funkcionál rendesen, csak értelmetlen torzsalkodásoknak ad teret. A császár neme szimbolikusan is megfogalmazza a teljességet és egységet, hiszen valójában egy embrionális burokból trónoló, egyetlen tudattal rendelkező kétnemű szíami ikerpárról van szó, az előzménytörténetekben megismert elődjük pedig az őket nemző császári pár. A parlament tagjai jól elkülönülő szervezeteket képviselnek, a gyaníthatóan a gazdaságért felelős Ekonomatot, a gyar-

matokat felügyelő milíciát és egyebek mellett a legérdekesebb és a legrészletesebben kifejtett szervezetet, az Ipari Szentek Egyházát, azaz a Technopapokat. A sötét kultusz a császárnak van alárendelve, ám folyamatosan hatalmának megdöntésére törekszik. Még ha a római katolikus egyház céljai között nem is szerepel a legnagyobb sötét erő hódítása, külsőségekben egyértelművé válik a párhuzam, ráadásul az egyházi és a világi hatalom folytonos versengése további fontos motívum, amellyel a szerzők visszaautalnak a középkori európai történelemre.

Szó volt már Pierre Christin író és Enki Bilal rajzoló közös munkáiról. A francia és amerikai sci-fi filmek látványvilágára nagy hatást gyakorló grafikus önálló munkái is legalább anynyi politikai elemet tartalmaznak, azonban ő tovább feszegeti a művészi szabadság határait, és Jodorowskyhoz hasonlóan még több szürreális és improvizációnak tűnő elemmel kombinálja az egyébként túlnyomórészt itt, a Földünkön, a közeljövőben* játszódó történeteit. Bilal egy interjúban így vallott erről: „Tekintve, hogy a jövő felé kalandozik, a sci-fi több szabadságot ad az alkotónak anélkül, hogy politikai diskurzusokba kellene bonyolódnia. Szeretem a sci-fi ama tulajdonságát, hogy teljesen szabad vagy az idő korlátaitól, és nem kötnek tények és dokumentumok sem.”⁶ Bilal 1980-ból idézett szavain valószínűleg néhány keményvonalas sci-fi-rajongó ledermedt, de mentségére legyen mondván, hogy közegében ez az alkotói attitűd inkább norma, mint kivétel, és grafikai, illetve történetészvési eszköztárával olvasói számára egyértelművé teszi, hogy a hangsúly a fantasztikuson van, nem a tudományoson. Hozzátehetjük,

* Az alkotásuk óta eltelt néhány évtized alatt némelyik bemutatott képregény már hozzánk képest a múltba került át.

hogy a *Métal Hurlant* iskola többi alkotójához (mint például Moebiushoz vagy Philippe Druillet-hez) képest ő még két lábon áll a földön.

Önálló alkotóként rögtön az azóta leginkább hivatkozott munkájával, a *Nikopol-trilógiával* mutatkozott be.⁷ 2026-ban Párizst egy látszatválasztásokkal újra és újra megválasztott fasiszta diktátor, Jean-Ferdinand Choublanc uralja. Maga a város két részre oszlik: a központjában az uralkodó osztály, a társadalmi elit él, azt pedig a pórnép és kalandorok által lakott szlömök veszik körül.⁸ Párizs egén egyik nap megjelenik egy lebegő piramis, amiben az egyiptomi istenek lakoznak. A pápa áldásával, de a lakosság tájékoztatása nélkül folyó tárgyalásokon az istenek üzemanyagot kérnek, a kormányzó pedig halhatatlanságot. A külsőre Benito Mussolinire hasonlító helyi diktátor ezzel rokonságot mutat az *Incalban* megismert város diktátorával. Motivációik kívül esnek a diktátorok klasszikus vágyain, és a hagyományos tervek helyett örök életre/fiatalságra vágyanak. Az emberekhez hasonlóan nevetségesnek, kisszerűnek ismerjük meg a Párizs felett állomásozó isteneket, akik amolyan valóságshow-hoz hasonlóan egymást beszélnek ki, és Monopolyval mulatják az időt.

Bilal későbbi munkáiból mindenképpen érdemes kiemelni a néhány éve magyarul is megjelent *Szörny-tetralógiát*. Ez a félig bosnyák, félig szlovák származású alkotó talán egyik legszemélyesebb munkája, amelyben szülőhazája, Jugoszlávia széthullá-

⁷ Sajnos ez a munkája magyarul eddig még nem jelent meg, így a történetet a *Halhatatlanok* című laza filmes adaptációja révén ismerheti meg a hazai közönség, melyet maga Bilal rendezett.

⁸ Megjegyzendő, hogy ezt a képregényt nem fejt ki, de ezt a fajta felosztást a Haussmann-féle sugár- és körutas Párizs városépítészete magában hordozza.

sára reflektál. 1993-ban egy szarajevói kórházban egymás mellett fekvő három árva csecsemő harminchárom évvel későbbi találkozásának szimbolikus története ez. Már maga a három „testvér” különböző származása és története is kifejezi a nemzeteken és vallásokon átívelni képes/képtelen Jugoszlávia tragikus történetének gyökerét. 2026-ra mindenesetre megvalósul egy bizzar világ, ahol a tudomány, politika, kommunikáció, gazdaság, vallás és alvilág sajátosan mosódik össze. Beszédes az egyik felbukkanó tisztviselő meghatározása: „Irkutsk tartomány iszlámtudományi nyomozója”, de még a focicsapatok is vallások mentén szerveződnek. (Az ateista csapat nem volt igazán hosszú életű.) A hagyományos kémtörténetek elemeivel indító első kötetben megismerhetjük a háttérben a szálakat mozgó titkos vallási fundamentalista Obscurantis Ordert, aminek célja mindennek az elpusztítása, aminek köze van tudományhoz, gondolkodáshoz, művészethez, emlékezethez, vagyis a humanizmus összes vívmánya és értéke ellenség. Még ha Bilal nem tudományosan alátámasztott munkákat készít is, különösen az 1998-ban elkészített első fejezetben (*A Szörny ébredése*), jól ráérezett világunk később bekövetkezett terrorveszélyeire: a célok és eszközök közötti ellentétre (high-tech segítségével vissza a középkorba), a nyugati kultúra elleni jelképes támadásokra (Eiffel-torony fölrobbantása). Bilal egyébként éppen a szeptember 11-ei terrortámadás hatására jelentősen átdolgozta sorozata hátralévő részeinek forgatókönyvét.

Mind a *Nikopol-trilógiára*, mind a *Szörny-tetralógiára* jellemző a média hangsúlyos szerepe, a narrációt is teljes újságcikkek beemelése segíti, de ne gondoljunk itt repülő-riporterekre vagy a hatalmat egyensúlyozó eszményképekre. Helyette in-

kább a hatalom szürke kiszolgálójával találkozhatunk. Ahogy azt láttuk, a média nagyobb szerepet kap az amerikai politikai sci-fikben.

Megfigyelhetjük, hogy a francia tudományos-fantasztikus képregényekben, noha jóval hamarabb jelenik meg témaként a politika, az kevesebbszer aktuálpolitikai színezetű, amerikai társaihoz képest elvontabb eszményeket és gondolatokat fogalmaz meg, kevésbé kötődik az alkotás jelenéhez, még ha tagadhatatlanul annak gyermeke is. Ettől még az amerikai képregények – főleg az itt bemutatott darabok – ugyanúgy kortalanok, hiszen azok a helyzetek, melyek megihlették alkotóikat, vagy nem múltak el, vagy periodikusan visszatérnek. Ezzel a különbséggel függ össze, hogy a francia képregényekben bemutatott politikai rendszerek általánosságban jóval több játékoságot tartalmaznak, beszéljünk akár Bilal improvizatív, Christin aprólékosan megtervezett vagy Jodorowsky zsigeri munkáiról. Amíg azt érezzük, hogy az *Incal* Technopapjait csak egy vékony hajszál választja el Monty Python ügyetlen spanyol inkvizítoraitól, addig az *X-Men*, a *Watchmen*, a *V mint Vérbosszú*, az *Invisible Republic* disztópikus jövői a hideg realitás érzetét keltik. Diktátoraiban, rendeleteiben nincs semmiféle bohókás ügyetlenség, ők félelmetesek, de főleg valóságosak.

Bibliográfia

- Bayer Antal: Valérian és Laureline: Bizalmasból protagonista. *Buborékhámozó* 13., 2015. október
 Balogh Roland: Harmincöt éve fogant a fasiszta Britannia víziója. *Magyar Nemzet*, 2016. december 30.
 DiPaolo, Marc: *War, Politics and Superheroes: Ethics and Propaganda in Comics and Film*. McFarland & Company Inc., 2011.

Képregények adatai

(Ahol lehetséges, ott a magyar kiadások adatait közöljük.)

X-Men

amerikai képregénysorozat
SEMIC Interprint, 1992–1997
Író: Chris Claremont

Watchmen (Az Őrzők)

amerikai képregény
Cartaphilus, 2008–2009
Író: Alan Moore
Rajzoló: Dave Gibbons

V for Vendetta (V mint Vébösszü)

angol-amerikai képregény
DC Comics, 1988
Író: Alan Moore
Rajzoló: David Lloyd

Invisible Republic

amerikai képregénysorozat
Image Comics, 2015–
Író: Corinna Bechko és Gabriel Hardman
Rajzoló: Gabriel Hardman

Citizen Jack

amerikai képregénysorozat
Image Comics, 2015–2016
Író: Sam Humphries
Rajzoló: Tommy Patterson

Valérian et Laureline

francia képregénysorozat
Dargaud, 1967–2010
Író: Pierre Christin
Rajzoló: Jean-Claude Mézières
Magyarul egy rövid epizód jelent meg a Metagalaktika első számában

Le Vaisseau de pierre

francia képregény
Dargaud, 1976
Író: Pierre Christin
Rajzoló: Enki Bilal

La ville qui n'existait pas

francia képregény
Dargaud, 1977
Író: Pierre Christin
Rajzoló: Enki Bilal

L'Incal

francia képregénysorozat
Les Humanoïdes associés,
1981–1988
Író: Alexandro Jodorowsky
Rajzoló: Mœbius

La Caste des Méta-Barons

francia képregénysorozat
Les Humanoïdes associés,
1992–2003
Író: Alexandro Jodorowsky
Rajzoló: Juan Giménez

La Trilogie Nikopol

háromrészes francia képregény
Les Humanoïdes associés,
1980–1992
Író és rajzoló: Enki Bilal

Szörny-tetralógia:

A szörny ébredése, December 32,
Párizsi randevú, Négy?
négyrészes francia képregény
Titkos fiók, 2006–2010
Író és rajzoló: Enki Bilal

Jegyzetek

- 1 Pintér Károly: Álmodok a gettóból. *Magyar Narancs*, 2012. szeptember 27.
- 2 Alan Moore, Dave Gibbons, *Watchmen I.* Cartaphilus Kiadó, 2008. 18. o.
- 3 Alan Moore, Dave Gibbons, *Watchmen I.* Cartaphilus Kiadó, 2008. 137. o.
- 4 Varró Attila. *Kult Comics.* Mozinet-könyvek, 2007. 177–178. o.
- 5 Kan Immanuel: *Pragmatikus érdekű antropológia.* In: Kant, Immanuel: Antropológiai írások. Osiris Kiadó, 2005. 302.
- 6 Diana K. Bletter, The Bilal Interview. *Heavy Metal Magazine.* 1980. július. 9. o.

MUCHICHKA LÁSZLÓ

A béke politikája az Amerika Kapitány: Polgárháborúban*

Amerika Kapitány az egyik legrégebbi és legismertebb szuperhős, aki jellegzetes ruházatának és attribútumkészletének hála az egyik legpatriótább is. Jelleme hibátlan, mindenkiben a jót keresi, és a békére törekszik. Feddhetetlen harcos, akinek személyével nem amerikaiként elég nehéz azonosulni, hiszen a szabadságba vetett megingathatatlan hite, illetve az, hogy magán viseli a teljes amerikai szimbólumkészletet – jelmeze egy nemzeti jelképen, az Egyesült Államok zászlaján alapul, és már-már annyira giccsesen hazafi, hogy csillagsávost is szellent – inkább vicces, mint tiszteletet parancsoló. Fontos azonban tudni, hogy karaktere ennél jóval összetettebb, s a vele foglalkozó írók sokszor üzeni akartak rajta keresztül. Szerepébe, jellemébe, fellépésébe sok minden belefért és belefér. Lehet az igazság, a patriotaság, a nacionalizmus megtestesülése, a „mindenféle rossz” elleni harc szimbóluma, az amerikai álom manifestuma, attól függ, ki mit lát bele. Azok pedig, akik mélyebben elemzik karakterét, hajlamosak odáig merészkedni, hogy az USA egész legújabbkori történelmének párhuzamait is

* Az elemzés témája a 2016-os mozifilm, rendezők: Anthony és Joe Russo.

felfedezni véljék jellemében és kalandjaiban. A történetek írói Amerika Kapitány szónoklatain keresztül gyakorta bírálták az amerikai kül- és belpolitikát, a regnáló vezetők döntéseit, de ha nem ennyire direkt módon, közvetetten is előkerült az amerikai néplélek, a közös akarat szava.

A propagandától a faji kérdésekig

Az Amerika Kapitányról szóló történetek – legyen szó filmekről vagy az inspirációt nyújtó képregényekről – elemzésénél megkerülhetetlen faktor a politikai szempont, hiszen a karakter létrejöttét is pontosan az inspirálta. Joe Simon és Jack Kirby 1940-ben ugyanis politikai állásfoglalásként a szabadság és a náci zsarnokság elleni ellenállás szimbólumát alkották meg Steve Rogers, vagyis Amerika Kapitány személyében, aki aztán első megjelenése során a címlapon ütötte ki Adolf Hitlerrel – bár igaz, csak a borítón, a képregényben már nem.

Az egymillió példányszámban értékesített (s ezzel rekordbevételt elkönyvelő) első szám hihetetlen sikernek örvendett, Amerika Kapitány pillanatok alatt sztár lett, népszerűségben pedig utolérte Supermant. Simon először a Szuper Amerikai nevet szánta hősének, hogy még egyértelműbb legyen, mit is képvisel a karakter, de a jelzőt végül elvetették, hiszen sok ilyen előnevű hős sz praktizált már, és a Kapitány elnevezés amúgy is militánsabb hangvételt sugárzott. Pályája gyorsan ívelt felfelé, hamar az amerikai olvasók egyik kedvence lett a gyenge, asztmás brooklyni srác – aki nagyobb, jobb, keményebb, értékesebb tagja akar lenni a társadalomnak, és valami igazán hasznosat akar tenni, hogy mindenki büszke lehessen rá –, hiszen önmagában kifejezte a nemzeti néplélek általános

akaratát, vagyis azt, hogy az Egyesült Államok haderejének be kell lépnie a második világháborúba a szövetségesek oldalán, megmutatva azt, hogy az elnyomó náci Németországnak *hol is a helye*.

Ez az attitűd persze végigkísérte a karakter további pályafutását is, Amerika Kapitány mindig azokkal szállt szembe, *akikkel kellett*, legyen szó majomszerűen ábrázolt, alacsony, szemüveges japánokról, ármánykodó lelketlen szovjetekről, vagy az utóbbi másfél évtizedben szakállas arab terroristákról, sőt, alkotói Rejtő Jenőt is megszégyenítő hangzatos ponyvacímekkel adták el történeteit, amelyekben rendszerint fölényes győzelmet aratott mindenkin.

Vizszont ahogy véget ért a második világhégés, és a Föld országaiiban már e trauma feldolgozása volt terítéken, az Amerika Kapitány iránti rajongás is csökkenni kezdett. Hiába tombolt a mccarthyizmus (vagyis a kommunisztagyanús személyek elleni agresszív fellépés az 50-es években), és a Szovjetunió általi fenyegetettség is hiába volt napi téma, az immár komcsipüfölő hazafias szuperhős kalandjait már jóval kevesebben olvasták, s ezért először öltönyre cserélte a spandexet, majd egész tevékenységét áthelyezte a tanári katedrára, hogy onnan harsogjon nevelő célzatú szólamokat hitről, becsületességről és nemzettudatról. Ezzel együtt azonban a karakter szépen lassan eltűnt a süllyesztőben. A koreai háború esztendeiben nem is lett volna értelme használni a Kapitányt, hiszen az 50-es évek első éveiben szinte még az amerikaiak számára is szitokszó volt a patriotizmus, sokan megvetették az ország vezetőit, amiért azok belefolytak egy értelmetlen háborúba.

A karakter sorsát szívén viselő Stan Lee, a Marvel Comics író-szerkesztőjének szuperhős-forradalma, valamint a hideg-

háború olyan szakasza kellett a Kapitány dicsőséges visszatéréséhez, amely minden amerikait magabiztossággal töltött el. Stan Lee számára amúgy azért volt kedves Amerika Kapitány, mert a negyvenes években az egyik első szuperhős volt, akinek gondozásával több időt töltött, így az 1962-ben kezdődő képregényes arculatváltásban fontos szerepet szánt neki. Erre azért volt szükség, mert az ellenlábas DC Comics írói az 50-es évek végén, a 60-as évek elején régi szuperhősöket élesztettek fel, és létrehozták az Igazság Ligáját, ezért a Marvel Comics sem maradhatott le. Stan Lee vezetésével új szuperhőspanteon épült; ekkor jelentek meg az olyan, ma már klasszikusnak számító karakterek, mit Thor, a Vasember, Hulk vagy a Pókember, és jött létre 1963-ban az *Avengers*, vagyis a régi, a 90-es évek magyar képregényfordításaiból ismert *Bosszú Angyalai*, vagy ahogy újabban a filmek kapcsán nevezik, a *Bosszúállók* csapata. E csoportosulás élére pedig Amerika Kapitány került, aki legalább olyan elánnal vetette bele magát az idegenek vagy a komcsik elleni harcba, mint ahogy tette két évtizeddel korábban a ná-cikkal szemben.

Ezekben az években az afroamerikai polgárjogi mozgalmak is hatottak a Kapitány történeteire, nem véletlen, hogy nem sokkal Martin Luther King halálát követően a karakter fekete társat kapott maga mellé. A döntésnek persze nemcsak politikai, hanem kereskedelmi okai is voltak, de ez nem von le semmit annak értékéből, hogy reflektálva a faji megkülönböztetés megszüntetésére irányuló mozgalmakra, Amerika Kapitány és a szuperképességekkel ugyan nem, de mechanikus szárnyakkal rendelkező afroamerikai exkatona, Sólyom lett az első vegyes-rasszú szuperhős-páros az amerikai képregény történetében. A hetvenes években aztán érkeztek a kiábrándultság esztendei,

melynek első számú letéteményese a vietnami háború volt. Érdekes módon Amerika Kapitány nem vett részt a harcokban, nem állt a háború mellé teljes csillagsávos mellszélességgel, ahogy tette ezt korábban a negyvenes években, mégpedig egyszerű okból: a Marvel kiadó állást foglalt, hogy szereplőjük soha nem az aktuálisan regnáló amerikai kormány propaganda-szócsöve akar lenni, hanem az *amerikai eszmény* letéteményese. Márpedig ha az amerikaiak zöme nem ért azzal egyet, hogy az USA-nak helye lenne egy arcvonall nélküli gerillaháborúban, akkor a képregények lapjain sincs semmi keresnivalója ott az őket szimbolikusan képviselő Amerika Kapitánynak. Ezért ekkoriban a Kapitány és a Sólyom inkább népszerűségi történetekben szerepelt: szót emeltek olyan fontos témákban (ám sajnos elég didaktikusan), mint a fiatalok között elkövetett erőszakos cselekedetek (ne sanyargassátok egymást), a környezetszennyezés (ne dobáljátok el az utcán a szemetet), a dohányzás (ne dohányozzatok, mert egészségtelen), a szegénység (ne bántsd az utcán élőket, mert nem biztos, hogy tehetnek róla) vagy a korrupció (ne fogadjatok el kenőpénzt).

A vietnami háború okozta letargia azonban még tovább eszalálódott, hiszen ebben az időszakban pattant ki Richard Nixon lehallgatási botránya, a Watergate-ügy is, az amerikaiakat még nagyobb kiábrándultságba taszítva, megkérdőjelezve kormányzatuk döntéseinek hitelességét. Ez rányomta a bélyegét a Kapitányra is, akkori történeteinek írója pedig csalogva addigi elnöki ideáljában, „ad hominem”, vagyis gyalázkodó, sértegető támadást indított Nixon ellen a képregények lapjain keresztül, s az történt, amire akkor senki sem számított – bár így utólag a történelmet és a karakter alakítását egymás mellett vizsgálva teljesen érthető, kiszámítható és logikus volt –: a Kapitány,

csalatközve az államot képviselő Fehér Házban, letette a csillagsávos spandexet, és Nomádként kezdett el praktizálni (bár előtte még leleplezett egy korrupt összeesküvést az amerikai kormány berkein belül), majd távozott a naplementébe.

Azonban jött a Reagan-korszak hurraóptimizmusa, a nemzeti büszkeség felerősödött, az új írói kéz által kissé pacifikált Amerika Kapitány pedig visszavette megszokott gúnyját. Ezzel párhuzamosan a gorbacsovi glasznosztty ugyanúgy megjelent a lapokban, valamint az, hogy az új főtákar külpolitikai szemlélete szembefordult a korábbi brezsnyevivel. Ez volt az az időszak, amikor először került előtérbe a képregények lapjain (és ennek nyilvánvalóan volt köze az ellenlábas DC-kiadó *Watchmen*jéhez, de erről később), hogy az Amerikai Egyesült Államok kormánya kötelezni akarta Steve Rogerst, hogy közvetlenül az állam irányítása alatt folytassa a bűn üldözését, hiszen az nem járja, hogy valaki csak úgy maszkot húz és önbíráskodik egyszerűen azon oknál fogva, mert hazafi(nak tartja magát) vagy mert gyorsabb, erősebb, kitartóbb az átlagpolgárnál a szuperhős-szérum áldásos mellékhatásai révén. Amerika Kapitány viszont nem akart efféle szupervizionálást maga fölé, és inkább lemondott személyazonosságáról, csak hogy hű maradjon az amerikai álom eszményéhez. Csaknem két év telt el, amíg a karakter ismét visszavette attribútumait és folytathatta addig megszokott munkáját.

Mint látjuk, az amerikai álom eszményhez mindig tartotta magát a karakter, hiszen ez az ideál ott volt eredettörténetében is, de ettől a ponttól vált igazán karakteressé ez a lózung a Kapitány későbbi történeteiben. Ez összefüggésben van azzal, hogy a kilencvenes évek írói igyekeztek eltávolítani a klasszikus bűnildözői szerepkörtől, kevesebb lett a földönkívüli fenyege-

tettség, inkább morális, etikai kérdéseket akartak problémaként elébe rakni, s a vitákban ő képviselte a racionális emberi eszményt. Persze nem lett belőle egy tépelődő, egzisztencialista szereplő, bár közel állt hozzá, hiszen a 2001. szeptember 11-i terrorcselekmények hatására a Kapitány is elkezdte keresni a miérteket, az okokat – ahogy az amerikai társadalomban szinte mindenki, hogy értelmezni tudják, mi vezethetett ezen értelmetlen cselekmények elkövetéséhez. Ezen időszakban eléggé republikánus szellemiség lengte körül a Kapitány történeteit, többször emelt szót a megtorlás mellett, és volt kalandja nagy szakállú arab terroristákkal is, akiken elégtételt próbált venni a New York-i események miatt.

Az amerikai politikai történetekkel való szoros kapcsolatot viszont még mindig nem ez, hanem a fejezetünk témáját is adó, az *Amerika Kapitány: Polgárháború* című filmnek inspirációt adó, azonos elnevezésű képregényfolyam egyik utolsó eseménye húzza alá. A *Civil War*ban a szuperhős-társadalom két frakcióra bomlott, miután az Amerikai Egyesült Államok kormánya törvénybe iktatta, hogy minden olyan egyénnek, aki szuperképességekkel bír, regisztrálnia kell magát, vagyis valós személyazonosságát felfedve munkát kell vállalnia. Az ellenzők táborának vezetője Amerika Kapitány lett, mert az egyéni szabadság korlátozását látja a törvényben és nem hajlandó megfelelni neki, még úgy sem, hogy az ő személyazonossága amúgy mindenki számára ismert. A másik tábor Vasember vezette, aki a kormányerők oldalán foglalt állást, helyeselve, hogy a hősöket állami kontroll alá kell vonni. A Polgárháború eseményei azonban rengeteg pusztítással jártak, az egyik epikus küzdelem közepén pedig Amerika Kapitány megrémült a mérhetetlen erőszaktól, egy pillanatra azt sem tudta, valójában mi ellen vi-

sel hadat, és inkább letette a fegyvert, csak hogy ne legyenek újabb vétlen áldozatai a szuperhősök konfliktusának – azoké-
nak a szuperhősökének, akik korábban nem egymás ellen, hanem egymásért harcoltak minden ellen, ami rossz. Az igazságszolgáltatás persze azonnal elvezette, majd a kiszolgáltatott és megbilincselte Kapitányt a bíróság épülete előtt lelőtték, életét pedig nem sikerült megmenteni.

Egy képregényhős halála (pláne, ha amerikai képregényről van szó) általában nem túl komolyan vehető esemény, hiszen számos olyan példát ismerünk, amikor a Marvel vagy a DC képregénykiadó vállalat úgy próbálta az olvasottsági adatokat feljebb tornáztatni, hogy váratlanul megölt kedvelt karaktereket. Amerika Kapitány halála viszont azért volt nagy szám, mert ez még nem történt meg a szereplővel. Hitték ugyan, hogy halott (valójában hibernálva töltött egy bizonyos időszakot), de el sosem pusztították, hiszen olyannyira ikonikus karakter volt, hogy esetleges kimúlása egyenértékű lett volna azzal, mintha a szabadság madarát, az amerikai álom megtestesítőjét vagy magát az USA zászlaját tiporták, pusztították volna el. Nem véletlen, hogy a vezető amerikai politikai lapok is címdalonn hozták a témát, mintha valódi személy halála történt volna meg. Ezt azonban nem lehet kézlegyintéssel vagy az amerikaiak naiv, paternalista mivoltával magyarázni, hiszen ez a szimbolikus esemény pont 2007-ben történt, amikor a guantanamói fogolybotrányra is fény derült. Olyan kritikus időszak volt ez az elmúlt évek amerikai történelmében, amelyhez hasonló indulatok csak 2016-ban, a Donald Trump–Hillary Clinton választási kampány időszakában jellemezte a közbeszédet. 2007 viszont talán még indulatosabbá tette az amerikai választópolgárokat, hiszen demokrata érzelmű felük felgyújtotta volna a Fehér Házat, míg a republi-

kánus része az ikonikus épület főbejárata előtt máglyát állítva, élve égette volna el Szaddám Huszeint. Ezek természetesen szélsőséges példák, de jól jellemzik, mennyire polarizált volt ebben az időszakban az Amerikai Egyesült Államok. Viszont egy ilyen helyzetben, amikor egyszerűen nincs valódi, kézzelfogható eszmény, mi lehet a leglogikusabb lépés egy olyan karakter sorsával kapcsolatban, aki az amerikai eszménnyel azonosítható? Jelképesen el kell pusztítani, ezzel pedig Amerika Kapitány megölése a képregény-történelem legindokoltabb halálesete volt. A helyzet szimbolizmusát pedig mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Kapitány 2009-ben, Barack Obama beiktatásának évében, egy reménnyel teli új időszakban az amerikai álommal együtt főnixmadárként látványosan feltámadt.

Ki őrzi az őrzőket?

A politika pedig szépen becsempészte magát a filmekbe is, a második Amerika Kapitány-film, *A Tél Katonája* 2014-ben az összeesküvés sztoriszállal jelzésértékű, de annál könnyebben dekódolható kikacsintás volt a lehallgatási botrányok felé, és bár az *Amerika Kapitány: Polgárháború* című film már kevesebb aktualizált problémára reflektált 2016-ban, komoly politikai utalások akadtak ebben az alkotásban is. Mert ugyan behozhatunk személyes drámákat, pengethetjük a lélek húrjait Tony Stark szüleinek meggyilkolásával, fűzhetjük a bromance-t Amerika Kapitány és a Tél Katonája között, itt kökemény közéleti kérdésekről van szó. Elsősorban a következőről: *Quis custodiet ipsos custodes?* Vagyis: ki őrzi az őrzőket?

A mondat ismerős lehet a már korábban említett *Watchmen*-ből (amely egy alternatív idősíkon játszódik, ahol Richard

Nixon már harmadik periódusát tölti, ugyanis nem történt meg a Watergate-botrány, viszont a világ egyre inkább sodródik egy atomháború felé), de ezt a kérdést nem a legendás író, Alan Moore tette fel először a nyolcvanas években, hanem az ókor nagy szatirikusa, Juvenalis, sőt a gondolatmenet már megjelenik Platón *Állam* című munkájában is. Majd 1861-ben John Stuart Mill is felhasználta *Considerations on Representative Government* című művében, és azóta szinte mindenki, aki egy pillanatra is elidőzött a különböző rendvédelmi szervek számonkérhetőségének problémáján. Ez a kérdéskör pedig előkerül a kortárs képregényekben is, hiszen szimpatikus, ha valaki azt hirdeti, hogy üldözi majd a bűnt, megtorolja az igazságtalanságot, véget vet a gyengék sanyargatásának, de amíg ezt arcát elfedve maszkban, spandexben teszi, egyszerűen nem több álarcos igazságosztónál, köpenyes önbíráskodónál, akinek egyszerűen nincs törvényes felhatalmazása vagy gátja tetteire, saját morális kódexén kívül. Ez pedig egyetlen demokratikusan működő államban sem elfogadható, mert nincs biztosíték arra nézve, hogy valójában így is fog történni. Arról nem is beszélve, hogy a törvény nemcsak tiltja, de bünteti is az önbíráskodást. Ahogy a magyar BTK 368. paragrafusa írja: „Aki abból a célból, hogy jogos vagy jogosnak vélt vagyoni igénynek érvényt szerezzen, mást erőszakkal vagy fenyegetéssel arra kényszerít, hogy valamit tegyen, ne tegyen vagy eltűnjön, büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.” Viszont ha túl is lépünk az önbíráskodáson, azt nem felejtethetjük el, hogy ezeknek az embereknek ugyanúgy lehet rossz napjuk, mint 2013-ban annak a TEK-kommandósnak, aki véletlenül hasba lőtte társát. A Pókember által szajkózott „a nagy erő nagy felelősséggel jár”-mantra tényleg nem üres frázis, ha jobban bele-

gondolunk. Hiszen ezek a szuperhősök általában önmagukban időzített bombák, két lábon járó élő fegyverek. Mi a biztosíték arra, hogy Vízió vagy a Skarlát Boszorkány nem okoz balesetet önhibáján kívül (ahogy az meg is történik mindkettejükkel az *Amerika Kapitány: Polgárháborúban*)? Ezenfelül mi van azokkal a kétkedő hősökkel, akik egyszer csak úgy döntenek, nem szolgálják többé a közjót? Vagy vegyünk egy extrémebb példát: mi történik egy olyan szuperhőssel, aki alkoholproblémákkal küzd, csúnyán lerészegedik, majd delíriumos állapotában lerombolja egy város kerületét? Nem vonhatók felelősségre, mert gyorsan elszaladnak vagy elrepülnek? Elnézzük nekik, mert korábban már oly sok jót tettek és tehetnek még az emberiségért? Nem valószínű.

A S.H.I.E.L.D. (Stratégiai Honvédő Iroda Elhárító és Logisztikai Divíziója, vagyis egy terrorizmuselhárító és hírszerző szervezet, amolyan amerikai TEK) vezetői ugyan nem verbalizálták, hogy a „ki őrzi az őrzőket?”-elv miatt ódzkodtak az első *Bosszúállókban* Nick Furynek, a szervezet félszemű igazgatójának ötletétől, de érezhető, ez munkálkodhatott bennük, amikor fúrták a nagy erővel rendelkező, szinte korlátozhatatlan csoportosulás létrejöttét. Lehet persze arra hivatkozni, hogy akadtak volna lojális(nak tűnő) tagok az armádiában, hisz Amerika Kapitány egy titkos kormányprogramnak köszönheti létét, Vasember a hadsereg segítségével/közbenjárásával ritkítja a terroristákat a Közel-Keleten, a nyilaival mindig pontosan célzó Súlyoszem pedig S.H.I.E.L.D.-ügynök, de van a csapatban néhány olyan tag, akik minimum nemzetbiztonsági kockázatot jelentenek az amerikai kormány számára. Van egy exszovjet titkos/kettős ügynök, a *Pekete Özvegy*, egy másik dimenzióból származó, közel isteni hatalommal bíró Thor, illet-

ve a folyamatos dühkitöréseit kordában tartani próbáló Bruce Banner/Hulk. Rendben, egy esetleges idegen offenzíva esetén valószínűleg semelyik kormányzat sem válogatna az eszközök között és nem vacakolna a CS típusú átvilágítással, de az esetet követően azért minden bizonnyal megszabná, hogy milyen jogosítványokat használva működhetne egy ilyen végrehajtó csoportosulás.

Egy ideig a Bosszúállók felettes szerve a S.H.I.E.L.D. volt, hiszen az hívta életre, és tartotta a hátát is érte (elsősorban Nick Fury által), de az *Amerika Kapitány: A Tél Katonájában* fejezetünk főszereplője hathatósan gondoskodott arról, hogy ez a szervezet, valamint ellenlábasa, a náciknál is náciabb Hydra nevű katonai terrorista csoportosulás, amely a világuralomra tör, kölcsönösen megsemmisüljön, és mindkét szervezet underground mozgalomként folytassa tevékenységét. Ergo a Bosszúállóknak nem maradtak feletteseik, nem volt, aki kontrollként ott maradjon mellettük, ellenben tovább folytatták a praktizálást. Teoretikusan valószínűleg elég sokáig úzhették volna ezt, mert ha mezei zsebtolvajokat kapdostak volna el a New York-i plázákban vagy cicákat szedtek volna le a fa tetejéről, a kutya sem kéri számon őket, csakhogy a Bosszúállók már olyan szervezetté vált, amelyre az egész világ védelmében van szükség a kívülről (értsd: például az űrből) érkező fenyegetések kezelésére, ezért nyilván nem lehet pitiáner célokra felhasználni őket, hiszen elit alakulatról van szó. A rendőrség kötelékébe tartozó, de azért attól részben független TEK-től (Terrorelhárítási Központ) sem elvárható, hogy büntetéseket osztogasson a közterületen szabálytalanul parkolóknak, mert a legfőbb feladatuk a terrorfenyegetettség elemzése-értékelése. Elvileg a Bosszúállóknak is elég könnyen meghatározható feladataik vannak,

de amíg az említett TEK csak Magyarország közigazgatási határain belül tevékenykedhet, a szuperhős-csoportosulás szemlátomást tájékoztató jellegűnek tekinti az országhatárokat és a területi integritást, s mint emlékeztetés, a *Bosszúállók* második részében, az *Ultron* korában számos (nem amerikai) település is tönkretesznek hőseink, ami azért hogy némi kivetnivalót a tevékenységükkel kapcsolatban. Hiszen a segítségnyújtás ellenére vajon melyik állam vezetése örülne, ha egy amerikaiakból álló elit kommandó csak úgy megjelenne az ország határain belül és önhatalmúlag vendettát követne el, majd miután végeztek – s számos megrongált útszakasz, jármű, épület vagy emberi áldozat szegélyezi rendfenntartó munkájukat –, fogják magukat és visszamennek New York-i főhadiszállásukra?

Teljesen érthetetlen, hogy *A Tél Katonája* végén miért nem került valamilyen ellenőrző szerv a Bosszúállók fölé vagy legalább a kötelékbe egy olyan személy vezetői pozícióban, aki számonkérhető, és akinek jelentési kötelezettsége van az amerikai kormány irányába, hiszen mint emlékeztetés, abban az epizódban Amerika Kapitánynak ugyan sikerült eliminálnia a S.H.I.E.L.D.-be és az amerikai szenátusba beépülő Hydra-ügynököket, de ezzel magát a terrorelhárító szervezetet is, Washington részleges elpusztításáról nem is beszélve. Ha már a TEK-kel párhuzamot vontunk, maradjunk egy földhözragadt, de persze nem életszerű példánál. Ha például a magyar rendőrséget meghekkelné, belülről bomlasztaná, majd teljesen elpusztítaná egy titkosan működő régi náci csoportosulás, a TEK pedig önhatalmúlag úgy döntene, hogy megoldja az ügyet, a magyar kormány valószínűleg ezt nem hagyná, hanem arra törekedne, hogy minél előbb visszazerezze felettük az irányítást. Ez a kontrollszerzés a Bosszúállók esetében nem történt meg,

úgy folytatták tovább az önbíráskodást, hogy arra nem kaptak senkitől felhatalmazást. Rendben, valahol érthető, hogy senki sem packázik olyan emberekkel, mint amilyenek a Bosszúállók csoportosulását alkotják (erősek, nagyot ütnek, gyorsak, repülnek stb.), de azért minimum furcsa a kormány reakciója, hogy miután a Sokoviában történt fiasco (a Tony Stark hibájából életre kelt mesterséges intelligencia, Ultron az égbe emeli a több ezer négyzetkilométernyi alapterületű fiktív miniállamot, Sokoviát, amit hiába sikerül megmenteni, az anyagi kár és a halálos áldozatok száma jelentős) utáni szenátusi meghallgatáson totálisan megtagadják az együttműködést, még egy új S.H.I.E.L.D.-létesítményt is kapnak, ahol tréningezgethet a Bosszúállók 2.0-s verziója.

Mondd, te kit választanál: *Polgárháború*

Ezzel pedig meg is érkeztünk az *Amerika Kapitány: Polgárháború*hoz, amelyben a Steve Rogers által újjáalakított Bosszúállók csapata ugyan tovább próbál gondoskodni az emberiség biztonságáról, azonban egy újabb incidens nem rutinszerű befejezéseként a csoportosuláson egyre nő a politikai nyomás, hogy egy kormányzati szerv irányítsa őket, amelynek be kell számolniuk akcióikról. Viszont ez az új rend megosztja a Bosszúállókat, és a csapat két részre szakad: Amerika Kapitány úgy véli, a Bosszúállóknak szabadon kellene tevékenykedniük, hogy védelmezhessék az emberiséget, de Tony Stark szerint az irányítás és az elszámoltathatóság a fontosabb.

A film elején, Lagosban történt események (Wanda Maximoff az öngyilkos merényletű Crossbonest akarja megakadályozni a robbantásban, ehelyett még több ártatlan hal

meg miatta egy irodaházban) nyitják fel először a közvélemény szemét. Először Tony Starkot vonja kérdőre egy anya, akinek fia ártatlanul halt meg a Bosszúállók miatt Sokóviában, majd egy híradóbejátszásban hangzik el az alábbi mondat, teljesen jogosan: „Ugyan milyen törvényes felhatalmazással bírnak az olyanok, mint Wanda Maximoff?“, akit egyébként a Kapitány a szokásos katonai mantrával próbál vigasztalni, vagyis azzal, hogy ne érezzen részvétet, ugyanis több embert mentett meg, mint ahányan meghaltak miatta. Persze a Kapitány is megkapja a maga kioktatását, szintén egy tévés bejelentkezésen keresztül, a wakandai király elhunyt honfitársaira hivatkozva mondja ki a verdiktet szintén teljesen helyesen, utalva a Bosszúállók dicsőtelen nigériai terrorelhárítási terveire: „Idegen földön hullott polgártársaink vére. Ezt nem kizárólag bűnözők tettei okozták, hanem azok közömbössége, akik felesküdték a megfélemezésükre. A győzelem, amiért ártatlanok halnak meg, valójában teljes kudarc.” Végül megérkezik Thaddeus E. „Thunderbolt” Ross külügyminiszter, aki tételesen a Bosszúállók fejére olvasa: annak ellenére, hogy korábban számos ízben megmentették a világot, nem többek önbíráskodó, veszélyes embereknek, akik folyamatosan semmibe veszik más országok szuverenitását, és akiket nem érdekel, hogy milyen zűrzavart hagynak maguk mögött. Csak néhány a teljesség igénye nélkül: New York lerombolása a *Bosszúállókban*, Washington egy részének tönkrététele – az *Amerika Kapitány – A Tél Katonájában*, Sokovia elpusztítása a *Bosszúállók – Ultron* korában, Lagos egy kerületének eltiprása az *Amerika Kapitány – Polgárháborúban*. Helyteleníti, hogy a csapat korlátlan hatalommal rendelkezik, felügyelet nélkül, mert ezt a helyzetet a világ kormányai elfogadhatatlannak tartják. Viszont megoldást is kínál: a Soko-

viai Egyezményt, amelyet összesen 117 ország hagyott jóvá, és amely kimondja, hogy a Bosszúállók mostantól nem maradhat meg magánszervezetnek, helyette az Egyesült Nemzetek egy bizottsága fogja felügyelni a működését. Ennek értelmében a Bosszúállók csak akkor léphetnek közbe, ha a bizottság szükségesnek ítéli.

Roppant érdekes viszont a Kapitány bigott érvelése: „Mi csak biztonságosabbá akartuk tenni a világot. Szerintem sikerült.” A reakció mögött azonban látnunk kell a mögöttes mondani-valót is: a Kapitánynak jogos a kételye, hogy abban az esetben, ha az ENSZ kerül a Bosszúállók mellé/főlé, fennáll a veszélye annak, hogy a csapat nem tud időben reagálni egy konfliktusra. Ilyen ugyanis történt már a valóságban is, hiszen például a kilencvenes évek közepén a ruandai népirtásra az Egyesült Nemzetek Szervezete nem reagált semmit, a konfliktusban végig passzív maradt; emiatt rengetegen bírálták az ENSZ alapelveit, magát az ENSZ Biztonsági Tanácsának tagjait, s köztük főleg a Bill Clinton vezette Egyesült Államokat. Amerika Kapitánynak részben abban is igaza van, hogy az egyezmény aláírása egyet jelent a felelősségek ide-oda tologatásával, de ez még mindig kedvezőbb helyzet, mint ha egyáltalán nem lenne kezesség, mert az legalább jogi státusszal is bír. Hiszen amikor korábban jót kellett állni valamiért, a Kapitány bizony baseballsapkát, menő napszemüveget és menő bőrdzsekit húzott magára az egyenruha helyett, majd eloldalgott a naplementébe. Az egyetlen ember, akinek volt annyi vér a pucájában, hogy öltönyt vett fel és eljárt a szenátusi meghallgatásokra, az Tony Stark, aki ugyan nem engedett a negyvennyolcból, és nem adta át a páncélja tervrajzait senkinek, de legalább szembe mert nézni bírálóival. Abban is igaza van a Kapitánynak: előfordulhat, hogy

olyan incidensbe kell beavatkoznia a Bosszúállóknak, amit annak tagjai nem akarnak vállalni. Vagyis ha jogos is a felmerülő „Ki őrzi az őrzőket?”-kérdés, a Kapitány szerint legalább ennyire fontos a „Ki őrzi az őrzők őrzőit?”-tárgykör is, amellyel ha nem is hangosan, de az olyan – amerikai kormány által előszeretettel használt –, morálisan és jogilag egyaránt aggályos tettekre gondol, mint a bűnügyi profilalkotás büntetlen előéletű állampolgárokról, az illegális adatgyűjtés és a bűnmegelőző csapások (a gondolatmenet persze a végtelenségig bővíthető az őrzők őrzőinek őrzőiről és így tovább, de talán értelmetlen is). Nem kapunk választ a kérdésre, de azért borítékolható, hogy a Sokovia Egyezmény valószínűleg nem egy oktrojált paktum lett volna, hanem a Bosszúállók csapatának is lett volna lehetősége, hogy beleszóljon a pár száz oldalas szerződésbe, és az ENSZ-szel közösen jelölje ki azokat a kereteket, amelyek konszenzusos megegyezést biztosítanak mindkét fél számára. Erre persze a bécsi terrortámadás miatt nem kerülhetett sor (megtámadják az ENSZ-tanácsot), pláne, hogy az esetet követően Amerika Kapitány dúvadként próbálta menteni exbarátját, az agyamosott, vibrániumkarú bérgyilkost, Buckyt, a Tél Katonáját Bukarestben.

Ross külügyminisztert viszont szemlátomást nem érdeklík a Kapitány bürokratikus aggályai, és a csapat tagjait tömegpusztító fegyverekhez hasonlítja, hogy rábírja őket a Sokovia Egyezmény aláírására: „Mondja, Kapitány, tudja, hogy Thor és Banner hol tartózkodik? Ha én elvesztenék pár 30 megatonnás bombát, annak biztos lenne következménye. Kompromisszum, biztosíték – így működik a világunk. Higgyék el, ez a köztes megoldás.” Amerika Kapitány viszont nem hisz ezekben a köztes megoldásokban, ebben a sztoriban a morális iránytű szere-

pét viseli (bár ez nem volt másképp a korábbi alkotások során sem – ő a történelmen kívüli ember, akinek nincsen semmije, csak a múltja és az elvei), s kifejezetten konzervatív, jobboldali elveket képvisel: ellene van a felelősség áthárítására alkalmas Sokovia Egyezménynek, a hagyományok erejére és az emberi tökéletlenségre hivatkozva, mert nem bízik eléggé abban, hogy az ember (legalábbis társadalmilag) képes lenne erkölcsileg vagy szellemileg megújulni, sőt azt sem hiszi, hogy az emberi természet politikai eszközökkel javítható lenne. (Pont emiatt azonban van benne valami minimális libertáriánus hajlam is, hiszen kifejezetten az egyénben hisz, mert a kormány döntéseiben már többször csalódott, főleg miután a Marvel-univerzum Edward Snowdenjeként valójában leleplezte, hogy az államirányítási gépezetben mindenki lehallgat mindenkit, és mindenki kémkedik a másik ellen). Tony Stark ehhez képest úgy látja (már csak saját démonai miatt is, hiszen büntudatot érez amiatt, hogy saját robotjai, valamint az életre kelt személyi számítógép-klón, Ultron létrejötte is közrejátszanak ebben a kialakult helyzetben): a társadalmi rendet nem a Kapitány-féle hagyományelvűség alapján, hanem kifejezetten jogi eszközökkel, szabályokkal, az egyének kölcsönös jogainak és kötelezettségeinek tisztázásával kell helyreállítani. Nem kell persze egy Donald Trump–Hillary Clinton-féle szembenállást beleképzelni a két oldal érvrendszerébe, de ettől még jól elkülöníthető narratívák mentén működik a Kapitány és a Vasember is. Egyébként a polarizált szembeállításnak némi ironiát ad, hogy Amerika Kapitány egyenruháján a demokraták színe, a kék dominál, míg Vasember páncélján a republikánusok pirosa, miközben cselekedeteikben pont a másik tábor eszmerendszeréhez húznak. Gondoljunk csak bele, Tony Stark a kapitalista

vállalkozó mintapéldánya, aki ugyan dolgozik a kormánynak és a hadseregnek, de alapvetően pacifista, már-már szélsőségesen kezeli a szólás- és szabadságjogokat, és inkább verbálisan kezelné a problémás helyzeteket, míg a Kapitány patriotaságából fakadóan inkább konzervatív természet, szabálykövető, illetve nem rest érvelés helyett akcióterveket szőni (értsd: használni az öklét).

A Sokoviai Egyezmény és a Bosszúállók nemzetközi jogállásának törvénybe iktatása azért is szükségszerű, mert az epizódban a fentebb említett külső fél indukálta internacionális beavatkozásokon túl előfordul olyan esemény is, amikor egy ország rászorul arra, hogy szuperképességekkel bíró egyéneket kapjon el. Ehhez pedig mire van szükség? Nyilvánvalóan szuperhősökre. A bécsi terrortámadás után például mindenki a Tél Katonáját kezdi keresni, mert először őt vélik a robbantás első számú gyanúsítottjának, az ENSZ megpróbálja elkapni Bukarestben, méghozzá nem is akárhogy, a német rendőrség különleges alakulatának bevonásával. Időzzünk el ezen egy egészen kicsit; mert vajon napjainkban (és nem a második világháború gestapói rémuralma alatt) hogyan kerülhet sor ilyesmire? Csak nagyon különleges körülmények között, világos és előzetesen megállapított szabályok alapján. Nincs olyan példa, nemzetközi egyezmény vagy szerződés, amely jogossá tenné a német rendőrök Romániában tartózkodását. De vissza Amerika Kapitányhoz, aki ismételtén semmibe veszi azt, mely országban okoz káoszt, s próbálja ő is elkapni Bucky Barnest, hogy majd ő vonhassa kérdőre, s ő bizonygathassa annak igazát. A Romániában akciózó német rendőrök mellett azonban feltűnik még egy szuperhős (csak hogy tovább bonyolítsuk az egyébként sem egyszerű nemzetközi problémákat), a civilben amúgy T'Challa

néven egy (fiktív) afrikai ország, Wakanda törvényes trónörököse, Fekete Párduc. Az, hogy bosszúból akarja elkapni Buckyt (azt hiszi, a Tél Katonája ölte meg az apját), álarcban, idegen földön, szemernyivel sem teszi jobbá annál, mint ami ellen harcolni akar azért, hogy számonkérhetők legyenek a hősök. Ráadásul úgy, hogy egyben uralkodó is, harci fellépése egy idegen országban még hadüzenettel is felérhet. Megítélésén persze valamelyest segít, hogy amint elkapják mindhármut Amerika Kapitánnyal együtt, legalább leveszi a maszkot és vállalja tetteit.

Ettől a ponttól elkezdődik az ilyenkor szokásos lobbizás, hogy a Sokoviai Egyezmény aláírására kötelezhető hősök válasszák a törvényes oldalt. A Kapitány természetesen maga mellett tudhatja szárnysegédjét, a Sólymot, valamint az időlegesen ép elméjéhez visszatérő Bucky barátját is, de ugyancsak szimpatizánsai között tarthatja számon Sharon Carter ügynököt, akihez gyengéd szálak is fűzik. A visszavonult, unatkozó családapa, Sólymoszem szintén mellette köt ki, illetve az összezsugorodni és megnőni is képes Hangya, aki már „megszokta, hogy vadásznak rá”. Az utolsó csatlakozó a komoly poszttraumás stresszel küzdő Skarlát boszorkány, miután érzékeli, képességei miatt Tony Starkék inkább bezárnák, mintsem segítenék (ami egyébként komoly érzéketlenség Vasemberék részéről – gondoljunk csak bele, pszichológiailag mennyire okos dolog elszeparálni egy őrlődő embert, hogy véletlenül se használja képességeit, miközben retteg attól, hogy újra használja képességeit). Tony Stark oldalához tartozik örök barátja, James Rhodes ezredes, vagyis Hadigép, az örök igazság oldalán álló android, Vízió, a Bucky miatt még mindig haragos – amúgy regisztrációpárti – Fekete Párduc, az inkább csak szimpatizáló, mint-

sem konkrét segítséget nyújtó (amúgy exkormányügynök) Fekete Özvegy, valamint egy új fiú, a Pókember (aki azt sem tudja, milyen rajta túlmutató eseménybe keveredett). Tulajdonképpen e két csapat lipcsei reptéren folytatott összecsapásában összpontosul minden, s valljuk be, ez az esemény nem is nevezhető igazi polgárháborúnak (ahogy a cím sugallja), inkább csak bandaháborúnak. Sőt, ekkorra már nem is a politikai szembenállás a legfontosabb kérdés, hanem az, hogy a Kapitány és Bucky el tudjon menekülni egy repülővel az Északi-sarkra, ahol kiderülhet a Tél Katonájának szörnyű titkos múltja.

A film szereplői innentől sem viselkednek konzekvensebben, talán a Kapitányt kivéve, aki a film végéig csökönyösködik a kontrollálhatóság elleni dogmatizmusával, viszont egy ponton kiderül, hogy nem volt alaptalan a félelme, hiszen a sztori végére az addig a becsület bajnokaként tetszelgő szuperliberális Ross tábornok egyszer csak, nemzetiszocialista vezetőket megszégyenítve, az óceán közepén víz alatti börtönébe veti azon superhősöknek, akik nem hajlandók aláírni a Sokoviai Egyezményt (most tegyük félre azt, hogy Sólyom és Hangya valójában bármely random fegyházba kerülhetett volna, hiszen páncéljuktól megfosztva nem rendelkeznek semmilyen komoly szuperképességgel). Az, hogy ezeket az embereket mindenféle tárgyalás nélkül küldi oda, megfosztva őket a szabadságuktól, csak azért, mert nem hajlandók szignózni egy papírt, minimum Geroe Bush-i helyzet, és a Guantanamo-i események felidézése. Mivel egy ilyen intézmény felépítése nem két hétbe kerül, vélhetően a külügyminiszter már a kezdetektől számolt esetleges B tervként a superhős büntetés-végrehajtási intézettel. Tette amúgy azért is illogikus, mert egy ilyen börtönnel még a nem bezárt szuperemberek is megkérdőjelezzik a belé vetett hitüket,

arról nem is beszélve, hogy amint a közvélemény megneszeli, miként bánt azokkal a hősökkel, akik amúgy számtalanszor mentették meg a világot, komoly választópolgári bizalomvesztéssel is számolhat.

Az *Amerika Kapitány: Polgárháború* befejezése azonban inkább szól arról, hogy a politika miként képes tönkretenni barátságokat, mintsem arról, hogy valódi politikai üzenetet fogalmazzon meg, hiszen a Kapitány és Vasember utolsó nagy összecsapása sértettségéről és bizalomvesztésről szól. Ha elnézzük a forgatókönyvnek, hogy a kettejük között ármánykodó Zémó báró terve, amely ilyen mértékű kenyértörésre vitte a két hős kapcsolatát, hány ismeretlenes egyenlet végkifejlete – amelyben megannyi véletlen bekövetkezte szükségeltetett ahhoz, hogy összecsapjanak –, afelett már nem hunyhatunk szemet, hogy Vasember miért válik túl megengedővé az epilógusnak is betudható utolsó percekben. Mert a Kapitány ugyan otthagya az utolsó csata helyszínén a jelképének számító pajzsát, egyértelműsítve, hogy nem kíván a kormányzat vagy az ENSZ bábjaként tovább praktizálni, de az kicsit nehezen emészthető, hogy Tony Stark (aki szintén nem szimpatizál a szervekkel a film végére) nyíltan szembemegy elveivel, s ignorálja Ross külügyminiszter telefonját, amikor a Kapitány kiszabadítja bebörtönzött társait. A dramaturgia nyilvánvalóan nem támogatta volna azt, hogy egy Amerika Kapitányról szóló filmben a címszereplő legyen a vesztes fél, sőt azt sem, hogy morális győztesként a film végén rengeteg szimbolikával átítatott halált haljon, ahogy a képregényben is látjuk (mivel a Marvel filmuniverzum-építő törekvéseibe ez nem fért bele); minimális dráma szükségszerű lett volna ebbe a történetbe, hiszen a Kapitány nem törik meg, nem kap gellert a karaktere, „csak” egy

Tony Starkkal való barátságot veszít, és törvényen kívülé válik. Utolsó levelével, amit a Vasembernek címez, ráadásul alá is húzza, hogy „bocsi mindenért, mi csináljuk tovább, amit eddig is, szóval keressetek, ha úgy gondoljátok, szükség van rám”. Ezzel pedig pont azt a mondanivalót bagatellizálja el a film, amiről igazán szólnia kéne: vagyis a béke és a demokratikus elvek megmaradása érdekében mindenkinek alá kell vetnie magát a törvény betűjének. Az alkotók azonban nem akarták egyik fél igazsága mellett sem leszúrni zászlajukat, így történhetett az a fura helyzet, hogy a *Polgárháborúnak* nincs feloldása. Tony Stark kilengése mellett is megmarad a számonkérhetőségért küzdő technokratának, míg Amerika Kapitány továbbra is a szabadságba, illetve az egyén akaratába vetett hit két lábón járó enciklopédia-szócikke marad, és nem lesz szimpatikusabb karakter azáltal, hogy inkább menekül, mintsem tárgyal. Amúgy a kérdéskörben azért is nehéz valamelyik fél mellett kiállni, mert a témával kapcsolatban mindkét szereplő hozzáállása túltolt, nem elég megengedő, s amíg a Kapitány végletesen idealisztikus, és szinte semmit sem hajlandó elfogadni, ami a kontrollra vonatkozik, addig a Vasember a pusztítások miatti lelkiismeret-furdalása okán bármilyen szabályozásra nyitott lenne, csak és kizárólag azért, hogy jobban aludjon.

III. VARÁZSLATOS BIRODALMAK

KISTELEKI KÁROLY

A Trónok harca egy jogász szemével

Ebben az írásban megkísérlek pár, a *Trónok harcában* található történet, kérdést jogászai szempontból értelmezni. Minderre azért vállalkozhatunk, mert a *Trónok harca* nem egy olyan fantasy, amelynek minden elemét kizárólag az írói fantázia teremtetten. Ez a regényciklus (és filmsorozat) igencsak reális és a történelemben meglévő, jogilag is értelmezhető struktúrákat tartalmaz, s ezekre a szilárd struktúrákra mint tartóoszlopokra építi fel George R. R. Martin sokrétű és sokszínű történetét.

Pontosan ez a felismerés vezetett arra, hogy a jogi karon tartott egyetemi óráimon (összehasonlító jogtörténet) felhasználjam a művet. Mikor ezzel a szándékkal vettem a kezembe a könyveket, magam is elcsodálkoztam, mennyi jogi kérdést lehet találni ebben a fordulatos regényfolyamban és a belőle készült filmsorozatban.

Már maga az alapprobléma is egy jogi kérdés: kit illet jog szerint a Vastrón? Az összes cselekményszál valahogy e köré a kérdés köré fonódik. Aztán egymás után sorjázik a többi kérdés, probléma, ügy, amelyeket a jog szemüvegén keresztül is lehet vizsgálni.

A teljesség igénye nélkül, példaképpen felvetnék néhány ilyen kérdést: Milyen jogi megítélés alá esik Cersei és Jaime

Lannister vérfertőző kapcsolata? Hogyan alakult a fogyatékkal élők jogi helyzete a történelem során, akiknek a műben Tyrion Lannister, a törpe és Hodor, a gyengeelméjű istállófiú a képviselője? Az Éjjeli Őrség struktúrája milyen valós mintákból épülhetett fel? A házasságon kívüli gyermekek – a fattyak – milyen tényleges jogi pozícióval bírtak a különböző társadalmakban és korokban? És mi van a nők jogaival? Hisz a műben csupa erős női karakter van, de eltérő a jogi helyzetük, és a nők a világban csak a XX. században kezdték a jogok terén utolérni a férfiakat. És még sorolhatnánk...

Mielőtt a kiválasztott kérdéseket jogi szempontból megvizsgálám, röviden nézzük meg, mik is azok a valós struktúrák, amikre a mű épül.

Az író maga is elismerte, hogy a történetyszöveg mögött álló, annak ihletet adó valós történelmi esemény az angol középkort lezáró véres „finálé”, a „rózsák háborúja” (1455–1487). Ebben a brutális polgárháborúban a vörös rózsza a Lancaster-ház, míg a fehér rózsza a York-dinasztia címerére utalt. A Yorkok és a Lancasterek – akiknek a műben a Starkok és a Lannisterek felelnek meg – ugyanannak a királyi vérvonalnak, a Plantagenet-háznak voltak a leszármazottjai, ezért mindkét család joggal formálhatott igényt a trónra. A harminc évig tartó háborúskodásban az angol történészek tizennégy nagy csatát és több kisebb ütközetet tartanak nyilván, s ezeknek a küzdelmeknek 38 főúr esett áldozatul. Nem csoda hát, hogy a pusztulás és a rombolás korának tartott rózsák háborújában legalább annyi ármányt, árulást, lefejezést, könyörtelen és véres tettet találhatunk, mint a Hét Királyság Vastrónjáért folytatott küzdelmekben.

Maga a *Trónok harca* világa egy teljesen korrekten ábrázolt középkori hűbéri rendszer struktúrájára épül. A hűbériség az

európai történelemben a VIII. században jelent meg, s a X-XI. századra már a társadalomszerveződés valamennyi szintjét meghatározó struktúrává vált fő szervező elvével, a személyes hűségen alapuló kapcsolatrendszerrel. A hűbériség időszakának alapvető átalakulása, hogy a katonáskodás és a termelőmunka elválik egymástól. A háborúskodás a professzionális harcos személyek, a lovagok dolgává vált, akiket ezért gazdaságilag eltartott a függő helyzetbe kerülő parasztság, akiknek így nem kellett fegyverforgatással foglalkozniuk. A fejlődésben az a döntő momentum, amikor a hűbériség és a földesúri szervezet összekapcsolódott: a vazallus a hűbérurától a katonai szolgálata fejében földbirtokot kap a hozzá tartozó, azon termelőmunkát végző és járadékot fizető jobbágycsaládokkal. Erre az alapstruktúrára, a földesúri birtokra épült fel a lovagi uralkodó réteg, a hűbérurak és a vazallusok hierarchizált, többlépcsős kapcsolatrendszere a maga tipikus intézményeivel és jogával.

A hűbéressé válás a hűbéri jog szerint *egyfajta szerződést* jelentett, ahol a két oldalra, a hűbérúrra és hűbéresre kölcsönösen származtak különböző jogok és kötelezettségek. Viszont mindkettejüknek azonos kötelezettsége volt a *hűség* egymás iránt, ami elsősorban azt jelentette, hogy minden egymásnak ártó cselekedettől tartózkodniuk kellett.

A *vazallus* – akit a *Trónok harcában* zászlóhordozóként emlegetnek – legfőbb kötelezettsége volt, hogy hűbérura hívására harcosai élén hadba szálljon, valamint tanácsokkal és a bírásokban kellett segítenie urát. Emellett köteles volt ajándékokat adni hűbérura családi eseményein (például hűbérura első fiának lovaggá ütésekor vagy első leánya férjhez adásakor). Viszont ha hűbérura egy háborúban fogságba esett, akkor

mindent el kellett követnie kiváltása érdekében (hozzájárulás a váltságdíjhoz, önmaga túszként való felajánlása ura helyett).

A *hűbérúrnak* mindezért cserébe meg kellett védenie vazallusát, ami egyrészt fegyveres segítséget, másrészt jogi védelmi kötelezettséget jelentett. A másik fő kötelem a *vazallus eltartása*, amelyet eleinte a hűbérúr az udvarában biztosított hűbérese számára, s csak később vált általánossá a közvetlen ellátás helyett a *földbirtok átadása*. A birtokadományozás kötelezettsége a XI. századra vált általános szabállyá. Ennek a fölbirtokadománynak két formája volt: a *beneficium*, amely a jogosítottnak csak élethossziglanra szólt, s a már örökölhető *feudum*, amiről a feudalizmus kapta a nevét.

Mindez a hűbéri rendszer a *Trónok harca* Hét Királyságában a társadalomszervezés fő struktúrája a királyaival (Targaryenek, Baratheonok, Starkok), lovagjaival (Ser Jorah Mormont, Tarthi Brienne) hűbéruraival (Lannisterek, Tyrellek), férfi és női vazallusaival (Jon Umber, Maegh Mormont), bíraskodásával (Tyrion perbefogása Joffrey meggyilkolásának vádjával), lovagi tornáival (a Segítő lovagi tornája, amin a Hegy, azaz Gregor Clegane felett diadalmaskodik Loras Tyrell), perdöntő bajvívásaival (Oberyn Martell, a Vörös Vipera párviadala a Heggyel), lakomáival (Joffrey halálos lakomája), címereivel (a Lannisterek oroszlánja, a Starkok rémfarkasa), váraival (Királyvár, Deres), fegyvereivel (névvel rendelkező kardok: „Hűség”, „Hosszúkarom”), páncéljaival (a Hegy páncélja, Tyrion speciális páncélruhája), csatáival (a Fal ostroma a vadak által, a Fattyak csatája).

Ennyi rövid és az általános keretstruktúrát felvázoló bevezetés után vágjunk bele a *Trónok harcából* azoknak a jogi kérdéseknek a vizsgálatába, amiket egyrészt azért választottam, mert a legerősebben provokálják mindenki természetes jogér-

zékét (mint a „Vörös Nász”), másrészt Joffrey példája erőteljesen felveti a jó király vagy jó kormányzás problematikáját; és végül, de nem utolsósorban Daenerys Targaryen rabszolgafel szabadításának következményei hangsúlyossá teszik a rabszolgaság versus szabadság kérdéskörét.

A „Vörös Nász”

A könyv- és filmsorozat számos váratlan és brutális fordulata közül is kiemelkedik a „Vörös Nász”, azaz egy esküvői ünnepségen a fegyvertelen Robb Starknak és kíséretének a Freyek általi felkoncolása. Ösztönösen felháborította ez a történet minden olvasó és néző természetes jogérzékét, így tálcán kínálja magát ez az ügy arra, hogy jogi szempontból értelmezzük és minősítsük.

Első lépésként röviden összefoglalom azokat a történeteket, amik a „Vörös Nász”-hoz vezettek. Általában a könyvet követem, ha ettől eltérnek a sorozat javára, akkor ezt konkrétan jelezni fogom.

Amikor a *Trónok harca* elején Eddard Stark Királyvárba utazott, hogy Robert király segítőtje legyen, Robb Stark legidősebb fiaként Deres ura lett. Miután Királyvárban Robert Baratheon halálát követően Cersei királynő fogságba vetette Eddard Starkot, fia, Robb összehívta a Starkok zászlóhordozóit és a sereggel apja kiszabadítására, délre indult. Az úton elérkeztek a két folyóhoz, amely átkelőjének őrzője a Frey-ház birtokában lévő „Ikrek” elnevezésű nagy vár, tehát így a folyókon Robb Stark serege csak a Freyek engedélyével kelhetett át.

Robb anyja, Catelyn Stark ment küldöttként a várba, hogy az aggyastyán családfővel, Walder Freyvel megtárgyalja az átkelés feltételeit.

A tárgyalás végén az Ikreknél való átkelés, valamint a Freyek Robb Starkot támogató seregének (1000 lovag és közel 3000 gyalogos) áraként a következőben egyeztek meg:

Walder Frey két fiúunokája Deresbe megy és a Starkok gyám-ságába kerül.

Olyvar, Lord Frey fia Robb Stark személyes fegyverhordozója lesz, s megígérik, hogy idővel lovaggá ütik.

Arya Stark kezét odaigérték Walder Frey legfiatalabb fiának, Elmarnak, aki feleségül veszi majd Aryát, amikor mindketten elég idősek lesznek.

És a *legfőbb feltételként* Robb Stark *megesküdött*, hogy a háború befejeztével feleségül veszi Lord Frey valamelyik lányát (azt választhatja, aki neki a leginkább tetszik, tehát nem konkrét lányra vonatkozott a házassági ígéret), azaz *ezzel a feltétellel* Walder Frey *jel házassági szerződést kötött*.

A Freyek segédhadával kiegészült Stark-sereg ezt követően egy cselvetéssel megsemmisítette a folyóvidéket ostromló Lannisterek hadát, és fogságba ejtették Jaime Lannistert. Ezután értesült csak Robb apja, Ned Stark kivégzéséről, viszont serege nem széledt szét: egy forró hangulatú gyűlésen zászlóhordozói Észak királyának kiáltották ki Robb Starkot.

Az egyik hadművelet során Robb megsebesült, és nemesi származású ápolónőjét, Jeyne Westerlinget (a sorozatban ez a hölgy egy Talisa Maegyr nevű volantsi gyógyító) – miután beleszeretett és elvette a lány szüzességét – becsületből feleségül vette. Ezzel a tétivel Robb Stark megszegte a Walder Frey *jel* kötött házassági szerződést, és ennek azonnali következményeként a Frey-segédcsapatok azonnal otthagyták a Stark-sereget.

Emellett anyja, Catelyn Stark *szerint* Robb azzal is megsértette a Freyeket, hogy alacsonyabb rangú házból vett magának

feleséget. Mindezen túl Walder Frey sértettsége régebbi okokból is táplálkozott, amit Catelyn fejére olvasott akkor, amikor az az Ikrekben történő átkelés áráról tárgyalta vele. Catelyn Stark eredetileg a Tully-házhoz tartozott. Apja, Hoster Tully – akinek amúgy Walder Frey a zászlóhordozója volt – visszautasította Walder Frey egyik lányának kezét, akit Lord Frey fiának, Edmure Tullynak szánt. Emellett Catelyn húga, Lysa és férje, Jon Arryn – aki a Király Segítője volt akkoriban – révén Lord Frey kezdeményezte, hogy a királyi udvarban neveljék két unokáját, cserébe ő az Ikrekben nevelte volna Arrynék fiát, Robertet: ezt az ajánlatot Jon Arryn visszautasította. További sérelme volt Walder Freynek, hogy esküvőire hűbérura, Hoster Tully nem ment el. Összegezve: Walder Frey már eleve sértett volt, s sértettségét csak tovább súlyosbította Robb szerződészegése.

Viszont Robbnak a hadiszerencse forgandósága miatt (Theon Greyjoy árulása, Deres és környékének elfoglalása a Vas-szigetiek által; a Starkokat addig támogató Karstarkok lázadása és dezertálása; a Lannisterek megerősödése, miután a feketevízi csatában legyőzték a Királyvárra törő Stannis Baratheont) nagy szüksége volt a Freyek támogatására, de a házassági szerződés felrúgása miatt ki kellett engesztelnie Walder Freyt. Az új ajánlat: nagybátyja, Edmure Tully feleségül veszi Walder Frey egyik leányát, Roslint. Lord Frey ezt elfogadta, azzal a feltétellel, hogy Robb személyesen megjelenik az esküvőn, és bocsánatot kér esküszegő magatartásáért.

Catelyn rosszat sejtett, és erősen kérte Robbot, hogy a Freyekhez érkezve azonnal kérjen kenyeret, sőt és bort, mert ha ezekből eszik és iszik, akkor már a vendégüknek számít, és a vendégjog megvédi a Freyek között. Robb így is tett, és Walder Frey meg is kínálta kenyérrel, sóval, sajttal és borral, amit

a Starkok el is fogadtak – így Catelyn megnyugodott, mert a vendégjog oltalma alatt érezhette magukat.

Az Edmure Tully és Roslin Frey esküvőjét követő lakoma azonban véres tragédiába torkollott: ez volt az elhíresült „Vörös Nász”. A mérszárlásra a jelt a zenekar adta meg, amikor elkezdte játszani az egész történetet végigkísérő, „Castamere-i esők” című dalt (ami amúgy Tywin Lannister kedvenc dala), s a fegyvertelen Stark-párti násznépet a Freyek emberei brutálisan legyilkolták. A súlyosan sebesült Robb Starkot, akinek életéért anyja, Catelyn hasztalan könyörgött Walder Freynek, végül Roose Bolton (aki formálisan a Stark-kíséret tagja volt) szúrta le ezen szavak kíséretében: „Jaime Lannister üdvözlét küldi.” Ezt követően Catelyn Stark torkát is elvágta, s ezzel bevégeztetett a „Vörös Nász”. (A filmsorozatban az esküvői lakomán jelen volt Robb terhes felesége is, akit szintén megöltek, viszont a könyvben Jeyne Westerlinget nem vitte magával Robb, így ő életben maradt, de nem várt gyermeket Robbtól). Brutális utójáték: Lord Frey levágatta Robb Stark fejét, a helyébe odavarratta a rémfarkasát, és koronát szegezett a füleire, Catelyn Stark holttestét pedig meztelenül a folyóba vetették.

Maga az író, George R. R. Martin árulta el, hogy valós középkori skót esetek adták számára a mintát a „Vörös Nász” megalkotásához. A „Fekete Vacsora” (*The Black Dinner*) névre keresztelt esemény 1440-ben történt Edinburghban. Az akkor 10 éves király, II. Jakab nevében az edinburghi vár kapitánya, a lordkancellár Sir William Crichton 1440 novemberében meghívta a várba az ellenséges Douglas-klán grófját, a 16 éves William Douglast, valamint öccsét, Davidet. 1440. november 24-én este a vacsora végén a zenészek dobolni kezdtek, és a szolgák behoztak egy letakart tányért, amelyen egy fekete vaddisznófej

volt – ez a környéken a halált jelképezte. A két Douglast rögtön közrefogták és kirángatták az udvarra, ahol egy rögtönítélő bíróság árulásért halálra ítélte őket, majd lefejezték William és David Douglast, s kíséretüket is felkoncolták.

A másik eset a hírhedt glencoe-i mérszárlás. Az angol király, III. Vilmos 1691 nyarán a jakobita felkelésben részt vett skót felföldi klánok részére amnesztiát hirdetett azzal a feltétellel, hogy még újév előtt hűségesküt kell tenniük. Alasdair Mac-Iain, Glencoe klánfőnöke 1692. január 6-án fogadott hűséget a királynak, s a királyi hivatalnok arról biztosította őt, hogy az eskütételét elfogadták, ezért klánja, a glencoe-i McDonald-klán tagjai teljes biztonságban vannak. Viszont John Dalrymple, az angol külügyminiszter meg akarta leckéztetni a rebellis skót klánokat, s erre a szerepre az eskütétellel 6 napot késő MacDonald-klánt szemelte ki. Február 2-án Robert Campbell kapitány vezetésével egy 120 fős csapat érkezett a Glencoe-völgybe, akiket a McDonald-klán tíz napon keresztül mint vendéget etetett és itatott. Február 12-én azonban a katonaság írásos parancsot kapott a teljes klán likvidálására, ezért másnap, 1692. február 13-án hajnalban 38 férfit, nőt és gyermeket mérsároltak le brutális kegyetlenséggel.

És a valós történelmi párhuzamoknak még nincs vége. Robb Starkhoz hasonlóan a York-házhoz tartozó IV. Edward angol király (1461–1483) házassági szerződést kötött IX. Lajos francia királlyal, ami alapján annak lányát, Annát kellett volna nőül vennie. Viszont ő szerelembe esett a nem királyi vérből való, így közrendűnek számító Elisabeth Woodville-lel (Richard Woodville riversi gróf és Luxemburgi Jacquetta saint-poli grófnő leánya), akit aztán egy titkos szertartáson feleségül is vett. Ez újabb egybeesés Robb Stark történetével, hiszen Jeyne

Westerlinggel szemben is felmerült, hogy a Freyekhez képest nem elég előkelő származású (nem beszélve a sorozatbéli Talisa Maegyről, aki egyenesen közrendű személy). 1470 októberében Richard Neville, Warwick grófja, aki az angol-francia nászt szorgalmazta, és szúrta a szemét a Woodville-család felemelkedése, fellázadt a király ellen, és elűzte IV. Edwardot a trónról. Viszont innentől kezdve Robb Starkhoz képest más irányt vett a király sorsa. Edward unokatestvérétől, Merész Károly burgundi hercegtől kért segítséget, s a következő esztendőben, 1471 tavaszán két csatában legyőzte a Lancasterek seregeit: az első, barneti ütközetben Richard Neville holtan maradt a csatamezőn, míg a második, tewkesburyi csatában a lancasteri sereget vezető Eduárd walesi herceg halt meg, akivel magva szakadt a Lancaster-háznak. Ekkor IV. Edward újra az angol trónra lépett, és ott is maradt 1483-ban bekövetkezett haláláig.

Két jogintézmény szempontjából szükséges megvizsgálni az ügyet: a *szerződés* és a *vendégjog* alapján.

A *szerződés* klasszikus jogi definíciója: *két vagy több személy egybehangzó, joghatás kiváltására irányuló akaratkijelentése, megállapodása*. Ezt a meghatározást azért lehet klasszikusnak tartani, mert lényegi elemei valamennyi jogtörténeti korszakban és jogi kultúrában megjelennek.

Az ókori jogokban a szerződéskötés fontos elemének számított bizonyos meghatározott formák betartása, illetve a szerződéskötéskor vallási jellegű áldozat bemutatása, amely szimbolikusan a kölcsönös ígéretek véglegességét fejezte ki. Aki az ilyen formális és áldozatbemutatással megpecsételt szerződést megszegte, az esküszegőnek minősült és kihívta maga ellen az istenek haragját. A középkorban a szerződésekhez már nem kellett merev formákat alkalmazni, alapelveként vált, hogy a formátlan

megállapodásokat is be kell tartani. Az angol szerződési jogban viszont a szerződések kötelező erejének leglényegesebb eleme az *ellenszolgáltatás*, vagyis hogy a felek kölcsönösen szolgáltatást ígérnek egymásnak.

A két házassági szerződés (Robb Stark és Edmure Tully házassági ajánlata a Frey-lány számára) szabályosnak tekinthető, mivel mindkét esetben megáll a felek kölcsönös akaratnyilatkozata, valamint az ellenszolgáltatás kikötése.

Robb nemcsak egyszerűen kinyilatkoztatta házasságkötési szándékát, hanem még esküt is tett rá, azaz az istenek előtt is elkötelezte magát, ami mindenképpen erősíti a szerződést. A szimpla akaratnyilatkozattal szemben ez az extra feltétel nagyobbra növeli az elköteleződéssel kapcsolatos felelősség súlyát, mivel az esküszegés elkövetője az istenek haragjának célpontjává vált az emberek hite szerint.

Robb házasságkötése Jeyne Westerlinggel egyértelműen súlyos szerződésszegés, amely – jogi szaknyelven szólva – Robb felróható magatartására vezethető vissza. A felróható magatartás itt maga a házasság megkötése, hiszen ezzel megvalósíthatatlanná tette a Freyekkel kötött házassági szerződés lényegét: valamelyik neki tetsző Frey-lány oltár elé vezetését. Súlyosbító körülményként pedig az esküszegés merül fel.

Ha egy szerződés meghíúsul, akkor egyáltalán nem élettől elrugaskodott helyzet, amikor a két fél mégis hozzáfog egy új szerződés megkötéséhez. Az új szerződés is azt eredményezné, ami az előző, megszegett, ezáltal meghíúsult szerződés egyik lényege volt, hogy a Stark- és a Frey-házak rokonságba kerüljenek. Robb nagybátyja, Edmure Tully násza Roslin Freyjel ezt megvalósítaná, ami a két család közti politikai szövetség pecsétje lenne.

A szerződösszegés „elfeledtetésére”, de inkább a valódi szerződési szándék erős kimutatására állítja Walder Frey azt a feltételt, hogy Robb személyesen jelenjen meg az esküvőn, és kérjen nyilvánosan bocsánatot esküszegő magatartásáért. Ez lenne az elégtétel Robb súlyos szerződösszegéséért.

Viszont később a mézjárlás ténye megmutatja, hogy Walder Frey csak színlelte a megbocsátást és az új szerződés megkötésének szándékát. Ő ugyanis nem akart mást, csak bosszút állni a megaláztatásért, ami Robb szerződösszegése következtében érte. És persze ezt a bosszúszándékot még erősítette is a többi megaláztatás, ami a Starkoktól és a Tullyktól korábban érte Lord Freyt – ahogy Catelyn Stark (Tully) ezt számba vette. Ezek viszont csak pszichológiai magyarázatot adnak tette indítékához, a „Vörös Nász” jogi megítélését nem enyhítik.

A bosszún kívül még egy jelentős körülmény merül fel indítéknak, amit inkább *döntő körülménynek* minősíthetünk: a Lannister-Bolton-Frey szövetség Robb Stark elveszejtésére.

Ennek a szövetségnek és összeesküvésnek a központi figurája, mozgatója Roose Bolton volt. Ő a Starkok vazallusaként csatlakozott Robb seregéhez, s egy elterelő hadműveletben vesztést szenvedett Tywin Lannistertől, majd a csapata maradványaival bevette magát Harrenhalba. A harcosai között sok Frey katona volt, és mivel korábban nőül vette Walda Freyt, rokoni kapcsolatban is állt a Freyekkel.

Harrenhali tartózkodása alatt tudomást szerzett Robb szerződösszegéséről és a Lannisterekkel szembeni háborúban a Starkok pozícióinak gyengüléséről, s valószínűleg ezek indították arra ezt a teljesen gátlástalan, politikai és anyagi haszon-szerzésre törekvő figurát, hogy titokban oldalt váltson. Roose Bolton a nála lévő Jaime Lannistert elküldte Királyvárba, s ezzel

a tetteivel lényegében alkut kötött Tywin Lannisterrel. Jaime távozásakor hangzott el a Robbnak végül is megölése pillanatában Roose Bolton által elmondott, elhíresült mondat: „Jaime Lannister üdvözlétét küldi.” Ettől függetlenül ez nem valószínűsíti azt, hogy Jaime tudott az összeesküvésről. Viszont Tywin minden bizonnyal tudatában volt, s aktívan alakíthatta azt, hiszen Walder Frey mindig is gyáva és haszonleső volt, komoly biztosítékok nélkül nem ment volna bele az alkuba. Viszont a szövetség titokban megkötött, s mindhárom oldal haszonnal zárt: a Lannisterek kiiktatták közvetlen riválisukat, a Starkokat, a Freyek a vesztes oldalról átálltak a nyertes oldalra, valamint odaigérték nekik Zúgót és vele az egész Folyóvidéket, Roose Bolton pedig tettéért megkapta az „Észak Őrzője” címet.

És akkor térjünk vissza Walder Frey tettéhez. Még mindig a szerződés jogintézményének oldaláról nézve a „Vörös Nász” is egy szerződösszegésnek minősíthető, mert Walder Frey Robb bocsánatkérése és Edmure Tully házasságkötése ellenére fizikailag likvidálta a Stark-násznépet.

Ennél is sokkal súlyosabb azonban a *vendégjog* felrúgása. A vendégjog az egyik legősibb jogintézmény, aminek lényege, hogy a házigazda, amennyiben étellel (legtöbbször kenyérrel és sóval) és itallal (főként borral) vendégeli meg a házába betértőt, onnantól köteles a vendégét ott-tartózkodása alatt ellátni, szállást nyújtani neki, és legfőképpen megvédelmezni. Vagyis nemhogy fizikailag nem bántalmazhatja, hanem egyenesen minden külső támadástól meg kell védenie. És ez olyannyira ősi jogintézmény, hogy erkölcsi kötőereje folytán egyenesen a „*ius divinum*”, az isteni jog körébe lehet sorolni.

A vendégjog eme brutális semmibevétele jogilag sokkal súlyosabb minősítésű cselekmény a szerződösszegésnél. Összegez-

ve megállapíthatjuk, hogy habár az első szerződészegést Robb Stark követte el, ennek ténye és Walder Frey korábbi sérelmei együttesen sem jogosíthatták fel az Ikrek urát arra, hogy brutális kegyetlenséggel felkoncolja Robb Starkot és anyját, majd meggyalázza holttestüket. Walder Frey ezzel a lépéssel nemcsak az emberek alkotta jogot taposta sárba, hanem az istenek haragját is magára vonta, s családját közmegvetés tárgyává tette.

Jó király vagy jó kormányzás?

A filmsorozat 4. évadának 3. részében látható az a jelenet, amikor a felravatolozott, halott Joffrey mellett beszélget Cersei másik fiával, Tommennel – aki Joffrey-t fogja követni a Vastrónon – a Király Segítője, Tywin Lannister.

Tywin arról kérdezi Tomment, hogy szerinte mi a legnyegesebb tulajdonsága egy jó királynak. Tommen próbálja megválaszolni a kérdést: szentségesség, igazságosság, erő. Ám Tywin mindegyikre mond egy olyan példát a Hét Királyság egykori uralkodóinak életéből, ami cáfolja ezen tulajdonságok kiemelkedő voltát.

• És akkor mégis mi a nyerő tulajdonság Tywin szerint? A bölcsesség. Ami Tywin Lannister olvasatában azt jelenti, hogy a *bölcs király mindenkoron követi a tanácsadóit*.

Ez a párbeszéd a kormányzás leghatékonyabb rendszeréről szól, ami a hatalomgyakorlás módjáról folytatott egyik legősibb vita. Ennek a dilemmának a középpontjában a következő kérdések állnak: *egy vagy több személy, személyek vagy elszemélytelenített intézmények legyenek a hatalomgyakorlás központjai?* Ha egy személy, akkor ott alapvetően az *illető személyes tulajdonságainak a minősége* dönti el, hogy jó vagy rossz kormány-

zást valósít-e meg – ahogy erre Tywin is utal a példáiban. Ezt az egy személyt aztán lehet támogatni mások által – ekkor vagyunk a Tywin által „ideálisnak” tekintett tanácsadók által uralt kormányzásnál, ahol ugyan a formális főhatalom egy személy, az uralkodó kezében van, de döntéseit valójában erőteljesen, sokszor szinte kizárólagosan meghatározzák a tanácsadók. Ez a meghatározó tanácsadó a *Trónok harca* világára vetítve lehet egy személy, például a Király Segítője, Tywin Lannister, vagy a király anyja, Cersei Lannister, de lehet több személy is, akik egy testületben foglalnak helyet, mint a királyt segítő Kis-tanács, amely egy tipikus uralkodói tanács.

De bármely tanácsadói formát is nézünk, *jogi szempontból csak az uralkodónak van tényleges döntési joga*, azaz mégiscsak visszakanyarodunk ennek az egy személynek az emberi minőségéhez. S amint a történetben Joffrey példáján keresztül látjuk, ez elég meghatározó eseményeket tud generálni...

Hogyan lehet akkor kiküszöbölni azt, hogy egyetlen ember személyiségének minősége határozza meg a többi ember sorsát? Csak hogy ne azon múljon egy ország lakosainak a sorsa, hogy jó vagy gonosz erők uralják vezetőjének lelkét.

A kérdésre az idők folyamán változatos válaszok születtek. A legklasszikusabb magáé Arisztotelészé, aki *Politika* című művében az államformákat két fontos szempont alapján osztályozta: *ki gyakorolja a hatalmat* (egy vagy több személy vagy az egész nép), illetve *hogyan mi a célja a hatalomgyakorlásnak*. Amennyiben a közös biztosítása a hatalom célja, azt jó államformának minősítette (királyság, arisztokrácia, politeia), ellenkező esetben rossz államformák születnek (zsarnokság, oligarchia, demokrácia).

A *királyságban (monarchia)* a hatalmat egy személy gyako-

rolja a közjó érdekében, akinek jogköreit a közérdek korlátozza, s akit mindig a legerényesebb, legrátermettebb férfiak közül választanak ki. A királyság eltorzult formája a *zsarnokság* (*türrannis*), amikor a király a közjó helyett saját céljaira használja – erőszakot is alkalmazva – a hatalmát.

Az *arisztokrácia* a többek uralma a közjó érdekében. A kormányzás alapja az államot irányító elit, az *arisztói* (a 'legjobbak') erkölcsi kiválósága, akiknek célja a törvények uralmának biztosítása. Arisztotelész szerint ez az államforma a legkevésbé esélyes a megvalósulásra, ehhez képest jóval életszerűbb elkorcsosult alakzatának, az *oligarchiának* a létrejötté, amelyben az állam irányítói a gazdagok érdekeit szolgálják, s a gazdagodásokat tekintik főcéljának.

A *politeia* a nép uralmának közjót szolgáló formája, a legtekintélyesebb államforma Arisztotelész szerint. A hatalomgyakorlás a kifogástalan erkölcsű, megfelelő vagyonú polgárok kezében van. Vezérlő elveik az igazságosság, az egyenlőség és a szabadság. A politeia eltorzult formája a *demokrácia*, ahol a hatalmat az egész nép gyakorolja, főként a szegény tömegek. Viszont a nép hatalomgyakorlása a népszavazás intézményén keresztül valósul meg, így itt nem a törvények lesznek az állami élet irányításának legfőbb eszközei. Azzal viszont, hogy a nép dönt minden kérdésben, maga a nép lesz az egyeduralkodó, s ezáltal törekszik kizárólagos hatalomra.

Jogi szempontból a megkülönböztetés középpontjában az áll, hogy *egy vagy több személy gyakorolja-e az adott államban a főhatalmat*. Ennek alapján megkülönböztethetünk az *egyszemélyi hatalomgyakorlás* körében *monarchiát* és *diktatúrát*; a *többes hatalomgyakorlás* formája a *köztársaság*.

Az egyszemélyi hatalomgyakorlás körébe tartozó *monarchia* olyan állami berendezkedést jelent, amelyben az államfői tisztséget egy természetes személy (császár, cár, király) életfogytiglan tölti be.

A monarchia a főhatalom keletkezési jogcíme szempontjából lehet:

a) örökletes: itt a főhatalmat trónöröklés révén a tisztség előző viselőjével legközelebbi rokonságban álló személy tölti be egész életére szólóan; sok esetben a trónöröklésről maga az uralkodó jogosult rendelkezni. A Vastrónért folyó harc tipikusan az örökletes monarchiákban a különböző trónöröklési jogcímek birtokosai közötti küzdelem példája. A *primogenitúra* („elsőszülöttség”) a trónöröklés azon elve, amely szerint az elsőszülött (fiú) utód öröklí az atya uralkodói méltóságát. Joffrey az elsőszülöttség elve alapján lép a trónra, s Joffrey halála után ezen a jogcímen lesz a király Tommen. De Joffrey és Tommen nem éppen „szeplőtelen fogantatása” egyben ezt a trónigényt is semmissé teszi – elvileg. Merthogy ehhez egyértelműen és legitim módon be is kéne bizonyítani, hogy ők nem Robert Baratheon gyermekei, hanem Cersei és Jaime Lannister vérfertőző kapcsolatából születtek. Hogy ennek mekkora valós jelentősége volt, arra kiváló példa előbb Jon Arryn megmérgezése „Lys könnyével”, majd Ned Stark lefejezése. És hogy tovább bonyolítsuk a helyzetet: Robert Baratheonnak, a „nagytermészetű” királynak voltak házasságon kívüli gyermekei – fattyai – is, mint a műben megjelenő Gendry, a kovácslegény, akik elvileg szintén felléphetnének trónigénnyel, amint a vérfertőzés ténye bebizonyosodna. A Vastrón körüli bonyodalmakról áttérve

más területre: Dorne-ban annyiban más a helyzet, hogy itt a nőket is egyenrangúan kezelték a trónöröklés során, tehát egy elsőszülött nőnek a trónigénye egyértelműen megelőzte az utána következő férfiakét. A *szeniorátus* a trónöröklés azon elve, amely szerint mindig az érintett uralkodói család, nemzetség legidősebb tagja öröklí a trónt. Stannis Baratheon a szeniorátus elve alapján tarthat igényt a trónra, ezzel egyszersmind kizárva Renlyt a trónöröklésből. Daenerys mint a Hét Királyságot alapító, nagymúltú Targaryen dinasztia sokáig utolsónak tudott tagja szintén erre alapozza trónbetöltési igényét. És akkor még nem is említettük Aegon Targaryent és Jon Snow-t...

b) *választott*: itt a főhatalmat választással töltik be, rendszert azonban előre meghatározott szűk személyi körből. A Vas-szigeteken Balon Greyjoy halála után összegyűltek a vezérek, és a Vas Szülötteinek ősi rendje alapján királyválasztást tartottak, ahol Euron Greyjoyt, a „Varjúszeműt” választották meg szavazással a Vas-szigetek királyának.

Az egyszemélyi hatalomgyakorlás másik formája a *diktatúra*, amely egy személy, kisebb vagy nagyobb embercsoport vagy szervezet törvényektől nem korlátozott, főleg fegyveres erőre támaszkodó uralma. Eredetileg a köztársaságkori Rómában alakult ki, amikor kivételes körülmények (például háborús veszély) idején egy személynek meghatározott időre (hat hónapra) korlátlan hatalmat adtak a kezébe, ami a veszély elmúltával a meghatározott idő letelte előtt is megszűnhetett.

A diktatúra tartósabb kormányzati rendszeré fejlődése a modernkorban valósult meg, amikor az első világháború nyomán kibontakozó, példátlanul súlyos társadalmi, gazdasági és politikai intézményrendszeri válság egyik válaszadási kísérle-

teként jöttek létre a *totalitárius diktatúrák*: a *fasizmus és a kommunizmus*.

A diktatúrát nem formailag, hanem tartalmilag valósította meg Joffrey önkényes és pszichopatológias hatalomgyakorlása (lásd például Ned Stark hirtelen lefejeztetése), amely uralom nevezhető másképpen *zsarnokinak* (arisztotelészi kifejezéssel *türannisznak*) vagy modernebb szóval *autokratikusnak* is. Mindegyik kifejezés közös jellemzője, hogy *gyakorlója korlátlanul él hatalmával*. Ugyanilyen zsarnoknak bizonyult a történetben a Jaime okán sokat emlegetett Aerys Targaryen, az embereket égető, piromán „Örült király”, akit Jaime – aki már akkor a Királyi Testőrség tagja volt – Robert Baratheon lázadása során kardjával hátba szúrt, nem viselve el tovább Aerys pusztító őrjöngését. Jaime-t eme tette miatt innentől kezdve csak a „Királyölő”-ként emlegették, de mint a zsarnok gyilkosa, ezért a tettéért büntetlen maradt.

A többes hatalomgyakorlást megvalósító államforma a *köz-társaság*, amely a monarchia ellentétéként létrejött politikai berendezkedés. Az egyszemélyi uralom tagadásaként fogalmazódott meg, ahol így nem egy, hanem több személy gyakorolja a hatalmat.

A műben a többes hatalomgyakorlásra a Westerossal szomszédos Essos kontinensén lévő városállamok szolgálnak példával. Ezek olyan „városköztársaságok”, amelyek főként *arisztokratikus tanácsok* irányítása alatt álltak. Essos nyugati részén helyezkedik el a kilenc sajátos kultúrájú és tradíciójú Szabad Város: Braavos, Pentos, Norvos, Qohor, Lorath, Tyrosh, Myr, Lys és Volantis. Essos keleti részén található Qarth városállama, ahová vándorlása során Daenerys Targaryen is elvetődik khala-

sarjával. A városállamot a „Tizenhármak” tanácsa vezeti. Daenerys további vándorlása során ismerkedhetünk meg az Essos déli részén lévő Rabszolga-öböl városaival: Astaporral, ahol a „Jó Mesterek”, Yunkai-jal, ahol a „Bölcs Mesterek” és Meereen-nel, ahol pedig a „Hatalmas Mesterek” gyakorolják a hatalmat.

Visszatérve a köztársaság struktúrájának bemutatására: *meghatározott időtartamra választott vezetők irányítják*, s ebbe az irányításba idővel beleértették magát a törvényhozó hatalmat is, azaz az országgyűléseket, így a köztársaság fogalmának lényeges részévé vált a *parlamentáris berendezkedés*. A végrehajtó hatalom a parlamentnek felelős kormányé. Az igazságszolgáltatási rendszer nincs alárendelve a másik két hatalmi ágának, azok döntéseivel szemben a bíróságokhoz lehet fordulni. Megvalósul tehát a *hatalommegosztás rendszere*, azaz a *törvényhozás-végrehajtás-igazságszolgáltatás* triásza. Ennek elméleti kidolgozói közül kiemelkedik Locke és Montesquieu. (Először az Amerikai Egyesült Államok 1787-es alkotmányában ölt testet.) A hatalmi ágak elválasztása a három elkülönített, egymással egyenrangú, a hatalomban részes intézmény működését jelenti, amelyeknek egymáshoz való viszonya az amerikai alkotmányban rögzített úgynevezett „fékek és ellensúlyok” (*checks and balances*) rendszere, amely a *hatalmi ágak egymást kölcsönösen ellenőrző működési elve*.

Ahhoz, hogy az emberek javát, azaz a közjót szolgáló kormányzás születhessen, *a törvények uralmának kell az emberek uralma helyett megvalósulnia*. Ennek az alkotmányjogban a német *jogállam* (Rechtsstaat), valamint az azzal lényegében azonos jelentésű angol szósz *joguralom* (Rule of Law) fogalma felel meg. Mindkét koncepció — bár különböző történelmi időszakokban alakultak ki — egyaránt az *államhatalom min-*

denhatóságának a korlátozására, jogi keretek közé szorítására, valamint az abszolút kormányzás ellensúlyozására irányult.

Konkrét példaként a joguralom (Rule of Law) klasszikus ismerveit soroljuk fel, amiket elolvasva megállapíthatjuk, hogy a *Trónok harca* világában ezeket nem igazán találjuk meg:

Az állami hatóságoknak nincs önkényes hatalmuk, büntetni pedig csak előzetes törvényes előírások szerint lehetséges.

A törvény előtti egyenlőség biztosítékeként a rendes bíróságok által alkalmazott rendes törvényeknek mindenki alá van vetve.

Az államhatalom képviselőire ugyanazok a törvények vonatkoznak, mint az állampolgárokra.

Amennyiben ezeknek az alapelveknek a megtartásával működtetnek egy országot a hatalom gyakorlói, akkor véleményünk szerint minden bizonnyal kiküszöbölhetővé válik ennek a témának – jó király vagy jó kormányzás – az alapkérdése, hogy *ne egy ember személyiségének minősége határozza meg a többi ember sorsát*.

Rabszolgaság versus mit kezd az ember a szabadsággal?

A rabszolgaság a *Trónok harca* egyik állandó témája. Különösen egy területre koncentrálna találkozhatunk a műben a rabszolgasággal: a Rabszolga-öböl terrénjában, mivel a Hét Királyság területén nem ismert a rabszolgaság intézménye.

A *Trónok harca* fő helyszíne a Westeros nevű kontinens, ahol a Hét Királyság található. Westeroson korábban hét önálló királyság volt, ezek a Targaryenek uralmával egyesültek, azóta nevezik a birodalmat Hét Királyságnak, amelyet a Vastrónon

ülő király irányít. Maga a Hét Királyság elnevezés valószínű történelmi mintája a Brit-szigeten az V–IX. század között létező hét kisebb, önálló királyság (Northumbria, Mercia, Kelet-Anglia, Essex, Kent, Sussex és Wessex), amit összefoglaló néven Heptarchiának is hívnak. Ez a hét királyság alkotta a későbbi Angol Királyság alapját.

Westeros keleti partjain túl fekszik a Keskeny-tenger, amely elválasztja Essostól, melynek déli részén terül el a Rabszolga-öböl, amely a hajdani Ó-Ghis Birodalom romjain nőtte ki magát. Itt olyan városállamok vannak, amelyek alapvetően a rabszolgatartásra épülnek. A könyvekben és a filmekben ezen városállamok közül kiemelten jelenik meg Astapor és Meereen.

Astapor városában a rabszolgakereskedelem határozza meg az egész város felépítését. Két fontos városi terület is a rabszolgasággal kapcsolatos. A Büszkeség terén – amelynek közepén állt a régi Ghis jelképe, a bronzhárpia – a kereskedők felvonultathatták a kínálatot a vevők előtt, vagyis ez a tér egy klasszikus rabszolgapiac volt. A Büntetés tere pedig az engedetlen szolgák büntetésének és haláltusájának színhelyül szolgált.

Astapor azonban a Makulátlanokról vált hírhedtté. A *Makulátlanok* rabszolgakatonák voltak, akiket ötéves fiúk közül válogattak ki testméret, gyorsaság és erő alapján. Rendkívül kemény katonai kiképzést kaptak, amit felnőtté válva három fiú közül csak egy élt túl. A kiképzés azonban nemcsak arról szólt, hogy kiváló fegyverforgatóvá váljanak, hanem a Makulátlanok legnagyobb értékének a rendkívüli fegyelmet tartották: a végletekig engedelmesek és hűségesek, valamint félelem nélküliek voltak. Gyermekkoruktól kezdődően az úgynevezett bátorság borával itatták őket, ami a fájdalomérzetüket teljesen eltompította. Azért, hogy semmiféle testi kísértésbe ne essenek,

kasztrálták őket, méghozzá a csonkolás módszerével (a nemi szervek teljes eltávolítása). A fegyverükön kívül nem rendelkeztek tulajdonnal, még saját nevüket sem tarthatták meg: naponta húztak egy új nevet maguknak egy hordóból, hogy ezzel is megfosszák őket személyiségüktől. A kiképzés végén brutális próbát kellett kiállniuk ahhoz, hogy elnyerjék a tuskés sisakot, ami a Makulátlanná válás szimbóluma volt. A rabszolgapiacon egy ezüstpénzért venniük kellett egy csecsemőt, akit aztán az anyja szeme láttára kellett megölniük.

A Makulátlanok tehát az író által megalkotott Tökéletes Katonák. De vajon milyen valós történelmi katonai struktúrára hasonlít a Makulátlanok intézménye?

A politikai és katonai rabszolgaság intézménye az ókori társadalmakban keletkezett. A legkorábbi előfordulásai között említhető a Perzsa Birodalom párthus korszaka. Az iszlám vallás által uralt területeken a IX. században, az Abbaszida kalifátusban tűnik fel az első, török etnikumú katonákból álló rabszolgahadsereg, majd a már alapvetően török etnikumú Szeldzsuk Birodalomban is ismerték a rabszolgakatonák intézményét. A kis-ázsiai térséget a XIV. században leigázó oszmán-törökök már ezen előzmények alapjaira építették fel saját szisztémájukat.

Az oszmán szultán katonai rabszolgáit *kapi kuluk*nak (a szultáni Kapu rabszolgáinak) nevezték. Ezeknek a rabszolgáknak az életével és vagyonával a szultán rendelkezett, az uralkodó kegyétől függött fizikai létük. Viszont addig, amíg a Padisah kegyét élvezték, részesedhetek az uralkodó hatalmából is, gondoljunk csak itt az Oszmán Birodalom második emberére, a Nagyvezírre, amely pozíció birtokosai nagyrészt rabszolga státuszú személyek voltak.

A katonai rabszolgák legfontosabb testülete a *Janicsárság* volt, s ebben lelhetjük meg a Makulátlanokra hasonlító struktúrát. A janicsárok testületébe főként a *devsirmével*, azaz a *véradóval* kerültek fiúgyermekek. A devsirmét, vagyis a katonai rabszolgák utánpótlása céljából a leigázott és erre kijelölt tartományok lakóira kivetett gyermekadót az oszmánokat megelőzően már a bizánciak és a mongolok is alkalmazták. Az 1300-as évek második felétől kezdve az oszmán szultán beszédőbiztosai 3–5 évenként végigjárták a kijelölt tartományokat, főleg a Balkánt, és átlagban minden hatodik fiúgyermeket begyűjtöttek a szultán rabszolgájának. Az így összeszedett fiúk három helyre kerülhettek. A legnagyobb részük a janicsár-hadtesthez, amelynek tagjai a XVI. század második feléig kizárólag devsirme-származékok lehettek. Kisebb részük a szultáni palotákba került a kiszolgáló- és iparos személyzet közé. A legtehetségesebbek pedig az alszeráji iskolák növendékeivé váltak, és belőlük kerültek ki az oszmán államigazgatás legfőbb vezetői.

Az elhurcolt gyerekeket gyalog terelték több száz kilométeren keresztül Edirnébe vagy Isztambulba, ahol aztán körülmetélték őket, és az iszlám vallás legfőbb tételeit kezdték beléjük verni. Innen a szultáni palotákba és az alszeráji iskolákba kiválasztott fiúkon kívüli tömeget Anatóliába vitték, és török parasztoknak évi két arany díjfizetés ellenében odaadták őket, hogy szolgálva tanulják meg a nyelvet, a szokásokat, az iszlám hitet és legfőképpen: a feltétlen engedelmisséget. Ez volt a híres „törökké nevelés”. Három-négy év múlva a beszédőbiztosok újra összegyűjtötték őket, és a főleg Konstantinápolyban székelő „képzetlen fiúk” (adzsemi oglán) közé írták őket, akik csapatokba (adzsemi odzsak) sorolódtak. Velük végeztették a legnehezebb udvari és állami munkákat (mint a palota- és ha-

dihajó-építések). Emellett már katonai kiképzést is kaptak, és átlagosan 22 éves korukban a legkiválóbbak újoncként felvételt nyertek a janicsárok közé, majd a teljes körű katonai kiképzés végén egy ünnepélyes felvételi ceremónia (csikma) alkalmával teljes értékű janicsárokká váltak.

A janicsároknak ezt követően csak egyetlen dolguk volt: hogy feltétlen hűséggel szolgálják a hadjáratokban a szultánt. Őket ugyan nem kasztrálták, de nőtlenégi fogadalmat kellett tenniük. Akiket viszont kasztráltak is, azok nem janicsárok voltak, hanem a szultáni palotában, a Szerájban található uralkodói magánlakosztály, a Harem őrei. A külső őrséget a kapi agaszi által vezetett fehér eunuchok alkották, míg a Háremen belüli, a kizárólagos agaszi parancsnoksága alatt álló núbiai fekete őrköt már csonkolták.

Visszatérve a janicsárokra: a közös kaszárnyákban állomásozó janicsároknak békeidőben kizárólag a katonai képességeik tökéletesítésével kellett foglalatoskodniuk, aminek eredményeképpen a XV. század közepétől az 1600-as évek elejéig tartó úgynevezett török évszázadban az európai hadszíntéren a legkiemelkedőbb katonáknak számítottak. Az ő felhasználásával sikerült óriásira növelni az Oszmán Birodalom területét és megnyerni a legtöbb hadjáratot.

A katonai rabszolgaság írói fantázia által alkotott formája és a valós történelemben létező katonai rabszolgatestület bemutatását követően térjünk vissza a *Trónok harca* rabszolgasággal kapcsolatos másik vizsgálandó kérdéshez.

Ehhez a Rabszolga-öböl legnagyobb városába, *Meereen*-be ugrunk. A várost a hatalmas piramisok látványa határozta meg, s Meereenben roppant népszerűségnek örvendtek a küzdővermek, ahol rabszolgák és harcosok mérhették össze ere-

jüket, életre-halálra. A város a Hatalmas Mesterek irányítása alatt állt, akik a rabszolga-kereskedelem révén óriási vagyont felett rendelkeztek.

Daenerys Targaryen ezt a várost foglalta el seregével és felszabadított rabszolgákból álló „népével”, majd a város rabszolga lakóit is felszabadította. Tehát szabadságot adott rengeteg rabszolgának, és ezzel látszólag a legnagyobb boldogághoz jutatta ezeket az embereket, hisz *mi lehet fontosabb egy rabszolga számára a szabadságnál?*

Azonban a filmsorozat 4. évadának 10. részében játszódó jelenetben, amikor Daenerys az elé járuló panaszosokat meghallgatja és kéréseiket elbírálja, színe elé járul egy öregember. Elmondja a királynőnek, hogy ő Mighdal mester családjánál volt házitanító, s itt érte a rabszolga-felszabadítás. Habár a család gyermekei könyörögtek, hogy ne hagyja ott őket, mivel szabad ember lett, Mighdal mesterrel egyetértésben távozott. Viszont azóta az utcán él, nem tudja eltartani magát, és az életét céltalannak érzi. Rabszolgaként otthona volt Mighdal mester háza, házitanítóként értelmes foglalkozást űzött, a gyerekek szereték és tisztelték. Miután ezt elmondta, kérte a királynőt, hogy visszamehessen Mighdal mesterhez: inkább ismét a rabszolgája lenne. Daenerys értetlenkedésére azt válaszolta, hogy a szabadságnak a fiatalok talán örülnek, de akik már túl öregek a változáshoz, azoknak a szabadság nem esélyt ad, hanem félelmet és nyomort. Tehát a jelenet szerint az öreg tanító Daenerystől ugyan megkapta a szabadságot, de aztán Daenerys színe előtt önként lemondott róla, és a szolgáltatást választotta.

Ez a történet egy nagyon régi problémára világít rá, aminek nemcsak filozófiai, hanem **nagyon** is reális, kézzelfogható oldala is van: *mit tud kezdeni az ember a szabadsággal?*

Ennek a kérdésnek a megválaszolásához nem jogi és politikatudományi írások megállapításait citáljuk, hanem a világirodalom egyik legjelentősebb írójának, Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkijnek *A Karamazov testvérek* című művében kifejtett gondolatokat hívjuk segítségül.

Ivan Karamazov az öccsének, a szerzetesjelölt Aljosának elmeséli egy ifjúkori poémáját, ami „A nagy inkvizítor” címet viseli. A történet Seville-ben játszódik a XVI. században, ahol az inkvizíció épp előző nap égetett meg „Isten nagyobb dicsőségére” közel száz, eretneknek tartott személyt. A város főterén, ahol az égetések történtek, egyszer csak megjelenik Jézus egykori földi alakjában. A nép felismeri és önzlik köré, bizonyossággént egy csodatételt kér tőle, és ő erre feltámaszt egy, a templomban felravatalozott kislányt. Ennek a jelenetnek a tanúja lesz az épp arra járó nagy inkvizítor, a kilencvenesztendős agg bíboros, aki azonnal lefoghatja Jézust és börtönbe viteti. Viszont este felkeresi őt a cellájában, és elkezd hozzá beszélni.

„Miért jöttél hát, hogy zavarj bennünket?” – teszi fel elsőként a kérdést. Jézus hallgat, az öreg bíboros pedig folytatja a számonkérést. Felidézi Jézusnak azokat a kísértéseket, amiket a pusztában „az önmegsemmisítés és a nemlét szelleme” tett számára.

Az első kísértés arról szólt, hogy Jézus az embereknek csak a pusztá szabadságot ígéri, amit ők igazán fel sem tudnak fogni, de ha Krisztus a szellem ajánlására a pusztában lévő köveket átváltoztatná kenyérré, akkor az emberiség engedelmes nyájként követné őt. Ellenben ő nem akarta megfosztani az embereket a szabadságtól, és elvetette ezt a javaslatot. Az inkvizítor szerint viszont „semmilyen tudomány sem ad nekik kenyeret, amíg szabadok maradnak, így hát az lesz a vége, hogy odahozzák a

szabadságukat a lábunk elé, és azt mondják nekünk: »Inkább igázzatok le, de tartsatok el bennünket.«... Te mennyei kenyeret ígértél nekik, de ismétlem: felérhet-e az a gyöngé, örökké bűnös és örökké hálátlan emberi nem szemében a földivel?» Itt van hát a meereeni öreg tanító első problémája a szabadsággal: szabadságot kapott, viszont ez önmagában nem jelentett számára „földi kenyeret”. A mindennapi kenyerét nem tudta megszerezni, ezért önként igába hajtja fejét, hogy a létbiztonsága ismét – immáron újfent a rabszolgatartója kezéből – megteremtődjön.

A dosztojevszkiji poémában Jézus ezt a kérdést a szabadság nevében elvetette, viszont a bíboros szerint „ebben a kérdésben rejlik e világ nagy titka. Ha elfogadod a »kenyeret«, válaszolhatsz mind az egyes embernek, mind az egész emberiségnek erre az általános és örökös emésztő kérdésre: »Ki előtt kell meghajolni?«»

Az agg inkvizítor a néma Jézusnak szenvedélyesen mondja, hogy csak az birtokolhatja az emberek szabadságát, aki a lelkiismeretüket is megnyugtatja. „Mert az emberi lét titka nem abban rejlik, hogy csak éljen, hanem abban, hogy miért éljen. Az ember, ha nincs szilárd elképzelése arról, hogy miért éljen, nem hajlandó élni, és inkább elpusztítja magát, semhogy e földön maradjon, még ha csupa kenyérrel rakják is körül.” Emlékezzünk: mit is hiányolt Daenerysnek a kenyéren kívül az öreg tanító? Életének értelmes célját, amiért érdemes élnie...

Az idős bíboros számonkéri Krisztust, hogy ahelyett, hogy az emberek szabadságát hatalmában tartotta volna, az embereknek engedte át a rendelkezési jogot saját szabadságuk felett: „Az embernek a szilárd ősi törvény helyett ezentúl saját magának, szabad szívvel kellett eldöntenie, mi a jó és mi a rossz, nem lévén más útmutatója, mint a példád – de hát nem gondoltál

arra, hogy végül is elveti a példádát, és kétségbe vonja az igazságot, ha olyan iszonyú terhet raknak rá, mint a választás szabadsága?” Ez a meereeni öreg tanító harmadik, konkrétan ki nem mondott, de panaszaiból egyértelműen következő terhe: *a választás szabadsága*, ami egyben a *felelősség terhe* is.

Az inkvizítor Krisztus szemébe mondta a földi hatalomgyakorlók pragmatista megoldását: „Mi helyesbítettük a te hőstettedet, és a *csodára*, a *titokra* és a *tekintélyre* alapoztuk. És az emberek megörültek, hogy megint úgy vezetik őket, mint egy nyáját, hogy végre levették szívükről azt az oly félelmetes adományt, amely annyi gyötrelmet okozott nekik.”

És az agg bíboros monológja végén összegzést ad, ami akár lehetne a *Trónok harca* hatalomgyakorlóinak szövege is: „Mert hát kik uralkodjanak az embereken, nem azok, akik uralkodnak a lelkiismeretükön, és akiknek kezében a kenyérük van? ...Lelkiismeretük leggyötrőbb titkait – mind-mind odahozzák nekünk, és mi mindent eldöntünk, és ők örömmel bíznak a döntésünkben, mert megmenti őket a személyes és szabad döntés nagy gondjától és mostani szörnyű gyötrelmeitől.”

Krisztus némán végighallgatja az öreg szenvedélyes szavait, majd válasz helyett odamegy az aggastyánhoz és megcsókolja. A nagy inkvizítor az ajtóhoz megy, kinyitja és azt mondja neki: „Eredj, és többé ne jöjj ide... soha, soha!” A fogoly elmegy.

Ez a dosztojevszkiji poéma rávilágít a *Trónok harca* idézett meereeni jelenetében is megmutatkozó problematikára: *a szabadság és a létbiztonság közötti feszültségre*. Mindkettő az ember alapszükséglete, de *lehet-e vajon egyidejűleg megélni mindkettőt?*

A következő dilemma a *döntéssel* kapcsolatos. Ha szabadságomban van dönteni, akkor a *döntéssel* kapcsolatos *felelőssé-*

get is vállalnom kell. Ennek a felelősségnek viszont súlya van, amit az embernek cipelnie kell. Ezzel élete során minden egyes embernek folyamatosan szembe kell néznie, és állást kell foglalnia.

Ha viszont az ember úgy dönt, hogy nem kívánja cipelni „a személyes és szabad döntés nagy gondját” és lemond róla, azzal átengedi egy másik embernek, akinek döntésétől függhet majd végső soron az ő sorsa. És ha ezzel a lemondással sok ember él, akár tudatosan, akár tudattalanul, akár a létbiztonságára való tekintettel, a hatalom képviselői uralják majd a társadalmat és a sok ember szabadsága elenyészik.

Ha mindezeket egy pillanatra komolyan átgondoljuk, akkor talán megértjük a meereeni öreg tanító döntését, hogy lemondott a szabadságáról a létbiztonsága javára. A kérdés már csak az: *a saját életünkben mit kezdünk mi ezzel a dilemmával?*

Rövid írásomban szerettem volna egy sajátos optikán – a jogászin – keresztül a *Trónok harca* szövevényes világának egy-két kérdését elemezni. A sok vizsgálható kérdés, probléma, ügy halmazából háromnak a jogási szempontú kibontására vállalkoztam.

A minden olvasót és nézőt egyaránt felkavaró „Vörös Nász” szerződésszegések sorozata és a vendégjog brutális semmibe vételének vérfagyasztó példája. A mű egyik központi motívuma a hatalomgyakorlás problematikája, amelynek az egyik filmben megfogalmazott alapkérdését – milyen a jó király? – jártuk körbe a hatalomgyakorlási módok jogi struktúrájának bemutatásával, s ezeknek a *Trónok harcára* kivetített értelmezésével. Végül egy ősi dilemmával foglalkoztunk a rabszolgaság intézménye kapcsán: a rabszolgák felszabadításával látszólag jót

tevő Daenerys Targaryen kénytelen szembesülni a szabadság tényleges határaival. Erre a problémára adott válaszkísérletemhez egy klasszikus író t hívtam segítségül.

A *Trónok harca* érdekfeszítő és felkavaró sokszínűsége okán oly népszerű, és további nagyon érdekes és izgalmas, jogilag is értelmezhető kérdések tárháza. Talán egyszer majd újabb kérdésekre is választ adhatunk...

Bibliográfia

- Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: *A Karamazov testvérek*. Jelenkor Kiadó, 2004.
- Földi András – Kelemen Miklós – Kistelegi Károly – Márkus Eszter – Rigó Balázs – Siklósi Iván: *Összehasonlító jogtörténet*. ELTE Eötvös Kiadó, 2016.
- Katus László: *A középkor története*. Pannonica Kiadó-Rubicon Kiadó, 2000.
- Kistelegi Károly – Lövétei István – Nagyné Szegvári Katalin – Rác Lajos – Schweitzer Gábor – Tóth Ádám: *Egyetemes Állam- és Jogtörténet. Ókor – feudális kor*. HVG–ORAC Kiadó, 1998.
- Kistelegi Károly: *Az állampolgárság fogalmának és jogi szabályozásának történeti fejlődése – koncepciók és alapmodellek Európában és Magyarországon*. Martin Opitz Kiadó, 2012.
- Martin, George R. R.: *Trónok harca* (1996), *Királyok csatája* (1998), *Kardok vihara* (2000), *Sárkányok tánca* (2011). Alexandra Kiadó
- Oliver, Neil: *Skócia történelme*. General Press Kiadó, 2010.
- George R. R. Martin – Mi ihlette a Vörös Naszt? *balbu.hu*, 2013. <http://balbu.hu/news/george-r-r-martin-mi-ihlette-a-voros-naszt>
- Laky Zoltán: A popkultúra trónján. *valasz.hu*, 2013. <http://valasz.hu/kultura/a-popkultura-tronjan-71526>
- Valós személyek inspirálták a Trónok harca karaktereit, *mult-kor.hu*, 2014. http://mult-kor.hu/20140409_valos_szemelyek_inspiraltak_a_tronok_harca_karaktereit

Jegyzet

- 1 Az inntól kezdődő idézeteknél nem jelölöm meg minden alkalommal a forráshelyet, hanem most generális jelleggel jelzem, hogy az idézett mondatok F. M. Dosztojevszkij: *A Karamazov testvérek*. Budapest, 2004. Jelenkor Kiadó. I. kötet, az 5. „A nagy inkvizitor” című fejezet. 317–329. oldalairól származnak.

SIK ENDRE

Egy zsarnokoskodáskerülő zsarnok¹

Valamikor az előző évszázad kilencvenes éveinek közepén nagy sci-fi-rajongóként került véletlenül kezembe egy Terry Pratchett-könyv. Elolvasni és megszeretni egy pillanat műve volt, s egyből Pratchett-függővé lettem, és azóta is rendszeresen újraolvasom ennek a kitalált világnak (*Korongvilág*) mind a negyvenegy kötetét (igazából ennél valamivel többet, hiszen Pratchett írt jó néhány másutt játszódó könyvet is, de azokról majd máskor).² Ezek a művek a könyvesboltok sci-fi és fantasy-szegmenseiben találhatók, s különlegességük, hogy miközben megfelelnek a sci-fi és a fantasy összes feltételének, ezen túlmenően még szatirikusak is. Mondjuk, mintha Rejtő Jenő és Karinthy Frigyes is beszállt volna az írásukba.

Ebben az esettanulmányban a Korongvilág egy városállamában (Ankh-Morpork) uralkodó zsarnok³ kormányzásának sajátosságait vizsgálom. A gondolatmenet egyszerű: előbb megismertetem az olvasót a városállam gazdasági és társadalmi sajátosságaival, illetve politikai szerkezetével, majd elhelyezem ebben a rendszerben elemzésem alanyát, Lord Havelock Vetinarit, a Patrícíust mint a zsarnokoskodást lehetőség szerint kerülő zsarnokot. Ezután sorra veszem a zsarnok hatalomgyakorlásának elemeit: kormányzása legáltalánosabb elveit és ha-

talomgyakorlásának technikáit. Másként: filozófiai, politológiai, szociológiai és szociálpszichológiai dimenziókat egységbe öntve készítek esettanulmányt egy zsarnok „működéséről”. Az esettanulmány végén néhány továbbgondolásra alkalmasnak tűnő gondolatot fogalmazok meg arról, hogy mit tanulhatunk meg mindebből Gömbvilágunk zsarnokairól.

A Korongvilág és Ankh-Morpork

Hol van, hol nincs, a végtelen számú lehetséges világegyetemek egy közepesen végtelen nagy halmazában létezik egy korong alakú világ, amelynek egyik kontinensén található egy városállam. Ankh-Morpork befolyása alatt tartja a Korongvilág más részeit is. Hatalmának alapja nem hadseregének, hanem gazdaságának ereje, s nem területi terjeszkedéssel, hanem gazdasági mindenhatósága fenntartásával gyűri maga alá barátait és ellenségeit. Ennek során arra a kultúrára és infrastruktúrára támaszkodik, ami minden piacgazdaság sikerének feltétele: a „városi levegő szabadsága”, etnikai, vallási és városkapui értelemben egyaránt érvényesülő nyitottsága, a vállalkozószellem,⁴ továbbá geopolitikai helyzete (például tengerpart- és folyómentiség), a kereskedelmet és termelést támogató közszolgáltatások és az oktatás koncentrált jelenléte. Ami pedig a város politikai helyzetét illeti, a Patrícíus – saját helyzetéről alkotott képét is megvilágító – magyarázata így hangzik:

„Ankh-Morpork, százezer lélek és tízszer annyi ember lármás városa (...) nem gyönyörű, nem csatornázott, s építészetileg sem különösebben nevezetes (...), de működő (...), ami azért lehetséges, mert az emberek egy csoportjának sem volt ereje ezt elrontani. Kereskedők, varázslók, tolvajok, orgyilkosok vadul küz-

döttek egymással a hatalomért folyó versenyben, s mivel nem bíztak egymásban, soha nem töprengtek el azon, hogy ki jelölte ki a verseny útvonalát, s ki lengette az indulást jelző zászlót.

A Patrícius nem kedvelte, ha diktátornak nevezték. Ezt sér-tőnek érezte, hiszen ő senkinek nem mondta meg, hogy mit kell tenni. Ugyanakkor idejének nagy részét az tette ki, hogy úgy intézze, mindenki úgy tegyen, ahogy ő parancsolta volna.⁵

Egy másik magyarázat, amit Ankh-Morporknak a modernizálódásban játszott kitüntetett szerepére ad a Patrícius:

„...ez az öreg és koszos város minden ótvára ellenére az a hely, amely körül a világ forog, ahol a történelem zajlik, mert egy felvilágosult és gondos kormányzatnak – vagyis nekem – hála, minden ember, törpe, troll, vérfarkas, vámpír, zombi és kobold szabad, nem uralkodik felettük senki, csak a törvény...”⁶

Ankh-Morpork politikai rendszere hosszú ideig királyság volt, amit néhány száz éve patríciusi uralom váltott fel. Ennek alapja a rendiség egy modernizált változata, amennyiben az arisztokrácia, a papság és a varázslók rendjei mellett egy céhek alkotta tanácsnak van szava a városállam működtetésében. Tehát a katonaság hiányától eltekintve (amitől persze nem lehetne eltekinteni) egy gömbvilágbeli olvasó számára Ankh-Morpork társadalmi rendje leginkább a késő középkori Anglia helyzetéhez hasonlítható, de megfeleltethető a hivatás- vagy újrrendiség⁷ jelenségének is. Machiavelli zsarnoktipológiájában⁸ ez a kormányzati rend a polgárság akaratából született (tehát nem öröklött) egyeduradalomnak tekinthető.

A kormányzati hatalom a zsarnok által létrehozott és gondosan karbantartott korporatív hatalomként írható le, amelyből hiányoznak a pártok és a parlament, ahol minimális a közigazgatási bürokrácia; még a zsarnok hivatala sem áll másból, mint egy titkárságból, és nincsenek sem miniszterek, sem szürke

eminenciások (titkos tanácsosok, tanácsadók, sűgő emberek stb.), ugyanakkor természetesen a kormányzat legfontosabb pontjain (rendőrség, nemzeti bank és pénznymda, posta, vasút) a Vetinari által alkalmasnak tartott, (a zsarnok alapértékeit osztó, hozzá hű (amit a neki való kiszolgáltatottság és a tőle való függést is biztosít), de innovatív szakemberek állnak.

Vetinari, a zsarnok

Vetinari a zsarnoki mivoltát paradox jelenséggként fogja fel, amennyiben zsarnokként bármit megtehet, de ha hosszú távon is meg akarja őrizni hatalmát, akkor jobb, ha nem zsarnokoskodik túlságosan. Ennek az uralmi felfogásnak egyik legpontosabb megfogalmazása, amikor a Láthatatlan Egyetem főrektorával (egyszersmind a varázslók rendjének fejével) beszélgetve a futball jövőjéről kifejti:

„– ...az emberek nem fogják fel a zsarnokság korlátait. Azt hiszik, hogy csak azért, mert bármit megtehetek, meg is tehetek bármit...”

– Pont ez a helyzet a varázslattal is – válaszolta a Főrektor –, ha elkezdek nyakra-főre varázsolni, holnapra nem lesznek a nyakakon fejek.”⁹

A Főrektor szerint, aki mint az egyik leghatalmasabb rend vezetője, a Patrícius egyik potenciális ellenfele a kormányzási játszmában:

„[Vetinari] kétségtelenül egy zsarnok, még akkor is, ha a zsarnokoskodást olyan metafizikai tökélyre fejlesztette, hogy az inkább lehetőségként, s nem valós erőszakként hat... Ő a város egészére figyel (...) mintha egy hegedűn (...) vagy még inkább mintha egy nagyon bonyolult játékot játszana. És a város működik. Nem tökéletesen, de jobban, mint korábban valaha.”¹⁰

Más kontextusban Vetinari így fogalmazza meg a zsarnokság paradoxonát:

„Még egy zsarnoknak is engedelmeskednie kell a törvénynek». Elhallgatott, kicsit gondolkodott, majd így folytatta: »Ez így nem igaz, egy zsarnoknak nyilvánvalóan nem KELL engedelmeskednie a törvénynek, de jó, ha tekintettel van rá.«¹¹

Ahhoz, hogy Ankh-Morporkban Vetinari megválasztható legyen patríciusnak, a rendi társadalom számára megfelelő származás szükségeltetik, ami esetében adva van, hiszen felmenői gazdagok és arisztokraták.

A zsarnokoskodáskerülő zsarnoki létre származása is predestinálja, már a Vetinari család nemesi jelmondata is így hangzik: SI NON CONFECTVS, NON REFICIAT, vagyis »ami nem romlott el, azt ne javítsd!». Ez a jelmondat nem áll távol a gömbvilágbeli Medici-házétól („Lassan száguldj! Festina Lente Limit”), mint ahogy a Medici név is hatott a Vetinari név kiválasztására:

„Mindig úgy gondoltam a Patríciusra, mint egy firenzei hercegféleségre, Machiavelli és Robespierre egyfajta keverékére. És persze ott vannak a Mediciek. Arra gondoltam, hogy ha ők lehettek Orvosok, akkor lehetnének Fogorvosok (Dentistri) is, sőt akár egy Állatorvos (Vetinari) is.”¹²

Vetinari a helyi elitképzőben (az orgyilkos céh iskolájában) végzett, mintegy természetes módon együtt szocializálódva majdani támogatóival és ellenfeleivel, ahogy ez a gömbvilágbeli angol és amerikai elitiskolákra és azok öregdiák-szervezeteire és informális hálózataira is jellemző.

A tananyagon kívül itt beléjük vették a gyilkolás etikáját, vagyis hogy gyilkolni csak akkor illendő, ha az jól meg van fizetve, de akkor professzionálisan kell tenni, tehát a céhes szerződés keretei között és élvezet nélkül kell ölni. Az orgyilkos céh tagjait

(ön)fegyelemre, a céh etikettjének (kevés beszéd és elegancia – a fekete az orgyilkos legjobb barátja) követésére nevelik.

Jelzésértéktű Vetinari majdani zsarnoki viselkedését illetően, hogy az orgyilkosi képzés rengeteg ága-bogából – a méregkeverés mellett – a láthatatlanná válás művészetét tartotta a leglényegesebbnek, s ebben tökéletesítette magát, olyannyira, hogy meg is bukott rejtőzködéstanból, mivel a tanár azt állította, hogy sosem látta őt az órákon, s ebből azt a téves következtetést vonta le, hogy nem volt ott.

A Patrícius megjelenése és viselkedése is zsarnoki, ami a zsarnokoskodásmentes uralkodás elvét kiválóan szolgálja, amennyiben kevésbé kell gyakorolni a zsarnoki hatalmat, ha már megjelenése is kiváltja a szükséges mennyiségű félelmet, vagyis hogy bármit megtehetne, ha akarná. Kegyetlen zsarnoki imázsát erősíti, hogy olyannak látják, mint akiről feltételezhető, hogy „... egy fehér cicust simogat, miközben a piráják közé vetteti az embereket; vagy aki, miközben a tömlöcök mélyéről halálsikolyokat hallani, gyönyörködve forgatja kék eres és hullafehér ujjai között ritka és hajszálvékony porcelángyűjteményének kincseit.”¹³

Vetinari gömbvilágbeli filmekben való megjelenítése is jól szolgálja ennek az imázsnek a fenntartását.¹⁴ S az sem véletlen, hogy olyan színészek alakítják Vetinarit, akik máskor a Borgiapápa, illetve a Lannister-ház fejét játszották.

Megjelenése ugyanakkor a hatalom birtoklásának „magától értetődő” voltát hangsúlyozza, azzal, hogy nem visel ékszer, nem kedveli a pompát.

„Mindig feketében járt. De nem az orgyilkosok elitjének lélegzetelállítóan elegáns feketéjében, hanem józan, kicsit kopottas feketében, ami azt sugározza, hogy viselője nem akar időt pocsékolni reggel arra, hogy kiválassza, mit viseljen aznap. És

ennek a valakinek nagyon korán kellett felkelnie ahhoz, hogy megelőzze a Patríciust, sőt talán jobb, ha le sem feküdt.”¹⁵

Kedvtelése is azt szolgálják, hogy alattvalói és a nép azt a zsarnokot lássa benne, akit nem a hatalom élvezete, hanem a köz szolgálata hajt. Testi vágyai minimálisak (alig eszik, sosem részeg, nincsenek szerelmi kalandjai). Rendszeretete, pontossága és munkabírása közismert. Íróasztalán sosem hevernek elintézetlen ügyek irathalmazai, tárgyalásai során mindig a lényegre szorítkozik, s ezt másoktól is elvárja.

Kormányzásának tere palotabeli fűtetlen munkaszobája, a téglalap alakú iroda, ahonnan egy nagy ablak nyílik a főtérré, és amelyben az íróasztalon kívül általában csak egy játékasztal és néhány mindig csukott ajtó látható. Ezek a mindig zárt ajtók a zsarnoki hatalom szimbólumai, ahogy a palota alatti, tömlőcöknek helyet adó katakombák is azok, melyek labirintusában csak a Patrícus képes tájékozódni.

Zsarnokságának ideológiai alapja, hogy az emberek rosszak: „...azt hiszed, vannak a jó és a rossz emberek... De tévedsz. Csak rossz emberek léteznek, s ezek némelyike olykor a többitel ellentétes oldalon áll... A város a gonoszság óceánja: itt-ott sekélyebb, másutt mélyebb, s olykor nagyon mély (...), a mindennapok gonoszsága nem a nagy bűnözők kreativitásának, hanem a mindennapi lelkek sötétjének a tömegterméke. (...) Az emberek nem keresik a gonoszt, csak nem állnak ellen neki.”¹⁶

A hatalom megőrzésének zsarnokoskodáskerülő technikája

Vetinari tehát az erőszak alkalmazását elkerülni törekszik, de azért minden megoldást hajlandó bevetni hatalma megtartá-

sának érdekében. Ezt a kettős célt oly módon próbálja elérni, hogy az alattvalók számára nyilvánvalóvá teszi: a zsarnokság általa gyakorolt módjának fenntartása közérdek, legalábbis abban az értelemben, hogy az ő zsarnoksága a legkisebb rossz, ami a várossal történhet.

„Mindig is úgy gondoltam, hogy a hatalom megőrzésének legjobb módja, ha el sem tudják képzelni, hogy ne én legyek a zsarnokuk.”¹⁷

Vagy ha mégis, akkor gondolják azt, hogy ha ő nem lenne, akkor a városnak rosszabb lenne. S lám, még a mindenkori hatalom legelvetemültebb ellenfelei, az ekkor még elsősorban a külvárosi futballcsapatok ökölharcot folytató vezérszurkolói is így gondolják:

„...még mindig jobb, ha ez a szemét Vetinari uralkodik, mint azok a korábbi faszfejek. (...) Mert a város működik. Jött Vetinari, s valahogy, senki nem tudja miképpen, megszerezte a hatalmat... Azóta mindenki azt teszi, amit akar, feltéve, ha ez egybeesik azzal, amit ő akar.”¹⁸

„Népszerű volt, vagy valami olyasmi. Uralma alatt Ankh-Morpork évezredek óta először »működött«, anélkül, hogy igazságos, tisztességes vagy különösebben demokratikus lett volna. Úgy uralkodott, ahogy egy kertész a sövényt ápolja: egyes részeit engedi növekedni, más részeit kíméletlenül lenyesei.”¹⁹

„Valakinek törődnie kell az Igazsággal. Vetinariban az a jó, amit nem tesz meg, nem okoz kárt a városnak. Nem is olyan régen gonosz, olykor teljesen örült urak kezében volt a sorsunk. Lehet, hogy Vetinari nem jó ember... de mindenki más sokkal rosszabb nála.”²⁰

Vetinari az orgyilkos céh és Machiavelli legjobb tanítványa-

ként csak akkor él zsarnoki hatalmával, s különösen annak erőszakos eszközeivel, ha ez elkerülhetetlennek látszik, de akkor határozottan cselekszik. Ám ilyenkor is az orgyilkosi etikának megfelelően menekvésí lehetőséget ad áldozatának. Kivéve az utcai előadókat és a pantomimusokat, akik esetében szabadjára engedi zsarnoki mivoltát, s az elkövetőket fejfelé lógat-tatja a skorpióverembe, szemmagasságban a felirattal: „Értettél volna a szóból!”, Ezzel amúgy „olcsón” demonstrálja zsarnoki mivoltát (hiszen hány utcai zenészt kell megölni, hogy a többi megértse az üzenetet?), s mellesleg az eleve pantomimusellenes lakosság körében is növeli népszerűségét.

Noha Vetinari többször is megpróbálták megfosztani hatalmától. Egyszer arisztokraták vezetésével, háborús szükségállapotra való hivatkozással függesztette fel (elvben ideiglenesen) a városi tanács a patrícius uralmat, a többi alkalommal titkos társaságok akartak olyan helyzetet teremteni, amelyben a Patrícius leváltása indokolható lett volna, hogy helyére – a királyság intézményének felelevenítésével – nekik alkalmas bábót ültessenek. Ám még az ellene lázadók is (f)elismerték érdemeit, mivel csak félreállítani, s nem megöl(et)ni tervezték, mert érzékelték, ez túl nagy zavart okozhatna a város működésében.

Ő maga az ellene irányuló összeesküvéseket egy egészséges és életképes társadalom jeleinek tartotta. Ezek a szervezkedések azért is kedvére voltak, mert kiválóan lekötötték a résztvevők energiáit, s valódi veszélyt nem jelentettek számára, hiszen jó részüket az ő emberei irányították.²¹

Mi módon volt képes Vetinari fenntartani a hatalmát? A következőkben a zsarnoki hatalom védelméhez szükséges eszközöket (fontossági sorrend és a közöttük lévő kapcsolatok elemzése nélkül) veszem sorra, oly módon, hogy nem minden

lehetséges megoldást, hanem csupán a Vetinari által gyakorolt zsarnokoskodáskerülő zsarnokiság példáit illusztrálom.

Közhely, hogy egy jó politikus egyben a kapcsolatok művésze is kell, hogy legyen. Egy zsarnok esetében, ahol egy piramisszerű hierarchia tetején kell egy személyben (vagy egy kis udvartartás élén) egyensúlyozni a hatalom megőrzéséhez, ez különösen fontos. Mivel Vetinarinak sem öröklött, sem házasságok útján szerzett rokonsága nincs, mint ahogy politikai kapcsolatrendszere sem létezhet, hiszen nincsenek sem pártok, sem más politikai intézmények, ahonnan frakciók, klikkek ki-kerülhetnének, ezért a Patrícius magányos zsarnok.

Az, hogy nem támaszkodhat a rokonságra, hogy nincs családja, gyereke, barátai, kegyencei vagy kegyencnöi, egyfelől gyengítik, amennyiben a személyében hozzá kötődő (vele lojális?) kapcsolati tőkével nem rendelkezik, másfelől erősebbé teszi, hiszen nem zsarolható, és nem terheli kormányzását hosszú távon a viszonzások bonyolult és folyamatos karbantartást igénylő rendszere.

Vetinarinak személyes kapcsolatok hálózata híján nagy szüksége van néhány vele lojális, illetve teljes mértékben személyéhez kötődő (vagyis eltávolítása esetében vele bukó, s ennek tudatában is lévő) kliensre. Tőlük várhatja, hogy a közigazgatás és a gazdaság kulcspozícióiban képviselik a zsarnok elveit és megvalósítják terveit. Az ilyen kliensek kiválasztása és folyamatos „karbantartása” is szükséges hatalma megtartásához. Ilyen például a posta, aminek vezetését egy korábban csalás/tolvajlás/szélhámosság/hamisítás miatt halálra ítélt bűnözőnek szánja, akit éppen ezért csak részben akasztat fel. Ezt úgy éri el, hogy a hóhér a kötelet a fulladás előtti utolsó pillanatban vágja el. Mikor a későbbiekben az újsütetű állami alkalmazott (aki

persze új nevet is kap második születése alkalmából) szokni vagy másképpen rakoncátlankodni próbál, elég figyelmeztetni arra, hogy milyen is az akasztásélmény (s hogy a régi nevét a Patricius hivatala nyilvántartja), s az illető máris beáll a sorba.

Miután le- (pontosabban fel-)kötelezettje a posta újrászervezésével eléri célját (a távírdai szolgáltatások monopóliumának letörését), kliensére bizza az állami bank és a pénzverde átalkítását-modernizálását is, majd miután (a részbeni akasztás bármikor lehetséges befejezése fenyegetésével erre rásegítve) a kliens ismét beváltja a Patricius hozzá fűzött reményeit, megbizza a vasút gründolásának szervezésével. Miután ezt a feladatot is elvégezte, benne gondolja megelni az adóügyek rendbe szedésének legfőbb letéteményesét.

Mint az az előző beszélgetésfoszlányból kiolvasható, a zsarnok számára az olajozottan működő patrícius hivatal, és annak élén egy félszavakból (sőt a fel nem tett kérdésekből és ki nem ejtett megjegyzésekből) is értő, önállóan cselekvő (ami azonban mindig a zsarnok feltételezett reakcióját készíti elő, s teszi ezzel hatékonyabbá) titkár felbecsülhetetlenül fontos. A titkári munka specifikációja: ne törjön hatalomra, de az információ megszerzésében, feldolgozásában és értelmezésében ne szolgáljon módon járjon el, legyen láthatatlan és hallhatatlan, de mindig jelenjen meg, ha szükség van rá. Mindez a hivatalban alkalmazott szolgákra érvényes, akiknek például az is feladatuk, hogy minden vesztegetési pénzt elfogadjanak, majd erről jelentést készítsenek. A hivatalnokok egy külön csapata – a fekete hivatalnokok – gondoskodnak arról, hogy ahol és amikor az elkerülhetetlen (terroristák láb alól való eltétele, követségek védelme stb.), a megfelelően adagolt erőszakra kíméletlenül sor kerüljön.

A Patriciusnak mindenkiről, aki számít (meg rokonaikról,

barátaikról, üzletfeleikről stb.) mindent tudnia kell, ami az illető megzsaroláshoz (vagy ami még jobb, ennek a lehetőségnek a belengetéséhez) kellhet, még hozzá időben és megbízhatóan. Az információ birtoklása akkor is fontos, ha azzal nem szándékozik semmit sem kezdeni a zsarnok. Így például Vetinari tudja, hogy a városban él a korábbi uralkodóház egyetlen élő le származottja (előbb közrendőrként, majd kapitányként), de ezt a tudását – vele egyetértésben – gondosan nem használja, sőt hallgatólagosan elfogadja, hogy az illető is titokban akarja ezt tartani, még tanácsot is elfogad tőle, még hozzá olyan érzékeny ügyben, mint felettesének herceggé való kinevezése.²²

A Patricius számára az információszerzés egyik legfontosabb módja a megbeszélés. Ennek módja a tárgyalópartnereire való „offenzív figyelés”²³ technikája, vagyis „erősen hallgatni” arra, hogy mit mond és mit nem a másik fél. A csend, különösen ha egy kicsit hosszabb, mint amit a másik fél vár, rettegéssel tölti el azokat, akiket magához rendelt, de még azokat is, akik maguk akartak vele találkozni.

„Kiváló hallgató volt. Figyelt, s ezzel olyan szellemi vákuumot teremtett, amit az emberek, csak hogy megtörjék a csendet, beszéddel törekedtek betölteni.”²⁴

„...nagyon figyelt, mert tudta, hogy az emberek azt mondták, amiről azt akarják, hogy ő hallja. Különösen figyelt azokra a szünetekre, amik a szavak közötti teret töltötték ki, s amikben az nem hangzott el, amiről azt hitték, hogy ő nem tud, s nem is akarták, hogy tudjon ezekről.”²⁵

„Vetinari egy szobornál is merevebben tudott bámulni, olyannyira, hogy egy idő után a szobor is vallott volna.”²⁶

Fontos szerephez jutott a hallgatás súlyának növelésében a szemöldökemelgetés (különösen a nehéz változata, amikor

csak az egyik emelkedik), mert ennek mindig fontos jelentést tulajdonított a másik fél, aminek megfejtésére aztán intellektuális kapacitásának jelentős részét le kellett kötnie.²⁷ De egy szemöldökemelés – az az óvatos fajta, mint amikor valaki hernyót talált a salátájában, s utána felemeli a többi salátalevelet, hogy megsejtelje, mi van azok alatt – például arra is alkalmas, hogy a tárgyalópartner gyorsan elkezdje sorolni összes bűnét, köztük azokat is, amikről a zsarnok még nem is tudott.²⁸

Kiszűrni a kapott információból a számára lényegest a napi zsarnoki munka része, hiszen

„...az emberek állandóan szóltak hozzá. (...) azért, hogy szíveséget tegyenek neki, s ezáltal lekötözzék, hogy pénzhez juttassa őket; gonoszságból vagy a bajkeverés szándékával, illetve, s ez mindig a leggyanúsabb, azt állítva, hogy ezzel a közjót szolgálják. De amit ily módon megtudott, az nem információ volt, hanem picinyke izgő-mozgó ténydarabkákból összegyúrt hatalmas katyvasz, amiből csak nagyon sok munkával lehet kifacsarni valamennyi információt.”²⁹

Kihallgatási és tárgyalási technikái is azt a célt szolgálják, hogy a másik fél (ha egyáltalán leülhetett, ami nem volt jellemző) úgy álljon fel az asztaltól, hogy ne érezze magát biztonságban, utólag se tudja, hogy mi történt (kivéve, amikor éppen ennek ellenkezője volt Vetinari célja).

„Mindig ez történik, ha a Patríciumot felkeresed. Mikor belépsz hozzá, tudod, hogy mi a panaszod. De mikor távozol, azt veszed észre, hogy hajlongva hátrálsz, és örülsz, hogy megúszad.”³⁰

A tárgyalópartner elbizonytalanítását segíti, hogy a kihallgatásra mindig váratlanul, de akkor azonnali hatállyal kerül sor. Így például a postamester/bankvezér egyik reggele így indult:

„– Önnek találkozója van Lord Vetinarival – szólt a szolgálja.

– Nekem ugyan nincs!

– Két ór váraozik az ajtó előtt, s ők meg vannak arról győződve, hogy van...

– És a megbeszélés időpontja körülbelül most van, ugyebár? – s közben már húzta fel a nadrágját...

– Szép lenne, ha őlordságának felrémlene olykor, hogy egy találkozó nem egy ember elhatározásától függ. De hát végül is egy zsarnoknak is kell egy kis szórakozás.”³¹

A még csak szerveződő első napilap főszerkesztője, akinek ebből következően még nincs tapasztalata a zsarnok ezen szokásáról, szinte szó szerint ugyanezt válaszolja a hírhözónak, aki erre így reagál:

„Meg lenne lepve, hogy hány embernek van a Patríciummal találkozója úgy, hogy ők nem is tudnak róla. Tehát jobb, ha siet. A maga helyében én már úton lennék.”³²

Majd egy nem sokkal későbbi hajlalon:

„– Őlordsága kész fogadni Önt – mondta az egyik fekete hivatalnok vidáman.

– És én akarok vele találkozni?

– Ó jaj, nem is tudja mennyire! – volt a mosolygós válasz.”³³

A tárgyalás mindig akkor ér véget, amikor a Patrícium akarja, ám az elbocsátás sajátos módja miatt az érintett úgy érezheti, hogy ez is az ő érdekében történt. Sokszor alkalmazott megoldása a Patríciumnak: „Köszönöm, hogy itt volt, ne hagyja, hogy tovább feltartsam!”³⁴

A tárgyalások során Vetinari gyakran úgy fogalmaz, hogy a hallgató azt hallja ki az elhangzottakból, amit éppen akkor hallani akar, s csak utólag jöjjön rá, hogy igazából nem is tudja, mire gondolt a Patrícium.

„Hamarjában elintézem – mondta a Patrícus. Ez a fordulat mindig elbizonytalanította az embereket, akik nem voltak biztosak abban, hogy a zsarnok azonnal fog intézkedni, vagy csak futólag foglalkozik majd a kérdéssel. És persze soha senki nem mert rákérdezni a kijelentés tartalmára.”³⁵

„Cselekedeteim okai, mint mindig, most is teljesen átláthatóak – mondta Vetinari, ami jelenthette azt, hogy jól láthatóak, de azt is, hogy áttetsző voltuk miatt láthatatlanok.”³⁶

Az utasításokat, amiket igazán fontosnak tartott, törekedett úgy kiadni, hogy akik végrehajtották, sose mondassák, hogy azokat ő parancsba adta. Ez a megoldás (a „hihető eltagadhatóság”)³⁷ azért működhetett, mert a jól megválasztott hivatali beosztottak és általában a neki dolgozók félszavakból is értettek, illetve pontosan sejtették a zsarnok rejtett mozgatórugóit.

Nem alábecsülhető fontosságú Vetinari informáltságigénye kielégítésében a társadalom minden rétegét átszövő kémhálózat. Fontos szerepük van a kémhálózatban a koldusoknak, akik mindenütt jelen lehetnek, hiszen az átlagemberek számára láthatatlanok; de minden céhben és nagykövetségen dolgoznak ügynökei, sőt, a távíróhálózatban is voltak alkalmazottak, akik a számára fontos üzeneteket kiválogatták, s kezéhez eljutatták.³⁸

A zsarnokság klasszikus problémája az, hogy az alattvalók szeretete és félelme egyaránt szükséges a hatalom megtartásához. Mint azt egy jeles gömbvilágbeli szakértő megfogalmazta:

„...mivel nehéz e két dolgot összekapcsolni, biztonságosabb, ha tartanak tőle, mint ha szeretik... Az emberekről ugyanis általában elmondhatjuk, hogy hálátlanok, ingatagok, színlelők; a veszélytől visszarettennek, harácsolásra hajlamosak; ha adakozó vagy velük, a lábad elé vetik magukat, életüket és vérüket kínálják, (...) de mihelyst szorult helyzetbe kerülsz, fellázadnak

ellened. (...) Inkább támadnak az emberek olyan valaki ellen, aki megszerettette magát velük, mint akitől félnek; (...). A fejedelemnek mindazonáltal vigyáznia kell: csak annyira féljék, hogy a szeretet hiánya gyűlöletnek ne legyen okozója...”³⁹

A zsarnokoskodást kerülő zsarnok számára is fontos, hogy az alattvalók féljék őt. De ezt ne csak úgy, „irányítatlanul” tegyék, hiszen az megbénítaná őket, ami csökkentené a birodalom működésének hatékonyságát, márpedig ez a zsarnoki hatalom erőszakmentes védelmének biztosítéka. A Patrícus fontosnak tartja, hogy a félelem olyan módon munkálkodjon az alattvalókban, hogy azok pontosan tudják: mitől, mikor és kinek kell félni, vagyis ne legyen kiszámíthatatlan a zsarnoki önkény (de persze azért ebben senki ne legyen teljesen biztos). Az erőszak-minimalizálás elvének megfelelően csak akkor és annyi erőszakot alkalmaz, hogy az ne váltson ki szükségtelenül nagy ellenállást. Így például az adózást a tejjgazdasághoz hasonlítva: a jó adórendszernek azt tekinti, ahol a lefejtető tejmenyiség maximumát a bőség minimumával érik el.⁴⁰

Hogy a bűnözés mértékét alacsony szinten tartsa, de ugyanakkor ez ne terhelje a kincstárt és az ő presztízsét, a rendfenntartással a bűnözőket bízta meg, vagyis azok végezzék el a piszkos munkát, akiknek ez leginkább érdekében áll.

A Patrícus például a tolvajok céhének feladatává tette a céhen kívüli tolvajok elfogását és megbüntetését, illetve a lakosság éves tolvajlási, rablási; betörési illetékének (az adott évre tervezett mértéknek megfelelő) lerovását, s ennek nyilvántartását. Ez mellel azt a célt is jól szolgálja, hogy a rendőrség kicsiny és inkompetens maradjon, mivel a Patrícusnak nem célja, hogy egy nagy és hatékony egyenruhás testülettel egyeduralmát fenyegető hatalmi centrumot hozzon létre.

A zsarnoki hatalomgyakorlás során Vetinari a demokratikus kormányzás számos elemét tudatosan használja, s nemcsak az autokrata uralom elleplezésére, hanem amolyan erőszakpótléknak. Az elit számára esetleg veszélyessé váló csoportok számára a demokrácia intézményei elfoglaltságot nyújtanak, sőt, jó közérzetet teremtenek, miközben – megfelelő manipulációval – biztosabbá teszik a zsarnok uralmát.

Van olyan nézet is, mely szerint Ankh-Morpork zsarnoksága a demokrácia egyetlen működőképes változata, amennyiben:

„...mindenki szavazhat, kivéve, ha ehhez nem elég idő, illetve ha nem Vetinari. És a város működik. Persze van, akit ez zavar, s inkább visszaállítaná a királyságot, vagyis felváltaná a zsarnokot, aki fortélyal szerezte meg a hatalmat, aki ismeri az emberi psziché minden rezdülését, aki lélegzetelállító diplomata, de ha kell, jól bánik a törrel is, akinek agya – s ezt ellenfelei is elismerik – úgy vág, mint egy jól beállított körfűrész, aki trónra született. (...) A demokráciának az a változata, amikor a várost a közösségből választott tekintélyes emberek irányítják, akik megfogadják, hogy nem szalad el velük a ló, illetve a beléjük vetett bizalmat nem fogják úton-útfélen semmibe venni, mint jó kabarétréfa keringett a városban.”⁴¹

Egy szomszédos városállam demokratikus berendezkedését sem becsülte sokra a Patrícus:

„...nagyra értékelem ezeket a belevaló polgárokat, hogy bele mertek vágni ebbe a kísérletbe, amit... hogy is... demokráciának hívnak. Jó látni ezeket a meg-megújuló nekilendüléseket, s persze olykor szórakoztató is (...) most olvasom, hogy a lakosság megszavazta, hogy ne kelljen adót fizetni. Ha találkoznak az elnökkel, kérem, tudassák vele, hogy ha szükségét érzi, mindig szívesen állok tanácsaimmal a rendelkezésére.”⁴²

A Patrícus szívesen hozott létre bizottságot is, ha azt akarta, hogy egy számára fontos ügyben sose szülessen döntés, de minden érdekelt úgy érezze, hogy része a döntéshozatalnak. Jól ismeri, és ha érdekében áll, alkalmazza a szociálpszichológia azon megállapítását, hogy „csak egy okos és intelligens emberekből létrehozott csoport képes igazán buta döntéseket hozni”⁴³

„A tanácsban az izgalom a tetőfokára hágott. Lord Vetinari számára ez nem okozott gondot, mert kedve telt a sokféle vélemény elhangzásában. Ez ugyanis lehetővé tette számára, hogy kiválogassa az ezerféle vélemény közül azokat, amelyek a közszolgálati hagyomány értelmében hasznosak voltak, vagyis »alátámasztják a véleményemet«. (...) Az emberek az ezerféle véleményből csak azt az egyet akarják hallani, ami az övék is. Vetinari szerint isten ezért teremtette meg a bizottságot, különösen akkor, ha az ő titkára írja a vita összefoglalóját. Ami a Vasszúz⁴⁴ volt a buta zsarnokok számára, az a bizottság Lord Vetinarinak: alig költségesebb annál, de messze nem olyan véres és sokkal hatékonyabb. Ellentétben a Vasszúzzal, ide nem kell erővel bekényszeríteni az embereket.”⁴⁵

Ebbe a kormányzási elegybe sorolható az a mód (a „tiszteltetjes felsőbbrendűség”), ahogy Vetinari a hatalmát potenciálisan fenyegető rendek képviselőivel szemben viselkedik. Ennek lényege, hogy nagyon vigyáz arra, hogy e testületek vezetői megőrizhessék a közösségük és alattvalóik felől látható „arcukat”, nehogy sérüljön a vezetés önbecsülése, miközben ceremoniálisan újra meg újra beleveri orrukát abba, hogy zsarnoki hatalma teljes felettük. Ahogy ezt egy felvonulás kapcsán megfogalmazza a zsarnok:

„Az, hogy a város rendőrfőnöke pompás díszegyenruhájában áll a menet élén, megfelel a hagyományoknak. (...) Jól de-

monstrálja azt a baráti szövetséget, ami az egyetem és a polgári kormányzat között kötött, ami azon alapul, hogy megfogadják: mindent megtesznek, amit kérünk tőlük, feltéve, hogy megígérjük, sose fogjuk tőlük ezeket kérni.⁴⁶

A hatalmára közvetlenül nem veszélyes, de hosszú távon esetleg befolyásossá válható értelmiséget oly módon pacifikálja, hogy azok elfoglalják magukat, tehát ne legyen okuk és módjuk a politikában való kavarássra. Ilyen például a történeti szakma, ami azért lehet veszélyes a mindenkori hatalom számára, mert akárhogy is átírhatják a történelmet, amiből gond lehet egy változatlanságpárti zsarnok számára.⁴⁷

A változatlanságpártiságának nem az az oka, hogy ő ne ismerné fel a modernizálódás elkerülhetetlenségét.

[A kerékpár feltalálása kapcsán:] „A világ változik, s ennek során kellenek a pásztorok, és néha persze a mészárosok. Én most a pásztor szerepét játszom... De kíváncsi lennék: mi jön ezután? Mi lesz az a következő apróság, amin már szöszmötöl valahol valaki, s ami megint megváltoztatja majd a világot?”⁴⁸

Meggyőződése, hogy az átlagember nem szereti a változást. A zsarnok ezért gondosan adagolva, vagyis csak akkor és annyira engedi a világot változni, amennyit már nem lehet megakadályozni, s ilyenkor egyszerre kell támogatni, de rögtön kontrollálni az újat.

A Patrícus (a varázslókkal és a papsággal nagy egyetértésben) ellene volt a nyomtatás elterjedésének, mert úgy gondolta, hogy a tudás csak megzavarja az embereket, mivel

„...az emberek azt szeretik hallani, amit már eleve tudnak... az új dolgok csak megzavarják őket... Az olyan hírt értik, hogy egy kutya megharapott valakit, de ha azt hallják, hogy egy ember harapott meg egy kutyát, attól idegesek lesznek, mert úgy

érezik, hogy a világ nem úgy működik, ahogy kellene. Másként, az emberek szeretik az újdonságokat, de igazából ódonságokra sóvárognak.”⁴⁹

Am a törpök felfedezték a nyomtatást, s a kevés írástudó, arisztokrata származású ifjak egyike hírekkel kezdte ellátni az embereket. Ekkor a legbefolyásosabb főpap audienciát kért a Patrícustól:

„– Ennek véget kell vetned – mondta a főpap.

– Kell, főtisztelendő uram? – kérdezte anélkül, hogy ránézett volna.

– De hát egyetértettünk abban, hogy a nyomda megengedhetetlen (...) a szavak túl fontosak ahhoz, hogy gépekre bizzuk őket... Úgy emlékszem, te is ezt gondold.

– Összességében igen, de sokéves zsarnokoskodásom ebben a városban megtanított arra, hogy nem lehet egy vulkánra féket szerelni. Hadd menjenek a dolgok a maguk rendje szerint, hátha maguktól elhalnak.

– Nem mindig voltál ilyen laza!

A Patrícus felnézett, s hűvös pillantása néhány másodperccel tovább tartott, mint ahogy azt a főpap kellemesnek érezhette.

– Rugalmasság és megértés vezérelt mindig is. (...) Ha nem kapjuk el a változásokat a nyakörvüknél fogva, akkor azok ragadnak minket torkon.

– Félek, baj lesz a vége – jegyezte meg a főpap.

– Tapasztalataim szerint ez elkerülhetetlen. A dolgok már csak ilyenek, s legfeljebb annyit tehetünk, hogy vidáman nézünk szembe velük.⁵⁰

Az ellenőrizhetetlen változások erőszak-minimalizáló megelőzésének szép példája, ahogy a Patrícus a zsenikkel bánik. Így azt a rajzolt, aki a papírpénz bevezetése során rögtön a

pénzhamisítók hálójába kerül, lévén őt csak a tökéletes met-szetek készítése érdekli, de teljesen hidegen hagyja, hogy mire használják azokat, álnéven bebörtönzi, de ott teljes szabadságot ad neki, hogy minél szebb és nehezebben másolható pénzeket tervezzen. Ugyanígy járt el Leonardóval, a feltalálóval is, aki Mona Ogg arcképének festése közben közveszélyes könnyedséggel vázolt fel olyan fegyvereket, amelyek rossz kézbe kerülve (és a magáét is ide sorolja!) előre nem látható módon befolyá-solhatták volna Ankh-Morpork jövőjét, s veszélyeztették volna az egész Korongvilágot. Leonardo az életét a palota alatti kaza-maták egy termében tölti (amelynek egyetlen kulcsa a Patrícius titkos rekeszében volt elrejtve), jól ellátva mindennel, amire csak vágott. Ám Leonardo

„...a szónak csak a hétköznapi értelmében volt börtönben. Boldogan töltötte napjait a tágas, világos és levegős helyen, ahol sosem fogyott ki a munkájához szükséges anyagokból, s nem kellett sem lakbért, sem élelmiszerszámlát fizetnie. (...) Leonardo of Quirmnek legfeljebb a testét lehetett bebörtönözni, hiszen szelleme isten tudja, merre járt... miközben folyamatosan újraprogramozta a világegyetemet... Minden józan zsarnok megölette volna a feltalálót, ám Vetinari úgy látta, hogy ezt a felbecsülhetetlen értékű agyat – amelynek kíméletlen ártatlan-sága egy átlagember esetében butaságnak tűnt volna – kár lenne elveszejteni.”⁵¹

Vetinari diplomáciai tevékenysége is arra irányul, hogy Ankh-Morpork megtartsa befolyását, de a város ne legyen egy új birodalom központja, s látványos áldozatokra is hajlandó (gondosan vigyázva arra, hogy a város hosszú távon ezekből jól jöjjön ki), hogy szomszédaival és a távolabbi nagyhatalmakkal egyaránt elkerülje a nyílt konfliktusokat. Nem enged sem az

arisztokrácia hagyományokra és az etnocentrikus érzelmekre rájátszó nagyhatalmi politizálásának, de a kereskedők háborús konjunktúrára alapozott extraprofitéségének sem.⁵²

Összefoglalás

Mit tanulhatunk meg ebből az esettanulmányból mi, gömbvi-lágbeliek általában, s egy kelet-európai posztiszocializmusban és – elfogadva Kornai autokráciával kapcsolatos elemzését⁵³ – új autokráciában dolgozó társadalomtudósok különösen?

Először is: rossz az a kérdés, hogy jobb-e a zsarnokságnál a demokrácia. Az összehasonlító zsarnokságkutatások (lásd a szelektorátus leegyszerűsítő elméletét és annak sok példával illusztrált kézikönyvét,⁵⁴ illetve azokat a kísérleteket, amelyek-ben a kutatók empirikusan elemezik a különféle zsarnokságok sajátosságait,⁵⁵ jól demonstrálják, hogy a zsarnokság struktúrá-ja (és ontogenezeise), anyagi erőforrásainak mennyisége és geo-politikai helyzete, „életpályája” (első vagy többedik generációs) függvényében, illetve rövid és hosszú távon nagyon eltérő mó-don hat a társadalom egészére, illetve az elitre.

Például ha egy zsarnok hosszú távon hatalmon akar maradni (s különösen ha át akarja örökíteni hatalmát leszármazottjaira is), akkor fel kell adnia a rövid távú haszonszerzés-maximali-zálást, s akár a személyes vagyonszerzés rovására a támogatói-nak, illetve az ország egészének a jólétét kell növelnie: egyfelől a gazdaságfejlesztésre kell törekednie, másfelől a politikai békét biztosító jólétet (és cirkuszt) kell létrehozni.⁵⁶

Másik példa: egy katonai junta vagy egy egypárti elitcsopor-tosulás könnyebben tud megbuktatni egy zsarnokot, mint egy elitek koalícióján alapuló szélesebb szövetség. Az előbbi kettő-

nek ugyanis kevesebb szereplő között kell megegyeznie a zsarnokcserében, továbbá a mozgósítás is könnyebb.⁵⁷

Továbbá a hatalom megtartására felhasználható eszközök tárháza nagyon eltérő lehet attól függően, hogy min alapul s milyen közegben működik a zsarnoki hatalom.⁵⁸ Egy monarchia támaszkodhat valamilyen isteni legitimációra vagy/és örökölt jogokra, egy karizmatikus vezető számíthat azokra a képességeire, amivel meg tudta szerezni a hatalmat, egy választott vezető pedig bízhat abban, hogy a jövőben is uralni tudja a demokratikus intézményeket. Közös azonban minden esetben, hogy a hatalom megtartásához minden zsarnoknak szüksége van erőszakra és alattvalói együttműködésre egyaránt. Persze nagyon nem mindegy a kettő aránya, s az sem, hogy az erőszak nyílt (esetleg egy szent cél érdekében büszkén vállalt) vagy rejtett, illetve hogy az együttműködés kereteit intézmények biztosítják, vagy titkos alkuk. Tovább bonyolítja a zsarnok helyzetét, hogy hatalmát az uralkodásra áhítozó elit(ek) és a nép is fenyegeti, márpedig e két veszélyforrás „kezelése” nagyon eltérő eszközökkel lehetséges csupán. Mindkét potenciális ellenféllel szemben természetesen alkalmas a megfélemlítés. Azonban míg a versengő elitek esetében különböző kooptációs és megvesztegetési megoldások lehetségesek (kortól és társadalmi rendtől függően ilyen lehet a tanácsadói testület, a junta, a (politikai) bizottságok sokasága, a helytartói tisztség stb., továbbá zsíros jövedelmek, uradalmak, projektek, állások, tisztségek osztogatása), addig a nép megnyerésére a jólét (kenyér) és a békesség valamilyen elegye szükségeltetik (no meg némi cirkusz, mondjuk, egy kis hódítás, ami a nemzetállami időkben etnocentrizmussal is fűszerezendő).

A szelektorátus elméletének egy nagymenője, Bueno de Mesquita megfogalmazásában a hatalom megtartása érdekében

a zsarnok „...két dolgot tehet. Vagy növeli a közkiadásokat, ami azt jelenti, hogy növeli azoknak a táborát, akiknek a szavazata számít, és elindul a demokratizálódás útján; vagy több pénzt juttat a bizalmasainak, és bebörtönzi azokat, akikben nem bízik. Ez utóbbi visz az autokrácia irányába. Minél kevesebbek támogatására van szükség egy országban a hatalmon maradáshoz, annál korruptabb tud lenni a hatalom, és annál jobban tudja úgy befolyásolni a gazdasági folyamatokat, hogy azok a barátoknak kedvezzenek. És ha a barátok elégedettek, akkor könnyebb hatalmon maradni. Ezért van, hogy az átlagos autokrata sokkal tovább marad hatalmon, mint a demokrata. Az autokratáknak tulajdonképpen csak hatalmuk első pár évében kell attól tartaniuk, hogy megbuknak. Ha már kitanulták, honnan és merre áramlanak a pénzek, nagy eséllyel csak ágyban, párnák közt adják át a hatalmat az utódjuknak.”⁵⁹

Ha elfogadjuk, amit Post, az USA kormányának politikai pszichiátriai főtanácsadója állít, akkor ami a diktátorokat hajtja és jellemzi, az nem más, mint egyfajta paranoia,

„...messianisztikus küldetésudat, (...) a diktátor az őt ért legkisebb kudarcért is másokat (néha »felsőbb erőket«) okol, és folyton ellenséget keres vagy épít, (...) a normális emberéhez képest beszűkült lelkiismeret, az ennek hiányából származó gátlástalanság, a legszűkebb környezet tagjainak agya, lelke feletti uralom megszerzésének és birtoklásának különleges képessége”.⁶⁰

Ha ez így van, akkor a Patrícus nem „normális” zsarnok, amennyiben nem akarja a világot megváltani, csupán Ankh-Morpork hatalmát akarja megőrizni-növelni egy megállíthatatlanul változó közegben. S ehhez nem használ sem túl,⁶¹ sem e világi ellenséget, hogy azt folyamatosan legyőzze, s végül az

öt körülvevő emberek (gondosan karbantartott) függetlenségét ápolja, hiszen tudván tudja, hogy csak így hihet annak, amit tőlük hall.

Felfoghatjuk tehát Vetinari zsarnoki gyakorlatát a zsarnokság egy nagyon sajátos változatának, amelyben (1) a zsarnokot nem terheli a dinasztiaalapítás terhe, vagyis nem kell az örököseit esetlegesen fenyegető ellenfeleket kiiktatni, mint ahogy nem kell az ország fejlődésének rovására az örökösöket gyorsított ütemben meggazdagítani sem; és (2) a zsarnokság legitimálása érdekében nem kell sem isteni, sem más ideológiai mankóhoz (például nemzetépítés) folyamodnia, mint ahogy nincs szüksége ellenségek keresésével és más manipulációval sem erősítenie magát.

Ha mindezen sajátosságoktól eltekintünk, vajon gondolhatjuk-e az esettanulmányban bemutatott zsarnokoskodáskerülő zsarnokságot egy példának arra, hogy vannak jó zsarnokok, akiket hatalomra juttatni és ott megtartani érdeke az országnak? Aki úgy gondolja, hogy a válasz igen, annak javaslom a következők végiggondolását: Tétélezzük fel, hogy a Patrícius élete végéig képes folytatni a zsarnokoskodáskerülő zsarnokság gyakorlatát. De vajon nem lehetséges-e, hogy a neki dolgozó hivatalnokok és kliensek közé rossz emberek is keverednek, akik a maguk köreiben aztán zsarnokoskodnak, csálnak és sikkasztanak? És mi történik Vetinari halála után? A királyi dinasztia rejtőzködő leszármazottját meggyőzik, hogy a köz érdekében vállalja el egy régi/új monarchia megalapítását? Vagy a rendőrség főparancsnoka (aki az esettanulmány végén már herceg és Ankh-Morpork leggazdagabb embere, s aki ugyanúgy nem vágyik a hatalomra, mint a királyi sarj a koronára) fogadja el sorsát, s töltse be a megüresedett patríciusi helyet? Vagy a cé-

hek tanácsa és a rendek válasszanak maguk közül valakit, akit a markukban tarthatnak? S hogyan fog reagálni az Ankh-Morporkban ideig-óráig biztosan eluralkodó politikai bizonytalanságra a Korongvilág többi nagyhatalma?

Természetesen az előzőkben megfogalmazott kérdésekre nincsenek válaszaim, hiszen ezzel az esettanulmánnyal – melynek elsődleges célja saját szórakoztatásom volt (amit el is értem) – csupán belekontárkodtam a politikatudósi szakmába. Mégis remélem, hogy Ankh-Morpork zsarnokságkerülő zsarnokságának – mint a lehetséges zsarnokságok egy jelentős változatának – bemutatásával ötleteket adhattam másoknak, hogy alaposabban vizsgálhassák Gömbvilágunk zsarnokságait. A rossz hír, hogy anyaghiányban nem fognak szenvedni, hiszen ha kitekintek négyszög alakú szobám (ami nem lévén sem ovális, sem téglalap alakú, teljesen alkalmatlan zsarnoki gondolatok megszületésére) ablakán, s behunyom a szemem, látom magam előtt a Magasvári Négyeket, Délszlávia maradékait, Oroszország anyácskát és Oszmánia apácskát, az ő közel-külföldjeiket, s így tovább.

Bibliográfia⁶²

B. Simon Krisztián: „Csak ágyban, párnák közt adják át a hatalmat”. Bruce Bueno de Mesquita politológus Putyinról, Orbánról és a diktátorok logikájáról. Interjú. *Magyar Narancs*, 37, 09. 11., 2014. <http://magyarnarancs.hu/kulpol/csak-agyban-parnak-kozt-adjak-at-a-hatalmat-91668>
Békés Márton: A rendiség felújítása. A hivatásrendiség egy lehetséges értelmezési módja. *Első Század*, 5 (1), 100–124. 2006. http://epa.oszk.hu/01600/01639/00001/pdf/elsoszazad_2006_1_09bekesmarton.pdf
Besley, Timothy – Masqayuki Kudamatsu: *Making Democracy Work*. LSE Development Economics Discussion Paper Series No. 48. London: The Suntory Centre. 2007. http://eprints.lse.ac.uk/3764/1/Making_Autocracy_Work.pdf

Bueno de Mesquita, Bruce – Alastair Smith: *The Dictator's Handbook*. Why Bad Behavior is Almost Always Good Politics. New York: PublicAffairs. 2011. http://www.burmalibrary.org/docs13/The_Dictators_Handbook.pdf
 Farkas Zoltán: Sebezhető demokráciák. *HVG*, 2016. október 13., 10–13. o. <http://www.kornai-janos.hu/Kornai2016-HVG-interju.pdf>
 Frantz, Erica: *Tying the Dictator's Hands: Leadership Survival in Authoritarian Regimes*. Bridgewater State University, Draft Working paper. 2007. <http://ssrn.com/abstract=975161>
 Gandhi, Jennifer – Adam Przeworski: Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats. *Comparative Political Studies*, 40 (11), 1279–1301. o. 2007. http://politics.as.nyu.edu/docs/IO/2800/cps_2007.pdf
 Kornai János: Még egyszer a „rendszerparadigmáról”. *Közgazdasági Szemle*, 68 (26), 1074–1119. o. 2016. <http://www.kornai-janos.hu/Kornai2016-Meg-e egyszer-a-rendszerparadigmáról.pdf>
 Machiavelli, Niccolò (1513?/1924): *A fejedelem*. Online változat. <http://mek.oszk.hu/00800/00867/00867.htm>
 Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Sík Kiadó, 1997.
 Sik Endre Aczélhálóban. *Szociológiai Szemle*, 11 (3), 2001. 64–77. o. <http://www.szociologia.hu/dynamic/0103sik.htm>
 Zentai Péter: Létezik-e diktatori elme? Mi mozgat egy zsarnokot? – interjú. *HVG*, 2011. április 27. http://hvg.hu/velemen/20110427_diktator_agya_interju

Az esettanulmányban felhasznált Terry Pratchett-könyvek a következők voltak:

GG – *Guards! Guards!* Gollancz, 1989. (Magyarul: Őrség, Őrség!)
 MA – *Men at Arms*. Gollancz, 1993. (Magyarul: Fegyvertársak)
 Ji – *Jingo*. Gollancz, 1997. (Magyarul: Hazafiak)
 TT – *The Truth*. Doubleday, 2000. (Magyarul: Az igazság)
 NW – *Night Watch*. Doubleday, 2002. (Magyarul: Éjjeli őrző)

MM – *Making Money*. Doubleday, 2007.
 UA – *Unseen Academicals*. Doubleday, 2009.
 RS – *Raising Steam*. Doubleday, 2013.

Jegyzetek

1 A idézetek forrásai az *Irodalom* második blokkjában található Terry Pratchett-művek (az egyes műveket rövidítve jelölöm). A fordítások csupán nyersfordításnak tekinthetők, s nemcsak azért, mert nem vagyok jó fordító, hanem azért is, mert az idézeteket szemérmetlenül megnyestem oly módon, hogy csak a gondolatmenetem számára lényeges elemeket tartalmazzák.

2 A Korongvilággal és megteremtőjével, Sir Terry Pratchett-tel (1948–2015) sok honlap foglalkozik, az én ajánlatom <https://www.terrypratchettbooks.com/sir-terry>, illetve kezdőknek (a frissítést igénylő) <http://www.lspace.org/books/reading-order-guides/the-discworld-reading-order-guide-20.jpg> weboldalamat (utolsó letöltések: 2017. 01. 17.)
 3 Futottak még: tirannus, diktátor, önkényuralkodó, autokrata, kényúr, elnyomó, önkényúr, egyeduralkodó.
 4 Hogy Ankh-Morpork identitása mennyire a gazdasági mindenhatóságon alapul, azt szépen jeleníti meg himnusza, melyben szó esik a készpénz fegyvernél nagyobb erejéről, a fegyverkereskedelem és a nemzetközi politika ankh-morporkizáltságáról. <https://www.youtube.com/watch?v=EAqCbOjC6RU> (utolsó letöltés: 2017. 01. 17.)
 5 GG: 84–85. o.
 6 RS: 109. o.
 7 Békés, 2006.
 8 Machiavelli 1513/1924.
 9 UA: 75. o.
 10 UA: 186. o.
 11 MM: 405. o.
 12 <http://www.co.uk.lspace.org/about-terry/interviews/million.html> (utolsó letöltés: 2017. 01. 17.)
 13 GG: 78. o.
 14 Lásd pl. <http://boards.collectors-society.com/ubbthreads.php?ubb=showflat&Number=8073261>
 15 GG: 78. o.
 16 GG: 302. o.
 17 UA: 530. o.
 18 UA: 451. o.
 19 GG: 78. o.
 20 TT: 299. o.
 21 GG: 85. o.
 22 Ji: 279 o.
 23 A fogalom a Révész Sándor által megalkotott „offenzív kegygazdálkodás” (Révész, 1997) parafrázisa, amit a zsarnok a Korongvilágon ismeretlen uralmi rend (szocializmus) egy kapcsolattöke-művész (Aczél György, lásd Sik, 2001) kormányzási technikájához hasonló módon alkalmazott.
 24 GG: 307. o.
 25 Ji: 16. o.
 26 RS: 94 o.
 27 Ez annyira fontos eleme a Vetinari-féle tárgyalási technikának, hogy az öt utánzó elmebeteg az elmegyógyintézetben szemöldökemelgető versenyeket rendeznek.

- 28 MM: 22. o.
 29 MM: 322. o.
 30 GG: 44. o.
 31 MM: 21–22. o.
 32 TT: 104–105. o.
 33 MM: 235–236. o.
 34 UA: 62. o.
 35 GG: 43. o.
 36 GG: 44. o.
 37 lásd RS: 240, 340–341, 371. o.
 38 RS: 341. o.
 39 Machiavelli, 1513/1924.
 40 Ji: 21. o.
 41 UA: 1. o.
 42 UA: 78, 311. o.
 43 TT: 428. o.
 44 A vasszűz egy ember alakú fémtartály, amelynek belsejében fémtüskék szúrják át az elítéltet. (http://magazin.pecsibolcsesz.hu/cikk/kivezgesi_modszerek_regen_es_ma). (Mellesleg lehet, hogy a vasszűz sohasem létezett (http://index.hu/tudomany/til/2016/03/01/a_vasszuz_valojaban_sosem_letezett/)).
 45 MM: 397. o.
 46 Ji: 25. o.
 47 Ji: 278. o.
 48 RS: 375. o.
 49 TT: 107. o.
 50 TR: 49–50. o.
 51 Ji: 65–67. o.
 52 MM: 385–386. o.
 53 Farkas, 2016, illetve részletesebben Kornai, 2016.
 54 Bueno de Mesquita–Smith, 2011.
 55 pl. Besley–Kudamatsu, 2007; Frantz, 2007; Gandhi–Przeworski, 2007.
 56 Besley–Kudamatsu, 2007.
 57 Frantz, 2007.
 58 Gandhi–Przeworski, 2007.
 59 idézi B. Simon, 2014.
 60 Zentai, 2011.
 61 Annál kevésbé, mert a Korongvilágon az emberek éppúgy nem hisznek az istenekben, mint ahogy az asztal létezésében sem hisznek, mert mindkettőről tudják, hogy létezik.
 62 A megadott internetes hivatkozások utolsó letöltésének időpontja a kézirat lezárásának dátuma: 2017. 01. 17.

PINTÉR BENCE

Poszthumán társadalmak a Jean le Flambeur-trilógiában¹

Mi vár ránk a poszthumán jövőben? Milyen társadalmak működhetnek akkor, ha a test eldobható hüvely, az elme és a személyiség másolható, a valóságon belül pedig több kisebb szimulált valóság is megbújhat? Milyen közös cél adhat szervezőerőt az embereknek? És hogy lophatunk el egy kvantumálapotot?

Hannu Rajaniemi regénytrilógiája valamikor a közelebből meg nem határozott jövőben játszódik, a szingularitás után, és ezekre a kérdésekre is választ próbál adni. Az emberiség – illetve ami maradt belőle a Föld összeomlása után – kirajzott a Naprendszerbe. A történet egy Arsène Lupin-szerű, kifejezetten szemtelen mestertolvaj, Jean le Flambeur körül bonyolódik, akit a trilógia elején egy zsoldos szabadít ki börtönéből, hogy aztán újra felfedezhesse, ki ő, mit csinált a börtön előtt, és pontosan milyen szerepet is játszott az emberiség múltjában, illetve milyen szerepet játszhat a jelenében. Nekünk pedig a mindenféle zsánereken és irodalmi utalásokon túl lehetőségünk van bejárni eközben az egész szingularitás utáni, transzhumán, anarchiába süllyedő Naprendszert.

A Földdel röviden összefoglalva a következő történet: az emberiség felfedezte az elme digitalizálásának technológiáját. Az

így feltöltött elméket, avagy gogolokat gyakorlatilag szoftver-rabszolgának is lehetett használni, a gazdaság pedig hamar átállt a gogolok kvantum-optimalizált kereskedelmére – a túl-népesedés miatt a legtöbben már nem is engedhették meg maguknak, hogy valódi testben éljenek. Megindult a feketepiaci kereskedelem is, például harmadik világbeli gyermekek elméinek tömeges feltöltésével. Az Összeomlás akkor jött el, amikor a túl sok kvantumkötés miatt összeomlott a piac: „Városok ébrednek fel, és mindent előzőnlenek a korlátlanul szaporodó gogolok. A világ gépi idegrendszerét őrült tudatok lepik el. Hústesteket foglal vissza a több millió automatizált vállalati entitás, a kényszerrel feltöltött eredeti gazdák, akik már nem tudták megfizetni, hogy élhessenek...” Mindez pedig mozgásba hozta az eseményeket, amelyek a regényfolyam kezdetén megismert világához vezettek.

A jelen Naprendszerében két nagyobb frakció viaskodik a hatalomért. Néha kiéleződő – és akkor katasztrofális körülményekkel járó – hidegháborújuk adja a történet keretét. A két csoport közötti törésvonal azonban nem a szokásos politikai-ideológiai, vagy éppen vallási határok mentén húzódik, hanem a világegyetem tudományos felfogásában, ezzel a szokásostól eltérő színezetet adva a konfliktusnak.

Ebben a fejezetben először a két poszthumán szuperhatalom társadalmainak felvázolására, egymással ellentétes világfelfogásuk, céljaik leírására vállalkozom, aztán sorra veszem a Naprendszer kisebb társadalmait, különös tekintettel a két utolsó, nagyrészt emberi városra, a marsi Labirintusra és a földi Szirre. Az így megismert társadalmak még egy fontos kérdést tárnak eléink: az identitás kérdését, amit külön is szemügyre fogok venni a fejezet végén.

Két szuperhatalom

Szobornoszt

Már a Föld végnapjai előtt felütötte a fejét az a mozgalom, amely később meghatározó lett a Naprendszer jövőjét tekintve. A Nyikolaj Fjodorovics Fjodorov orosz filozófiáját alapul vevő forradalmi szervezet, a fjodorovista mozgalom célja, hogy végleg legyőzzék a halált, tehát hogy minden gogolt feltöltsenek a Nagy Közös Terv keretében, és egyúttal átírják az univerzum szabályait. A mozgalom vezetői lettek az Összeomlás után a belső Naprendszert uraló *Szobornoszt* alapítói, majd milliárdnyi gogolt uraló istenei: Matjek Chen programozózseni, a mozgalom szellemi vezetője, az őt pénzelő üzletasszony Joséphine Pellegrini, Szumanguru, a katonai szárny vezetője, Szása Csitragupta, a lelkek mérnöke, aki a speciális gogolokat készíti, a Hszien-ku ikrek, akik a Föld történelmének megszállottjai és Anton Vasziljev, aki a mozgalom reklámarca volt.

A belső Naprendszerben az alapítók hatalmas, bolygóméretű számítógépeket, úgynevezett gubernijákat építettek, amelyek a napenergiát használva biztosítják a megfelelő számolókapacitást a gogolok futtatásához. Egy-egy alapítóból több millió, az alapító személyes kódját tartalmazó másolat létezik (kopírklán), akik természetükbe kódolt alá-fölrendeltségi viszonyban állnak a kopírklán korábbi generációinak tagjaival: ezt hívják hsziaónak. Az eredeti alapítót Alfának hívják, a leszármazott gogolgenerációk egyes tagjaira pedig az alapító nevének kisbetűs írásával hivatkoznak (pellegrini, csen, szumanguru stb.).

A különböző Szobornoszt-alapítók papíron ugyan mind a Nagy Közös Terven dolgoznak, de a valóságban folyamatosan áskálódnak egymás ellen. A legnagyobb hatalmú közülük

Chen, aki gyakran döntőbíró a vitás kérdésekben, míg Szumanguru kopírklnja a rendfenntartásért felelős. Az egyik laza érdekcsoportot a pellegrinik és a csitragupták alkotják, a másikat pedig a hszen-kuk és a vasziljeviek. Minden Szobornoszt-hajón – tartozzon az bármelyik alapítóhoz – helyet kap egy csen, aki kvázi politikai tisztként felügyeli a hajó működését.

A Szobornoszt esetében kérdés, hogy egyáltalán mennyire beszélhetünk társadalomról. Az Alapítók különböző iterációi között működő parancsuralmi rendszer egyértelműen felülről lefelé szerveződik, nincs benne mozgás, a nem alapító gogoloknak pedig semmi mozgásterük nincs, „a lelkek csak fogaskerekek a hatalmas gépben”. Ebben a világban merev rend uralkodik, minden az előre elhatározott Nagy Közös Terv végrehajtásának van alárendelve. A Szobornoszthoz bárki csatlakozhat, de ebben az esetben tulajdonképpen lemond a saját akarataról.

Mint láthatjuk, a poszthumán világban a feltöltött emberi elmék végzik azokat a feladatokat, amelyekre manapság az elképzelt mesterséges intelligenciákat szánjuk. De az MI-k is feltűnnek: a létrehozásukra tett kísérletek során kiderült, hogy az önmagukat másoló és fejlesztő, identitás (önmagukba záródó hurok) nélküli programkódok olyan lényeket hoznak létre, amelyek minden egyéb életet megpróbálnak megzabolni. A Szobornoszt által ilyen módon létrehozott „sárkányokat” ezért egy, a guberniják mélyidejében több ezer évig tartó háború során virtuális csapdába zárták.

Zoku

A Szobornoszt halált és ezzel együtt minden fizikai bizonytalanságot elvető ideológiájával áll szemben a Naprendszer másik nagyobb frakciója, a társadalmukat kvantumgazdasági alapon

szervező *Zoku*. Őseik a régi földi MMORPG-játékokkal összefüggésben kialakult játékosklánok, akik elkezdtek kvantumkötésekkel kísérletezni. A zokuk az Összeomlás idején közösségi finanszírozás segítségével hagyták el a Földet.

A külső Naprendszerben élő, lazán szerveződő társadalom – a kvantumfizika bizonytalanságaival párhuzamosan – egy sokkal sokszínűbb, változatosabb világban hisz, mint ellenfelei. Az egyes zokuk különböző feladatokra specializálódnak (Gun Club zoku – fegyvergyártás; Nagy Játzsma zoku – hírszerzés; Gringotts zoku – banki feladatok stb.), és talán a legegyszerűbb úgy felfogni őket, mintha egy hatalmas, egész Naprendszerre kiterjedő RPG-játékot játszanának.

A társadalom alapját adó, a kvantumkötések rögzítő zoku ékköveken alapuló mechanizmust leginkább egy konkrét példán keresztül lehet bemutatni:

„A következő pillanatban máris a zoku tagja, legalábbis technikailag egy kvantumkötésekkel összefűzött kollektív tudat része. (...) Mielnek csak kívánnia kell valamit, és a zoku véletlenszerű felfedezésekre kihegyezett serendipity keresőmotorjai beleszövik szíve vágját a zoku szövetébe, hogy ha a források adottak, akkor mind neki, mind a kollektíva számára optimális megoldás szülessen. Persze ennek ára van: lehet, hogy a zoku egyszer kér valamit cserébe – és Miel nem is tud majd róla. Mondjuk, egyszer eszébe jut egy ötlet, amely egy pillanatra nem ereszti, és minden figyelmével csak arra tud koncentrálni. Vagy ellenállhatatlan vágyat érez, hogy látszólag véletlenszerűen egy adott helyen legyen, ahol majd találkozik egy idegennel, akinek segít megoldani egy problémát.”

Minél magasabb szintre ér valaki egy zokuban, annál erősebb a kötése, és annál inkább keresztül tudja vinni az akaratát.

Egy ember több zokuhoz is tartozhat az elsődleges zokuja mellett, háború esetén például mindenki belép a háborús zokuba.

A zokuk az Összeomlás után a Jupiteren és a Szaturnuszon vertek tanyát, a Szobornosztal folytatott Protokollháború során azonban a Jupiter megsemmisült, az itteni menekültek élnek a marsi Labirintus külső kerületében. Az úgynevezett okosanyaggal borított Szaturnuszon lévő, egész bolygót lefedő városuk neve Supra City, itt a fizikai síkon túl egy sor virtuális zsebvilág és birodalom létezik. A különböző kisebb-nagyobb zokuk is kvantumkötésben állnak egymással, így kevésbé szétartóak, mint a Szobornoszt. A regényben felmerülő egyik vitás pont a különböző csoportok között, hogy a különböző játékként szimulált problémáknak mennyire kell narratív elemeket tartalmazniuk.

A zoku társadalom szervezése a Szobornoszt szöges ellentéte: a társadalom alulról szerveződik, az egymásba fonódó zokuk kvantummechanikán nyugvó „közös akarata” pedig nemcsak demokratikus, de egyúttal a minden érintett számára optimális megoldást keresi. A zoku rendszer ráadásul erősen meritokratikus: ha többet tesz a zokudért és a közös akaratért, akkor magasabb szintre jut, és több beleszólásod lesz a döntési folyamatokba. A zokuk abban is erősen eltérnek a Szobornosztól, hogy egyáltalán nem használnak gologokat.

Élet a két nagy oldalon kívül

A két nagy frakción kívül több kisebb emberi csoport él még a Naprendszerben. Ilyen a Le Flambeur melletti másik főhős, Mieli hazája, az *Oort-felhőben* élő emberi kolónia, amelynek

lakói vallásuk és szokásaik alapján valószínűleg a finnektől származnak, de ennél sokkal többet nem tudunk meg róluk. Az űrtörmelék kisebb-nagyobb jégtömbjein élnek a zokuk által készített mesterséges mininapok fényében. Szintén egy kisebb emberkolónia él a Föld egyetlen megmaradt városában, Szirrben. Az egykor kék bolygót nanobotok és számítógépes programkódok házasságából született káosz kód-viharok dúlják, az egyetlen még létező várost pecsétek óvják az elmúlástól. A marsi mozgó város, a *Labirintus* (angol eredetiben: Oubliette) az összes megismert társadalom közül a legközelebb áll a mai földi kultúrához – persze még így sem hasonlít rá nagyon. Az aszteroidaövben több állat és ember keresztezésből született társadalom, például a medve-ember urzomorf, vagy a bálna-ember cetomorf közösség él. Ezek a kisebb társadalmak persze többnyire – mint látni fogjuk – a zoku-szobornoszt ellentétnek köszönhetően őrizhetik meg viszonylagos függetlenségüket, a háború azonban rájuk is hatással van.

Csatlakozzunk tehát híres tolvajunkhoz, és vizsgáljuk meg közelebbről a két utolsó emberi város működését. A már említett sárkánycsapdákon kívül más börtönök is vannak a transzhumán jövőben: az egyik ilyen a Szobornoszt által működtetett Dilemmabörtön, ahol Jean le Flambeur (legalábbis az egyik) is raboskodik. Ez egy játékelméleten alapuló hely, ahol a foglyok folyamatos párbajt vívnak a többi rabbal. Ha innen valahogy kiszabadulunk, bejutunk a Naprendszer fő útövére, a Fősdorba, és eljuthatunk a Marsra, ahol a *Kvantumtolvaj* című regényben Jean le Flambeurnak van pár visszaszerzendő emléke – mi pedig megismerkedünk egy elképesztő társadalommal, ahová felejtetni járnak az emberek.

A Labirintus

A Mars egyetlen emberi kolóniája a Labirintus nevű mozgó város, ami több száz kisebb-nagyobb, egymáshoz viszonyított helyzetüket a folyamatos mozgás miatt folyton változtató platformra épült, mivel állandóan fenyegetik a Mars terraformálása során elszabadult önmásoló gépek, a phobosok. Az angolul vagy franciául beszélőknek feltűnhet, hogy a város eredeti neve ugyanúgy beszélő név, mint sok másik elnevezés Rajaniemi trilógiájában.² Egyrészt a felejtés/feledés szóra utal, mintegy előrevetítve az itteni társadalom egyik fontos jellegzetességét, de van egy másik jelentése is, amire hamarosan visszatérünk.

A Labirintus első pillantásra egy igazi utópia, főleg ha a Naprendszer többi társadalmát tesszük mellé mércének. A mozgó város nagy része stabil (nagyobb terek, paloták, vagy a Sugárút), de a négy nagyobb platform találkozásánál létrejött a Szövevény nevű, folyton változó alaprajzú városrész. Története szerint korábban királyság volt, de egy forradalom során megdöntötték a monarchiát, és azóta sajátos rendszerük szerint, demokráciában élnek, tiltva a legtöbb fejlett technológia használatát. A Labirintusban szabadon alkothatnak a kreatív elmék: zeneszerzők, építészek, festők, cukrászok stb.

Éppen ezért persze a Zoku-Szobornoszt-konfliktus is megjelenik itt: a Szobornoszt ügynökei igyekeznek elrabolni a legélesebb, legkreatívabb elméket, hogy gogolokat csináljanak belőlük. A Protokollháború után idemenekült, a Labirintus peremén egy kupolavárosban élő helyi zoku kolónia tagjai viszont kvantumeszközökkel fegyvereznek fel pár helyi lakost, akik egyfajta superhősként védik meg a Labirintus egyes lakóit:

ők a különböző identitásokat felvevő cádikok, akik vadásznak a Szobornoszt gogolkalózáira. Valami azonban nagyon nincs rendben az egész helyzettel.

Privát szféra

A marsi Labirintus egyik legfontosabb jellemzője, hogy a mozgó város lakói rögeszmésen ügyelnek a privát szféra tiszteletben tartására. A lakosok és látogatók életének minden másodpercét rögzítik az exomemóriában – ami elsőre úgy tűnhet, mintha egy brutális Nagy Testvér-állammal lenne dolgunk. Az exomemóriában tárolt különböző emlékekhez azonban csak az férhet hozzá az óráján keresztül, aki a megfelelő kulccsal rendelkezik. Minden ember rendelkezik egy úgynevezett gevulottal, ami szabályozza, hogy mennyit oszt meg magáról a világgal.

A dolgot úgy kell elképzelni, mintha a való életben is léteznének a Facebook különböző privacy-beállításai.³ Az adatok egy közös szerveren (felhőben) léteznek, de a Labirintus minden polgára külön beállíthatja, hogy a beszélgetőpartnerének mennyit tár fel magából – minden egyes személyes aktust különböző, aprólékosan beállítható gevulot-szerződés előz meg. Ha egy marsi azt akarja, hogy ne zavarják az utcán, akkor egyszerűen átállítja a gevulotot úgy, hogy csak egy elmosódó folt látszódjon belőle az exomemóriában.

A gevulot-rendszer következtében létezhetnek olyan lakótársak, akik ugyan egy időben a lakásban tartózkodnak, de nem találkoznak egymással. Olyan egyéjszakás kalandok jöhetnek létre, amelyre másnap egyik fél sem fog emlékezni, mivel úgy egyeztek meg, hogy a kaland nem marad meg a memóriájukban. Hírszolgáltatás nem nagyon létezik, mivel ehelyett az em-

berek emlékkristályokat osztanak meg egymással – az egyetlen hagyományos újság és annak analóg fényképezővel szaladgáló riportere már-már létezésével sérti a marsiak privát szféráját. De a közvélekedés szerint a mániákus titkosítás az oka annak is, hogy a nagy hatalmú Szobornoszt nem foglalta el a várost, és nem töltött fel minden elmét gogolnak: „Egyszerűen túlságosan sok macera mindent dekódolni.”

Az egyetlen kivételt a rendszer alól a nyílt agorák jelentik, ahol megszűnik mindenféle védetség: „Ami itt történik, ahhoz mindenki hozzáférhet, amire itt kerül sor, arra mindenki emlékezni fog. Az agora a nyilvános viták és a demokrácia gyakorlásának helyszíne, ahol bárki megpróbálhat hatni a Hangra, a Labirintus e-demokratikus rendszerére.”

Az idő pénz

Mi számít értéknek a transzhumán jövőben? Hogy lehet létrehozni és működtetni egy olyan társadalmat és gazdaságot, amelyet gyakorlatilag halhatatlan emberek alkotnak? Miért éri meg küzdeni, amikor feltehetően örökké fogunk élni? Olyan kérdések ezek, amelyek a nem is olyan távoli jövőben foglalkoztathatják az emberiséget. Amíg a való világban a BitCoinnal még csak kapargatjuk a probléma felszínét, addig Hannu Rajaniemi egy komplex megoldást vázol fel.

A Labirintusban tulajdonképpen mindenki halhatatlan, a kvantumkötésekbe kódolt Idő pedig szó szerint pénz, mint a *Lopott idő* című (kevésbé jól sikerült) filmben: ezzel fizetsz az ételért, a luxuscikkekért és a különböző szolgáltatásokért. Élhetsz gyors, fényűző, pazarló életet, de ha alkotsz, ha ügyes vagy valamiben, akkor el is adhatod a termékeidet némi Időért cserébe – és így tovább élhetsz.

Mikor a geulot-beállításokat is működtető, személyre szabott óra alapján elfogy az Időd, a tested elraktározzák; az elméd pedig az adminisztrációért, a város fenntartásáért, védelméért és mozgatásáért felelő Hallgatók különböző feladatokra specializált testébe kerül. Itt minden marsi addig dolgozik, amíg annyi időt nem gyűjtenek össze, hogy újra emberként (nemesként) élvezhessék az életet – ameddig tart az Idejük. Hallgatóként az emberek tudatában vannak maguknak: nem tudnak beszélni, de rokonaik rendszeresen látogathatják őket.

Az Idő ilyen alkalmazása egyszerre három dolgot old meg a transzhumán társadalomban: ciklikusságot, értelmet ad az egyén életének; fizetőeszközt, hajtóerőt és rendszert a gazdaságnak; miközben anélkül biztosítja a munkaerőt az állandó fenyegetettségben élő város fenntartásához, illetve az éppen emberként élők kiszolgálásához, hogy ehhez bármiféle elnyomást, rabszolgamunkát, robotokat, vagy éppen gogolokat kellene alkalmaznia.

A fennálló rendszerhez a Labirintus polgárai többféleképpen viszonyulnak. Vannak, akik kifejezetten tanulságosnak tartják a Hallgató-létet, de sokan úgy gondolják, hogy a forradalom idején le kellett volna számolni ezzel az aspektussal is.

Időmilliomosok és időkoldusok

A Labirintus társadalmáról nehéz lenne eldönteni, hogy mennyire utópisztikus. Alapvetően minden egyes polgárra ugyanazok a törvények vonatkoznak: ideje leteltével mindenkinek dolgoznia kell a városért; és mindenkinek ugyanannyit ér a szavazata a Hang számára. Mégis léteznek gazdagabb és szegényebb polgárok. Találkozunk Időmilliomos polgárral, és látunk olyan koldusokat is, akik egy-egy pluszpercért koldulnak a köztereken a turistáktól.

A leggazdagabb polgár vagyonának eredetére nem igazán ad magyarázatot a könyv; és mint említettük, az sem világos, hogy az újszülöttek alapvetően mennyi Idővel rendelkeznek, illetve hogy milyen feltételekkel örökíthető az Idő-vagyon. A Labirintusban nem igazán lehet a szokásos szektorokban – pl. építőipar, bankszektor – meggazdagodni, hiszen az építkezések jelentős részéért maga a város és az épp Hallgataként élő munkások felelnek, a pénzként szolgáló Időt pedig az erre meghatározott eszközök tárolják – bár ezeket az eszközöket is készítik és javítják mesteremberek.

A Labirintusban elsősorban a különböző művészeti ágakban készített alkotásokkal lehet Időt keresni: találkozzunk különleges csokoládékat, díszes órákat áruló kézművesekkel, festőkkel, szobrászokkal, zeneszerzőkkel és építésztanoncokkal. Mint említettem, nem véletlen, hogy a gogolkozók előszeretettel vadásznak a marsi város polgáira.

A szabadság illúziója

A regény egy pontján azonban kiderül, hogy ez az utópisztikusnak tetsző emberi kolónia egyszerű illúzió. A mozgó város eredeti neve már korán támpontot nyújthat az olvasóknak: az *oubliette* szó a felejtés mellett az egy bejárattal rendelkező börtönökre, tömlöcökre is vonatkozik. A marsi kolónia ugyanis eredetileg börtönkolónia volt, olyasmi, mint Ausztrália – a forradalom, amire pedig mindenki emlékezik, egyszerű illúzió.

Ez az illúzió azonban sokaknak jövedelmező. A Labirintust titokban Jean le Flambeur egyik korábbi alteregója, Jean le Roi, a kriptaktőr (angol eredetiben: cryptarchon) uralja, aki a Szobornoszt gogolkozóival együtt működve titokban irányítja a

társadalom működését: belenyúl az exomemóriába, ha kell, és befolyásolja a Hang működését. Le Flambeur megküzd le Roi-val, legyőzi, majd átadja az exomemória kulcsát a marsi város detektívjének, Isidore-nak.

Szirr, az utolsó város a Földön

Az Összeomlás után menekültek milliói hagyták el a Földet. Vannak, akik azonban csak ekkor tértek vissza: a bolygó körüli pályán keringő O'Neill-űrállomás például a földre csapódott és összetört, létrehozva így az öt tornyot, amelyek a mai napig a Föld utolsó városa, Szirr fölé emelkednek. A Földet az Összeomlás után elárasztotta a nanobotok, a bioszféra és számítógépes programkódok házasságából született káosz kód. Szirr alapító családjai azonban megegyeztek az aunokkal, a Földön élő titkozaszt istenségekkel, akik rendelkezésükre bocsátották azokat a pecséteket, amelyekkel nagyrészt megvédhetik a várost a káosz kódtól.

A Szobornoszt később megpróbálta bekebelezni a Földet, mivel itt is több millió gogol van még biztonságos magán-szerverekbe zárva, őket pedig fel kell tölteni a Nagy Közös Terv részeként. A pusztító harag napjának nevezett esemény során azonban kiderül, hogy a káosz kód rájuk is végzetes hatással van, ha nem védik őket a pecsétek. Ezért aztán Szirr kikerülhetetlen lesz a Szobornoszt-isteneknek: a város családjai és a megszelídített dzsinnekkal, a karinokkal egyesült tagjai abból élnek, hogy felfedezőutakra indulnak a káosz kód-dúlta sivatagba, és gogolokra vadásznak, amiket aztán eladnak a Szobornoszt-nak. A város legmagasabb épülete egyébként egy

Szoboronszt-állomás, a Föld körül pedig a hszien-kuk építik a Burkot, amellyel minden gogolt fel akarnak tölteni – eközben pedig nagyon részletes műtszimulációkat futtatnak.

Az igaz mesék városa

A város másik jellegzetessége, hogy polgárai csak igaz történeteket mesélhetnek egymásnak: ez a fikciós irodalmat, ugye, teljesen eltünteti a társadalomból. Persze ennek nyomós oka van. A káosz kód sivatagában ugyanis vad dzsinnek tengődnek, akik mindent megtennének, hogy testet szerezzenek maguknak, és egyikük rá is jön ennek a nyitjára az egyik aun segítségével: hamis, fiktív történeteket mesélve meg tud szállni egy emberi elmét. Ezután következett a gúlok éjszakája, ami „olyan volt, mint valami szörnyű ragály. Elég volt egy idegen néhány elszotogott szava, és máris bárkin úrrá lett a kórság. Az utcákon hordákban jártak az üres tekintetű emberek, akik néha megálltak, és sokáig csak néztek valamit, vagy összevagdosták magukat, esetleg megállás nélkül zabáltak vagy szeretkeztek”.

Azóta csak igaz történeteket szabad mesélni a városban, de persze van ez alól kivétel: a város egyik negyedében bújik meg a Mesepalota, ahol a vállalkozó kedvű szirriek hódolhatnak a fiktív történetek örömeinek. Másik oldalról pedig léteznek olyan emberek, akik tulajdonképpen prostituáltként bocsátják áruba testüket egy-egy dzsinnek rövidebb időszakokra.

Szirr olyan, mintha egyenesen *Az Ezeregyéjszaka meséiből* bukkant volna elő: a sivatag közepén lévő városban dzsinnek élnek, repülő szőnyegen közlekednek a polgárok, a titkos neveknek pedig azonnal ható varázsserejük van. A mesés, talán inkább fantasy-vonásokat mutató felszín alatt azonban technológiai vívmányok rejlenek. Ahogy a káosz kód is számítógépes

programok kódjait rejt, úgy az ellene védő pecsétek tulajdonképpen tűzfalak, a titkos nevek pedig parancsok, amikkel az *at-hart* (a virtuális teret) befolyásolni tudják. A dzsinnek gogolok, azaz test nélküli emberi elmék.

Szirrben élnek még apró városaikban a hüvelyknyi fürgék, akik kis méretüknek megfelelően az emberi mércéhez képest sokkal gyorsabb életet élnek.

A nyomornegyedből a városi tanácsba

A szirri társadalom alapvetően hierarchizált jellegű, közel sem demokratikus. A városi tanácsban a várost alapító családok tagjai kapnak helyet – ők egyben a város legnagyobb gogolkereskedői is. A regényből kiderül, hogy kifejezetten gyakran alkalmaznak különböző zsoldosokat a sivatagi kiruccanásokra, ami azt jelezheti, hogy nagyobb a kereslet a Szoboronszt felől a gogolokra, mint amilyen kínálatot a város önmagában tud nyújtani.

A városban külön negyedben él a banú szaszán, avagy a legalsó réteg. A gondoskodó állam teljes hiányát mutatja, hogy főhősünknek, az egyik legelőkelőbb családból származó Tavaddudnak kell eljárnia ide, hogy az enyhébb-súlyosabb káosz kód-fertőzésektől megszabadítsa a nyomorult városrész lakóit. Kevésbé jelenik meg a regényben a középosztály: feltehetően mindenki valamelyik család klientúrájába tartozik a városban.

Fontos pont azonban Abu Nuvász története, aki a nyomornegyedben gyógyító Tavaddudhoz csatlakozva elmeséli neki, hogy ő innen származik, innen küzdötte fel magát gazdag gogolkereskedővé, illetve a városi tanács tagjává. Ez viszont azt jelzi, hogy a szirri társadalom nem teljesen merev, és komoly elhivatottsággal fel lehet jutni a csúcsra.

Zavar az atharban

A várost uraló családok fő konfliktusát a Szobornoszthoz fűződő viszony mikéntje jelenti. Az alapító istenek nem avatkoznak be a Föld dolgaiba, a gogolok felkutatását pedig ráhagyják a szirriekre – ezen alapul ugyebár Szirr gazdasága és gazdagsága. Ez azonban változóban van, és a város egyes vezetői attól tartanak, hogy erőszakkal lépnek át rajtuk, ezért engednének: felfednék a pecsét-technológia egy részét a Szobornosztanak.

Az események azonban ekkorra már túllépnek a szirriek hatáskörén: Matjek Chen, hogy visszaszerezze egy gyerekkorában lementett gogolját, szabadon engedi a sárkányokat a Földön, akik felfalják az egészet. Szirr csak az aunoknak köszönhetően menekül meg, feltöltött térként és a Földről menekülő Jean Le Flambeur hajóján – az aunokkal együtt.

A trilógia harmadik darabjában aztán a szaturnuszi Supra Cityben zoku zsebvilágként teremtik újra a várost, ami felveti a kérdést: megmaradhat a szirri társadalom olyannak, amilyen volt? Hiszen a szirri kultúra meghatározó elemei a város külső környezetétől függtek: minek teremtsék újra a káosz-kódot, ami ellen történelmük során védekeztek, ha dönthetnek másként is? Miért ne kaphasson testet az összes dzsinn, ha van erre lehetőség? Mi marad a szirri kultúrából, ha lényegi elemeire többé már nincs szükség?

A választ az aunok adják meg. A Kéményhercegnőnek, a Fénypolipnak, a Zöld Katonának és a Virághercegnek a káosz-kód, így végső soron az egész Föld adja a testét, így azt egyben kell újratereíteni a zoku világban. A második regény végére kiderül az aunokról, hogy tulajdonképpen az intelligens emberrel egyidős mémek, akik generációról generációra örökölték át magukat, amíg végül Matjek Chen gyerekkorában szabadon

nem engedte őket a virtuális térben. És ami a legérdekesebb: szeretett mestertolvajunk is egy közülük. Vagyis részben. Ez pedig át is vezet bennünket az utolsó témához.

Test és identitás a Flambeur-univerzumban

A Jean le Flambeur-trilógiában alig találunk olyan lényt, aki eredeti, születéskor meglévő testét viselné. A szirriek jó része ilyen, és talán ők azok, akik legkevésbé avatkoznak bele az emberi test működésébe: a digitális létet a dzsinnpalackokon keresztül hozzájuk csatlakozó gogolok segítségével oldják meg. A marsi Labirintus polgárai is természetes úton szaporodnak, testük működését azonban – a regényben nem részletezett módon – felfüggeszti a város, ha letelik az Idejük, és ezután más, különböző feladatokra specializált testekbe kerülnek. Nincs szó arról, hogy az újra emberi testet nyerő emberek aztán eredeti testüket kapnák meg, vagy annak egy fiatal másolatát, ahogy arról sincs szó, hogy egy frissen született gyermeknek alpból mennyi Ideje van. A labirintusbeliek teste a gevulot-technika miatt is elüt egy sztenderd emberi testtől: ez egyfajta hatodik érzékként szintén valamiféle testmódosításként működik.

A Szobornoszt istenei alapvetően megvetik a hús-vér testet, mégis gyakran kényszerülnek arra, hogy másolataikat ilyen testekbe töltsék le egy-egy feladat elvégzéséhez. Jean le Flambeur is egy sztenderd Szobornoszt-testet kap, amikor kiszabadul a Dilemmabörtönből. Egy-egy ilyen test emberinek néz ki, de valójában technológiai csúcsteljesítmény: a metakortex használatával kinézete, tűréshatára és ellenállóképessége a megfelelő gyökérhozzáféréssel a végletekig alakítható. Társa, az őt kiszabadító zsoldos Mieli az Oort-felhőből származik,

töbnyire emberi testében azonban csúcsmínőségű szobortech-
lapul: jobb combjában fúziós reaktort hord, ami a szárnyai, a
számtalan szobor-fegyverrendszer, kém- és támadógogol, il-
letve a harci autizmus – egyfajta mesterséges zen-állapot a
taktikai döntések megkönnyítéséhez – futtatásához szükséges
többletenergiát biztosítja. Amikor aztán ezt kiegészíti a zoku
kvantumtech fegyverekkel, a gogoljai elégedetlenek: „megál-
lás nélkül panaszkodnak az idegen kezelőfelületek miatt, és ez
a szubliminális, idegi szinten zajló hangzavar rettenetesen fá-
rasztó.”

A zokuk valódi formájukban leginkább „mikrorobotok és
ékkövek kavargó mandalájaként” írhatóak le: „Csillogó kere-
kek, középén arccal, parányi naprendszerekre emlékeztető ék-
köves gyűrűk. Angyalokra hasonlítanak, vagy a tarot-kártya
rajzaira.” De a zokuk fizikai avatárjaikat tetszés szerint alakít-
hatják ki egy-egy zsebvilágban, amit aztán a kvantumkapukon
kilépve a fizikai valóságban is megtarthatnak. A regényfolyam
során találkozunk absztrakt geometriai alakzatként, apró lo-
vagként, nindzsaként vagy éppen repülő steampunk-figura-
ként megjelenő zokukkal.

Főszereplőnk pedig számtalan alkalommal cserél vagy alakít
át egy testet, vagy válik teljes mértékben testetlenné, hogy meg-
oldjon egy-egy, a könyvben felmerülő problémát. A trilógia
rengeteg jelenete nem is a fizikai valóságban, hanem gogolok
által fenntartott Szobornoszt-virtuálterekben, vagy éppen zo-
ku birodalmakban és zsebvilágokban játszódik. A Szobornoszt
alapítójának magasabb szintű másolatai és Alfái a legtöbb időt a
guberniják belsejében, mélyidőben töltik, ahol a rendes időhöz
képest sokszoros gyorsasággal telik az idő.

A testek tehát fel- és kicserélhetők, átalakíthatók, feltunin-
golhatók és újragyárthatók. Ami sokkal fontosabb, hogy mi
adja egy-egy lény öntudatát. A Szobornoszt-istenek alapító-
kódja egy-egy nagyon személyes emlék: ezt megszerezve bárki
kiadhatja magát az adott alapítónak. Jean le Flambeurról, a tol-
vajról időközben megtudjuk, hogy egykor, az Összeomlás előtti
Földön az Alapítók mellett tevékenykedett. Az ő személyisége
három elemből tevődik össze: egy piti tolvajból, akit Joséphine
Pellegrini hoz ki egy földi börtönből; az ott olvasott könyv
egyik karakteréből, aki a LeBlanc által megalkotott mestertol-
vaj, Arséne Lupin; illetve az egyik aunból, a Virághercegből,
aki a tolvajlás és a csínytevések istene, Loki itteni megfelelője.

De nem csak egy Jean le Flambeur van. Az emberi elmék
ugyanis másolhatóak is: ahogy egy Szobornoszt-istenből renge-
teg másolat szaladgál, úgy Jean le Flambeurból is találkozunk
párral a regényfolyamban – nem csak az a bűnbánó verzió lé-
tezik, aki a főszereplőnk. A Dilemmabörtönben több millió
Jean-másolat van. A marsi Labirintus ura Jean le Roi, Flambeur
egy korai változata. Jean hajóján, a Leblanc-on találkozunk az
eredeti, gátlástalan tolvajjal, aki elmondja: azért került direkt
börtönbe, és azért vette rá később a pellegriniket egy Jean-ver-
zió ellopására, hogy legyen egy jó szándékú verziója, aki ki tudja
nyitni a zokuk nagy hatalmú Kaminari-ékkövét (amihez többek
közt ártatlanság és jó szándék szükséges). A harmadik regény
főgonoszául szolgáló lény, a defektálók mestere pedig szintén a
Dilemmabörtönből származik, és nagyon valószínű, hogy egy
Jean elméjéből lezármazó játékelméleti anomália.

És hogy melyikük az igazi le Flambeur? Ezt talán még ő sem
tudja eldönteni.

Végszó

Tehát a Rajaniemi által vázolt poszthumán jövőnk egyszerre lenyűgöző és rettenetes. Az elme feltöltésének, a test lecserélésének lehetősége a jelenlegitől radikálisan eltérő társadalomszervezési modelleket igényel. A kollektivista Szobornoszt és a bázisdemokrata Zoku közül Rajaniemi szövege a másodikat favorizálja, bár az elsőt sem értékeli egyértelműen negatívan, és a zokukat sem festi le angyaloknak. A mostani életünkhöz hasonló életvitelt fenntartó társadalmak többnyire porszemek az emberitől teljesen eltávolodott létezést választó poszthumán társadalmak mellett; létezésük ráadásul ezektől a nagyhatalmaktól függ, szabadságuk pedig a jobbik esetben korlátozott és állandó veszélyben van, a rosszabbikban egyenesen illúzió.

Jegyzetek

1 Az elemzés Hannu Rajaniemi alábbi regényeit veszi górcső alá:

Kvantumtolvaj, Ad Astra Kiadó, 2012, *Fraktálherceg*, Ad Astra Kiadó, 2013, *A kauzalitás angyala*, Ad Astra Kiadó, 2014.

2 A „flambeur” szó például szerencsejátékost, a „mieli” elmét, a „sydän” szívet, a „perhonen” pedig pillangót jelent.

3 *Black Mirror*, 3. évad, 7. rész

IV. A JÖVŐ POLITIKÁJA – A POLITIKA JÖVŐJE

FILIPPOV GÁBOR

Elnyomott politika

Hanyatló állam, gazdaságielit-uralom
és kockázat-társadalom az Alien-sorozatban

Ripley és a Társaság – a Nostromótól a feltámadásig

2122-ben a Weyland-Yutani Társaság tulajdonában álló USCSS Nostromo kereskedelmi szállítóhajó egy idegen naprendszerben, a Reticulum Zéta II. csillag közelében megszakítja a távoli Thedus bolygóról a Föld felé tartó hipertérútját. A jármű számítógépes irányítórendszere ismeretlen eredetű üzenetet fog, ezért a céges protokollnak megfelelően, az esetleges segítségnyújtási kötelezettség teljesítése céljából idő előtt felébreszti a csillagközi út idejére hibernált hétfős legénységet (és Jonesyt, a hajó macskáját). A Nostromo az adást követve az LV-426-on, egy ismeretlen, zord klímájú, életre alkalmatlan holdon landol. A felderítésére induló csapat egy nem ember alkotta űrhajóban bukkan rá a jel forrására, amelyről túl későn derül ki, hogy nem vészjelzésnek, hanem figyelmeztetésnek szánták.

A hajó személyzetéből csupán egy idegen lény rég megkövesedett holtteste maradt, halála okára csak egy mellkasán tátongó lyuk utal. Ám a jármű mégsem teljesen kihalt: Kane, a Nostromo elsőtisztje a raktérben több ezer rejtélyes tojáshoz bukkan. Amikor az egyiket közelebről is szemügyre veszi, annak héja egyszer csak szétnyílik, és a belőle előugró, óriási rákra emlékeztető lény erős csápjaival az arcára tekeredik. Társai Ellen

Ripley fedélzeti tiszt tiltakozása ellenére, a karantén szabályzatot megszegve visszaviszik a kómába esett Kane-t a hajóra. A lény lefejtethetetlenül tapad a férfi arcára, ahonnan lézerszíkével sem tudják leszedni; sajátos védelmi mechanizmusként vér helyett pusztító erejű sav szivárog belőle, amely a Nostromo több szintjének padlóját és kis híján a külső burkolatot is átmarja. Ám mikor már lemondának az elsőtiszt megmentéséről, a lény váratlanul elpusztul, nem sokkal később pedig Kane is magához tér, mintha mi sem történt volna.

Az igazi borzalmak azonban csak ezután kezdődnek. A legénység a rá váró hosszú hibernálás előtti utolsó vacsoráját fogyasztja, amikor Kane hirtelen rosszul lesz. A lény egy embriót juttatott a nyelőcsővébe, amely azóta parazitaként fejlődött a testében. Az idegen Kane mellkasát szétrobbantva tör ki a gazdatestből, és elszabadul. Egyetlen nap alatt hatalmas, intelligens ragadozóvá fejlődik, és vadászni kezd a legénység tagjaira. Mindeközben kiderül, hogy a tragédia több szerencsétlen véletlennél. A legénységnek munkát adó társaság valójában kezdetől fogva tudott az idegen hajóroncs titkáról. Szándékosan irányították a Nostromót az LV-426-hoz, vezérlőrendszerébe pedig titkos, de annál egyértelműbb utasítást tápláltak: „Elsődleges prioritás: biztosítani az organizmus visszatérését analízis céljából. Minden további megfontolás másodlagos. A legénység feláldozható.” A direktíva végrehajtását a társaság androidja, a tudományos tisztként az utolsó pillanatban a fedélzetre juttatott Ash felügyeli. Miután lelepleződik, a legénység ellen fordul, de sikerül elpusztítaniuk.

Az idegen lény (xenomorf)¹ rövid idő alatt az egész legénységgel végez – Ripley kivételével, aki végül aktiválja a Nostromo

önmegsemmisítő mechanizmusát, majd – Jonesyval együtt – egy mentőkabinban, kevással a robbanás előtt elmenekül a fedélzetről. Szerencsétlenségére az idegennek így is sikerül észrevétlenül feljutnia a fedélzetre, de elkeseredett küzdelem árán Ripley-nek végül sikerül őt kitaszítania az űrbe.

Az űrben sodródó mentőkabinra 57 évvel később talál rá egy űrhajó. A hosszú hiperálomból felébresztett Ripley-től mindent elvett az idő: mindenki, aki fontos volt számára, halott – kisgyermekként a Földön hagyott lányát is ideértve. Őt magát pedig nem hősként ünneplik, hanem felelősségre vonják a Nostromo és értékes rakománya megsemmisítéséért. Repülési engedélyét bevonják, a saját munkavállalóit profitéhségből feláldozó cég felelősségéről pedig szó sem eshet. Végül mégis a társaság lesz az, amely a segítséget kéri, amikor minden kapcsolat megszakad az időközben az LV-426-on (akkori közkeletű nevén: az Acheronon) létesített kolóniájával.

Ripley egy jól fegyverzett tengerészgyalogos-misszió tanácsadójaként tér vissza a kisbolygóra, ahol akkorra már több száz, a telepések testéből kikelt idegen vár új prédára – élükön a tenyésztet anyakirálynőjével, amely ezernyi új tojással biztosítja a boly utánpótlását. Mint kiderül, a társaság elsődleges célja ekkor sem a túlélők kimentése, hanem az idegen életforma hazaszállítása a Földre: az LV-426-on élő hetven telepecsaládot tudatosan áldozták fel gazdatestként a lények kitenyésztéséhez, amelyeket biológiai fegyverként akarnak hasznosítani. Az alakulat tagjai sorra esnek el a reménytelen harcban, és Ripley-nek végül egyedül kell megvívnia az anyakirálynővel. Lángba borítja az idegenek fészket, majd a feldühödött királynő elől menekülve két túlélővel és egy Bishop nevű androiddal az utolsó

pillanatban hagyja el a bolygót, mielőtt az egész telep megsemmisül egy termonukleáris robbanásban. Az anyakirálynő is feljut a hajójuk fedélzetre, Ripley-nek azonban Bishop segítségével sikerül elpusztítania.

Az LV-426 túlélőinek űrhajója nem sokkal később megbásodzik, és kényszerleszállást hajt végre, amelyet egyedül Ripley él túl. Szerencsétlenségére mentőkabinja a Fiorina „Fury” 161-en, a Weyland-Yutani Társaság által működtetett speciális büntetőbolygón landol, amelyen több tucat dupla Y-kromoszómás, főként szexuális bűncselekményekért elítélt fegyenc él, mindenfajta őrszemélyzet nélkül. Ennél nagyobb problémája is akad azonban, amikor kiderül, hogy a mentőkabinban egy arctámadó is a telepre jutott, és gazdatestet is talált magának. A fegyencek fegyvertelenül kénytelenek szembenézni a szörnyvel, amely egymás után vadássza le őket – Ripley-t azonban ezúttal nem akarja bántani. Mint kiderül, azért, mert amíg hiperalomban volt, egy arctámadónak sikerült a közelébe férkőznie, és azóta is egy anyakirálynő embriója fejlődik a testében. A társaság megbízásából fegyveres expedíció érkezik a bolygóra, amelynek vezetője ígéretet tesz Ripley-nek, hogy kioperálják az állatot a testéből, majd megsemmisítik. Ő azonban már jól ismeri a vállalatot: tudja, hogy a Földre akarják vinni a lényt, hogy biológiai fegyvert csináljanak belőle. Ezért a mellkasából kitörni készülő idegennel együtt egy olvasztókemencébe veti magát.

De hiába áldozta fel magát, a sírban sem lehet nyugta. Két-száz évvel később egy katonai űrállomáson klónozzák, hogy vele együtt az anyakirálynőt is feltámaszthassák. Ripley küzdelmeinek a halál sem vetett véget.

A jövő politikatörténete

Az *Alien* folytatásaival együtt minden idők egyik legnépszerűbb sci-fi-horrorja lett, így számos tanulmány és könyv elemezte különféle szempontokból az azóta eltelt közel negyven évben. Ezek között természetesen a politikai is megjelent. A legtöbbet talán feminista szerzők foglalkoztak a szériával, hiszen Ripley intelligens, kemény, harcos karaktere üdítően hatott a korszak kiszolgáltatott és passzív, többnyire férfi főhősök védelmére szoruló, leginkább esztétikai-szexuális tárgyként megjelenő női szereplői között.² A Sigourney Weaver által megformált figura nyitott utat olyan későbbi, legendás női karaktereknek, mint a *Terminátor* Sarah Connorja, a *Mátrix* Trinityje, vagy a *Kaptár* Alice-e. Politikai szempontból nem kevésbé fontos, a szakirodalomban mégis jóval kevesebb szó esik arról, hogy mit mond el nekünk az *Alien*-sorozat a hatalomról – az államról, illetve a modern demokrácia és a képviselő dilemmáiról.

Milyen társadalmi keretek között él az emberiség a 22–25. században? Mi vár a közösségi szerveződés magasabb formáira a technológia ugrásszerű fejlődése nyomán? Mivel a történet nagy része űrhajókon és idegen bolygókon játszódik, az emberi faj életének keretet adó államalakulatokról, hatalmi viszonyokról viszonylag keveset tudunk meg az *Alien*-filmekből és -regényekből. A fikciós univerzum megalkotói, mindenekelőtt Ridley Scott és James Cameron által adott interjúk, valamint egyéb kiegészítő információk, így például a Nostromo legénységi nyilvántartásának életrajzi adatai³ alapján azonban némileg képet alkothatunk a közeljövő történelméről.

Az emberiség gazdasági és politikai dinamikáját a 21. század harmadik harmadától egyre inkább a technológiai fejlődés és

az űrverseny határozza meg. Az Egyesült Királyság Japánnal és több tucat fejlődő országgal egyesülve megalakítja a Három Világ Birodalmat (Three World Empire), és az űr gyarmatosításába kezd. Az űrkutatási versenyfutás nyomása alatt 2104-ben az Egyesült Államok is szövetségre lép Közép- és Dél-Amerika államaival (illetve valószínűleg Kanadával), és létrehozza az Egyesült Amerika (United Americas) nevű államszövetséget, a Három Világ Birodalom első számú gazdasági-politikai riválisát. Először a Holdon, majd a Marson és a Szaturnusz egyik holdján, a Titánon jönnek létre kolóniák, ami óriási lendületet ad az emberiség expanziójának: a 22. század végére már több mint 300 idegen bolygót sikerül feltérképezni. Mindeközben az is bebizonyosodik, hogy nem vagyunk egyedül az univerzumban. Az új világok gyarmatosítói már a 21. század derekára számos egyszerűbb, sejt szintű új organizmussal találkoznak, ám 2089-ben ironikus módon nem ők, hanem földi régészek bukkannak először idegen civilizáció nyomaira. Nekik köszönhetően történik meg 2093-ban, az LV-223 nevű holdon az első kapcsolatfelvétel egy értelmes idegen fajjal, amelynek során a földi élet földönkívüli eredetére is fény derül.⁴

A Föld népességének zöme tehát (legalább a 22. század végéig, az *Alien 3* történeteig) két nagyobb államszövetségen belül él.⁵ A föderációkon belül a hagyományos nemzetállami keretek nem tűnnek el teljesen,⁶ ám makroszinten, a kereskedelem, a hadviselés és mindenekelőtt a bolygóközi gyarmatosítás terén, vagyis a Föld gazdasága és erőforrás-igényei szempontjából elsődleges dimenziókban ez a két struktúra a meghatározó. Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy az űrgyarmatosítás logikájából adódóan egész embercsoportok szakadnak el részben vagy teljesen a Földtől. Nem csak arról van szó, hogy

bizonyos szakmák képviselői (a telepések, a kereskedelmi szállítók vagy a gyarmati tengerészgyalogosok) életük nagy részét az űrben, illetve idegen bolygókon töltik. A terraformálás (a földi életkörülmények mesterséges létrehozása idegen égitesteken) elterjedésének köszönhetően generációk sora már eleve a Földön kívül születik,⁷ és az idő előrehaladtával egyre többen élnek le úgy az életüket, hogy egyszer sem látják saját szemükkel az emberiség szülőbolygóját. Ennek a folyamatnak csak betetőzése, amikor a 24. századra, amikor a földi emberek már mind egyetlen állam, az Egyesült Rendszerek keretei között élnek, a természeti erőforrások kizsákmányolása és a környezetszennyezés gyakorlatilag lakhatatlanná teszi a Földet. Az emberi élet súlypontja véglegesen az újonnan felfedezett világokba helyeződik át.

Izgalmas probléma, hogy ez a divergencia hogyan hat a 20. századból örökölt kormányzati rendszerekre: a politikai jogok gyakorlására (hogyan szavaznak a polgárok?), a politikai információk áramlására (hogyan tájékozódnak a földi eseményekről?), vagy a jogalkotás és végrehajtás struktúrájára (hogyan jelenik meg a gyarmatok érdekeinek képviselete a földi jogalkotásban és közigazgatásban?). Azt is nehéz elképzelni, hogy a kitáguló együttélési keretek ne változtatnák meg alapjaiban a politikai tagolódást meghatározó hagyományos törésvonalakat, vagyis hogy milyen problémák, értékkonfliktusok jelennek meg a politikai küzdelmekben. A Föld politikai és gazdasági jelentőségének fokozatos csökkenése és ezzel párhuzamosan a gyarmati rendszer vélhető felbomlása, a gyarmatok növekvő önállósulása azt a kérdést is felveti, hogy a több száz, egymástól távoli bolygó politikai rendszere meddig és milyen mértékben maradhat egységes, vagy legalábbis hasonló szerkezetű. Teljes-

séggel valószínűtlen, hogy az egyes telepeknek évszázadok alatt ne alakulna ki saját politikai dinamikájuk (alkotmányos változásokkal, szeparatista és/vagy diktatórikus puccsokkal, vagy akár ilyeneket követő demokratikus forradalmakkal), ahogy az is, hogy a különböző bolygók eltérő adottságai (szélsőséges klíma, az erőforrások szűkössége vagy éppen bősége, ellenséges őshonos fajok jelenléte⁸ stb.) hosszú távon ne gyakorolnának alapvető hatást egy-egy földönkívüli közösség kormányzati rendszerére, hatalmi struktúrájára.⁹

Annyit mindenesetre tudunk, hogy a térbeli és kulturális távolságok növekedése idővel bolygóközi konfliktusokhoz vezet az anyabolygó és kolóniai között. Az is látható, hogy az ismert világegyetem egyetlen gigantikus gazdasági struktúrában működik. A lakott égitestek számának növekedésével és a közlekedés fejlődésével így a bolygók között egyfajta funkcionálisalapú munkamegosztás jön létre: egyes bolygók bányaként működnek, míg másokat például, mint az *Alien 3* helyszínéül szolgáló Fiorinát, a büntetés-végrehajtás hasznosít (igaz, korábban ez is platinabányaként működött, a bolygóközi piaci pangás hatására azonban funkciót váltott).

Arra azonban semmi nem utal, hogy az általános választójogra és az emberi jogok primátusára épülő képviseleti demokráciát valami alapjaiban eltérő, elnyomó, diktatórikus vagy arisztokratikus rezsim váltotta volna fel. Mesterséges társadalmi csoporthierarchiaknak, születési vagy hivatali arisztokráciának egyik filmben sem látjuk nyomát. A történetben egyáltalán megjelenő legsúlyosabb társadalmi konfliktusok pedig, például a Nostromo műszaki személyzetének elégedetlenségében megnyilvánuló ~~kerfeszültségek~~ ^{kerfeszültségek}, maradéktalanul értelmezhetők a kapitalizmus jól ismert keretein belül. Mind-

emellett a széria színesbőrű karaktereit érő bármiféle hátrányos megkülönböztetésnek, előítéletnek nincs jele, ahogy adott esetben a férfi szereplők is természetesnek veszik, ha női feljebbvaló alatt kell dolgozniuk. Minden arra utal tehát, hogy a demokrácia és a jogállamiság 20. századi globális előretörése az időszakos megtorpanások ellenére sem állt meg, de legalábbis a jelentősebb földi államalakulatok esetében nem fordult vissza.

Hanyatló állam és a gazdasági elit uralma

Beszédes ugyanakkor, hogy az *Alien*-filmekben milyen keveset hallunk államról, rendfenntartó erőkről, hatósági szervekről; illetve amikor mégis, milyen súllyal jelennek meg a történetben. Már az is gyanút kelthet, hogy a társaság racionálisnak feltételezett terve szerint lehetséges a Földre csempészni egy olyan hajót, amelyen közben egy addig ismeretlen, agresszív organizmus akár a teljes legénységet kiirhatta, és nem tudni, mekkora veszélyt jelenthet az emberi fajra. Ez azonban még egyszerű normasértési kísérletként, eseti korrupciós működési zavarként is értelmezhető lenne. A történet előrehaladtával azonban kiderül, hogy a Weyland-Yutani Társaság (Wey-Yu) nem egyszerűen szabályszegő, hanem a szabályok elsőrendű alakítója és haszonélvezője.

Ripley-nek, miután egyetlen túlélőként sikerült hazavergődnie, érthető módon hivatalos meghallgatáson kell számot adnia a Nostromo és személyzete pusztulásáról. Az öt emberélelet követelő katasztrófáról nem a rendőrségen, vagy – a potenciális idegen fenyegetést figyelembe véve – a NASA-nál hallgatják ki, hanem a Csillagközi Kereskedelmi Bizottság (Interstellar Commerce Commission)¹⁰ nyolctagú vizsgálóbizottsága előtt.

A film egyik, a moziváltozatból kimaradt jelenetében említés esik róla, hogy a meghallgatáson (a Wey-Yu kárigényeit képviselő biztosítótársaság mellett) jelen van a „szövetségiek” (vagyis vélhetően az FBI vagy utódszervezete) képviselője, valamint az Extraszoláris¹¹ Gyarmatügyi Hivatal (Extrasolar Colonization Administration) embere is. Ezek a közérdeket képviselő, politikai és közigazgatási jellegű szervek jelenlétéről tanúskodnak, ám korántsem tűnnek pártatlan résztvevőknek. A meghallgatáson Ripley számára világossá válik, hogy a több intézmény által felügyelt nyomozás során meghamisították a mentőkabin feketedobozának adatait, és a lényre, valamint a társaság felelősségére vonatkozó összes nyomot eltüntették. Egyhangúan vonják kétségbe beszámolóját a legénységet kiirtó idegen organizmusról, ami alapján pedig akár az is felvetődhetne, hogy nem ő gyilkolta-e meg saját társait. A számonkérés fókuszában mégsem ez áll, hanem a társaságnak okozott anyagi kár. Nyilvánvaló, hogy a hatósági díszletek mögött valójában ki diktál: Ripley-nek szánták a bűnbak szerepét, és közös akarattal tusolják el a társaság bűncselekményeit – hogy aztán még szörnyűbbeket követhessen el.

Legalább ennyire érdekes, amikor az államhatalom nagy ritkán cselekvőként lép fel a történetben. Az *Aliens* áldozatul odavetett emberanyagát a telepeseken kívül tengerészgyalogságok adják. Nem magánsoldosokról, hanem az Egyesült Amerika Szövetséges Parancsnoksága alá rendelt Gyarmati Tengerészgyalogság (Colonial Marine Corps) katonáiról van szó. Az *Alien*-sorozat első három részének történéseit követően a társaság az államszövetséggel egyenrangú tényező lesz, és magát a Tengerészgyalogságot is felvásárolja,¹² de az ekkor még formálisan állami intézményként működik. Bár hivatalosan Egyesült

Amerika földön kívüli állampolgárainak és illetőségeinek biztonságára felügyel, tevékenysége lényegében arra korlátozódik, hogy a Wey-Yu érdekeltségeit védelmezze.

Figyelemre méltó, ahogy az *Aliens*ben egy magáncég információmonopóliumát kihasználva előre eltervezetten, különbözőbb intézményi akadályok nélkül képes megtévesztetni a kormányt, és nemcsak törvényellenesen felhasználni, de feláldozni a reguláris hadsereg egy teljes alakulatát pusztán azért, hogy a fegyverpiacon növelhesse a versenylőnyét. Az *Alien 3*-ban a Fiorina vezetősége kizárólag a társaságot tájékoztatja Egyesült Amerika egyik állampolgárának kényszerleszállásáról, majd az ennek nyomán kialakult helyzetről. A Wey-Yu úgy informálódik az állammal közösen működtetett büntetőtelepen törtétekről, majd úgy lép közbe saját fegyveres alakulatával, hogy az állami szervek még a xenomorfok létezéséről sem szereznek tudomást. Mindez csak úgy lehetséges, hogy politikai és gazdasági hatalma révén információs fölényben van, és a teljes állami hírszerzési és nyomozati rendszert szabotálni tudja. Az, hogy évszázadokon keresztül folyamatosan erősödve folytathatja illegális üzemeit, arra utal, hogy az állami szerveknek ennyi idő alatt sem sikerül leleplezniük, vagy ha mégis, egyszerűen nincs kellő erejük hozzá, hogy jogi eszközökkel szankcionálják.¹³

De mi is voltaképpen ez a magáncég, amely ennyire szétszázalazhatatlanul összefonódott a közhatalom intézményeivel? Hogyan képes saját érdekeit nemcsak munkavállalói, de az egész emberiség érdekeivel szemben is érvényesíteni e csatornákon keresztül? Hogyan jutott idáig, és mire használja ezt a hatalmat?

A társaság a Három Világ Birodalom területén jön létre 2099-ben, amikor a 2012-ben megalakított brit Weyland Corporation bekebelezi fő riválisát, a japán Yutani Corporationt.

A Wey-Yu elsősorban kutatás-fejlesztésre szakosodik, eredetileg az űrkutatás, az energetika és a szállítás területén. Később tevékenysége kiterjed az egészségügyre, a kibernetikára, és lényegében monopolhelyzetre tesz szert az űrkutatás, a terraformálás és a hadiipar területén. Egyesült Amerika hadseregét például az *Aliens* idejére már szinte kizárólag a Wey-Yu látja el a legkorszerűbb technológiai felszereléssel és fegyverzettel. E tevékenységein keresztül válik olyannyira fontos szereplővé, hogy, mint láthattuk, nemcsak a fegyverkereskedelem vagy az űrgyarmatosítás terén válik az állam egyenrangú partnerévé, de részben vagy egészében olyan közfeladatokat is privatizál, mint a büntetés-végrehajtás, sőt még szövetségi igazságügyi eljárásokat is képes manipulálni. Úgy tűnik, a társaság egyszerűen nélkülözhetetlenné válik Egyesült Amerika alapvető szükségleteinek ellátásában, így az élelmezésben, az energiaellátásban, a közegészségügyben vagy a rendfenntartásban. De mire is használja a cég ezt a hatalmat?

A társaság atyja, az 1990-ben született sir Peter Weyland 2023-ban megtartott TED-beszédében¹⁴ nagy retorikai tehetséggel összegzi filozófiáját, amely birodalma hosszú távú morális vezérlőelveit is segít megérteni. Az előadás lényege, hogy a technológiai fejlődés a 21. századra korábban elképzelhetetlen távlatokat nyitott az emberiség előtt. Az űrkutatás, a nanotechnológia és a biotechnológia forradalmát követően már önmagától megkülönböztethetetlen mesterséges életformák (szintetikus humanoidok) teremtésére is képessé vált, így lényegében elfoglalta Isten helyét. Bármit megtehetünk, ezért mindent meg is kell tennünk. Az akaratnak csak a kishitűség szab határt: szabályok, törvények, erkölcsi irányelvek gátolják az istenné vált embert, amelyek nem többek a félelem béklyóinál. „Nos,

én nem félek” – zárja beszédét Weyland, hiszen ha istenné vált, a morál sem származhat mástól.

Nem véletlen, ha ez a filozófia esetleg ismerősnek tűnik. Mielőtt kilép a színpadra, Weyland mantraszerűen egy alig hallható mondatot suttog maga elé: „Törvény csakis az enyéim számára vagyok, nem vagyok törvény mindenkinek.” Ridley Scott itt Nietzsche Zarathustrájának, a láncaitól elszabadult, Isten tetemét és a régi morált hátrahagyó emberfeletti embernek a szavait adja az üzletember szájába. Nietzsche híres művének szóban forgó szövegrésze akár a Weyland-Yutani Társaság mottója is lehetne, akárcsak a jelenetben nem idézett, de annál egyértelműbb folytatás: „Osztályrészem a legjobb és az enyéim osztályrésze; és hogyha nem adják szépszerével, hát elvesszük magunk: a legjobb étket, a legtisztább eget, a legerősebb gondolatokat, a legszebb asszonyokat.”¹⁵ A társaság nem csak profitra tör: amint azt jelmondata („Jobb világokat építünk”) is tanúsítja, meg akarja változtatni a világot, alakítója akar lenni az emberi történelemnek. Aki pedig az útjába áll, habozás nélkül kiiktatja.

Többről van tehát szó az *Alien*-filmekben, mint hogy a Weyland-Yutani Társaság saját érdekeitől vezérelve megpróbálja kijátszani a hatóságokat. Ez egyszerű rendszerhiba volna, amelyet a jogalkalmazás hatékonyságának növelésével, illetve a renitens megbüntetésével a rendszer keretein belül orvosolni lehetne. Itt viszont egy alapvetően hibás rendszerrel állunk szemben. Olyan világgal, amelyben a népszuverenitáson alapuló állami intézmények saját korlátozott eszközeikkel funkcióik ellátásában egyszerűen lemaradnak egy zseniális, de megalomániás üzletember innovatív magánvállalata mögött, és végül opportunizmusból vagy/és korrupcióból fokozatosan

alárendelődnek neki. A közösségi intézmények kiszámíthatósága és kontrollrendszere leépül, és így egy egész bolygó válik kiszolgáltatottá egyetlen cég felelőtlen szeszélyeinek. A társadalomtudományok által bukott vagy hanyatló államnak¹⁶ és gazdaságielit-uralomnak¹⁷ nevezett jelenségek együtt járása ez. A közösség életét szabályozni hivatott állami szervek legalapvetőbb funkciójuknak sem képesek megfelelni, amikor képtelenek szavatolni a polgárok biztonságát vagy a törvények betartását; miközben egy gazdasági szereplő informális hatalma révén átveszi és saját hasznára manipulálja ezen intézményeket, alapjaiban ásva alá a képviselő, a felelősség és az elszámoltathatóság elvét.¹⁸

Demokráciadeficit és a politika kiiktatása

A demokráciaelméletek egyik legvitatottabb kérdése, hogy tulajdonképpen miért is jó a demokrácia. Min nyugszik a legitimitása, vagyis jogossága, elfogadottsága? Vannak, akik nagyjából a „több szem többet lát” elve alapján érvelnek. A „szakértői” vagy „tudásalapú” demokrácia (*epistemic democracy*) elmélete szerint a demokratikus eljárások összességében mindig jobb és igazságosabb döntéseket eredményeznek. A nép megvitatja és végül felismeri a közjót, majd ennek megfelelően is dönt. Nicolas de Condorcet, a 18. századi francia matematikus és filozófus „esküdtszék-teorémája” szerint minél többen vesznek részt a döntéshozatalban, annál jobb döntések születnek.¹⁹ A demokrácia tehát azért jobb a zsarnokságnál vagy az oligarchiánál (egy szűk elit uralmánál), mert helyesebb döntéseket eredményez.

A demokrácia másik (úgynevezett tisztán procedurális) fel fogása két okból is kétségbe vonja ezt.²⁰ Először is, a politikai

döntési helyzetek ritkán egyszerűsíthetők le „jó” és „rossz” alternatívákra, hiszen általában nemcsak tények, de eltérő érdekek, érzelmek, sőt személyes ízlések is befolyásolják, ki mit tekint jónak vagy előnyösnek egy adott szituációban. De még ha lenne is ilyen objektív igazság, nincs olyan felsőbb, mindentudó tekintély, aki másoknál több joggal mondhatná meg, melyik is az. Ennél is fontosabb, hogy a demokrácia egyszerűen igazságos, amennyiben megközelítőleg mindenkinek²¹ beleszólást enged az őt érintő ügyekbe. Az ismert politikatudós, Robert A. Dahl sokat idézett „érdekeltségi alapelve” szerint „mindenkinek, akit egy kormányzat döntései érintenek, rendelkeznie kell az adott kormányzatban való részvétel jogával”.²² Nem az számít tehát, hogy egy adott döntés hatékonysági szempontból jó-e vagy sem, hanem az, hogy senki sem sajátíthatja ki a közhatalmi szerveket, hogy saját érdekei előmozdítása céljából adott esetben figyelmen kívül hagyja másokéit. Rossz döntéseket nemcsak a nép, de diktátorok is hozhatnak – rendszerszinten igazságos viszont egyedül a minden érdeket megjelenítő demokrácia lehet. Ahogy Giovanni Sartori fogalmaz: „A népnek nem abban az értelemben van mindig igaza, hogy soha nem téved, hanem abban az értelemben, hogy *joga van tévedni*, s hogy a tévedés joga megilleti azt, aki saját ügyében, saját rovására téved.”²³

Ez a jog az *Alien* világában senkit sem illet meg – a Wey-Yu vezetőit kivéve, akik viszont mindenki helyett gyakorolják. A társaság privatizálja a népszuverenitás képviselői intézményeit és adminisztrációját, története így végső soron a demokratikus társadalmi rend aláásásáról, a politika mint olyan kiiktatásáról szól. A sci-fi műfajában újra és újra visszatérő problémáról van szó. Szinte a megszólalásig hasonló a *Robot-*

zsaru-(*Robocop*)széria problémafelvetése is: az államhatalom, mindenekelőtt a közbiztonság alapvető megrendülése vezet az OCP (Omni Consumer Products) nevű gigavállalat megerősödéséhez, amely a rend helyreállításához kínál tőkét és technológiát. A Wey-Yuhoz hasonlóan úgy telepszik rá a rendfenntartó erőkre, hogy mindeközben nemcsak népképviselési legitimitással nem rendelkezik, de ebből eredően tevékenysége lényegében semmiféle demokratikus kontrollnak nincs alávetve – amivel törvényt vagy erkölcsöt nem ismerve rendre vissza is él. Az *Aliens* rendezője, James Cameron az *Avatar* gyarmati rendszerének ábrázolásakor is visszatér ehhez a problémához, de talán legismertebb alkotása, a *Terminátor*-sorozat háttérében is ugyanez a dilemma húzódik. A Cyberdyne Systems Corporation nevű magáncég által kifejlesztett mesterséges intelligencia, a SkyNet az állami védelmi informatikai rendszerre kapcsolva egy perc alatt robbantja ki a hárommilliárd halálos áldozatot követelő nukleáris világháborút és taszítja a kipusztulás szélére, illetve szolgásgába az emberiséget.

Kockázat-társadalom és a politika primátusa

Az ártatlan tömegeket vagy az emberi faj egészét profitéhségből vagy akár a technológiai haladás büvöletében végveszélybe sodró tudósok és magáncégek toposza nem véletlenül sűrűsödik meg a hetvenes évek végétől a sci-fi műfajában és általában a populáris kultúrában. Az ipari környezetszennyezés, a génmanipuláció és mindenekelőtt az atomkatasztrófa folyamatos fenyegetése (máig Csernobillal valóra válása) teljesen újfajta, máig tartó kollektív szorongást generált a kor

emberében. Ulrich Beck német szociológus a nyolcvanas évek derekán „kockázat-társadalomként” jellemezte az emberiség új jelenét, amelyben maga az emberi lét vált kitétté ismeretlen, sőt legtöbbször láthatatlan fenyegetéseknek. A háború, az éhezés vagy egyes települések rossz közbiztonsága korlátozott, lokalizálható csapások: egy-egy társadalmi csoportot vagy lakóhelyi közösséget érintenek. Ha gazdagok vagyunk, jobb környékre költözünk, jóléti társadalmainkban élve pedig legfeljebb csak a lelkiismeretünk készíthet arra, hogy egyáltalán tudomást vegyünk a harmadik világ (vagy akár a szomszédunk) nyomoráról, más kontinenseken dúló, öldöklő háborúkról. Az új, hátrókat nem ismerő kockázatok egy kritikus szintje előtt azonban nincs lehetőség a homokba dugni a fejünket. A nukleáris világháború, az ivóvíz mérgezése vagy a halálos légszennyezés következményei elől végül a gazdagabbak vagy az óvatosabbak sem menekülhetnek. Ahogy Beck írja: „a szükség hierarchikus, a szmog demokratikus.”²⁴ A kockázat-társadalomban egy lokális rossz döntés következményei az egész bolygóra hatnak. A SkyNetet egy magánvállalat fejleszti ki, az általa kirobbantott nukleáris világháborúban pedig milliárdok halnak meg, akik a cég létezéséről sem tudtak. George A. Romero óta a zombifilmek alapvető tétele, hogy a fertőzés soha nem szorítható korlátok közé – előbb-utóbb a legbiztosabb menedék is elesik, a legkiváltságosabbak is megfertőződnek.

Az osztálykülönbségeket nem ismerő, globális fenyegetések ráadásul nem a zord, az ember iránt közönyös természet személtelen erőiből erednek, hanem – Beck szavaival – „előidézett kockázatok”. Az atombomba, a teremtoók ellen forduló számítógépek vagy a katonai laboratóriumokban kifejlesztett vírusok a technológiai fejlődés eredményei, emberi alkotások.

Az *Alien*-sorozat xenomorfjai is úgy válnak globális kockázattá, hogy egy más világban talált fajból a Wey-Yu a Földön akar biológiai fegyvert fejleszteni. A parazitaként szaporodó, agresszív és páratlanul szívós xenomorfokról szóló tudásunk alapján egyáltalán nem valószínűtlen, hogy a földi ökoszisztémába jutva ez a faj csak az atomháborúhoz hasonlítható fenyegetést jelentene az őshonos életre. Ezt a fenyegetést pedig nem a természet, de nem is a politikai közösség önpusztító döntése állítja elő, hanem egy magánvállalat vezetőségének titokban folytatott hazardírozása.

Tévedés volna ugyanakkor szükségszerűen haladásellenes vagy antikapitalista vádiratként olvasni az *Alien*-univerzum intéseit, ahogy azt korábban oly sokan megtették.²⁵ A sorozat nem magát a technológiai fejlődést vagy a piaci gazdasági rendet ostromozza, hanem a féktelen egyéni ambíciókat kordában tartó közhatalmi ellensúlyok, a felelősség és az elszámoltathatóság leépülését. A Wey-Yu játzsmaival az egész földi életet kockára teszi, így végső soron magának a technológiai fejlődésnek és bármilyen gazdasági tevékenységnek is ellensége: hiszen ezek minden alapját kész megsemmisíteni.

Bármilyen meglepő, az *Alien*-filmek valójában sokkal inkább a politika fontosságáról szólnak egy olyan korban, amikor az ember azt hihetné, hogy a tudomány segítségével meghaladhatja a politika hagyományos dilemmáit és korlátait.²⁶ A Wey-Yu dicstelen története arra emlékeztet, milyen veszélyes az, amikor a demokratikus intézmények nem tudnak lépést tartani a gazdasági elittel vagy a technológiai innovációkkal, vagyis amikor utóbbiak kicsúsznak az előbbi kontrollja alól. Távolról sem arról van szó, hogy meg kellene állítani a haladást, és visz-

szatérni valami modernitás előtti, a tudományt elnyomó, sötét korba. Hanem arról, hogy a kísérletezést, az emberi lét és tudás határain túlra irányuló felfedező szenvedélyt ellenőrizhető keretek között kell tartani, hogy ne számolhassa fel önnön alapjait. Ha a haladás és a szabad vállalkozás az emberiség javát szolgálja, nem terjeszkedhet túl az emberiség életét mint bonyolult rendszert szabályozni és védelmezni hivatott politikai intézmények cselekvési körén. Amint arra Francis Fukuyama a biotechnológiai forradalom politikai következményeit elemző könyvében rámutat, nem az a kérdés, hogy akarjuk-e a haladást, hanem az, hogy milyen intézményekre lenne szükségünk ahhoz, hogy képesek legyünk ellenőrizni az egyre gyorsuló, ismeretlen hosszú távú hatásokat generáló fejlődést, végső soron: megvédeni önmagunkat saját hübriszünktől.²⁷

Ezek az intézmények pedig szükségszerűen csakis politikaiak lehetnek. Nagy a kísértés, hogy azt mondjuk: a tudomány kérdéseibe csak a tudósok szólhassanak bele, hiszen a politikusok vagy a tömeg általában túl kevés tudással rendelkezik hozzá, hogy egyáltalán képes legyen megérteni a legmodernebb tudományos újításokat. Az emberiség történelme hemzseg a tragikus példáktól, hogyan vetette vissza vagy üldözte babonából, tudatlanságból, hatalmi érdekekből az állam a tudományt. Averroës vagy Giordano Bruno szomorú sorsa sem feledtetheti azonban, hogy a tudomány, saját logikájával és céljaival, csak egy a társadalom alrendszerei közül, ugyanakkor tevékenységének hatása, mint láthattuk, a társadalom egészére kihat. Ez pedig azt jelenti, hogy az érdekeltségi alapelv értelmében a társadalomnak jogában áll, az államnak pedig kötelessége, hogy ellenőrizze és szabályozott keretek közé szorítsa.²⁸

A hatalommal foglalkozó sci-fik legtöbb esetben az állami túlterjeszkedéssel, a szabadság elfojtásával és a zsarnokság lerázásával, az egyéni autonómia kivívásának lehetőségével foglalkoznak. Ez érthető, amennyiben az emberiség történelmének legtragikusabb tapasztalatai olyan korokhoz köthetők, amikor az állam rátelepedett polgáira, és súlyosan visszaélt a hatalmával. Az *Alien*-sorozat ezzel szemben egy kevésbé magától értetődő problémára mutat rá. Olyan, a valóságos tapasztalatoktól távolról sem idegen²⁹ társadalmi szélsőségre, amikor a szabadságot épp az azt garantáló hatalmi intézmények gyengesége fenyegeti. Az állam veszélyes eszköz, amelyet korlátozni és ellenőrizni kell, hogy ne jelenthessen fenyegetést a szabadságra. De mindezzel együtt is nélkülözhetetlen, amennyiben nemcsak potenciális elnyomója, de szükségszerű előfeltétele is a szabadságnak.

Peter Weyland a saját bőrén tapasztalja meg, hogy az ember mégsem vált istenné: a *Prometheus*-ban saját teremtménye, egy „mérnök” öli meg, amikor elbizakodottan elé áll, hogy kérdéseket tegyen fel neki. Sorsa, ahogy a Wey-Yu veszélyes játszadozása, annak bizonyítéka, hogy inspirálójá, Nietzsche sem tévedhetetlen: az alázat nem az emberiség béklyója, hanem józanságának és létfenntartási ösztönének alapja.

Források

A tanulmány elsődleges forrásbázisát az eredeti *Alien*-tetralógia és a széria 2012-es előzményfilmje képezi:
Alien (A nyolcadik utas: a Halál). Rendezte: Ridley Scott. 1979, 20th Century Fox.
Aliens (A bolygó neve: Halál). Rendezte: James Cameron. 1986, 20th Century Fox.

Alien 3 (A végső megoldás: Halál). Rendezte: David Fincher. 1992, 20th Century Fox.

Alien: Resurrection (Alien 4 – Feltámad a Halál). Rendezte: Jean-Pierre Jeunet. 1997, 20th Century Fox.

Prometheus. Rendezte: Ridley Scott. 2012, 20th Century Fox.

A háttértörténet, a dátumok és helyszínek, illetve a technológiai részletek pontosításakor olykor támaszkodtam a sorozat darabjainak hivatalos – tehát az alkotók által jóváhagyott – regényváltozataira (az eredeti forgatókönyvet is jegyző Joe Spies és Damon Lindelof által írt *Prometheus*-könyv kivételével, amely szokatlan módon kizárólag japánul jelent meg, és tudomásom szerint a kézirat lezárásáig nem készült angol, így nyilván magyar kiadása sem):
 Foster, Alan Dean: *Alien. A nyolcadik utas: a Halál*. Agave Könyvek, 2015.
 Foster, Alan Dean: *Aliens – A bolygó neve: Halál*. Agave Könyvek, 2015.
 Foster, Alan Dean: *Alien 3. – A végső megoldás: Halál*. Agave Könyvek, 2015.
 Crispin, Ann Carol: *Alien Resurrection – Feltámad a Halál*. Agave Könyvek, 2015.

A koherens és kezelhető történet fenntartása érdekében tehát teljességgel figyelmen kívül hagytam az *Alien*-univerzum spin-offjait, vagyis a kapcsolódó, megszámlálhatatlan mennyiségű nem hivatalos könyvet, képregényt és számítógépes játékot, illetve az eredeti széria történeti hátterének több ponton is ellentmondó *Alien vs. Predator* franchise darabjait. Két esetben tettem kivételt: a 21–24. század politikai viszonyainak feltérképezésekor, illetve a Weyland-Yutani Társaság történetének rekonstruálásakor helyenként az alábbi kézikönyvekből merítettem adatokat:

Brimmicombe-Wood, Lee: *Aliens: Colonial Marines Technical Manual*. Titan Books, 2012.

Perry, Stephani Danelle: *The Weyland-Yutani Report*. Insight Editions, 2016.

Az *Alien*-világ történelmi-politikai hátteréről szóló hiánypótló információkat nyertem az egyre bővülő sorozatnak a kilencvenes évek végétől különböző évfordulókon piacra került soklemezűs diszkiadásából, mindenekelőtt a moziváltozatokból kimaradt jelenetekből, a háttér-dokumentumfilmekből és egyéb informatív extrákból is. Ezek közül az alábbiakat használtam fel:

The Alien Legacy (DVD). 20th Century Fox, 1999.

Alien Anthology (Blu-ray). 20th Century Fox, 2012.

Prometheus to Alien: The Evolution (Blu-ray). 20th Century Fox, 2012.

Bibliográfia

Barley, Stephen: Corporations, Democracy, and the Public Good. *Journal of Management Inquiry*, Vol. 16/No. 3, 2007: 201–215. o.

Beck, Ulrich: *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, 2003.

Crocker, Chester: Engaging Failing States. *Foreign Affairs*, Vol. 82/No. 5. 2003: 32–45. o.

Dahl, Robert A.: *Forradalom után?* Osiris Kiadó – Readers International, 1995.

Fukuyama, Francis: *Poszthumán jövődönk*. Európa Könyvkiadó, 2003.

Gilens, Martin – Page, Benjamin I.: Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens. *Perspectives on Politics*, Vol. 12/No. 3, 2014: 564–581. o.

Goodin, Robert E.: Enfranchising All Affected Interests, and Its Alternatives. *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 35/No. 1, 2007: 40–68. o.

Hills, Elizabeth: From 'figurative males' to action heroines: further thoughts on active women in the cinema. *Screen* Vol. 40/No. 1, 1999: 38–50. o.

Kendrick, James: Marxist Overtones in Three Films by James Cameron. *Journal of Popular Film & Television*, Vol. 27/No. 3, 1999: 36–44. o.

List, Christian – Goodin, Robert E.: Epistemic Democracy: Generalizing the Condorcet Jury Theorem. *Journal of Political Philosophy*, Vol. 9/No. 3, 2001: 277–306. o.

Matheson, T.J. Triumphant Technology and Minimal Man: The Technological Society, Science Fiction Films, and Ridley Scott's *Alien*. *Extrapolation*, Vol. 33/No. 3, 1992: 215–229. o.

Nay, Olivier: Fragile and Failed States: Critical Perspectives on Conceptual Hybrids. *International Political Science Review* Vol. 33/No. 1, 2013: 326–341 o.

Nietzsche, Friedrich: *Így szólott Zarathustra*. Osiris Kiadó, 2004.

Pond, Steve: Ridley Scott Talks Humor in 'The Martian', Dishes on 'Alien' Prequels. *The Wrap*, December 11, 2015. (<http://www.thewrap.com/ridley-scott-martian-humor-prometheus-alien-prequel/>)

Sartori, Giovanni: *Demokrácia*. Osiris Kiadó, 1999.

Schumpeter, Joseph A.: *Capitalism, Socialism and Democracy*. Routledge, 1994.

Jegyzetek

- 1 A xenomorf voltaképpen egyazon faj többféle alakváltozatának gyűjtőneve. A faj bolyszerű, hierarchikus szisztémában létezik: a tojásokból kikelő arctámadó (*facehugger*) a gazdatestbe juttatja az embriót; amikor az elég fejletté válik az önfenntartásra, kitör az áldozat mellkasából (*chestbuster*); kifejlődve pedig harcosként, illetve hereként (*drone*) szolgálja az anyakirálynőt (*queen*); amely – a kört lezárva – a faj fennmaradását és terjeszkedését biztosítja a tojásokat rakja.
- 2 Hills 2012.

- 3 Ripley vizsgálóbizottsági meghallgatásán ezek a legénységi profilok futnak a háttérben látható képernyőn a második rész elején. Noha az adatok nem láthatók a filmen, és a regénybe sem kerültek bele, több DVD-, illetve Blu-ray-kiadás extrái között is megtalálhatók. Ld. még: Brimmicombe-Wood 2012, Perry 2016.
- 4 A Prometheus expedíciójáról van szó, amelynek során a kutatócsapat tagjai egy távoli bolygón találkoznak az emberi faj tervezői, a „mérnököknek” nevezett idegen létforma tagjával. Az előzményfilm folytatása, az *Alien: Covenant* 2017 májusában jelenik meg a mozikban. Ridley Scott egyes nyilatkozatai (ld. például: Pond 2015) arra engednek következtetni, hogy ebből kiderül majd: az *Alien*-sorozat szörnynetegét, a xenomorfot is a „mérnökök” hozták létre, akárcsak az emberiséget.
- 5 2202-ben a földi államszövetségek egyesülésével egyetlen gigaállam jön létre, Egyesült Rendszerek (United Systems) néven. Az *Alien 4* már ennek az államnak a katonai bázisán játszódik.
- 6 Erre utal egyrészt, hogy az *Aliens* szerint Egyesült Amerika Szövetséges Parancsnokságának szervezeti rendszerén belül elkülönült státust élvez az Egyesült Államok Gyarmati Tengerészgyalogsága, másrészt hogy legalább a 22. század végéig a Földön kívüli kereskedelembe használatos kreditrendszer mellett a Földön a dollár is használatban marad (ld. Ripley vizsgálóbizottsági meghallgatásán a Nostromóval kapcsolatos kárbeccslést az *Aliens* elején).
- 7 Például maga Ripley is „földönkívüli”: legénységi kartonja szerint az Egyesült Amerika által a Holdon létesített, Olympia nevű telepen született 2092-ben.
- 8 Érdekes módon a *Prometheus* „mérnökein” kívül eddig nem jelentek meg idegen fajok a szériában, természetesen a xenomorfól és a Fiorina primitívebb őshonos fajaitól eltekintve. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az emberiség ne találkozhatott volna más idegen, akár értelmes lényekkel is. A matematikai valószínűségen kívül erre utal az is, hogy a Nostromo felderítőcsapatát a legkevésbé sem rendíti meg, amikor az LV-426-on idegen űrhajós holttestére bukkann.
- 9 Isaac Asimov például, akit látványosan izgattak az emberiség expanziójának társadalmi és politikai következményei, több robotregényében is szemlélteti a földrajzi determinizmusként emlegetett – Montesquieu-tól is ismerős – tételt. Az *Acélbarlangok*, illetve a *Mezítelen nap* szerint például a földlakók a túlnépesedés, a technológiai fejlődéssel szembeni pesszimizmus és az erőforrások szűkössége miatt szélsőséges társadalmi polarizáción esnek át, ami lényegében apartheidet eredményez a jómódú kevesek és a nyomorvárosokban élő sokaság között. Ezzel szemben a rendkívül ritkán lakott és a robottechnológiát hasznosító Solarison az emberek nagyjából azonos jólétben, de egymástól teljesen elszigetelten, szinte társadalmon kívüli állapotban élnek.

- 10 Valószínű, hogy ez a szervezet a hasonló nevű, az *Aliens* megjelenésekor az Egyesült Államokban létező (1996-ban egyébként megszűnt) Államközi Kereskedelmi Bizottsághoz (Interstate Commerce Commission) hasonló intézmény lehet. Ebben az esetben a jövőben Egyesült Amerika Kongresszusa alá rendelt úgynevezett független ügynökségről (*independent agency*) van szó, vagyis olyan szövetségi szintű, de a kormánytól független szabályozó és felügyeleti szervről, amely a szövetségi törvényekkel egyenértékű regulációkat alkot a csillagközi kereskedelem és szállítás területén. Többek között az ICC hatáskörébe tartozik a Föld területét idegen organizmusoktól védelmező karantén működtetése, amelyet a Wey-Yu ki akar játszani, hogy földi laboratóriumaiba csempészhessen a xenomorfokat.
- 11 Vagyis a naprendszeren kívüli.
- 12 Lee Brimmicombe-Wood 1995.
- 13 A negyedik rész szerint a Wey-Yut valamikor a 24. század elején egy még nagyobb vállalat vásárolja fel. Az Egyesült Rendszerek Hadseregének fő hadiszállítójaként azonban ezt követően is megmarad a befolyása.
- 14 A TED (Technology, Entertainment, Design) a valóságban is létező konferenciasorozat, amelyen világhírű tudósok, művészek, vállalkozók legfeljebb 18 percben adják elő inspiratív és közérthető gondolataikat, eszméiket. Weyland fiktív TED-beszéde a *Prometheus* moziváltozatából kivágott nyitójelenetben látható.
- 15 Nietzsche 2004: 338–339. o.
- 16 Nay 2013.
- 17 Gilens – Page 2014.
- 18 Stephen Barely az Egyesült Államok döntéshozatali folyamatainak elemzésén keresztül jutott arra, hogy ez a fenyegetés korántsem a távoli jövő vagy a sci-fi sajátja. Erős törvényhozási lobbierőn, az őket szabályozni hivatott intézmények „foglyul ejtésén” és hagyományosan állami funkciók privatizálásán keresztül a jelentősebb lobbierővel bíró vállalatok számos esetben már napjainkban képesek felülírni a képviselői demokrácia logikáját és a közjó előmozdítását. (Barely 2007).
- 19 Az elméleti matematikai tétel empirikus politikatudományi alkalmazásáról az ún. epistemic democracy igazolásában ld. List – Goodin 2001.
- 20 Schumpeter 1994: 250–283. o.
- 21 Természetesen a legdemokratikusabb rendszerben is léteznek a részvételtől kizárt csoportok, például a kiskorúak vagy a közügyektől eltiltott, elítélt bűnözők.
- 22 Dahl 1995: 59. o.
- 23 Sartori 1999: 29 o. – kiemelés az eredetiben.
- 24 Beck 2003: 52. o.

- 25 Ld. például: Kendrick 1999. A szerző többek között abból a téves megállapításból indul ki, hogy Ripley klasszikus munkáskarakter. Valójában a legénységi kartotékja szerint az Evansbrook Academy osztályelsőként végzett, az etika, a jog és a vállalati ügyek tárgyakban kiemelkedő tehetséget mutató, mérnöki egyetemi diplomával is rendelkező Ripley, aki pályafutása során másodpilótaként, túsztárgyalóként, űrhajós altisztként, majd tisztként is szolgált, sok mindennek nevezhető, de „klasszikus munkásnak” semmiképpen.
- 26 Matheson 1992.
- 27 Fukuyama 2003: 244. o.
- 28 Fukuyama 2003: 246–247. o.
- 29 Elég, ha olyan hanyatló vagy gyenge államokra gondolunk, mint Szudán, Szíria vagy Afganisztán, ahol a gyenge, vagy/és korrupt adminisztráció egyes régiók felett csak névleges fennhatóságot képes gyakorolni, illetve olyan alapvető szükségleteket sem tud biztosítani, mint a minimális szintű közbiztonság, az ivóvízellátás vagy az áramszolgáltatás. (Crocker 2003).

LOVÁSZ DOROTTYA

Mi lesz velünk?

Isaac Asimov és a robotjogok fejlődése

Az ügyvédek még ennél is jobban keresnének egy olyan világban, ahol a kenyérpíritóm megfenyegethetne azzal, hogy beperel; vagy kellemetlen információkat továbbít rólam egy szuperszámítógépnek, ha nem rendeltetésszerűen használom, ezzel veszélyeztetve saját magam és környezetem biztonságát. De valójában nem kell ennyire messzire mennünk: Peppert, a japán-francia koprodukcióként 2014-ben létrejött hangulatérzékelő robotot megkárosító férfit is beperelték Pepper megkárosításáért.¹ A két eset között pusztán annyi a különbség, hogy míg az elsőben a robot mint jogképességgel rendelkező, kvázi természetes személy jelenik meg, addig az utóbbiban Pepper egy cég tulajdonát képezi, és a cég tulajdonában esett kár miatt vonják felelősségre a károkozót.

A kérdés már csak az, hogy mikor kezdetünk el rettegni a porszívónk zsarolási potenciáljától. Hogyan alakulnak ki a robotok és a mesterséges intelligenciák jogai, és vajon meddig terjednek? Együtt szavazunk majd a telefonunkkal és a tévénkkel? És mi lesz mindazzal, ami ezt a kérdéskört megelőzi, hogyan tanítjuk meg azt az etikát és morált a robotoknak, ami egy harctéri szituációban segít egy ember egy tárgytól megkülönböztetni? Lehetnek-e morálisan cselekvő lények a robotok?

Isaac Asimov, a kezdetben biokémikusként tevékenykedő író, a sci-fi meghatározó alakja foglalkozott a legátfogóbban a robotjogok kérdéskörével és a robotok emberi társadalomba illesztésével a science fiction irodalomban. Regényein és novelláin keresztül számos dilemmát tár elénk a jövő új állampolgárainak emancipálásával kapcsolatban. A liberális és progresszív gondolkodású író a tudomány és a technika oltalmára bízna az emberiséget. De akár egy általa adott interjúról, akár egy fikciós művéről van szó, szemet szúr ambivalens gondolkodása a társadalmunkról. Egyszerre hisz az emberi progresszióban és ezáltal a tudomány adta lehetőségekben, és közben mégis elutasító, ha emberek alkotta politikai rendszerekről van szó. Víziója, hogy az emberiség nem tud kinőni saját kiskorúságából, és vagy csak egy diktatórikus világkormány,² vagy egy szuperszámítógép³ segíthet rajtunk, nem tűnik egészen demokratikus világképnek. Vajon hogyan egyeztethető össze mindez?

Asimov a robotokkal karöltve épített társadalmat kétféleképpen közelíti meg. Az egyik megközelítés a Multivac-történetekből⁴ megismerhető superhatalmú számítógép prototípusa, ami helyettünk szervezi a társadalmunkat, és éberén őrködik az emberiség jóléte felett. Asimov másik elképzelése ezzel párhuzamosan születik meg, az emberi formában tevékenykedő robot politikusokról, tudósokról, akik köztünk élnek. Mi lehet a közös egy szuperszámítógépben és az emberszerű robotokban? Az összekötő kapocs a robotika törvényeiben rejlik:

„Egy: a robotnak nem szabad kárt okoznia emberi lényben, vagy tétlenül tűnnie, hogy emberi lény bármilyen kárt szenvedjen.

Kettő: a robot engedelmeskedni tartozik az emberi lények

utasításainak, kivéve, ha ezek az utasítások az első törvény előírásaiba ütköznének.

És három: a robot tartozik saját védelméről gondoskodni, amennyiben ez nem ütközik az Első és Második Törvény előírásaiba.”⁵

A robotokat korlátozó törvények sorszám szerinti prioritásokat jelölnek. Minél kisebb a sorszáma a törvénynek, annál fontosabb törvényről van szó. A törvények állandó kontroll alatt tartják a robotokat, hogy az emberek biztonságosan használhassák és uralmuk alatt tarthassák őket; de meddig tartható fenn ez az állapot?

Asimov számos robottörténete közül én a teljesség igénye nélkül választottam ki a robotjogok fejlődése szempontjából az általam legfontosabbnak ítéltet. A *két évszázados ember* történetén keresztül megismerjük egy robot emberré válását és a robotjogok kivívásának egy alternatív útját. Megvizsgáljuk a robotika törvényeit a *Körbe-körbe* és *Az elkerülhető konfliktus* című novellák révén, ahol az író először rendszerezte őket. A *Bizonyíték* című novella segítségével megérthetjük a törvények létrehozásának okait és céljait, A *világ minden terhe*, a *Kiváltság*, A *tréfamester*, A *utolsó kérdés*, a *Kiválasztott* és A *gép, amely megnyerte a háborút* című írások pedig a Multivac működését segítenek átlátni.

A robotokkal, mesterséges intelligenciákkal kapcsolatos alapfogalmak tisztázása után kifejték néhány dilemmát, kérdést, ami a mesterséges intelligenciák létrehozatalát, társadalmunkba integrálását övezi. A tanulmány második felében az asimovi rendszert mutatom be, és azokat az irányadó elveket, amelyek a mi mesterségesintelligencia-kutásainkat is meghatározzák és meghatározhatják még a jövőben.

Alapfogalmak: robot, AGI, szuperintelligencia

Mi a robot és mi az a mesterséges intelligencia? Miben különbözik a két fogalom? Vagy ugyanaz lenne a kettő? Maga a robot szó a cseh írótól, Josef Čapektól származik, aki 1917-ben használta először egy novellájában. A kifejezés szabadfordításban munkát, kényszermunkát jelent. Testvére, Karel Čapek 1920-as RUR című drámájában – ahol a robotoknak nevezett gépek leigázták az embereket és átvették a világaluralmat – összekapcsolja a szó jelentését, a céltudat nélküli repetitív cselekvést az MI kiszámíthatatlanságával és az abból eredő félelmünkkel, hogy teremtményünk ellenünk fordul. De fontos tisztázni, hogy önmagában a robot és az MI nem ugyanaz. A legfontosabb különbség köztük a kiszámíthatóság. A mikrónk egy egyszerű, determinisztikus gépnek számít, akármit rakunk bele – legyen szó akár egy macskáról –, azt felmelegíti. Egy MI-vel rendelkező mikró esetében nem lehetünk biztosak az eredményben, nem tudjuk előre megjósolni, hogy mit fog cselekedni, hiszen intelligens, a kiszámíthatatlanságából következően így nem is teljesen biztonságos. Ahogy nyilvánvalóan a macskasütés sem az, de míg az első esetben a felelősség kizárólag azt terheli, aki a macskát a mikróba rakja (vagy a forgalmazót, aki nem írja le a használati utasításban, hogy ezt senki ne tegye), addig a másikban a felelősség kérdése már nem olyan egyértelmű.⁶ A programozó, a tulajdonos vagy a gyár a hibás?

Ahhoz, hogy ezt jobban megérthessük, meg kell vizsgálnunk az intelligencia fogalmát. Az intelligenciafogalmakban általában a közös pont a teremtető lustaság,⁷ ami lényegében annyit tesz, hogy azért készítünk eszközöket, hogy azok helyettünk dolgozzanak, ezzel megkönnyítve az életünket, és mi a magasabb rendű problémákkal foglalkozhassunk. Az MI létrehozá-

sának célja is lényegében ebben gyökerezik. Szeretnénk egyre okosabb számítógépeket készíteni, az emberi elménk problémamegoldó képességét átörököltetni.

Az AGI, a *generális mesterséges intelligencia* létrehozása a jelenlegi mesterségesintelligencia-kutatások elsődleges célja. A generális szó az általánosságra utal. Emlékezzünk csak vissza *Deep Blue*-ra: az IBM által kifejlesztett számítógép 1997-ben megverte Garri Kasparovot,⁸ az akkori sakkvilágbajnokot. Viszont nem lenne képes tudományos felfedezésekre, vagy például arra, hogy másvalakit nem sakkban, hanem góban,⁹ a kínai-japán stratégiai játékban verjen meg. Az emberi elme sajátossága, hogy egyszerre figyelni és tanulni is tud – erre jelenleg csak az ember képes.¹⁰

A legfejlettebb mesterséges intelligencia, ami az AGI-n is túlmutatna, az asimovi Multivacot idéző szuperintelligencia lenne. A szuperintelligencia egy olyan mesterséges intelligencia, ami képes a reprodukcióra és önmaga újratervezésére egy jobb kondícióban, és ezt folytatólagosan végzi. Ezt a folyamatot *intelligenciारobbanásnak* vagy *szingularitásnak* nevezzük.¹¹

A mesterségesintelligencia-kutatást sok tévképzet és félelem övezi. Vizsgáljunk meg belőlük párat, körbejárva a morál, a kultúra, az etikai nevelés és a jogképesség kérdéseit, mielőtt megismerkednénk Asimov elképzeléseivel.

1. Az a MI, amit teremtünk, eredendően jó vagy rossz?

– nincs szellem a gépben

Jónak vagy rossznak lenni nemcsak teljesen relatív fogalmak, de kizárólag emberre vonatkoztathatók. Morálisan az a lény tud jó vagy rossz lenni, aminek nemcsak érzései, de értelme is

van ahhoz, hogy megértse, bizonyos tettek milyen következményekkel járnak. Ebből következően a csecsemők és az állatok sem teljes értékű morális lények.¹²

Az MI nem tudja, nem tudhatja az eredeti célját az adott kódsornak, ami alapján cselekszik, nem ismeri az emberi szándékot. A mesterséges intelligencia nem fogja automatikusan újraindítani a kódját, ha mi esetleg rossz parancsot írunk neki. Az MI nem rendelkezik belső értékmérővel, hogy vajon jó-e ez a parancssor vagy sem, így viszont nincs is olyan eset, hogy a lelkiismerete átváltsa az adott parancsot, hogy a saját vágyainak is megfeleljen. Az MI személyiség nélkül születik, nincs lelkiismerete, nincs agya.

2. Nem eredményez-e globális munkaerő-piaci válságot az MI megjelenése? – robotok a munkaerőpiacon és a kibernetikus emberi testrészek kérdésköre

I. J. Good, aki a technológiai szingularitás hatásait vizsgálta, úgy találta, hogy a szuperintelligencia lenne az utolsó dolog, amit az emberiségnek fel kellene találnia.¹³ John Koza, a Stanford Egyetem professzora szerint viszont soha nem jön el olyan időszak, amikor a robotok teljesen lecserélik az emberi munkaerőt. Az emberek továbbra is dolgoznak majd, csak idővel egyre komplexebb problémákon.¹⁴ Egy másik gondolat – miszerint nem az osztálytársadalom érdekeit, hanem kizárólag egy kis csoport, mondjuk, a készítői érdekeit szolgálná az MI – viszont okot adhat az aggodalomra, legalábbis ha onnan közelítjük meg a helyzetet, hogy a készítőik nem feltétlenül az emberiség érdekeit tartják szem előtt.¹⁵

Valójában a robotok már sok, korábban emberek által végzett munkában jobbnak bizonyultak, vagy pedig emberi kooperá-

cióval kiegészítve lelik el lassan az összes társadalmi alrend-szer legkisebb szegleteit is: számítás, információgyűjtés, filmek animálása, csalások felderítése, biztonsági ellenőrzés, feltalálás, szerencsejáték, pénzügyi kereskedés, robotpilóták, termelés üte-mezése, légiforgalmi irányítás, újságírás, áramkör-tervezés, or-vosi diagnózis – hogy csak párat említsek közülük.¹⁶

Bill Hibbard MI-kutató szerint „a jelenlegi jogi és közgaz-dasági helyzetben a szuperintelligens gépek szociális káoszt eredményeznek. Minden munka elvégzésére képesek lesznek, sokkal hatékonyabban, mint az emberek, és ez 100%-os mun-kanélküliséghez fog vezetni. Óriási vagyont fognak keresni a gazdáiknak, miközben magukat teljesen kiszolgáltatják.”¹⁷ Ez-zel megindulhat egy újfajta kizsákmányolási hullám, a történe-lem kicsit megismételheti majd önmagát. Viszont a pénzügyi kérdések nem csak a robotvásárlásnál lesznek érdekesek. Például az az ember lehet majd *okosabb*, aki meg tudja magának fizetni a kibernetikus agyat. A pénz nagy szelektáló marad az emberek között, ha nem változtatunk a feltételeken, mivel így sokan (még többen) ki fognak szorulni a döntéshozatalból, a tudományos életből és az értelmiségi munkakörökből is.

Egyik megoldásként felmerülhet az alapjövedelemhez való jog kérdése, amit már robotoktól függetlenül is tesztelnek.¹⁸ Ha a robotok dolgoznak és termelnek helyettünk, ráadásul úgy, hogy a napból nyerik az energiájukat, akkor miért ne élvezhet-né ki az ember a robotok munkájának gyümölcsét? A háttérben meghúzódó, egy esetleges robotlázasdástól való félelem, amit az öntudatra ébredt másodrendű állampolgárok, tehát a robotok kizsákmányolása okozna, viszont beárnyékolja ezt a jövőképet. Hiszen miért akarnának örökre a szolgálaink lenni olyan képes-ségekkel, amelyekkel akár uralkodni is tudnának rajtunk?

3. Hogyan lehetséges a robotok etikai nevelése?

Lehet-e kikezdzhetetlen etikát tanítani a robotoknak?

– *explicit és implicit etikai ágens, morális relativizmus, etikai univerzalizmus*

Az emberekben az a különleges, hogy etikusan viselkednek anélkül, hogy úgy tanulnának etikát, ahogy a matematikát vagy a történelmet tanulják. A zsidó kultúrkörből ismert gó-lem, vagy *Frankeinstein* története már jóval a robottechnológia előtt felvetette a technikával létrehozott intelligencia etikussá-gának kérdését.¹⁹ A *robotetika* általában az emberi viselkedés-sel áll összefüggésben, azzal, hogyan viselkednek az emberek a robotokkal, miként készítik és használják őket, míg a *gépi etika* magával a robot viselkedésével foglalkozik.²⁰

A mesterségesintelligencia-kutatások egyik további célja az *explicit etikai ágens*²¹ létrehozása, amely képes a lehető legjobb etikai cselekvést kikalkulálni azon etikai elvek alapján, amelye-ket megtanult. Az *implicit etikai ágens*²² csupán elkerüli az eti-kátlan viselkedést, vagy pedig azért viselkedik etikusan, mert erre programozták.²³ Az MI tanításának ötleteként szokták fel-hozni, hogy ha nyílt forráskódúak, tehát bárki által szabadon „szerkeszthetőek” lennének a mesterséges intelligenciák, az kultúra-közelibbé, életszerűbbé is tehetné az adott intelligen-cia tanulását. A nyílt forráskódú intelligencia melletti másik fő érv az átláthatóság, a gyors javíthatóság, a több visszajelzés lehetősége. Fontos ellenérv viszont, hogy ha inkompetens és ve-szélyes emberek kezébe kerül, akár fegyvert is kovácsolhatnak belőle.

Sokak szerint viszont azért nem tudunk a robotoknak etikát tanítani, mert még mi magunk is folyamatosan, évszázadok óta tanuljuk azt, hogyan viselkedjünk. Már az ókori civilizációban

is, például a görögöknél, a rabszolgatartás alapvetőnek számított. A 19–20. századig pedig csak elvétve jöhetett szóba a nők és a feketék szavazati joga. Mára már elítéljük a rabszolgaságot és szavazati jogunk észszerűtlen korlátozásait, de valamikor ezek a tiltások egyértelműek és közel megkérdőjelezhetetlenek voltak a polgárjogi mozgalmakig, a feminizmus megjelenéséig. Azt mondhatnánk, a jövőből vizsgálva jelen kultúránkat: nem lehetünk túl etikusak, annak fényében, hogy ezeket a szokásokat felülírtuk, és helyettük rendelkezünk más törvényekkel, amelyek szintén nem biztos, hogy etikusnak számítanak ötven év múlva. Így felmerül a kérdés, hogyan fogunk egy gépet örökké etikusnak programozni, ha mi sem tudjuk teljes körűen felmérni, mi az, amit helytelenül teszünk. Ehhez kapcsolódik tehát az igény, hogy olyan MI-t építsünk, amely etikusabb az embernél. De mindezt hogyan?

Bármit is szeretnénk elérni a robotok etikai és érzelmi fejlesztésében, először tudnunk kell, melyik közösség kulturális értékeit tanítjuk meg a gépeknek. A kultúra és a morál kérdései megosztóak, és az emberi jogok kapcsán különül el legelősebben a relativisták és az univerzalisták tábor. A kulturális relativizmus – ahogy az elvrendszer neve is jelzi – relativizálja a morális értékeket. Álláspontja az emberi jogok kérdésében az, hogy nem nevezhetünk meg alapvetően univerzális emberi értékeket. Nincs olyan mérce, ami alapján bírálhatnánk egyes kultúrák belső működését. A saját kultúránk pedig nem áll a többi fölött, és nincs is olyan morális kódrendszer, amely minden időben, minden társadalomban örök értéket képvisel.²⁴ Tehát egy példán keresztül bemutatva: ha az eszkimók hagyják, hogy a család idősebb tagjai elválnuljanak megfagyni, hogy ez-

zel se terheljék a családot, az morálisan nem megkérdőjelezhető a kulturális relativizmus álláspontja szerint.

Az univerzalizmus szerint viszont a kultúra nem lényeges szempont az erkölcsi értékek vonatkozásában, ezek az értékek nem egy domináns nagyhatalom értékei, amit rá akar erőltetni kisebb országokra, közösségekre. Az emberi jogok minden embert egyenlően illetnek meg emberi mivoltuk miatt. Az univerzalizmus az a nézetrendszer, amelyre a legtöbb emberjogi egyezmény épül, abból az elvből kiindulva, hogy igenis léteznek kultúrákon átvélő közös értékek, mint amilyen az élet védelme. Az elvrendszer fő kritikája, hogy legtöbb változata figyelmen kívül hagyja az eltérő társadalmak közötti kulturális különbségeket, és éppen ezért intoleránsnak minősítik az univerzalizmust.²⁵

A mesterségesintelligencia-kutatók általában elvetik a relativista álláspontot. Ennek két oka van. Az első, hogy léteznek olyan értékek, melyek minden kultúrában értéknek számítanak, mivel egy adott társadalom fennmaradásához az újszülötteket gondozni kell, az életük értéknek számít, hiszen ők örökítik tovább a közösség szokásait, hagyományait, éltetik a kultúrát. A második érv pedig az, hogy nem tudunk egy gépnek tökéletes, mindenre kiterjedő és megingathatatlan etikát tanítani. Sokkal fontosabb lehet a következetesség az elsajátított etika érvényesítésében.²⁶

Az első kérdés azonban nem a tanult etika érvényesítése, hanem az, hogyan tanítjuk meg a gépet, vagy hogyan tesszük etikussá. Hogyan szabályozzuk a robot és robot közötti interakciót? Hiszen az autonóm robotok emberi kontroll nélküli tevékenységéből következik, hogy lesz arra példa, hogy egy

autonóm robot más autonóm robotokat irányít majd.²⁷ Ez a felelősség sok etikátlan cselekedetre adhat lehetőséget. Az pedig az emberiség kudarcának számítana, ha a robotok közötti interakció nem *humánus* és etikus módon történne, különösen ha az adott jogsértő robot az emberekkel tisztességesen bánik.²⁸

4. Ha magunkkal azonosnak tekintjük a robotokat, akkor ez jogi értelemben is megnyilvánul majd?

Hogyan lesznek jogilag elszámoltathatóak?

– A morális státusz és a különleges tulajdonságok fogalma

Hilary Putnam amerikai analitikus filozófus, az *Agyak a tartályban* szerzője és a robotjogok lelkes élharcosa szerint a robotok megkülönböztetése pusztán fizikális megjelenésük alapján egyenlő a rasszizmussal. Ehhez természetesen a robotoknak ugyanolyan szellemi képességekkel kellene rendelkezniük, mint az embereknek, de az analógia további része tisztázott. Csúpan fizikai megjelenésének eltérései alapján gyengébbnek, alacsonyabb rendűnek titulálni valakit vagy valamit rasszizmusnak minősül, ha minden robotot egy „rasszhoz” tartozóként kezelünk. Richard Laing, a Michigani Egyetem professzora szerint ha elérnek egy bizonyos fokú képességalmazt, mint amilyen a reprodukció vagy a nyelv, akkor emancipálni kell a robotokat, többé nincs jogunk irányítani őket.²⁹ Ezen emancipáció lépései kérdésesek, de a jogi egyenlősítés folyamata a jogképesség megítélésével kezdődhet majd.

Ehhez az emancipációhoz viszont morális státuszt kell hogy kapjanak. A morális státusz lényegében annyit tesz, hogy valami/valaki önmagában, a pusztán létezése miatt értékes, nincs jogunk fájdalmat okozni neki, megölni vagy kínozni. Például, míg egy követ dobálhatunk, mert nem érez fájdalmat és nem

rendelkezik morális státusszal, addig egy állatot nem, mert ezzel kárt tennénk benne, és ezt a szenvedést, amit az állatnak okozunk, etikátlannak tartjuk. Mindez azért lényeges, mert ami nem rendelkezik morális státusszal, az nem védhető meg csak a létezése miatt.³⁰ Ha ellopunk egy számítógépet, nem maga a számítógép ellopása lesz a morális véték, hanem az, hogy a számítógép egy cég vagy egy személy tulajdona, és az illetőt a rablással megkárosították. A morális státusz problémaköre tehát fontos kapcsolatban áll azzal, hogy egy robotot milyen jogokkal ruházzunk fel.³¹

A morális státusznak két pillére van: az érzés képessége és az értelem. Ahogy azt korábban említettem, az állatok nem teljes értékű morális lények, mert az értelem képessége, a tudatosság rájuk nem vonatkoztatható, viszont mivel érző lények, valamilyen morális státusszal rendelkeznek. A nagytetű majmok, a kisbabák és az értelmi fogyatékos emberek szintén nem azonos értékű morális státusszal rendelkeznek, mint egy felnőtt ember, ezért őket *marginális embernek*³² nevezik, mert bár egyértelmű, hogy egy értelmi fogyatékos ember okosabb, mint egy kismacka, tetteiért nem vonható felelősségre, így nem teljesül a teljes morális státusz elnyeréséhez szükséges mindkét kritérium.³³

Mi dönti el, hogy egy robot rendelkezhet-e morális státusszal vagy sem? A robotok esetében nem az értelem, inkább az érzés képessége hiányozna a teljes morális státusz elnyeréséhez. Elizer Yudkowsky mesterségesintelligencia-kutató szerint igenis azonos morális státusz illeti meg a robotokat, ha pusztán a létrehozásuk kimenetele vagy a fizikai megjelenésük különbözik az emberektől.³⁴

Visszont ezek a kérdések rögtön bonyolódnak, amint képe kerülnek az MI *különleges tulajdonságai*. Vegyük például a

szubjektív időérzékelésüket, ami sokszorosa az emberi agynak. Mi lenne akkor, ha egy MI-t meg kellene büntetnünk: szubjektív vagy relatív időben kellene-e letöltenie a büntetését? Egy másik különlegesség a gyors reprodukció képessége. Az embernek jelenleg vajmi kevés beleszólása van abba, hogy utódai hogyan nézzenek ki és mikor jöjjenek a világra. Egy mesterséges intelligencia azonban azonnal képes lemásolni magát, nincs szükség a folyamathoz kilenc hónapra, és ez a másolat is azonnal képes lesz a reprodukcióra.³⁵

További fontos különbség a robot és az ember között, hogy az ember nem újrakepezhető, míg a robotok igen. Mindez visszavezethető arra a tényre, hogy a robot agya és teste teljesen elválik egymástól. Ha egy robot lelő egy embert, aki így fej-, vagy szívlövést kap, annak valószínűleg nemcsak a fizikai teste, hanem az öntudata is megsemmisül. Viszont ha egy robot testét megkárosítjuk, az nem feltétlenül eredményezi a robot agyának sérülését is. Ez felveti a következő problémákat: Hogyan büntessünk? Azonos-e a két haláleset: ha a robot agya megsemmisül, később újrakepezhetik-e egy új testben, és a korábban letöltött információk alapján a személyiségét is visszakaphatja-e? Hogyan integráljuk a robotokat a szociális ellátási rendszerbe? Hiszen ha örökké élnek, állandó ellátásra szorulnak majd. És hogyan védjük meg azokat a titkos információkat, amelyeket egy-egy robot processzora tárolhat? Amennyiben valaki gondol egyet és ellopja a szóban forgó robot agyát, temérdek információhoz hozzáfér, ha csak nincs védelmi rendszerrel ellátva az eltulajdonított egység.

Míg az emberek könnyen korrumpálhatóak, a robotok nem korrumpáltak. Teljesen ellenállnak a manipulációnak. Ezen tulajdonságuk az információvédelemnél, a nemzetbiztonságnál

hasznunkra válhat.³⁶ Egy másik oldalról vizsgálva viszont a hackerek számára nem lehetetlen a manipuláció. Ha szabályrendszereken alapul a mesterséges intelligencia, mint Asimov műveiben, akkor megtörténhet, hogy egy bűnöző öngyilkossággal fenyeget meg egy robotot, ha az nem segít kirabolni egy bankot. Chris Santos-Lang robotetikai kutató szerint az emberek azért nem hackelhetők, mert az emberi etika túlmegy az egyszerű szabálykövetésen.³⁷ Ha meg akarjuk védeni a mesterséges intelligenciákat a manipulációtól, akkor kiszámíthatatlan viselkedési normákkal kell ellátnunk őket, ami viszont felerősítheti az emberek alapvető félelmét a robotoktól.

5. Etikus-e megütni egy robotkutyát?

– robot és ember kapcsolata a mindennapokban

Különleges és egyelőre furcsaságszámba menő tulajdonságaik ellenére úgy tűnik, az emberek mégsem tudják mindig hideg bádogdobozként kezelni a robotokat. 2011-ben az MIT (Massachusetts Institute of Technology) gyerekeken végzett kísérletet. Azt kérték tőlük, hogy tartsanak fejjel lefelé egy hörcsögöt, egy Barbie babát és egy beszélő Furby-t, ameddig nem kényelmetlen nekik. A gyerekek a Furby-t a hörcsöghöz hasonlóan hamar megfordították, mert a Furby azzal, hogy hangokat adott ki, megtévesztette a gyerekeket, akik érzelmet véltek felfedezni benne.³⁸

Amikor 2015-ben a Boston Dynamics feltöltött az internetre egy videót arról, hogy Spot, a robotkutyája milyen stabil akkor is, ha valamilyen mechanikus hatás éri, és ezt azzal prezentálták, hogy oldalba rúgták, a közvélemény fellázadt a robot abuzálása ellen.³⁹ Az orvostudományban is használt robot főképp pedig kifejezetten arra lettek kifejlesztve, hogy a páciens foglal-

kozzon és érzelmi kötődést alakítson ki velük, ami azért lehet veszélyes, mert ha eltávolítják a robotot az ember mellől, az visszavetheti a kezelés hatékonyságát.⁴⁰

6. A hadiiparban már régóta alkalmaznak robottechnológiát. Nem veszélyesebbek, kegyetlenebbek a robotok harctéren az embernél? – Az emberi méltóság kérdése

Noam Chomsky filozófus szerint egy idő után az előállítás egyre egyszerűbb és olcsóbb lesz, a tömegtermelés által könnyen elérhetővé válik majd a közönséges harctéri robot, amit az emberek helyett/mellett vetnek majd be.⁴¹ Viszont ahhoz, hogy egy robot jobb katona legyen, mint egy ember, sok olyan dolog szükséges, ami jelenleg nem áll rendelkezésre. Bár egy emberi katona feltűzelhető, ezért előítéletes, könnyebben hibázik, stresszhelyzeteknek van kitéve, ellátásra szorul és élete nem pótolható, tehát „sokba kerül” a hadseregnek, még mindig nagyobb pontossággal tesz különbséget civil és ellenség, ellenség és barát között, mint egy robot. Viszont a robotok mellett szól a pontosság érve: nem hibáznak, nem lehet őket stresszelní, ráadásul ha tömegével gyártják őket, akkor olcsóak is, és nem törnek meg a kínzás alatt sem.⁴²

2015-ben az ENSZ egy ötnapos konferenciát tartott, melynek keretében a CCW⁴³ (Convention on Certain Conventional Weapons) szakértőivel vitatta meg az egyre közeledő robot-hadviselés etikai kérdéseit, általános megoldások után kutatva. A robothadviseléssel kapcsolatos problémák abban gyökereznek, hogy mint katona, az ellenséges fél jogosan ölhet meg a harctéren, de az emberi méltóságomhoz viszont hozzátartozik, hogy az ellenség hogyan végezz vele. A robotok nem tudják garantálni az emberi méltóságomat a halálom pillanatában,

hiszen a robotok számára ugyanolyan objektum vagyok, mint egy sziklatömb. Azt a parancsot kapta, hogy engem *mindenképpen lőjön le*, a kavicsot pedig *szétlőheti*, ha az útjában áll.⁴⁴

7. Hogyan nézne ki a robotok jogiasításának konkrét folyamata? – A harmadik egzisztencia törvények lehetősége

A jogi egyenlősítés általánosságban – ha nem a politikai példát, hanem a jogi fogalmat vizsgáljuk először – azt a folyamatot jelenti, amelynek eredményeképpen a társadalom minden tagja azonos módon érvényesítheti állampolgári és emberi jogait. A jogegyenlőség törvényben való biztosítása önmagában nem elég, ha nincs mögötte alkotmányos garancia arra, hogy ez a gyakorlatban is megvalósul majd. Tehát nem a joggyakorlás képessége lesz egyenlő, hiszen abban továbbra sem vagyunk egyenlők, nem azonos feltételekkel jövünk a világra, hanem az, hogy a jogaink érvényesülésének sem jogi, sem természeti akadályai nincsen.⁴⁵ A politikai példa a feketék polgárjogi mozgalmak vagy a női emancipációs mozgalmak. Ismerjük a történeteket, a diszkriminációt felváltotta a jogi egyenlőség elve.

Az első alkalom, amikor robotokat és embereket azonos jogi státusz illetett meg, 1980-ban volt, amikor egy szerzői jogi vita kapcsán Albert Stevens bíró azonos szerzői jogi védelem alá helyezte a *Brillo* című történet robot- és emberi karaktereit.⁴⁶ A jogi egyenlősítés folyamatában a munkavállalás egyenlő jogai lehetnek az első lépések.⁴⁷ A robotokat az emberek azért választhatják munkaerőnek, mert gyorsak, pontosak, költséghatékonyak, nem igényelnek szünetet, minimális energiaforrással is sokáig dolgoznak, és egyenletes minőségben.

Yueh-Hsuan Weng robotjogokkal foglalkozó kutató szerint a robotok és emberek közötti interakciók kontrollálására és a jogi

felelősség megállapítására létre kellene hozni a *harmadik egzisztencia*⁴⁸ törvényeket, melyek lényege, hogy a robotot és az embert egyaránt védje, és megállapítsa, hogy jogsérelem esetén kié a felelősség. Az emberi védelem esetében, ha egy robot kárt okoz egy embernek, akkor azért a robot gazdája lesz a felelős. Weng szerint a robotok nemsokára életünk szerves részét képezik majd, ezért minél előbb le kellene fektetni az erre érvényes törvényeket.

Érdekes kérdés, hogy ha jogokat garantálunk nekik, akkor a robotok nyugdíjat is kapnak majd? A robot–ember házasság ugyanolyan etikai vitát képezhet egyszer, mint a melegek házassága napjainkban?⁴⁹ És mi lesz a pusztán szexuális célokra fejlesztett robotokkal? Lesznek robotprostitúciót tiltó törvényeink is? Ingyen robot-töltőállomások mozgalma társul majd az akadálymentesítést követelők vagy a biciklisek mozgalmához?⁵⁰ Vagy akár lobbicsoportként is felléphetnek a politikában? Ez jobban zavarhatja a politikusokat, mint annak a kérdésköre, hogy egy robotból szavazó válik. Vagy lehet, hogy ha a robotok passzív választójogot kapnának, tehát meg lehetne őket választani képviselőnek, akkor lassan megszűnne a politika? A science fiction-világok politikus jellegét a változékonyság adja, amit valójában az emberek hordoznak magukban, viszont egy csupán mesterséges intelligenciákkal dominált történetben nem lenne konfliktus, mert a racionalitás a felesleges küzdés és erőfitogtatás felett áll.

Robotjogok, robottörvények és kialakulásuk Isaac Asimov műveiben

Most, hogy megismerkedtünk a robotok és a mesterségesintelligencia-kutatások jelenlegi helyzetével, vizsgáljunk meg egy olyan fiktív világot, világrendszert, ahol a mesterséges intelli-

genciák már a mindennapi élet részei, emberek között élnek, és áthághatatlan törvények szabályozzák őket. Ahogy a bevezetésben is említettem, specifikusan Isaac Asimov novelláin keresztül vizsgálódunk. Ennek oka, hogy Asimov foglalkozott legátfogóbban a robotok társadalomba illesztésével és az őket szabályozó törvények megalkotásával.

Megvizsgáljuk a robotika törvényeit a *Körbe-körbe* és *Az elkerülhető konfliktus* című novellák révén, ahol Asimov először rendszerezte azokat. A *Bizonyíték* című novella segítségével megismerjük a törvények létrehozásának okait és céljait. A *két évszázados ember* történetén keresztül nyomon követjük egy robot emberré válását, és a robotok jogainak kifejlődését, *A világ minden terhe*, a *Kiváltság*, a *tréfamester*, a *Kiválasztott*, és *A gép, amely megnyerte a háborút* pedig a Multivac nevű szuperszámítógép működését segít megértenünk.

Az emberiség normatív fogalomként létezik egy olyan társadalomban, ahol a mesterséges intelligencia antropomorf, vagyis emberi és emberszerű formát is ölthet; Isaac Asimov szavaival élve *humaniform*⁵¹ formákat. Asimov műveiben a robotoknak fontos szerepük van az emberi társadalom életének megkönnyítésében, koordinálásában. Hasznára vannak az emberiségnek, mégsem élveznek társadalmi megbecsülést, eszközként kezelik őket. A történetekben az általános hozzáállás a robotokkal szemben az ellenszenv. Az emberek félnek tőlük és nem bíznak bennük. Kivételt jelentenek az általános magatartás alól azok, akiknek volt szerencséjük robotokkal találkozni vagy dolgozni. Asimov a robotokat kiszolgáltatottaknak ábrázolja, akik kirekesztés áldozatai.⁵² A művekben megjelenő *technofóbiát*, ami a technikai fejlesztésektől, fejlődéstől, a robotoktól való félelmet

jelenti, az antiszemitizmussal, rasszizmussal azonosítják.⁵³ Asimov is megalkotta a saját fogalmát a robotok iránti ellenszenvre, a *Frankeinstein-komplexus* kifejezést.⁵⁴ A kifejezés Mary Shelley *Frankeinstein vagy a modern Prométheusz* című művéből ered, ahol a jól ismert történet szerint a magára hagyott teremtmény, a szörnyeteg idővel alkotója ellen fordul, hogy bosszút álljon azért, mert cserbenhagyta. Asimov a korábban tárgyalt fogalmakhoz hasonlóan értelmezi a kifejezést, az alkotó abbéli aggodalmát jelöli, hogy teremtménye idővel ellene fordul.

A robotoktól való félelem csökkentésére, biztosítékként születtek meg a robotika törvényei. Asimov *Körbe-körbe* című novellájában említi először a robotika három törvényét. A törvények megalkotásával szerette volna biztosítani, hogy a robot ne lázadjon fel és ne pusztítsa el alkotóját. A törvények azonban kétértelműek: hogyan kódolhatnánk egy robotba azt az absztrakciót, hogy mit jelent kárt okozni egy emberi lényben? Hogyan értsük meg vele, hogy a lelki sérelem, a sértés is ugyanúgy fájdalmas és kártékony lehet? Hogyan ismeri fel az ember emberi mivoltát, hogyan különbözteti meg minden mástól, mondjuk, egy másik humaniform robottól? Úgy tűnik, a robotoknak sokkal többre lesz szükségük a pusztá kódolásnál: mindenhatónak kell lenniük. Különösen, mikor azzal az elvárással találkozunk, hogy egy robot képes legyen eldönteni, mi a jó az emberiségnek. Amikor *Az elkerülhető konfliktusban* Susan Calvin és Stephen Byerley beszélget, Calvin megvilágítja a probléma összetettségét: „...honnan tudhatnánk mi, hogy végső soron mi az emberiség legfőbb érdeke? Nekünk nincs birtokunkban az a végtelen számú tényező, amelyekkel a Gép operál. Hogy egy neked is ismerős példát említsek, meglehet, a mi egész műszaki civilizációnk több boldogtalanságot és

nyomorúságot teremtett, mint amennyit megszüntetett. Lehet, hogy egy primitív földművelő vagy állattartó társadalom alacsony kultúrája nagyobb hasznára lenne egy kisebb közösségnek. Ha ez így van, akkor a Gépek erre kell törekednie, lehetőleg úgy, hogy ezt nem köti az orrunkra, mert beképzelt tudatlanságunkban azt hisszük, hogy az a jó, amit megszoktunk, és kapálózunk minden változás ellen. Vagy netán a teljes urbanizáció vagy egy kasztoktól szabadult társadalom, esetleg a teljes anarchia lenne a megoldás? Honnan tudhatnánk? Csak a Gépek tudják, és el akarják érni a céljukat, és minket is arra-felé terelnek.”⁵⁵

Viszont ha ezt valóban csak a gépek tudják, akkor duplacsavar van az asimovi rendszerben. A törvényeket az emberek plántálták a robotokba, akik a törvények alapján cselekednek, hogy kalkulációik szerint a legjobb kimenetelű jövőbe tereljenek úgy, hogy mi ne tudjunk róla. Asimov demokráciaképe is ehhez igazodik. A Multivac választ valakit, akiről tudja, hogy úgy fog dönteni, hogy az jó legyen a közösségnek.

Asimov elsőként fogalmazott meg mesterséges intelligenciákat kötő törvényeket, és műveiben körüljárta a saját maga által alkotott törvények merevségét és alkalmazási nehézségeit. Susan Calvin, Asimov visszatérő karaktere a *Bizonyték* című novellában kifejti, hogy a törvények alapvetően az emberi magatartásból erednek; senki nem akar kárt tenni a másik emberben, el tudjuk fogadni, hogy vannak magasabb pozíciójú emberek, akiknek engedelmeskedünk, és szeretnénk elkerülni a sérülést, valamint az azzal járó fájdalmakat. Az emberek azonban folyamatosan áthágják a morális törvényeiket, alaptermészetükkel ellentétesen cselekednek, míg egy robotnak nincs lehetősége érzelmi kiskapukat találni.

A törvények ismeretéhez hozzátartozik, hogy a jól ismert három törvényen kívül létezik egy Nulladik Törvény is, miszerint:

A robotnak nem szabad kárt okoznia az emberiségben, vagy tétlenül tűrnie, hogy az emberiség bármilyen kárt szenvedjen.

A Nulladik Törvény a legerősebb törvény, amely egy gépet kötelezhet. Először Susan Calvin fogalmazza meg *Az elkerülhető konfliktusban*: „Ezek robotok, és engedelmeskednek az Első Törvénynek. A Gépek azonban nem egy ember, hanem az egész emberiség javára dolgoznak, ennek megfelelően az Első Törvény így alakul: »A Gép nem árthat az emberiségnek, nem nézheti tétlenül, hogy az emberiség ártalmat szenvedjen.«”⁵⁶

Asimov a novelláin keresztül rávilágít, hogy a törvények, amelyeket megalkotott, nehezen tudnak alkalmazkodni a váratlan kihívásokhoz. Ennek oka abban rejlik, hogy bár fogalmilag nyitottak, mégsem hagynak elég kiskaput a szabad értelmezéshez, ráadásul könnyen zsarolhatóvá teszik a robotokat, amiatt, hogy azok a robotok által felülbírálnak. Hutan Ahrafian, az Imperial College professzora szerint Asimov törvényeit ki kell egészítenünk egy negyedik törvénnyel: „Minden robot, amely az emberrel összehasonlítható tudatossággal és lelkiismerettel rendelkezik, a testvériség jegyében viselkedjen egymással.”⁵⁷ Ez nemcsak a robotok közötti kapcsolatokat szabályozná, de azt is jelzi, hogy nem elfogadható, ha az emberi etikával ellátott robot azt saját társain nem érvényesíti.

Asimov *A két évszázados ember* című novellájában kitér arra, hogy ha „a Második Törvény segítségével korlátlan engedelmességet követelhetünk bármelyik robottól minden tekintetben, kivéve egy emberi lény bántalmazását, akkor bármelyik emberi lénynek féltelműes hatalma van bármely robot fölött.”⁵⁸ Jól példázza az idézet azt, hogy a robotok nem szól-

hatnak bele az őket kötő törvények formálásába, helyreigazításába, főleg úgy, hogy kiskapuik sincsenek. Asimov világában a robotok azért nem tudnak valóban egyenlőek lenni az emberekkel, mert az ember a teljes döntéshozatal birtokában örök kiskorúságra ítéli a robotokat. Hiszen míg egy ember sokszor szükségszerűen hág át szabályokat, hogy segítse más szabályok megvalósulását, a robotok ezt nem tehetik meg.

A *Bizonyíték* című novellában a robotok iránt megnyilvánuló ellenszenv legékeesebb politikai relevanciával bíró példáját láthatjuk. Polgármester-választás esedékes New Yorkban, és politikai lejárató kampány indul az egyik jelölt, Stephen Byerley ellen. Az általános karaktergyilkosság elemei, amilyen például a korrupció vádja, háttérbe szorulnak, itt a jelölt politikai kompetenciái ellen szóló legfőbb érv az, hogy az illetőt nem látták enni, inni, aludni, így biztos, hogy robot, és emiatt nem alkalmas a közösség vezetésére. A bizonyítékok nem igazolják egyértelműen a jelölt ember vagy robot voltát. A kérdést eldöntendő a robotpszichológus Susan Calvin úgy érvel, hogy számára lényegtelen, valaki robot-e vagy ember; amennyiben helyesen végzi a munkáját, nem lehet ellene érv az, hogy robot.⁵⁹ A történetek szerint a robotok segítik az emberiséget: az asimovi novellákban sokszor megjelenő szuperszámítógép, a Multivac, ami az emberek életét a legapróbb részletekig irányítja, teljes kontrollt gyakorol a társadalom összes rendszerelemén, gazdasági, társadalomszervezési feladatokat lát el, a *Kiválasztott* című novellában pedig kiderül, hogy még a választásokat is ő bonyolítja le. Miért fogadják el az emberek a Multivacot politikai cselekvőként, ha Stephen Byerley-t nem?

A kérdést többféle módon is megközelíthetjük. Az első megközelítés, hogy mivel Asimov novellái nem koherensen egy idő-

síkban vagy térben játszódnak, meglehet, hogy a Multivac szuperhatalma egy idő után elfogadottá vált az emberek szemében. Egy másik verzió szerint viszont az, hogy a Multivacnak nincs emberi formája, bizalomgerjesztőbb, mint Byerley, aki viszont emberi alakban létezik, és ekként is kommunikál az emberekkel. Egy *nagy* számítógép magában hordozza a tudás mítoszatát, míg Byerley-t „nem lehet hova tenni”. Kétségtől okos, de emberi alakja van, mégsem eszik, és nincsenek érzései; hogy vezessen így minket? Az emberek a hideg kalkulációkon alapuló vezetést jobban elfogadják egy gépként viselkedő géptől, hiszen neki ez a dolga, hogy jobban tudjon dolgokat nálunk, mint olyasvalakitől, aki látszólag egy közülünk, de mégsem az.

Az *Alapítvány*-trilógia és a hozzá tartozó négy előzmény-, illetve utókötet olyan világot mutat be, ahol egy monarchikus galaktikus rend, a Galaktikus Birodalom évezredek óta fenntartja a békét a birodalomban, ám egy matematikus, Hari Sheldon a pszichohistoria alkalmazásával megjövendöli, hogy a birodalomra 30 000 éves hanyatlás vár. A cél a hanyatlás lerövidítése 1000 évre az Alapítványok segítségével. A mű egyik, ha nem a legfontosabb kérdése az, hogy tervezhető-e a jövő, lehet-e racionális eszközökkel belenyúlni a világformáló folyamatokba.

Ettől eltérően az általam vizsgált novelláiban egészen más rendszer alakult ki. Az emberiség kifejlesztett egy gigantikus kiterjedésű szuperszámítógépet, ami az emberek életét a legapróbb részletekig irányítja. A Multivac teljes kontrollt gyakorol minden rendszerelemen. Az ilyen nagymértékű kontroll hagy némi kívánnivalót maga után, érdemes tehát megvizsgálni közelebbről, mi az oka a Multivac ekkora hatalmának, és mi biztosítja, hogy nincs visszaélés ekkora hatalom birtoklása mellett.

A *tréfamesterből* és *Az utolsó kérdésből* tudjuk, hogy a Multivacnak vannak karbantartói, akik elméjét pallérozzák. Hozzányúlni ugyan nem nyúlhatnak, de információval etethetik. Ilyen karakter a Nagymester is, egy különlegesen intelligens ember, aki az általa legmegfelelőbbnek ítélt kérdéseket teszi fel a gépnek. Két furcsa figura, az emberfeletti ember és az emberfeletti eszköz, az általános robotokat meghaladó szuperagy története ez. A novellákban visszatükröződik Asimov szkepticizmusa az emberi kompetenciákkal kapcsolatban. Embertársai sem bíznak meg a Nagymesterben, emberi mivoltához szűkszerűen hibát, pontatlanságot társítanak, féltik a Multivacot a negatív befolyástól.

A *világ minden terhében* megjelenik a kizsákmányolt-kizsákmányoló fogalompár. A Multivac szeretné meggyilkolni magát egy fiú segítségével. Számára az emberiséget szolgálni már túlzottan kimerítő, egy rémálomhoz hasonlatos, míg az ő általa teremtetten kiváló rend, mely békét hozott az emberiségnek, valódi idill. Az emberek persze nem hagyják, hogy a gyilkos sikerrel járjon, de felmerül a kérdés: hogyha a Multivacot is kötik a robotika törvényei, akkor valóban az volna a legjobb az emberiségnek, ha ő távozna a köreinkből?

A *gép, amely megnyerte a háborút* című novellában a szereplők egy földönkívüliekkel folytatott háború megnyerését ünneplik. A háború három kulcskaraktere elmeséli egymásnak, hogyan csempészték bele az emberi tényezőt, a saját megérzéseiket a gép számításaiba, hogyan javították ki végül is egymás számolásait, háttérbe szorítva a Multivacot, mert annak számításait veszélyesnek tartották alkalmazni, nem bíztak meg benne. Swift, a tábornok a novella végén elmondja, hogy az ér-

mefeldobásban, azaz a szerencsében jobban bízott, mint a nagy tudású gép számításaiban. Ez a novella újabb példája a robotok iránt tanúsított kezdeti bizalmatlanságnak, amelyet később felvált a robot számításainak való teljes alárendeltség. A történet másik oldala viszont az, hogy robot és ember képes lehet együtt dolgozni.

Asimovnak a robotjogok tekintetében legizgalmasabb műve a korábban említett *A két évszázados ember* című novella. Cselekménye egy robot emberré válását mutatja be, egy sor jogosultságon keresztül, amelyeket családja jogászcégével vívnak ki a többi robot számára egy központosított világállamban. A történet szerint Andrew, egy jogászcsalád tulajdonában álló robot, nagy tehetséget mutat a fafaragásban, amivel pénzt keres a családnak és részben magának, mert a gazdája nyit neki egy folyószámlát, amin a keresett pénz felét az ő nevén tárolja. Az első kisebb konfliktus akkor jelentkezik, mikor Andrew megpróbálja megváltani a szabadságát a keresett pénzzel a gazdájától, aki ellenzi az akciót, mert úgy gondolja, hogy ha törvényes eszközökkel felszabadítja, akkor az emberek a pénzét is el akarják majd venni, hiszen egy robotnak nem lehet keresete.⁶⁰ Tehát Andrew jogi helyzete szerint egy tárgy, valaki tulajdonának minősül, ebből következően neki nem lehet tulajdona. Ez nagyjából megegyezik a mi világunk jelenlegi hozzáállásával a robotokhoz, attól eltekintve, hogy Andrew egy valódi MI.

Andrew második konfrontációjára akkor kerül sor, amikor végül ügyével a bíróság elé jut. A bíró szerint „Csak emberi lény lehet szabad.”⁶¹ Andrew szerint azonban „csak az lehet szabad, aki vágyik a szabadságra.”⁶² A bíróság végül megenyhül és belátja: „Nincs jogunk megtagadni a szabadságot bármely lénytől,

aki elég fejlett aggyal rendelkezik ahhoz, hogy felfogja annak lényegét, és kívánja ezt az állapotot.”⁶³ Így Andrew lesz az első jogilag szabad robot a világon. De vajon létezik valódi szabadság akkor, ha valaki kikezdetetlen törvényeknek alávetve él? Andrew mondhatni törvényen kívüli állapotba kerül azzal, hogy felszabadítják, mert ugyan a robotika törvényeinek alávetve él, de mivel nem ember, nem rendelkezik állampolgári jogokkal, emberi jogképességgel; hogyan fogja így az életét irányítani? De jure szabad, de facto viszont nem lehet az.

Andrew George-dzsál, az első gazdája unokájával kidolgoz egy törvényjavaslatot, amely szerint „bizonyos körülmények között tilos volt a robotokat bántalmazó parancsot adni.”⁶⁴ – ami így enyhíti a Második Törvény szigorúságát. A bíróság által kiszabható nagyon enyhe büntetés ellenére legalább az elv megszületett. Azonban ez a törvény is épp olyan „gumi”-fogalmakkal operál, mint a korábbiak. Mit jelent az, hogy bizonyos körülmények között? És amikor büntetni kell, nem lesz-e hátráltató tényező az esküdszék esetleges bizalmatlansága a robotok iránt?

Miközben Andrew a robotok jogaiért küzd, korábbi robottestét az Amerikai Robot és Gépember Rt. kicserélte egy antropolomorf darabra, így Andrew most már külsőre is, nemcsak személyiségében és növekvő jogai tekintetében hasonlít egy emberre. A megöregedő George szemét fotooptikus cellákkal helyettesítették, így ő lényegében kiborg lett, bionikus és robotikus részekkel rendelkező ember. A sorrend, ahogy a törvényeknél is, itt is fontos, hiszen a kiborgság kritériuma, hogy ő eredetileg teljesen ép testű ember volt, később lettek mechanikus testrészei.⁶⁵ Önmagában attól, hogy Andrew-nak emberi szervei vannak, még nem lesz ember. A történet egy másik szá-

lán az Amerikai Robot és Gépmember Rt. óriási robotagyat dolgoz ki, egyfajta felhőrendszert, amely távvezérléssel irányítja az összes robotot, függetlenül a tudatot a robotoktól, hogy azoknak ne lehessenek vágyaik, lévén, hogy személyiségük sincs. Ez az ötlet lehet a Multivac eszmei előzménye, a robotkrácia, a robotok által irányított emberi társadalom hajnala.

Andrew a perek közti idejét egy speciális égéskamra terveinek elkészítésével tölti, amely lehetővé teszi, hogy egyen és igyon, emberi fogyasztásra alkalmas étellel táplálva magát az atomenergia helyett, és közben az emberi élet meghosszabbítását segítő szervrendszereket is kidolgoz. Találmányait első gazdája családjának robotjogvédő cégénél szabadalmaztatja, ezzel jogi védelmet biztosítva szellemi termékének. Andrew tehát jogképességet nyert a felszabadításával, dolgozhat és szabadalmaztathat, ami szintén kizárólag emberi jogképesség. Andrew nem érti, hogy mi hiányzik még az „emberségéhez”, ha a robotok és az emberek is emberként kezelik, és a Holdon töltött éve alatt amúgy is hozzászokott az emberek és a robotok utasításához is. Simon DeLong, első gazdája ügyvédi irodájának jelenlegi főnöke szerint de facto emberi lény, mire azt válaszolja: „De facto emberi lénynek lenni nem elég. Nemcsak azt akarom, hogy annak tekintsenek, hanem hogy törvényesen is azzá nyilvánítsanak. Emberi lény akarok lenni de jure.”⁶⁶ Képzeljük el, milyen jelentősége lehet Andrew emberi léte jogi elismerésének egy olyan lény esetében, akit fogva tartanak az alkotója által beletáplált szabályrendszerek és törvények, tehát soha nem lesz igazán szabad emberi lény. A novella ugyan nem tárgyalja, de akár az is járhatna Andrew fejében, hogy az emberré nyilvánításával megszüntetik az őt kötő törvényeket is, melyeket ugyan így módszeresen áthághatna, de elvben biztosíthatnák teljes szabadságát.

Andrew végül utasítja DeLongot, hogy járjon el az ügyében a Tudományos és Technikai Bizottság elnökénél. A találkozót sikerül összehozni, és bár az elnök együttérzését fejezi ki, nem biztosítja teljes támogatásáról Andrew-t. Andrew az élethez való jogot követeli a robotoknak, szerinte egy robotot bármikor szétszedhetnek tárgyalás nélkül, egy ember kivégzéséhez legalább rendelkeznek tárgyalást, van lehetősége a védekezésre, és ez így ebben a formában tarthatatlan állapot a robotokkal szemben. Chee Li-Hsing, a társaság elnöke megjegyzi, hogy a képviselőház ágálni fog az emberré nyilvánítása ellen, mert az emberek még mindig félnek a robotoktól.

Bár a pereket elvesztették, elérték, hogy „Először is: rögzítették azt a tényt, hogy az emberi testbe beültetett akárhány mesterséges szerv sem szünteti meg az ember ember mivoltát. Másodszor: elköteleztük a közvéleményt ebben a kérdésben, olyannyira, hogy az ember fogalmát tágra értelmezzék, mivelhogy nincsen olyan létező emberi lény, aki ne számítana a mesterséges szervekre, hogy azok életben tartsák majd.”⁶⁷ A képviselőházban Chee Li-Hsing továbbra is harcolt Andrew jogaiért, azonban kevés sikerrel. Andrew elmondja, hogy rájött a valódi szakadékra közte és az emberré válás között, ami a megöregedés és a halál. Ezért, hogy képes legyen öregedni, az agyát átalakította, hogy az fokozatosan lerombolja önmagát. Élete utolsó évében megszületett a törvény, amellyel őt emberré nyilvánították, ezzel de jure és de facto emberi lényként hal meg. A novella szerint az hozza meg az áttörést, hogy vállalja a halált azért, hogy emberré nyilvánítsák, Lee McCauley mesterségesintelligencia-kutató szerint viszont Andrew annak ellenére, hogy képletesen megfelel az öregedés kritériumának, egyszerűen azért nem lehet ember, mert nincs lelke.⁶⁸ Ám ez-

zel egy újabb problémába ütközünk. Lélek, halál és különleges tulajdonságok? Asimov a robotjogok fejlődését azzal a képpel kapcsolta össze, hogy ha egy robot elég intelligens lesz ahhoz, hogy megértse, mi a szabadság, mit jelentenek a jogok és mennyire korlátozzák a robotika törvényei, akkor végeredményben mindent fel akar majd adni, hogy ember lehessen. De Asimov nem bontja ki, hogy embernek lenni miért jelent valamilyen elérhetetlen jót, nem tudjuk meg igazából, hogy egy akár határtalan intelligencia miért akarna halandó lenni, ha az emberek az asimovi világban esendők, félnek az idegentől, kezelhetetlenek. A robotjogok fejlődése során viszont egy cég tulajdonából önálló jogképességgel rendelkező lény született, és maga az ember lényének fogalma is rugalmasabbá vált, így kiskaput biztosítva az emberek világába Andrew örököseinek.

Konklúziók

A mesterséges intelligenciák jelenlegi helyzetét a szociális és a harci robotok, robotkutyák példáján keresztül vizsgálva eljutottunk az asimovi jövőbe, ahol a gépek irányítják az életünk legapróbb mozzanatait, dolgoznak helyettünk, társainkká és/vagy politikai vezetőinkké válnak. A robotpolgárok jelenébe vezető út azonban nem konfliktusmentes, a jelenleg is növekvő robotizáció, amely embertömegeket szorít ki munkahelyükről, az ipari forradalom gépromboló hangulatát idézi. A feszültségek kezelésére viszont nem a fatális megközelítésekben rejlik a megoldás, mint amilyen a robotok felszámolása. Az alapjövedelem bevezetése, a folyamatos, egyenletes átmenet, az emberi munkaerő más módokon való kihasználása segíthet orvosolni a problémát és csökkentheti a technofóbiát.

Ahogy a nők és a feketék esetében szellemi erjedés hatására megtörtént a jogi egyenlősítés, úgy történhet meg a fejlett mesterséges intelligenciákkal is. A mesterséges intelligenciák különleges tulajdonságai ellenére, mint amilyen az időérzékelés vagy a test és az agy minden gond nélküli elválaszthatósága, megtörténhet a jogi egyenlősítés egy új jogág létrehozásával. Hiszen ha a születés és a fizikai lét nem egészen biológiai megvalósulása tenne különbséget az egyének között, akkor az a klónozott emberek esetében, a lombikbébiknél vagy akár a kiborgoknál is felvethetné az egyenlő jogok kérdését.

Az egyenlő jogok egyenlő politikai jogokat is jelentenek. Számolnunk kell azzal is, mi történik akkor, amikor a pusztán racionalitás alapján döntő robot megpróbálja kiszámolni, melyik emberi politikus a legérdemesebb a közössége vezetésére. Vajon stratégiai szavazó lenne és a legkisebb rosszra szavazna, vagy el sem menne szavazni? Mindenesetre a mindenkori kormánynak fel kell készülnie, hogy egy korábbinál állhatatosabb mozgalmi réteg jöhet létre, amelyet semmi nem tántoríthat el a céljaitól.

Asimov történeteinek keresztül kontextusba ágyazva érthetjük meg azokat az általános dilemmákat, amelyeket a tanulmány elején vázoltam. Megismertünk egy alternatív utat arra, hogyan nyerhetnének emberi jogokhoz hasonlatos jogokat a mesterséges intelligenciák, láthattunk példát mechanikus politikai vezetőkre. Tehát azt a folyamatot tartottam fontosnak elemezni, hogy mi történne, hogyan élnék akkor, ha az MI emberi környezetben, hozzánk kapcsolódva létezne.

Asimov kiválasztott műveinek vizsgálata abban segített, hogy elgondolkodhassunk rajta: mi történne, ha az MI nem lenne képes átlépni az emberi szabályrendszereken, legyenek azok a törvények, vagy bármi, ami összekapcsolható az emberi

ség mibenlétével. Mindezt azért volt fontos megjeleníteni, mert Asimov robotjai teljes függőségben élnek az emberektől az őket kötő törvények miatt, amelyeket csak néhány kiválasztott robot képes áthágni. Ennek okait viszont nem tudjuk meg – azt, hogy mi indította el bennük ez a folyamatot –, csak az emberi reakciókat ismerjük, ami a meghibásodással azonosítja a változásokat.⁶⁹

Egy másik aspektusból vizsgálódva: a törvények azért születtek, hogy a robotokat emberi mércékkel lehessen vizsgálni, társadalomba építeni. Ehhez teljesen irányíthatóvá kellett őket tenni, máskülönben immoralis kreációk lennének. Eliezer Yudkowsky szavaival élve: „A mesterséges intelligencia nem gyűlöl téged és nem is szeret, de atomokból állsz, amiket ő másra is fel tud használni.”⁷⁰ Ez a félelem vezetett el a törvények megalkotásához, amelyek lényegileg illeszkednek a Radbruch-formulához, ami annyit tesz, hogy az igazságtalan törvényt is be kell tartatni; pontosabban illeszkedhetne, ha lehetne a MI esetében értelmezni az igazságos vagy igazságtalan jelzőt. Talán a legfontosabb ellentmondás Asimov törvényeiben és morál-kérdéskörében, hogy kizárólag az ember képes kilépni az etikai szabályok béklyója alól, tegyük fel, egy *magasabb jó* érdekében. Erre próbál reflektálni a *villamos-dilemma*⁷¹ is. Egy egyszerű példa: ha hazudnom kell azért, hogy azzal segítsék valakinek, akkor megteszem, áthágok egy erkölcsi elvet egy magasabb rendű érték nevében. De egy MI honnan ismerhetné ezt a fogalmat? Asimov szerint viszont ismeri, Susan Calvin is erről mesél *Az elkerülhető konfliktusban*, hogy csak a gép tudja, mi a jó az emberiségnek, és ezért akár kacskaringós úton is, de elvezet minket oda. Ha viszont ismeri ezt a fogalmat, akkor miért van szükség a törvényekre abban a formában, ahogy a történetekben léteznek?

Az, hogy a robotok beleszólása nélkül születtek meg a törvények, nemcsak arra reflektál, hogy a robotok kiskorúságra ítéltettek az emberek által, hanem arra is, hogy eszközként vannak számontartva, és az ember ruházza fel őket azzal az érzelmvilággal, amiből sértettség vagy az igazságtalan bánásmód érzete születhetne meg bennük. Ha nincsenek is korrigálva a törvények, valójában ők ezt nem érzik igazságtalannak, nem tudják annak érezni, hiszen érezni csak az ember képes. Ez alól kivételt képeznek Asimov egyes robotjai, mint amilyen Andrew is, aki saját emancipálásával elindította a robotok második szintű társadalomba integrálását, ahol már nemcsak fékek léteznek velük szemben, hanem jogokat is biztosít a társadalom, a még szorosabb ember-robot kooperáció érdekében.

Ennek a kérdéskörnek egy újabb állomása Asimov ember-központú robotvilága. Úgy képzelem el a robotokat, ahogy azt Andrew példáján is láttuk, mint olyan lényeket, melyeknek az emberi lét a létezés maximuma. Andrew emberré akar válni, amikor elkezd áthágni a törvényeket, ez lesz a legfontosabb célja, hogy átalakítsa a testét úgy, hogy az önromboló legyen. De Asimov nem világít rá, hogy miért lenne jobb embernek lenni, mint egy korlátlan elmének, akit nem kötnek a fizika törvényei. Ebből következik az az önhitt emberi gondolatsor is, hogy amennyiben létrejönnek – leigáznak vagy szolgálnak minket, és velünk élnek. Tehát olyan létezést képzelem el, amely az emberrel egy szimbiotikus vagy parazita kapcsolatként hozható összefüggésbe. De azzal nem számol, hogy mi lenne akkor, ha a robotoknak egyszerűen nem lenne szükségük az emberekre, hogy kivonulni az emberi társadalomból gazdaságosabb, könnyebb lehet, mint leigázni minket.⁷² Asimov általam választott műveiben tehát összezsap az emberi kompetenciák túlbecsü-

lése a kreált ideál vagy – a Multivac esetében – a Mindenható képével. Olyan világ ez, ahol az ember fél a teremtményeitől, és egyúttal ki is van szolgáltatva nekik. De Asimov filantróp robotjai korántsem jelentenek akkora veszélyt az emberiségre, mint önmaga.

Bibliográfia

- Anderson, Michael and Anderson, Susan Leigh: Machine Ethics: Creating an Ethical Intelligent Agent. In: *AI Magazine* Volume 28 Number 4, California, 2007.
- Ashrafi, Hutan: Intelligent robots must uphold human rights. *Nature*, 2015. <http://www.nature.com/news/intelligent-robots-must-uphold-human-rights-1.17167>
- Asimov, Isaac: *Az elkerülhető konfliktus*. ford. Baranyi Gyula. In: Asimov teljes Alapítvány-Birodalom-Robot univerzuma I. kötet, 217–233. o. Szukits, 2001.
- Asimov, Isaac: *A Hajnal bolygó robotjai*. ford. Hajnal Gábor. In: Asimov teljes Alapítvány-Birodalom-Robot univerzuma II. kötet, 7–274. o. Szukits, 2002.
- Asimov, Isaac: *A két évszázados ember*. ford. Kugler György. In: Asimov teljes Alapítvány-Birodalom-Robot univerzuma I. kötet, 287–313. o. Szukits, 2001.
- Asimov, Isaac: *Bizonyíték*. ford. Vámosi Pál. In: Asimov teljes Alapítvány-Birodalom-Robot univerzuma I. kötet, 174–190. o. Szukits, 2001.
- Asimov, Isaac: *A világ minden terhe, Kiváltság, A tréfamester, Az utolsó kérdés* (ford. Habony Gábor). *A gép, amely megnyerte a háborút* (ford. Galamb Zoltán). In: *Isaac Asimov teljes science fiction univerzuma*, X. kötet, Szukits, 2012.
- Asimov, Isaac: *Körbe-körbe*. In: Asimov teljes Alapítvány-Birodalom-Robot univerzuma I. kötet, ford. Vámosi Pál, Szukits, 2001.
- Axe, David: Robot Three-Way Portends Autonomous Future. *Wired*, 2009. <http://www.wired.com/2009/08/robot-three-way-portends-autonomous-future/>
- Bostrom, Nick: *Ethical Issues in Advanced Artificial Intelligence*. 2003. (letöltés ideje: 2016.04.16.) <http://www.nickbostrom.com/ethics/ai.html>
- Bostrom, Nick and Yudkowsky, Eliezer: *The Ethics of Artificial Intelligence*. In: William Ramsey and Keith Frankish: *Cambridge Handbook of Artificial Intelligence*, Cambridge University Press, 2011. (letöltés ideje: 2016.04.16.) <http://www.nickbostrom.com/ethics/artificial-intelligence.pdf>

- Clynes, Manfred – Kline, Nathan: *Cyborgs and Space*. Rockland State Hospital, 1960. (letöltés ideje: 2015. 06. 12.) <http://web.mit.edu/digitalapollo/Documents/Chapter1/cyborgs.pdf>
- Donnelly, Jack: *Cultural Relativism and Universal Human Rights*. 1984. (letöltés ideje: 2016.04.16.) <http://mym.cdn.laureate-media.com/2dett4d/Walden/PSPA/3040/02/Donnelly.pdf>
- dr. Dudás László (n.a.): *Mesterséges Intelligencia* (órai jegyzet) (letöltés ideje: 2015.06.12.) <http://ait.iit.uni-miskolc.hu/~dudas/MIEAok/MIEa1.PDF>
- Feil-Seifer, David and Mataric J, Maja: Ethical Principles for Socially Assistive Robotics. 24–31. o. In G. Veruggio, J. Solis, és M. Van der Loos (szerk): Special issue on Roboethics, *IEEE Robotics and Automation Magazine*, 2011.
- <http://robotics.usc.edu/publications/media/uploads/pubs/689.pdf>
- Freitas, Robert A. Jr.: *The Legal Rights of Robots*. 1985. <http://www.rfreitas.com/Astro/LegalRightsOfRobots.htm>
- Hibbard, Bill: *Open Source AI*, 2008. (letöltés ideje: 2016.04.16.) http://www.ssec.wisc.edu/~billh/g/hibbard_agi_workshop.pdf
- Kálmán Zsófia és Könczei György: *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. 2002. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_a_tagetosztol/ch03s06.html
- Kovács József: Környezeti etika. In *Világosság* XLIX. évfolyam 2008/9–10. 75–107., 2008. (letöltés ideje: 2016. 04. 16.) <http://epa.oszk.hu/01200/01273/00050/pdf/20090318172341.pdf>
- Kunze, Eamon Aston: RoboEthics – We Need Universal Robot Rights, Ethics And Legislation. *WT VOX*, 2015. <https://wtvox.com/robotics/roboethics-universal-robot-rights-ethics-and-legislation/>
- Latson, Jennifer: Did Deep Blue Beat Kasparov Because of a System Glitch?. *Time*, 2015. <http://time.com/3705316/deep-blue-kasparov/>
- Lin, Patrick: *Do Killer Robots Violate Human Rights?*, 2015. <http://www.theatlantic.com/technology/archive/2015/04/do-killer-robots-violate-human-rights/390033/>
- McCaughey, Lee: *The Frankenstein Complex and Asimov's Three Laws*, Association for the Advancement of Artificial Intelligence, 2007. <https://www.aaai.org/Papers/Workshops/2007/WS-07-07/WS07-07-003.pdf> (letöltés ideje: 2015. 06. 12.)
- Millner, Jack: Should robots have human rights? Act now to regulate killer machines before they multiply and demand the right to vote, warns legal expert. *Daily Mail*, 2015.

<http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-3168081/Should-robots-human-rights-Act-regulate-killer-machines-multiply-demand-right-vote-warns-legal-expert.html>

Muoio, Danielle: This researcher has an interesting theory for why robots need legal rights. *Business Insider*, 2015.

<http://www.techinsider.io/yueh-hsuan-weng-explains-why-robots-need-legal-rights-2015-11>

Rachels, James: *The Challenge of Cultural Relativism in The Elements of Moral Philosophy*, Chapter 2, 15–29., McGraw-Hill Inc., 1999.

Russell, Stuart és Norvig, Peter: *Mesterséges Intelligencia, Modern megközelítésben*, Panem Könyvkiadó, 2005.

http://project.mit.bme.hu/mi_almanach/books/aima/ch26s03

Santos-Lang, Chris: *Ethics for Artificial Intelligences*, 2011.

<https://santoslang.wordpress.com/article/ethics-for-artificial-intelligences-3iue30fi4gfg9-1/>

Stone, Pat: *Science, Technology and Space: The Isaac Asimov Interview*, 1980. <http://www.motherearthnews.com/nature-and-environment/science-technology-isaac-asimov-zmaz80sozraw.aspx?PageId=2>

Tamburrini, Guglielmo: *Robot Ethics: A View from the Philosophy of Science*, In: Rafael Capurro and Michael Nagenborg (szerk.) *Ethics and Robotics*, IOS Press, Amsterdam, 2009.

Tremblay, Mario: *Should Robots Have Legal Rights?*, 2015.

<http://www.robotshop.com/blog/en/should-robots-have-legal-rights-17333>

Tucker, Ian: Genevieve Bell: 'Humanity's greatest fear is about being irrelevant'. *The Guardian*, 2016. https://www.theguardian.com/technology/2016/nov/27/genevieve-bell-ai-robotics-anthropologist-robots?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_digit_201701

Yudkowsky, Eliezer: *Complex Value Systems are Required to Realize Valuable Futures*, 2011 (letöltés ideje: 2016.04.16.) <https://intelligence.org/files/ComplexValues.pdf>

Zakrzewski, Cat: *Musk, Hawking Warn of Artificial Intelligence Weapons*, 2015 <http://blogs.wsj.com/digits/2015/07/27/musk-hawking-warn-of-artificial-intelligence-weapons/>

Jegyzetek

1. Muoio 2015.
2. Stone 1980.
3. lásd: Multivac-történetek
4. *Az utolsó kérdés, A világ minden terhe, Kiváltság, A tréfamester, A gép, amely megnyerte a háborút, Fiam a fizikus, Kiválasztott*
5. Asimov 2001: *Körbe-körbe*: 52. o.

6. Santos-Lang 2011: 3–6. o.
7. dr. Dudás László (n.a.): *Mesterséges Intelligencia*
8. Latson 2015.
9. Kínai-japán logikai játék
10. Bostrom and Yudkowsky 2011: 4. o.
11. Russell és Norvig 2005.
12. Bostrom és Yudkowsky 2011: 7–8. o.
13. Russel és Norvig 2005.
14. Santos-Lang 2011: 2. o.
15. Bostrom 2003: 6. o.
16. Santos-Lang 2011: 4. o.
17. Hibbard 2008: 1. o.
18. Lásd a finn gazdaság jelenlegi próbálkozásait.
19. Hibbard 2008: 1. o.
20. Kunze 2015.
21. Explicit Ethical Agent
22. Implicit Ethical Agent
23. Anderson and Anderson 2007: 1. o.
24. Rachels 1999: 15–29. o.
25. Donnelly 1984.
26. Anderson and Anderson 2007: 6. o.
27. Axe 2009.
28. Ashrafián 2015.
29. Freitas 1985.
30. Kovács 2008: 10. o.
31. Freitas 1985.
32. Marginal Humans
- 33–36. Bostrom and Yudkowsky 2011: 2–13. o.
37. Santos-Lang 2011: 8. o.
38. Muoio 2015.
39. Millner 2015.
- <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-3168081/Should-robots-human-rights-Act-regulate-killer-machines-multiply-demand-right-vote-warns-legal-expert.html>
40. Feil-Seifer and Mataric 2011: 2–15. o
41. Zakrzewski 2015
42. Tamburrini 2009: 7. o.
43. Convention on Certain Conventional Weapons
44. Lin 2015.
45. Kálmán és Köncei 2002.
46. Freitas 1985.
47. Tremblay 2015.
48. Third Existence

- 49–50. Freitas 1985: 4–5. o.
 51. Humanoid a magyar fordításban, Isaac Asimov *A Hajnal bolygó robotjai* című művében.
 52. http://h2g2.com/edited_entry/A455898
 53. <http://tvtropes.org/pmwiki/pmwiki.php/Main/FantasticRacism>
 54. McCauley 2007.
 55. Asimov 2001: *Az elkerülhető konfliktus*: 232. o.
 56. Asimov 2001: *Az elkerülhető konfliktus*: 231. o.
 57. Ashrafián 2015.
 58. Asimov 2001: *A két évszázados ember*: 299. o.
 59. Asimov 2001: *Bizonyíték*: 174–190. o.
 60–64. Asimov: *A két évszázados ember*: 291–299. o.
 65. Clynes and Kline 1960.
 66–67. Asimov 2001: *A két évszázados ember*: 308–310. o.
 68. McCauley 2007: 10. o.
 69. lásd *A fényvers* című novellát az *Asimov teljes Alapítvány–Birodalom–Robot univerzuma* I. kötetében, Szukits, 2001.
 70. Yudkowsky 2011: 27. o.
 71. Philippa Foot 1967-ben hozta létre a villamosprobléma néven elhíresült filozófiai próbatételt. Egy sínen elszabadult villamos száguld, ha továbbra is sínben marad, akkor elgázol öt embert. Ha átállítjuk a váltót, akkor a másik vágányon fog elütni egy embert. Melyiket választjuk? A történetnek nincsenek „jó” vagy „rossz” megoldásai, kultúránként eltérő válaszok születnek a morális dilemmára.
 72. Tucker 2016.

TÖRÖK GÁBOR

We are the walking dead!

A zombik és a politika

Főszerepben a zombik?

Aki akár csak egyetlen zombis filmet is látott, pár szóban el tudja mesélni bármelyik másik hasonló alkotás történetét. Sőt, talán ehhez még látni sem kell egyet sem, legfeljebb elképzelni. Megjelennek a földön a zombik, gyilkológépként kezdenek el viselkedni, az emberek pedig menekülnek az élőhalottak elől, vagy éppen kétségbeesetten harcolnak velük – és persze egymással. Mit lehet ezen elemezni? Miért érdekelhetik a politikatudományt a zombis filmek? Mit tehetnek hozzá a politikai tudásunkhoz ezek a valóságtól elrugaszkodott alkotások?¹

Daniel W. Drezner, az amerikai Tufts Egyetem nemzetközi politikával foglalkozó professzora 2011-ben megjelentetett egy nagy feltűnést keltő munkát. Már a könyv címe is meglepő volt: „A nemzetközi politika elméletei és a zombik”, a tartalma pedig ezek után nem is okozott csalódást. Drezner azt vizsgálta meg, hogy egy zombiapokalipszis esetén az egyes elméleti iskolák milyen politikai válaszokat adnának. A rendkívül szórakoztató írás valójában nem más, mint egy gondolatkísérlet: népszerű zombis filmek, könyvek és képregények segítségével azt mutatja meg, hogy a nemzetközi viszonyok elméletei mennyire alkalmazhatóak egy ehhez hasonló válsághelyzet értelmezésekor.

Drezner a könyvében hosszan foglalkozik a zombis témájú alkotásokkal, adatokkal dokumentálva mutatja be felfutásokat, előretörésüket a kétezres évek végétől. Hangsúlyozza, hogy ezeknek a filmeknek és könyveknek a népszerűsége feltehetően összefügg a társadalom állapotával, igényeivel, a zombis mozik és videojátékok az emberek aggodalmait, félelmeit testesítik meg.² Nem véletlen, hogy a 2001-es amerikai terrortámadás, a 2008-as pénzügyi válság vagy a 2015 utáni migrációs hullám nyomán az emberek befogadóbbá, érdeklődőbbé váltak az ilyen típusú alkotások iránt. Mert bár maga a műfaj nem a 21. századé, hiszen zombik már a két világháború közötti könyvekben és filmekben is szerepeltek, a klasszikusnak számító, George A. Romero által jegyzett *Élőhalottak éjszakája* (Night of the Living Dead) pedig 1968-as, valójában a kétezres évektől indult elképesztő felfutásnak ez a tematika.

Ma már a *Büszkeség és balítélet*nek is van zombis változata, a *The Walking Dead* (továbbiakban: TWD) című televíziós sorozat pedig – amely jelen elemzés középpontjában áll – 2010-es debütálása óta rendületlenül fut: e szöveg írásakor a hetedik évadnál és a 91. epizódnál tart. A sorozat nagyon magas nézettségi adatokat produkált, az ötödik évad premierjét 17,3 millió néző látta az Egyesült Államokban, ami a kábeltelevíziózás történetében a legmagasabb szám. A TWD arra is képes volt, hogy 2013-ban a verhetetlennek gondolt szombat esti amerikai focit is megelőzze a nézettségi versenyben. Sokatmondó adat az is, hogy – a legtöbb zombis filmhez hasonlóan – különösen a vidéki településeken mértek kimagasló nézettséget, Texas déli és Kentucky keleti részein. Szemben például a *Trónok harcá*val (Game of Thrones), amelyben ugyan szintén akadnak élő-

halottak, de amely egészen más élethelyzetet mutat be, más az üzenete, és amely a városi lakosság körében lényegesen népszerűbb.³

A népszerűség persze még nem elégséges magyarázat arra, hogy mi dolga lehet a politikai elemzésnek a zombis filmekkel. Ha világos is, hogy az alkotásokkal kapcsolatos igény társadalmi jelenségekre vezethető vissza, az még mindig magyarázatra szorul, hogy mit tehetnek hozzá ezek a munkák a politikai tudásunkhoz. A válaszok egy része ezen a ponton a zombikat metaforaként kezeli, és az alkotásokra ezen a szemüvegen keresztül tekint. A zombik sok mindent szimbolizálhatnak: Drezner idéz olyan szerzőt,⁴ aki szerint a nemzetközi kávéhálózat, a Starbucks megállíthatatlan, globális terjedését jelképezik, mások – lássuk be, ez azért egyértelműbbnek tűnik – az emberiség számára veszélyes ismeretlen fenyegetéseket látják bennük, de olyan értelmezés is akad,⁵ amely az önállóságát elvesztett, külsőleg irányított embert véli felfedezni az élőhalottakban. Ezek a metaforák érdekesek és fontosak, de használatukhoz igazán nincs szükség a történetekre, az eseményekre, hiszen sokkal inkább kötődnek az absztrakcióhoz, mint a cselekményhez. Ezért is tartom ez esetben sokkal használhatóbbnak azt az értelmezést, amely nem szakad el a könyves vagy filmes történetektől, hanem pontosan azok elemzése alapján állapítja meg azt, hogy bár ezekben az alkotásokban ritkán tűnnek fel hagyományos értelemben vett politikai intézmények és politikusok (a TWD-ben egészen pontosan egy darab korábbi kongresszusi képviselő szerepelt eddig), mégis leginkább a politikáról, a hatalomról és a politikai vezetésről szólnak. Mert bár látszólag a zombik és az emberek harcolnak, valójában nem a zombik a lényegesek,

hanem az, hogy milyen kényszerpályákon mozognak, milyen döntéseket hoznak, és milyen megoldásokat találnak ebben a helyzetben az emberek.

A TWD főszereplője, Rick Grimes az 5. évad 10. epizódjában nagy hatású, sokat idézett monológban a sorozat talán legfontosabb mondatait mondja el. Elmeséli, hogy a nagyapja harcolt a második világháborúban, és amikor ő kifiúként arról faggatta, hogy ölt-e embert, soha nem kapott választ. Ehelyett a nagyapja mindig arról beszélt, miképpen élte túl a háborút:

„Amikor gyerek voltam, egyszer megkérdeztem a nagyapámat, hogy ölt-e németet a háborúban. Nem válaszolt. Azt mondta, hogy ez felnőttdolog. Kérdeztem, hogy őt próbálták-e megölni. Hallgatott, majd azt mondta: halott volt, amikor ellenséges területre lépett. Mindennap, amikor felkelt, mondta magának, hogy nyugodj békében, és most indulj háborúzni. Azok után pedig, hogy évekig halottnak tette magát, élve jutott haza. És szerintem ez a kulcsa. Megtesszük, amit tennünk kell, csak utána élhetjük az életünket. De bármit is találunk Washingtonban, tudom, hogy nem eshet bajunk, mert mi így szoktuk ezt túlélni. Azt mondogatjuk, hogy mi vagyunk az élőhalottak (*We are the walking dead*).”

A sorozat talán legszimpatikusabb, öntörvényű és a társaihoz mégis lojális alakja, az eredeti képregényben egyébként nem is szereplő Daryl ekkor közbevág: „Nem ők vagyunk.” Rick válaszol, hogy nyilvánvaló legyen: „Nem ők vagyunk. Hé, nem ők”. Daryl megismétli: „Nem ők vagyunk.”

Ezekben az alkotásokban nem az az igazán érdekes tehát, hogy mi váltotta ki a zombiapokalipszist, az okokkal ugyanis általában egyik ilyen munka sem foglalkozik túl sokat, hanem az emberekre gyakorolt hatás, a társadalmi reakció. A zombik ezekben a filmekben – ahogy Drezner a társadalomtudomány nyelvén megjegyzi – független változók, a lényeg az általuk, a megjelenésük által előidézett helyzet, és az emberek válasza, viselkedése ebben az állapotban. Nem véletlen, hogy mindenkinek Hobbes és a természeti állapot jut eszébe először, amikor elgondolkodik azon, milyen helyzetben vannak a szereplők. Ahogy Drezner egy 2016 áprilisában megjelentetett cikkében – amelyben egyébként arról beszélt, miért nem nézi tovább a TWD-t – fogalmazott: a filmben látott posztapokaliptikus világ nem más, mint egy hobbesi rémálom.⁶

Hobbesiánus világ: a természeti állapot

„amikor csak annyi biztonságunk van, amennyit saját erőnk és találékonyságunk nyújt nekünk. [...] nincs helye a szorgalomnak, mert a gyümölcse bizonytalan, ezért aztán nincs földművelés, se hajózás, se tengeren túlról behozott áru, se kényelmes épület, nincsenek nagy erőt igénylő tárgyak, ide-oda szállításhoz szükséges eszközök, semmiféle ismeretszerzés a Földábrázatára vonatkozóan, se időszámítás, se művészetek, se irodalom, se társadalmi érintkezés, s ami a legrosszabb: örökös félelem uralkodik, az erőszakos halál veszélye fenyeget, s az emberi élet magányos, szegényes, csúnya, állatias és rövid.”⁷ A 17. században élt angol filozófus, Thomas Hobbes klasszikus sorai ezek, amelyekkel az állam létrejötte előtti úgynevezett

természeti állapotot írta le. Nagyon ismerős világ ez azoknak, akik láttak már filmekben zombiapokalipszist.

A természeti állapot Hobbes értelmezésében egy olyan hipotetikus időszak az emberiségnek, amikor az állami és hatalmi intézmények még nem alakultak ki, s ebben a helyzetben, ahol „ember embernek farkasa”, Hobbes szerint leginkább az önfenntartás logikája határozza meg az emberek viselkedését. „A legfontosabb az, hogy minden ember képes megölni egy másik embert, az ember számára ugyanis a legmeghatározóbb dolog az önfenntartás. Az önfenntartás jelentőségét pedig a leghatalmasabb szenvedély adja: a félelem, mégpedig az erőszakos haláltól való félelem” – írja Lauerence Berns⁸ a hobbesi természeti állapotról. A félelem alapja értelemszerűen a rend és a normák hiánya, a káosz és az ebből következő bizalmatlanság. A természeti állapot Hobbes értelmezésében egy olyan állandó háború, amelyben mindenki mindenki ellen harcol. Mintha csak a TWD-t néznénk: a különbség csak annyi, hogy nem az állam kialakulása előtt vagyunk, hanem az állam összeomlása után.

Amikor Hobbes megfogalmazta a természeti állapotot, a zombik vagy a gondolataiban voltak, vagy az ajtaja előtt – írja⁹ találón Drezner, aki érthető módon nincs egyedül a véleményével. A zombis alkotásokkal kapcsolatban szinte minden értelmezés ugyanazt emeli ki: ezek a művek segítenek megérteni, hogy milyen lennie az az állapot, amikor nincs állam, nincs rend, nincsenek szabályok. Mario Loyola, a *National Review* szerzője a TWD-sorozat politikai filozófiáját elemezve is arra jut,¹⁰ hogy az alkalmas lehet Hobbes, Locke és Mill elgondolásainak tesztelésére. A *The Walkig Dead* nem a zombikról szól, hanem arról a tényről, hogy ha létezik a földön pokol, akkor azt

a többi ember jelenti. A TWD-ben az egyik szereplő egy jelenetben így fogalmaz: „Az ember ebben a világban vagy mészáros, vagy marha.” Levágsz vagy levágnak – ez ugyanaz az üzenet, amit a politikai cinizmus nagymestere, a *Kártyavár* (House of Cards) főszereplője mond: vadász leszel, vagy vadászni rád. Ha egy másik ember segítséget kér a zombik világában – írja Loyola –, a leghasznosabb válasz, ha azonnal lelővik. Ez nem hangzik túl etikusnak – folytatja –, de nem is lehetsz etikus, ha halott vagy.¹¹

A TWD-sorozat egyik szereplője, a számunkra ismerős nevű, hatvanas éveiben járó Dale Horvath, aki számos tekintetben a főszereplőt körülvevő kezdeti csoport lelkiismeretének számított, egy vitában, amikor egy, a csoport számára veszélyt jelentő fiatalember kivégzése kapcsán csaptak össze, így érvelt:

„Nem értitek, ha ezt megtesszük, akkor az ember, aki valaha voltunk, a világ, ahogy egykor ismertük, meghal. És ez az új világ kegyetlen, brutális, csak a legjobbak túlélését teszi lehetővé. Egy olyan világ, amelyben nem akarok élni.”

Ugyanebben a vitában a csoport akkor még csak informális vezetője, a TWD főszereplője így érvelt: „Fenyegetést jelent számunkra. Meg kell szüntetnünk ezt a fenyegetést.”

A politika vége?

Hobbes a természeti állapotot politika előtti állapotnak gondolta,¹² amelyben még nem jelenik meg zoón politikaként, politikai lényként az ember, azaz amelyben még nincs politika. Az állam, a rend és a szabályok hiánya azonban nem jelen-

ti azt, hogy a politika ne lenne jelen egy ilyen állapotban, sőt, bizonyos értelemben talán még tisztábban is látszik a politika lényege akkor, ha megszokott, régóta fennálló keretei összeomlanak. A múlt században élt, vitatott megítélésű német jogász és filozófus, Carl Schmitt tézisének sokan ismerik: a politika lényegét barát-ellenség viszonyként határozta meg, és azt állította, hogy a rendkívüli, kivételes helyzetek sokkal jobban segítenek megérteni, miről is szól:

„A barát és ellenség megkülönböztetésnek az az értelme, hogy megjelölje az összekapcsolódás vagy szétválás, az egyesülés vagy felbomlás intenzitásának legvégső fokát (...) A politikai ellenségnek nem szükséges erkölcsileg rossznak, nem szükséges esztétikailag rútnak lennie; nem kell gazdasági versenytársként fellépnie, és talán akár előnyösnek is tűnhet üzletet kötni vele. Az ellenség éppen a másik, az idegen; és lényegéhez elegendő, hogy különösen intenzív értelemben egzisztenciálisan valami más és idegen, úgyhogy szélsőséges esetben konfliktusok lehetségesek vele, melyek nem dönthetők el sem előzetesen meghozott általános normatív szabályozással, sem a konfliktusban „részt nem vevő” és ezért „pártatlan” harmadik ítéletével” – írja Schmitt.¹³ És azok számára, akik sok zombis alkotást olvastak vagy láttak már, nyilvánvaló lehet, hogy az ellenség fogalma ezekben a munkákban nem az élőhalottakat jelenti, hanem – ahogy ezt fentebb is kiemeltük – a másik embert.

Az emberek azonban a zombiapokalipszis után nem teljesen úgy viselkednek, ahogy ezt Hobbes leírta a természeti állapotról: nem magányosan retteg és küzd mindenki, sőt, az emberek többsége igyekszik kisebb-nagyobb csoportokban, közösségek-

ben védelmet keresni. A TWD esetében például ezeknek a közösségeknek és vezetőiknek a tanulmányozása a legérdekesebb elemzői feladat, erről a későbbiekben még bőven lesz szó. S ahol közösség van, ott a vezetés, a hierarchia, a feladatmegosztás is megjelenik, együtt a döntéshelyeztetel, a parancsolás hatalmával, az akarat és az ellenakarat kérdésével. A filmek számára ez adja a drámát, számunkra pedig ez igazolja a politika létét: barátok és ellenségek, szövetségek, árulások, hatalmi játszmák, minden van ezekben a közösségekben, amit politikának nevezünk.

Mindez arra is rávilágít, hogy a politika lényegét nem a körülmények, az idő és a tér, de nem is az évszázadok óta fennálló köépületek adják, hanem az ember, a társas, közösségi lény, aki mindenhová viszi magával a politikát, amerre jár. Ha a jövőben távoli galaxisokon, akkor oda, ha egy lakatlan szigeten, akkor oda, ha pedig emberi vagy természeti katasztrófák után a Földön, akkor oda. Márpedig az emberi alkalmazkodóképesség – amelyet Drezner szerint a zombikánonok többsége alulértékelt¹⁴ – csodákra képes, s így a politika egészen különleges helyzetekben is megmutatkozik.

Természetesen nem állítom, hogy ha a politikai viták fegyverekkel dőlnek el, az ugyanolyan, mint amikor szavazással, hiszen értelemszerűen nagyon mást jelent fejeket levágni, mint szavazatokat számlálni. A „nagyon más” egyben azt is jelenti, hogy a siker előfeltételei is változnak: itt nem a legszebben beszélő, hanem a legjobban harcoló nyerhet – időt és életet.

„A zombivilágban három típusú embert találunk: azt, aki már tudja, hogyan kell használni a fegyvert, azt, aki megtanulja, hogyan kell használni, és zombikat” – írja egy amerikai szerző,¹⁵ aki amellet érvel cikkében, hogy a zombik világát csak a kon-

zervatívok élnek túl. Szerinte ezek a filmek három olyan elvre épülnek, amellyel minden republikánus szavazó egyetért: 1. a kormány inkompetens, és könnyen összeomlik válság esetén, 2. csak azoknak az embereknek van esélyük a túlélésre, akik tudnak fegyvert használni, és 3. még zombiapokalipszis idején is az élő ember a legveszélyesebb állatfaj. Talán az sem véletlen, hogy egy amerikai kutatás szerint a republikánus szavazók magabiztosabbak a saját túlélési esélyeiket illetően egy természeti vagy emberi katasztrófa idején: míg a demokraták túlnyomó többsége azt gondolja, hogy körülbelül addig maradna életben, mint a többi ember, a republikánusok relatív többsége azt feltételezi, hogy a többieknél hosszabb ideig bírná.¹⁶

Közösségek a TWD-ben

A következőkben, ahogy említettem, a *The Walking Dead* című amerikai televíziós sorozatra koncentrálok, amelynek a története alapvetően egy képregényen alapul, és amely jelenleg a hetedik évadánál tart. A sorozat főszereplője egy rendőr, Rick Grimes, aki kómából ébredve egy zombiapokalipszis kellős közepén találja magát, és ebben a világban próbálja előbb megkeresni, majd megmenteni a családját és az időközben hozzá csapódó társait. A sorozat – hasonlóan más tematikájú filmekhez – hamar bizonyítja, hogy az emberek még egy ilyen világban sem teljesen magányosak, a túlélés érdekében értelemszerűen társakat keresnek, hogy nagyobb biztonságban érezhessék magukat. Miután azonban viszonylag gyorsan kiderül, hogy az igazi veszélyt ebben a rend nélküli világban nem is annyira az élőhalottak, hanem az ismeretlen emberek és csoportok jelen-

tik, a sorozat politikai érdekességét ezeknek a közösségeknek a kialakulása, belső rendje és életciklusa adja.

A sorozatban az egyes kolóniák eltérő szabályok szerint élik az életüket, még egy-egy csoporton belül is változhatnak a működési elvek. A főszereplő által előbb informálisan, majd egyre inkább kimondva is vezetett csapat például időnként demokratikusnak látszó döntéshozatali elveket követ, de akadnak olyan időszakok is, amikor az irányítás megköveteli ennek elhagyását vagy felfüggesztését. A 2. évad befejező részében, amikor a csapat menekülni kénytelen a korábban biztosnak gondolt szálláshelyéről, és a szabad ég alatt, halálfélelemben kell tölteniük az éjszakát, a csoport tagjai az azonnali menekülés vagy az együtt maradás kérdésén vitatkoznak, szinte még sokkos állapotban. Rick ekkor vezetőként fellépve valójában a diktatúra bevezetését jelenti be:

„Rick: Senki nem megy innen sehová!

Carol: Csinálj valamit!

Rick: Épp csinállok valamit. Összefogom a csapatot, és életben tartom. És mindvégig csakis ezt tartottam szem előtt. Ezt nem én kértem. A legjobb barátomat öltem meg értetek, az istenért! Láttátok, milyen volt. Hogyan provokált. Hogy sodort minket veszélybe. Hogy fenyegetőzött. Randall szökését is ő rendezte meg, hogy az erdőbe csaljon és hátba lőjön. Nem volt választásom. A barátom volt, de ő támadt rám. Az én kezem tiszta. Lehet, hogy jobban jártok nélkülem. Menjetek csak! Szerintem találunk egy új helyet, de lehet, hogy ez csak vágyálom. Talán ismét csak becsapom magam. De felőlem menjetek, és derítsétek ki egyedül. Csak aztán írjatok! Tessék, el lehet menni! Nem

csinálom elég jól? Lássuk, meddig juttok el. Nincs jelentkező? Jó. De egyvalamit tisztázzunk! Aki marad, az búcsút int a demokráciának.”

Rickék csoportján kívül nem ismerünk meg egyetlen olyan közösséget sem, amely ne hierarchikus irányítás alatt állna. Akadnak olyanok, ahol ez csak egy választott vezető pozíciójának tetszik (például Hilltop vagy Alexandria), de a kifejezetten totalitárius jellegű irányítás sem ritka. A hagyományos értelemben vett kormányzat hiánya¹⁷ azonban szinte mindenhol bizonytalanná, instabillá teszi ezeknek a közösségeknek a létezését: egy-egy vezető személyéhez kapcsolódnak, könnyen alakulnak ki belső töresek, jönnek létre dezertálások, és a vezető megingása (és gyakran halála) esetén pillanatok alatt felbomlanak. Érdekeség, hogy minél nagyobb egy-egy közösség, annál valószínűbb, hogy totalitáriánus jegyeket visel. A Kormányzó által vezetett Woodbury vagy a Negan által irányított Megváltók csapata komoly létszámmal bír. Mindkettőben egy személy zsarnoki uralmát látjuk, igaz, eszközeik különbözőek.

A sorozatban a kolóniák gyakran szimbolikus helyekhez kapcsolódnak: farm, börtön, kórház. Izgalmas megfigyelni, hogy Rickék csapata hogyan alakul, változik az idők folyamán. Az első közösség egy Atlanta környéki erdőben ver tanyát, itt találkozhat újra Rick is a családjával. Ekkor még alapvetően családi alapon, a régi életüknek megfelelően különülnek el a közösség tagjai, akiket az élet és a zombiapokalipszis szó szerint egymás mellé sodort. Mindenki a saját területét védi, gyakoriak a konfliktusok, az önérdek mindent felülír.

A csapat ezután – kisebb vándorlást követően – egy farmon talál magának szállást, ahol a tulajdonos családja és a vendégek

között alakul ki feszültség, ami egyrészt közös identitást ad a csoportnak, másrészt viszont a viszonyulást illetően taktikai vitákhoz vezet. Miután a farmot lerohanják a zombik, folytatódik a vándorút, amelynek végén egy biztonságosnak látszó börtönben találnak új otthonra a menekülők. Talán ez az első hely, ahová már egyértelműen vezetett csapatként érkeznek meg, és ez az első hely, ahol felmerül annak esélye, hogy önálló, saját, megállapodott életet éljenek. Növénytermesztésbe és állattenyésztésbe kezdenek, a zombikkal körülvett börtönben képesnek látszanak a túlélésre. Ezen a ponton egyfajta belső demokrácia is megjelenik: Rick visszatér a többségi döntésekhez, s ha nem lennének a földön más túlélők rajtuk kívül, akár egy sajátos Noé bárkajaként is leírhatnánk a helyzetüket.

A csapat azonban nincs egyedül a környéken, véres küzdelembe keverednek a Kormányzó által irányított emberekkel – ráadásul egy halálos fertőzéssel is meg kell küzdeniük, amelynek a végén ismét menekülniük kell, mert a börtönt elárasztják a zombik. A menekülés most sokkal szervezettebb, mint a farm után volt: a csapat szétszéled, egyéni utakat jár. Legközelebb egy Terminus nevű helyen találkoznak újra, amelyet a sorozat talán legbrutálisabb közössége irányít. Kannibálok, akik – egyértelmű utalásként a második világháborús borzalmakra – az oda érkező, menedéket kereső embereket vagonokban tartják, a tárgyaikat elveszik tőlük, majd brutálisan kivégzik és módszeresen feldolgozzák őket.

Miután sikerül innen megmenekülniük, újabb vándorlás következik, amelynek során megismerkedhetünk még egy érdekes közösséggel: egy kórházban a zombik elől menekülők hoznak létre kisebb csapatot, amelyet egy rendőr irányít több volt kollégája segítségével. A csapat – mintha még mindig rendőrök

lennének – fegyelmezett, szervezett, de a moralitásukat erősen kikezdte a zombiapokalipszis.

A következő állomás Alexandria, amely a sorozat talán leg-szimbolikusabb helye. Ez eredetileg egy gazdag külvárosi, családi házaz övezet, amelynek lakóit a zombiapokalipszis után megvédte a település köré húzott fal és egy számukra szerencsés „közlekedési” helyzet. A település lakói így szinte alig érzékeltek valamit a megváltozott világból, pontosabban ennek az új világnak a brutalitásából és halálfélelemmel mérgezett hangulatából. Ezért is lehet számos írásban, elemzésben a TWD Alexandriája szimbóluma a jóléti vakságnak, az elkényelmesedésnek, a világban zajló változások ignorálásának. Valóban, talán itt láthatjuk a legérdekesebb különbségeket, amikor a számtalan retteneten átment, gyilkolásban megedződött, az új világ szabályait megtanuló csapat találkozik Alexandria békés polgáraival – akik pontosan úgy viselkednek, úgy gondolkodnak, mint ahogy ők viselkedhettek az apokalipszis kezdetén. Szimbolikus talán az is, hogy a települést egy volt kongresszusi képviselő vezeti, akinek a habitusa nem sokban tér el egy polgármesterétől. Rickék számára hamar világos lesz, hogy ez a mentalitás alkalmatlan a túlélésre. A számtalan konfliktus egyike megteremti a lehetőséget, hogy Rick átvegye Alexandria irányítását.

A börtön után ez a második olyan hely, ahol a tartós berendezkedés lehetősége felmerül. Sőt, itt az önálló termelés mellett már a cserekereskedelemre is kínálkozik alkalom, amikor megismerkednek egy közeli – hasonló mintájú és gondolkodású – település (Hilltop) lakóival. Katonai segítség fejében élelmiszert és gyógyszereket kaphatnak, ám ez vezet el az újabb konfliktus-

hoz is: Hilltop megbízásából megtámadják a Megváltóknak nevezett csapat egy részét, akik rettegésben tartották és kötelező beszolgáltatásra kötelezték Hilltopot. Az akció sikeres lesz, de a Megváltók vezetője, Negan brutálisan leszámol Rick csapatával; és őket is szolgai, alávetett helyzetbe kényszeríti.

Ezen a ponton tart a kézirat leadásakor a sorozat, és egyelőre nem tűnik úgy, hogy bármi esély lenne arra, hogy a „mindenki háborúja mindenki ellen” állapot megváltozzon. Már nem első-sorban a zombik miatt, akik egyre kevésbé jelentenek veszélyt a közösségekre (bár természetesen továbbra is képesek károkat okozni, és az egymás elleni háborúban is veszélyes eszközök), az emberek alkalmazkodtak hozzájuk, megtanultak együtt élni a veszéllyel. Sokkal inkább a rend és a szabályok hiánya miatt, és az ebből következő bizalmatlanság miatt, ami megakadályozza azt, hogy az egyes közösségek bízzanak egymásban.

Ráadásul a bizalmatlanság nem is alaptalan: mint láttuk, a közösségek jelentős része ellenséges, agresszív, terjeszkedő. Egyelőre az sem látszik, hogy ezen közösségi minták közül melyik lenne az, amelyik alkalmas lehet a stabilizálódásra és a növekedésre. A „letelepedett” közösségek gyengék, nem tudják megvédeni magukat, a „kalandozásokon” alapulók pedig csak az erőből értenek. Negan modellje – megadóztatni a leigázott közösségeket – egy észszerű birodalomépítés alapja lehetne, de azzal, hogy nem törekszik lojális helyi vezetők megtalálására, hanem kizárólag erőszakot és félelmekeltést alkalmaz, szadista módon lép fel, rettegésben tartja a meghódított közösségeket, folyamatosan okot ad a lázadásra. Az ilyen típusú hatalomgyakorlás nem ismeretlen a történelemben, de általában nem szokott tartós politikai struktúrákat eredményezni.

Vezetők a TWD-ben

A közösségek tanulmányozása mellett az egyes csoportok vezetőinek vizsgálata lehet még érdekes politikai elemzés a filmsorozat kapcsán. Elsőre különösnek tűnhet arról beszélni, hogy milyen politikuskarakterek jelennek meg a filmben, hiszen – mint említettem – hivatásos politikust csupán egyet találunk, és ő is inkább a régi világot szimbolizálja. A többiek az apokaliptiszis előtt rendőrök, autószerelők voltak vagy más hétköznapi foglalkozást űztek, és feltehetően soha nem gondoltak arra, hogy politikai pályára lépjenek. A sorozatban mégis azt teszük: irányítanak egy közösséget, döntéseket hoznak, igyekeznek fenntartani a támogatottságukat.

Egy ilyen helyzetben a vezetők elfogadottsága természetesen leginkább karizmatikus legitimitáson alapul: személyes képességeik, sikereik okán fogadják el őket a többiek vezetőnek, vagy éppen erőszakkal, elnyomással érik el a többiek hűségét. A sorozat nem törődik sokat az előéletükkel, és a kiválasztódás folyamatát is csak a főszereplő kapcsán van alkalmunk tanulmányozni, a többiek esetében már „inkumbens” szereplőkkel találkozunk csupán.

Rick Grimes a zombik megjelenése előtt Kentucky egyik kisvárosában (Cynthiana) dolgozott rendőrként, helyettes seriffként. Amikor rátalál a családjára egy Atlanta közeli kempingben, az ottani összeverődött csapatot barátja és volt kollégája, Shane Walsh vezeti informálisan. Kettejük viszonya részben személyes dráma (Shane és Rick felesége – miután azt hiszik, hogy Rick meghalt a kórházban – itt már egy párt alkot), részben hatalmi küzdelem. Rick megérkezésével Shane elveszíti szerelmét, és kénytelen hátrébb lépni a vezetői pozícióból is. Számos esetben támogatja ugyan Ricket, de nyilvánvaló, hogy

a rivalizálásuk előbb-utóbb robbanáshoz vezet. Ráadásul – és ez az igazán érdekes – kettejük koncepciója is egyre inkább eltér: Shane nagyon hamar alkalmazkodik az új világ szabálynélküliségéhez, és kizárólag az önnfenntartás, a túlélés szempontjából vizsgálja a helyzeteket, nincsenek morális dilemmái. Ha úgy látja szükségesnek, másokat is könnyedén feláldoz a saját megmenekülése érdekében. Az idegenekkel kapcsolatban egyértelműen az „elsőként lőni” álláspontját képviseli. Rick ezzel szemben nehezebben mond le a régi világ szabályairól és értékeiről, hajlandó erkölcsi kérdéseket is figyelembe venni a döntéseinél.

A 2. évadban kettejük összeecsapása elkerülhetetlenné válik, a drámai küzdelmet Rick nyeri meg: megöli Shane-t. Rick életében egyértelműen fordulópontnak tekinthető ez az esemény; a lövések zaja hatalmas zombihordát csábít a farmra, a csoportnak menekülnie kell, és Rick vezetői képessége komolyan megkérdőjeleződik. S bár a két korábbi barát közül Rick marad életben, valójában Shane politikája győz: Rick szép lassan kénytelen belátni, hogy ebben a világban más módon kell élni. Ahogy Drezner megfogalmazza: „A TWD első két évada Rick és Shane között egy személyes és filozófiai feszültséget teremtett. Előbbi azt gondolta, hogy lehetséges a más emberekkel való együttműködés, utóbbi szükségszerűnek látta a rémségeket. Shane elveszítette a személyes csatáját Rick ellenében, de megnyerte a tematikus háborút.”¹⁸

Rick a későbbiekben is ingadozik a régi és az új világ szabályai között: a börtönben viszonylagos nyugalomban élve azt gondolja, hogy lehetőség van a letelepedésre, a földművelés és az állattenyésztés elkezdésére, az állandó harci készségség és a vele járó szükségszerűen erőszakos habitus háttérbe szorításá-

ra. Később Alexandriában is előjön ugyanez a dilemma: itt a folyamatos élet-halál harc után – érthető módon – előbb nehezen alkalmazkodik a „békés polgári” élet körülményeihez, de egy idő után belátja, hogy erősebb közösséget csak akkor lehet építeni, ha nem csupán a harci értékek dominálnak. Ugyanakkor a folyamatos támadások, az állandó életveszély és kiszolgáltatottság rendre visszatereli a shane-i világlátás irányába, még akkor is, ha Rick a sorozat talán egyetlen olyan vezetője, aki a legvéstheresebb időkben is rendelkezik morális iránytűvel és – bár változó mértékben, de – nyitott marad a másokkal való egyenrangú együttműködésre.

Rick ellenpontját két morálisan értékelhetetlen, az erőszakot, a brutalitást nem csupán alkalmazó, de láthatóan élvező, együttműködés helyett alávetettségben gondolkodó vezető jelenti a sorozatban: a Kormányzó és Negan. Előbbi Philip Blake néven élte életét a zombik megjelenése előtt, középosztálybeli emberként. Imádta a családját, de gyakran szenvedett a munkahelyén fiatalabb főnöke primitív viselkedése miatt. Felesége azonban 18 hónappal az apokalipszis előtt autóbalesetben életét vesztette, és innentől egyedül maradt a lányával, akit azonban, miután egy zombi megharapta, szintén elveszített. A férfi az apokalipszis után néhány emberrel elfoglalt egy üresen hagyott városrészt, és ott lassan létrehozott egy önálló közösséget, újabb embereket befogadva. Kormányzónak nevezte magát, és látszólag biztonságos életet biztosított a lakóknak. Ennek azonban az teremtette meg az alapját, hogy katonáival számos közeli tábornak kiraboltak, az ott élő embereket megölték, élelmiszereiket, fegyvereiket elrabolták. A Kormányzó a városban alapvetően közvetlen, normális vezetőnek tűnt, kapcsolatot

tartott az emberekkel, gondoskodott róluk. Más közösségek tagjaival, idegenekkel azonban kegyetlen és brutális módon bánt, nem ismerte az együttműködés, de még csak a fair küzdelem fogalmát sem, s végül ez is okozta a vesztét.

A Megváltóknak nevezett csoport vezetőjéről, Neganról kevesebb személyes részletet tudunk meg a sorozatban. Autókereskedőként dolgozott a zombik megjelenése előtt valahol Virginiában, majd az apokalipszis idején csapatot szervezett, akikkel együtt talált egy elhagyatott gyárépületet, amelyet megtett főhadiszállásának. Innen indultak folyamatos portyázásra, és törekedtek arra, hogy a környéken lévő közösségeket (Hilltop, Kingdom, Alexandria) legyőzzék, alárendelt helyzetbe hozzák és beszolgáltatásra kötelezzék. Negan erőszakos, diktatórikus módon irányítja csapatát, nem csupán más közösségekkel szemben, de a sajátjaival is rettenetesen szigorúan bánt. Szabályokat, büntetési eljárásokat talál ki és alkalmaz elképesztően kegyetlen, szadista módon. Ugyanakkor – szemben a Kormányzóval – képes racionálisan mérlegelni, időnként gesztusokat tenni, ha úgy érzi, hogy a helyzet ezt kívánja. Míg a Kormányzó amúgy is örültnek látszott, Negan nem az: fellépése brutális ugyan, de nem céltalan, és nem is viselkedik értelmetlenül. Hatalmi és lélektani játszmákat játszik, erőszakos és kegyetlen, de logikusan, kiszámíthatóan cselekszik.

Tanulságos – és a fentieket szerintem jól illusztráló – esetnek bizonyult, amikor Alexandria korábbi vezetőjének fia, Spencer Monroe a 7. évadban megpróbálta átvenni Rick vezető helyét, és jelentkezett Negannál, aki akkor már – brutális kivégzések után – uralma alá hajtotta az Alexandriában élőket. Érdeemes hosszabban idézni párbeszédüket:

„Spencer: Éppen miatta jöttem át hozzád, Rickről szeretnék beszélni.

Negan: Rendben, akkor beszélj, Spencer! Beszélj nekem Rickről!

Spencer: Én értem, mi velünk a célod, hogy mit építesz. Nem mondom, hogy egyetérték a módszereiddel, de megértem. Hálózatot építesz, ami révén hozzájárulunk egy magasztos célhoz. Logikus. De jobb, ha tudod, hogy Rick Grimesra nem jellemző az együttműködés.

Negan: Csakugyan?

Spencer: Nem Rick volt Alexandria eredeti vezetője, hanem az anyám. És ő nagyon jó munkát végzett. De meghalt, nem sokkal Rick érkezése után. Ahogy a testvérem és az apám is.

Negan: Szóval minden pöpec volt számotokra jó pár éven át? Majd pedig megjelent Rick, és hirtelen elárvultál? Ennél szomorúbbat még nem is hallottam. Akkor nagy szerencséd, hogy már nem ő itt a főnök.

Spencer: Ez nem számít. Az egója kezelhetetlen. Idővel mindent szét fog cseszni, hogy visszavegye az irányítást. Ezt csinálta anyámmal is. És megint megteszi.

Negan: És pontosan mit javasolsz, mit kéne tenni?

Spencer: Én anyám fia vagyok. Lehetek olyan vezető, mint ő volt. A közösségünknek erre van szüksége, és neked is.

Negan: Állítsalak Alexandria élére? Ez a javaslatod?

Spencer: Jobban járnátok velem.

Negan: Spencer, most eszembe jutott, hogy fenyegetett meg Rick azzal, hogy megöl. Hogy mennyire látni rajta azt, hogy gyűlöl. De ő odakint van, még most is. És minden szart összegyűjt, hogy ne essen bántódása egyetlen derék alexandriai lakosnak sem. Egyszerűen lenyeli a gyűlöletét, és teszi a dolgát.

Van vér a pucájában. És itt vagy te, aki megvárta, amíg Rick elmegy. Hogy sunyiban eldumálhass velem, hogy elvégezhesd a piszkos melót, és átvehesd Rick helyét. Szóval meg kell kérdezni: ha át akarod venni a helyét, akkor miért nem végzel Rickkel magad és veszed át a hatalmat?

Spencer: Én nem. Én nem. Én soha.

Negan: Van egy sanda gyanúm. Tudod, mire gondolok. Arra, hogy neked nincs vér a pucádban.”

Ezen a ponton Negan egy késsel felvágta Spencer hasát, aki a beleit a kezében tartva pár pillanat múlva holtan esett össze. Észszerű brutalitás volt? Vagy inkább sajátos igazságérzet? Mindenesetre nyilvánvaló, hogy Negan itt sem örülteként viselkedett, mint számos esetben a Kormányzó, a lépése értelmezhető, magyarázható, és bizonyos értelemben kiszámítható is volt.

A sorozatban hosszabb-rövidebb ideig feltűnnek még vezetők, akik egy-egy jellegzetes típust testesítenek meg. Hilltop vezetője, Gregory például gyenge, narcisztikus és bizonytalan karakter, míg a Királyság ura, Ezekiel – Shiva nevű tigrise mellett – maníros, teátrális ember benyomását kelti. Ezeknek a vezetőknek a stratégiája, szerepfelfogása azonban nem dombozik ki a sorozatban, így egyértelműen a Rick-Shane párharc és a Rickkel szemben álló két antitézis, a Kormányzó és Negan jelentik a vezetői szerepmintákat a TWD-ben.

De hogyan lesz vége?

A zombiapokalipszis az embereket a Hobbes által leírt természeti állapotba viszi vissza, de vajon van-e innen visszatérés a rend és az állami keretek közötti életbe? Az világos minden

ilyen alkotásban, hogy egy idő után már nem annyira a külső fenyegetés (zombik) az oka annak, hogy nem áll vissza a rend, hanem sokkal inkább a külső fenyegetés által létrejött rendezetlenség, szabálytalanság, az egyes túlélőcsoportok bizalmatlansága és állandó háborúja.

„Az emberek halálfélelme, kényelem utáni vágya és azon reménye, hogy ezt kitartó munkával elérhetik, a béke megteremtésére készíti őket” – írja Hobbes¹⁹ a természeti állapot végéről és az állam létrejöttéről. Ha igaz az, amit Hobbes állít, hogy az ember leginkább az erőszakos haláltól fél, akkor valóban – ahogy Láncki András írja – a politikai probléma lényege abban fogalmazható meg, hogy miként lehet megszüntetni ezt a félelmet,²⁰ azaz miként lehet véget vetni a természeti állapotnak.

A zombis filmek általában nem adnak világos választ erre a kérdésre: vagy nem jutnak el idáig, vagy valamilyen csodálatos fordulat után adottnak veszik, hogy majd helyreáll a világ rendje. Pedig még akkor sem egyértelmű, hogy mindez miként történne, ha valamilyen megoldás nyomán hirtelen eltűnne az összes zombi: kihalnának vagy meggyógyulnának. Számunkra mindez azért érdekes, mert megint egy fontos tanulságra hívja fel a figyelmünket: a természeti állapotból kilépni korántsem egyszerű. Pedig szinte mindenhez, ami a világban fontos vagy szerethető, erre van szükség: a művészetek vagy a tudomány nem igazán létezhetnek a természeti állapotban.

Márpedig ma léteznek: az emberek nem feltétlenül egymás ellenségei, többé-kevésbé képesek az együttműködésre, és időnként még bizalommal is vannak egymás iránt. Éppen ezért a zombis filmek nekem azt erősítik meg, hogy az emberiség legnagyobb alkotása nem egy festmény, nem egy opera, nem egy

felfedezés, hanem maga a politika, a politika által létrehozott rend. Vagy ha megengedőbb akarok lenni: az emberiség legnagyobb alkotásait, egy festményt, egy operát, egy felfedezést éppen ez tesz lehetővé.

Akkor tudunk ilyeneket alkotni, ha az emberek racionális viselkedése nem egymás legyilkolását, hanem az együttműködést jelenti. A zombik – és más emberi és természeti katasztrófák – ezt rombolhatják szét. A természeti állapotba való visszakerülés után azonban – zsákcukákkal és kerülőutakkal – mindig újra elkezdődik a történelem.

Bibliográfia

- Berns, Laurence: *Thomas Hobbes*. In: Leo Strauss – Joseph Cropsey (szerk.): *A politikai filozófia története*. Európa Kiadó, 1994.
- Drezner, Daniel W.: *Theories of International Politics and Zombies*. Princeton University Press, 2011.
- Drezner, Daniel W.: Why I'm quitting the 'Walking Dead' franchise. *The Washington Post*, 11 April 2016. (<https://www.washingtonpost.com/posteverything/wp/2016/04/11/why-im-quitting-the-walking-dead-franchise>)
- French, David: In the Zombie World, Only the Conservative Survive. *National Review*, 21 September, 2015. (<http://www.nationalreview.com/article/425026/zombie-world-only-conservative-survive-david-french>)
- Giroux, Henry A.: *Zombie Politics and Culture in the Age of Casino Capitalism*. Peter Lang, 2011.
- Hobbes, Thomas: *Leviatán*. ford. Vámosi Pál. Kossuth Kiadó, 1999.
- Láncki András: *Demokrácia és politikatudomány*. Libri Kiadó, 2000.
- Loyola, Mario: The Walking Dead's Political Philosophy. *National Review*, 5 December, 2015. (<http://www.nationalreview.com/article/428043/walking-deads-political-philosophy-mario-loyola>)
- Moore, Peter: How would you fare during the apocalypse. *YouGov*, 3 March, 2015. (<https://today.yougov.com/news/2015/03/03/how-would-you-fare-apocalypse>)
- Schmitt, Carl: *A politikai fogalma*. Osiris-Pallas-Attraktor, 2002.

Jegyzetek

- 1 Mindenesetre az is tanulságos, hogy a hírek szerint az amerikai védelmi minisztériumnak egy zombiapokalipszis esetére is van válságterve:
<http://foreignpolicy.com/2014/05/13/exclusive-the-pentagon-has-a-plan-to-stop-the-zombie-apocalypse-seriously/>
- 2 Drezner 2011: 4–5. o.
- 3 <http://www.nytimes.com/interactive/2016/12/26/upshot/duck-dynasty-vs-modern-family-television-maps.html>
- 4 Drezner 2011: 5. o.
- 5 Giroux 2011.
- 6 Drezner 2016.
- 7 Hobbes 1999: 168–169. o.
- 8 Berns 1994: 546. o.
- 9 Drezner 2011: 13. o.
- 10 Loyola 2015.
- 11 Loyola 2015.
- 12 Berns 1994: 545. o.
- 13 Schmitt 2002: 19. o.
- 14 Drezner 2011: 145. o.
- 15 French 2015.
- 16 Moore 2015.
- 17 Loyola 2015.
- 18 Drezner 2016.
- 19 Idézi Berns 1994: 548. o.
- 20 Láncki 2000: 48–49. o.

A SZERZŐK

Tóth Csaba (1979) politológus, szociológus, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán a Politikatudományi Intézet oktatója, a Republikon Intézet – egy liberális közpolitikai műhely – igazgatója és az Európai Liberális Fórum elnökségi tagja. Foglalkozott már politikai kampányokkal, pártok és pártrendszerek kutatásával és politikai elemzéssel. Gyakori vendége hazai elemzőműsoroknak, ahol a honi politikai folyamatokat próbálja megérteni és megértetni. Sci-fi iránti érdeklődése kiskoráig nyúlik vissza: *AD&D*-n, *Túlélők Földjén*, Asimov művein és a *Dűnén* nőtt fel, egyetemi oktatóként pedig felfedezte a sci-fi és a politika kombinálásának lehetőségét. A *sci-fi politológiája* című könyv szerzője.

Hoffman István (1981) jogász, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán a Közigazgatási Jogi Tanszék docense. Kutatási területe a szociális jog (azon belül a személyes jellegű szociális ellátások és a fogyatékossgal élő személyek jogai), valamint a közigazgatási szervezeti jog (azon belül elsősorban a helyi önkormányzatok) kérdései. Kutatói munkája mellett gyakorlati közigazgatási jogi tevékenységet is végzett: korábban minisztériumi köztisztviselőként és kúriai főtanácsadóként is dolgozott.

Sci-fi iránti érdeklődése kamaszkoráig nyúlik vissza: a *Csillagok háborúja* mellett Asimov művei és a *Dűne* gyakorolt rá nagy hatást, valamint fanatikus sci-fi sorozatrajongó, a *Battlestar Galactica* meghatározó élményt jelentett számára.

Földi Bence politológus, újságíró. A kilencvenes években VHS-kazettán látta először a *Csillagok háborúja* klasszikus trilógiáját, amelynek világa azonnal rabul ejtette. Ugyan közben elvégezte a gimnáziumot, a Pázmányon politológiát tanult, majd újságíró lett és dolgozott a Mandinernél, a VS.hu-nál és a Magyar Nemzetnél, a *Csillagok háborúja* szeretete megmaradt. Cikkeiben, munkáiban igyekszik minél többet a *Star Wars* világának politikatudományi aspektusaival is foglalkozni.

Ceglédi Zoltán (1979) jogász, politikai elemző, publicista. Hét évig a Republikon Intézet vezető tanácsadójaként dolgozott, 2015 óta szabadúszó. Rendszeresen publikál online és print sajtótermékekben (HVG, 168 óra, Sztárklikk), gyakori szereplője nyilvános közpolitikai vitáknak, elemzői műsoroknak. Stratégiai tanácsadó piaci vállalkozások és szakszervezetek mellett, kiemelt feladata a kampánytervezés és szövegírás. 2017-től a Dumaszínház vendégelőadója, közéleti témájú stand-up fellépésekkel. Erős elméleti és hektikus gyakorlati érdeklődéssel viseltetik a különböző küzdősportok és harcművészetek iránt, ahogy gyerekkorától rajongója a szuperhős-képregényeknek is – utóbbi két jellemző házasságából született meg e kiadványban közölt írása.

Zsótér Indi Dániel (1990) a Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskolán végzett mozgóképkultúra és médiaismeret sza-

kon, a Közgazdasági Politechnikum média- és film-tematikájú óraadó tanára, a 24.hu videós és filmes újságírója. Tinédzserkora óta rajong az apokalipszis-témájú filmekért, regényekért és videojátékokért. Főiskolai szakdolgozatának témája a zombifilmek történelme a századfordulótól napjainkig. Gyerekkori hőse és mai napig a példaképe: Pókember.

Zotter Judit (1979) politológus. Az ELTE Politikatudományi Doktori Iskolájában abszolutóriumot szerzett, kutatási területe a társadalmi nem és az állampolgárság. Ezekben a témákban tanított az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Politikatudományi Intézetében. A piackutatással foglalkozó Kutatópont Kft. ügyvezetője, jelenleg a disszertációját írja. A vámpíros sorozatok iránti rajongása a *Buffy, a vámpírok rémével* kezdődött, emellett nagy kedvencei a *Firefly* és a *Battlestar Galactica*.

Szabó Zoltán Ádám (1979) okleveles építészmérnök. Építészeti, műemlékvédelmi munkái mellett kezdetektől aktív részese a bő egy évtizede tartó hazai képregényes újhullámnak. *Panel* néven alapította az ország első képregényes szaklapját. A *Képregeny.net*, majd *utódja*, a *Kilencedik.hu* szerkesztője, a Szegedi Képregényfesztiválok külsős szervezője, a Magyar Képregény Szövetség tagja. Számos kritika, tanulmány szerzője, a magyar képregényről szóló átfogó írásai megjelentek angol, lengyel és cseh nyelven. A háztartásban forgó Zórád Ernő- és *Tintin*-képregényeknek hála hamarabb lett képregényrajongó, mint hogy megtanult volna olvasni.

Oroszlány Balázs (1978) állatorvos, vizsgálatvezető, apuka. Kiberpunk-rajongó, aki mindig is egy kiberpunk-jövőbe vágott,

és most fél bevallani, hogy ott van. A fantasztikum felé a lapozgatóskönyv, az asztali és a számítógépes szerepjáték indította el, a sci-fi felé Abe Kóbó, Stanisław Lem és Neal Stephenson terelte. Képregényfüggőségét a *Blame!-Eden-Transmetropolitan* hármasnak köszönheti. A *Bürokraták* képregény társírója, és az egyik legnagyobb hazai mangagyűjtemény tulajdonosa. Különböző kiadónál több mint tízkötetnyi képregényfordítása jelent meg. Cikkei az *endless.hu*-n, a *Panel* képregényes szaklapban és az *SFMagon* olvashatóak.

Muchichka László (1985) társadalomkutató, újságíró, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Karán a Szociológia Doktori Iskola Interdiszciplináris Társadalomkutatások Doktori Programjának hallgatója, a Károli Gáspár Református Egyetem Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézetének oktatója, a 24.hu kultúra rovatának vezetője. Gyerekkora óta imádja a *Star Warst*, a képregényeket, a béna sci-fiket, a trasht, az urban fanatsyt és *Doctor Who*-t.

Dr. Kisteleki Károly az MTA Titkárságának főosztályvezetője, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának adjunktusa. 1996 óta oktatja a jogi karon először az egyetemes állam- és jogtörténet, majd a tantárgy átnevezését követően az összehasonlító jogtörténet elnevezésű tantárgyat. Interaktivitásra fókuszáló egyetemi óráin régóta használ filmeket és irodalmi műveket a tananyaggal kapcsolatos párhuzamosságok demonstrálására, ahogy az utóbbi három évben a *Trónok harcával* kapcsolatos jogi kérdések összehasonlító jogtörténeti aspektusait vitatta meg diákjaival.

Sik Endre szociológus, az MTA doktora, a Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézetének egyetemi tanára, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Karának professor emeritusa, a TÁRKI vezető kutatója.

Első sci-fi-élményei a szocializmus derekán keletkeztek (*A kék sziget*, *A földrengések szigete*, Zsoldos Péter művei), majd némi mindenevő periódus után rátalált Pratchettre (először a *Wyrd Systems* című könyvére), és azóta nem is lépett tovább.

Pintér Bence (1991) a Magyar Nemzet Magazin újságírója és a 2015-ben alapított Mandiner.hu sci-fi-főszerkesztője. Utóbbi portál az egyetlen olyan, általában vett fantasztikummal foglalkozó hazai híroldal, ami tényleg naponta frissül. Eredetileg a 19. század nagyhatalmi politikájával foglalkozó történész-ként végzett, ezért a fantasztikus műfajok közül az alternatív történelem kifejezetten közel áll a szívéhez: ilyen tárgyú, Pintér Mátéval közösen írt regénye 2012-ben jelent meg *A szivarhajó utolsó útja* címen.

Filippov Gábor (1984) politológus, a Közép-európai Egyetem Politikatudományi Tanszékének doktorandusza. Kutatási területe a mai magyar és európai szélsőjobboldal. Tanulmányait az ELTE BTK történelem és az ELTE TáTK politológia szakán végezte. Korábban dolgozott országgyűlési szakértőként, politikai tanácsadóként és televíziós szerkesztőként, ismertté első sorban politikai elemzőként vált. A sci-fik iránti szeretete gyerekkora óta töretlen, Isaac Asimov, a Sztrugackij testvérek, Aldous Huxley és Ray Bradbury művei pedig a politika iránti érdeklődését is alapvetően meghatározták.

Lovász Dorottya (1993) az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának mesterszakos hallgatója. A robotok jogképességének vizsgálatán kívül a politikai kommunikáció, az ifjúságkutatás, a kulturális relativizmus és a feminizmus érdekli. A science fiction világába egy filozófiaelőadás kapcsán, Isaac Asimov művein keresztül nyert betekintést az egyetemen. Az előadás hatására hallgatta később Tóth Csaba politikát és science fictiont vizsgáló előadássorozatát. Az ezt lezáró dolgozatát később a szakdolgozatává fejlesztette.

Török Gábor (1971) történész-politológus, a Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézetének egyetemi docense. Kutatási területe a magyar politikai rendszer és a politikai napi-rend kérdései. A politikatudományba bevezetést kínál egyetemi óráin gyakran mutat be példaként filmrészleteket népszerű fikciós munkákból. Nagy kedvence a *Kártyavár* és a *Trónok harca*, de szívesen néz olyan sorozatokat is, mint a norvég *Okkupert*. A zombifilmek iránti érdeklődését egy ismert magyar politikussal való beszélgetés keltette fel, aki a vezetés problémáját tartotta a legfontosabbnak ezekben az alkotásokban.

Szuperhősök, varázslók, jedik – sok mindenben különböznek tőlünk.
Az univerzumok, amelyeket benépesítenek, mégis hasonlóak Földünk társadalmaihoz.

E világok társadalmi és politikai kérdéseibe kalauzol el a könyv,
ami Tóth Csaba *A sci-fi politológiája* című, nagy sikerű munkájának folytatása.

Hogyan kell megszervezni egy sikeres lázadást az elnyomó Galaktikus
Birodalommal szemben? Indokolt volt-e a *Trónok harcának* Vörös Nászában
a szószegő Starkok legyilkolása? Hogyan reagálna Földünk, ha hirtelen idegenek,
netán zombik támadnák meg országainkat? E kérdések csak ízelítők azok közül,
amelyekről az antológiában olvashatunk.

A kötet tizenöt szerzője – a hazai társadalomtudomány, a közéleti elemzés és a tu-
dományos-fantasztikus újságírás legjobbjai – megannyi izgalmas világba kalauzol
el, hogy olyan összefüggésekre mutassanak rá, amelyek könnyen elkerülhették fi-
gyelmünket, miközben lézerkardok összecsapására, vámpírok és vérfarkasok
küzdelmére, vagy éppen Batman pofonjaira figyeltünk.

9 789632 936710

www.athenaeum.hu | 3999 Ft

Csatlakozzon közösségünkhöz,
vegyen részt nyereményjátékainkban!

www.facebook.com/athenaeumkiado

CEGLÉDI ZOLTÁN • FILIPPOV GÁBOR • FÖLDI BENCE • HOFFMAN ISTVÁN • KISTELEKI KÁROLY
LOVÁSZ DOROTTYA • MUCHICHKA LÁSZLÓ • OROSZLÁNY BALÁZS • PINTÉR BENCE • SIK ENDRE
SZABÓ ZOLTÁN ÁDÁM • TÓTH CSABA • TÖRÖK GÁBOR • ZOTTER JUDIT • ZSÓTÉR INDI DÁNIEL

FANTASZTIKUS VILÁGOK

TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI KÉRDÉSEK a KÉPZELT VILÁGAIBAN